

รายงานการวิจัย

เรื่อง

การเสริมสร้างแนวปฏิบัติในการสังคมสงเคราะห์ของวัดในจังหวัดเชียงใหม่
The Strengthening Social Work Practices
in the Buddhist Temples in Chiang Mai Province

โดย

พระครูสิทธิบริมชาตูปิทักษ์, ผศ.ดร.

นายปุระวิชญ์ วันตา

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่

พ.ศ.๒๕๖๑

ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

MCU RS 610761217

รายงานการวิจัย

เรื่อง

การเสริมสร้างแนวปฏิบัติในการสังคมสงเคราะห์ของวัดในจังหวัดเชียงใหม่
The Strengthening Social Work Practices
in the Buddhist Temples in Chiang Mai Province

โดย

พระครูสิทธิบรมธาตุนิพัทธ์, ผศ.ดร.

นายปุระวิชญ์ วันตา

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่

พ.ศ.๒๕๖๑

ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

MCU RS 610761217

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

Research Report

The Strengthening Social Work Practices in the Buddhist Temples in Chiang Mai Province

By

Phrakru Siriboromdhatuphithak, Ast.Prof., Ph.D.

Mr.Purawit Wanta

Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Chiangmai Campus

B.E.2561

Research Project Funded by Mahachulalongkornrajavidyalaya University

MCU RS 610761217

(Copyright Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

ชื่อรายงานการวิจัย:	การเสริมสร้างแนวปฏิบัติในการสังคมสงเคราะห์ของวัดในจังหวัดเชียงใหม่
ผู้วิจัย:	พระครูสิริบรมธาตุพิทักษ์, ผศ.ดร. นายประวิทย์ วันตา
หน่วยงาน:	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่
ปีงบประมาณ:	๒๕๖๑
ทุนอุดหนุนการวิจัย:	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์ ๓ ประการ คือ (๑) เพื่อศึกษากระบวนการเสริมสร้างแนวปฏิบัติในการสังคมสงเคราะห์ของวัดในจังหวัดเชียงใหม่ (๒) เพื่อศึกษาปัจจัยที่มีผลต่อการปฏิบัติด้านสังคมสงเคราะห์ของวัดในจังหวัดเชียงใหม่ และ (๓) เพื่อสร้างและวิเคราะห์เครือข่ายสังคมสงเคราะห์ของวัดในจังหวัดเชียงใหม่

ผลของการศึกษา พบว่า กระบวนการเสริมสร้างแนวปฏิบัติในการสังคมสงเคราะห์ของวัด มี ๕ ขั้นตอน ดังนี้ (๑) การให้ความรู้ด้านสังคมสงเคราะห์, การสำรวจปัญหาสังคม และการวางแผนให้การสงเคราะห์ (๒) การสงเคราะห์สังคมในด้านต่างๆ (๓) การพัฒนาศูนย์ประสานงานสังคมสงเคราะห์ บุคลากรของวัด กองทุน/มูลนิธิ และอุปกรณ์เครื่องมือ (๔) การสร้างเครือข่ายศูนย์ประสานงาน เครือข่ายวัด เครือข่ายจิตอาสา และเครือข่ายกองทุน/มูลนิธิ และ (๕) การประชุมสรุปผลการดำเนินงาน การประเมินผลรายงานผล และการนำเสนอผลการดำเนินงาน

ปัจจัยที่มีผลต่อการปฏิบัติด้านสังคมสงเคราะห์ มี ๓ ปัจจัย คือ (๑) นโยบายด้านการสังคมสงเคราะห์ของคณะสงฆ์ (๒) การยึดหลักมนุษยธรรมและพุทธธรรมในการสังคมสงเคราะห์ และ (๓) ศักยภาพและความพร้อมของวัดหรือองค์กร

แนวทางในการสร้างและพัฒนาเครือข่ายสังคมสงเคราะห์ของวัดในจังหวัดเชียงใหม่ พบว่ามีทั้งเครือข่ายเชิงพื้นที่ ได้แก่ เครือข่ายที่เน้นการมีส่วนร่วมของทุกฝ่ายระหว่างคณะสงฆ์ ราชการส่วนภูมิภาค องค์การบริหารส่วนท้องถิ่น หน่วยงานสวัสดิการ หน่วยงานสาธารณสุข และหน่วยงานทางการศึกษา และเครือข่ายเชิงกิจกรรม ได้แก่ (๑) เครือข่ายการจัดสวัสดิการ (๒) เครือข่ายการอบรมศีลธรรมจริยธรรม (๓) เครือข่ายการศึกษา (๔) เครือข่ายการส่งเสริมอาชีพ และ (๕) เครือข่ายการรักษาสุขภาพ

คำสำคัญ: สังคมสงเคราะห์, วัดทางพระพุทธศาสนา, เครือข่าย

Research Title: The Strengthening Social Work Practices
in the Buddhist Temple in Chiang Mai Province

Researchers: Phrakrusiriboromdhatuphithak, Asst.Prof.Dr.
Mr. Purawit Wanta

Department: Mahaculalongkornrajavidyalaya University,
Chiang Mai Campus

Fiscal Year: 2561/ 2018

Research Scholarship Sponsor: Mahaculalongkornrajavidyalaya University

ABSTRACT

This research is of three objectives 1) to examine the process of strengthening the social welfare practice guidelines of Buddhist temples in Chiang Mai province 2) to explore the factors affecting social welfare practice of temples in Chiang Mai Province and 3) to establish and analyze the social welfare network of Buddhist temples in Chiang Mai province.

The results revealed that the process of strengthening the social welfare practice guidelines of Buddhist temples in Chiang Mai province involved with 5 steps as 1) to inform the knowledge of social welfare, social problems surveying and providing the relief plans, 2) to assist people in various fields, 3) to develop the coordination centre like social workers, fund/foundation and equipment, 4) creating a network of coordination centres like temple network, volunteer network, and fund/foundation network and 5) conclusion meeting for evaluation and presentation of work results.

Regarding the factors affecting social work performance, it consists of three factors which are: 1) Social Welfare Policy of the Sangha, 2) Seizing humanitarian and Buddhism principles in social work and 3) the potential and readiness of temples or organizations.

In term of the guidelines for establishing and developing a social network of temples in Chiang Mai Province, it was discovered that there are both spatial networks, including networks that emphasize the participation of all parties between the Buddhist monks and the provincial government like Local Administrative Organizations, welfare agencies, Public Health Departments and educational agencies. In addition, there are the activity networks viz., 1) Network for welfare, 2) Network for morals and ethical training, 3) Educational network 4) Career promotion network and 5) Health care network.

Keywords: Social Work, Buddhism Temples, Network

กิตติกรรมประกาศ

รายงานการวิจัยฉบับนี้ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัย วรรณราชวิทยาลัย ประจำปีงบประมาณ ๒๕๖๑ ผู้วิจัยขอขอบพระคุณเป็นอย่างสูงต่อพระเดช พระคุณ พระสุธีรัตนบัณฑิต (สุทิพย์ อากาศโร),รศ.ดร. ผู้อำนวยการสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ คณะ ผู้บริหารและเจ้าหน้าที่ของสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ทุกท่าน โดยเฉพาะอย่างยิ่งด้วยความกรุณาจาก คณะผู้บริหารและคณาจารย์ของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่ ผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบเครื่องมือ ๓ ท่าน ได้แก่ รศ.ดร.วิโรจน์ อินทนนท์ ผศ.ดร.ประเสริฐ ปอนถิ่น และ นายประเสริฐ ชัยพิภุสิต ที่ได้ให้คำปรึกษาและข้อเสนอแนะที่มีคุณค่าในการดำเนินการวิจัยจบ จนกระทั่งสัมฤทธิ์ผล ขอกราบนมัสการพระสังฆาธิการและเจ้าอาวาสในจังหวัดเชียงใหม่ทุกท่าน ที่ให้ ข้อมูลสำคัญในการสัมภาษณ์ เข้าร่วมสนทนากลุ่ม ร่วมแสดงความคิดเห็น และให้ข้อเสนอแนะที่เป็น ประโยชน์ในการทำวิจัยเล่มนี้ให้มีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น

นอกจากนี้ ขอขอบคุณครอบครัวและผู้มีอุปการะคุณทุกท่านอื่น ๆ ที่มีได้เอื้อนวม ที่ให้ ความร่วมมือ ให้กำลังใจ และให้ความช่วยเหลือสนับสนุนผู้วิจัยด้วยดี จึงขอขอบคุณมา ณ โอกาสนี้ หากมีข้อผิดพลาดหรือขาดตกบกพร่องประการใด ผู้วิจัยขออภัยมา ณ ที่นี้ด้วย และคณะผู้วิจัยหวัง ว่า การวิจัยฉบับนี้ จะมีประโยชน์บ้างไม่มากก็น้อยต่อการพัฒนาของมหาวิทยาลัยและหน่วยงานที่ เกี่ยวข้อง ตลอดจนผู้สนใจที่จะศึกษาวิจัยต่อไป

พระครูสิริบรมธาตุพิทักษ์,ผศ.ดร.

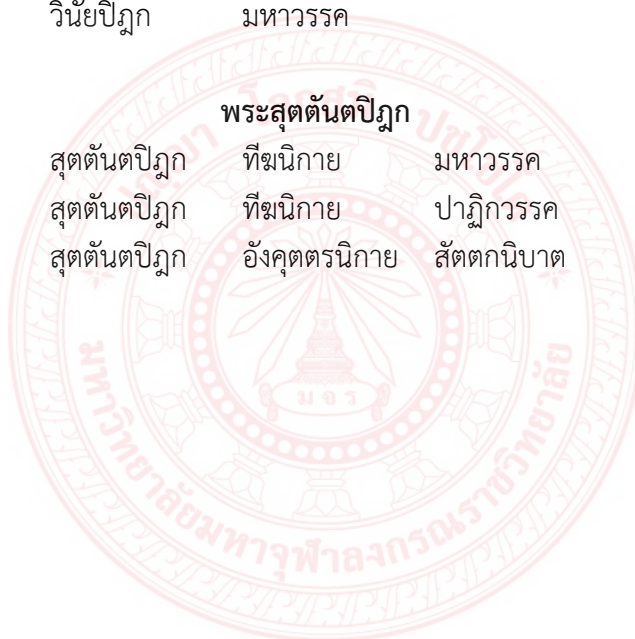
นายปุระวิชญ์ วันตา

๒ มีนาคม ๒๕๖๓

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

รายงานวิจัยฉบับนี้ใช้พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในการอ้างอิงโดยจะระบุที่ระบุ เล่ม/ข้อ/หน้า หลังคำย่อชื่อคัมภีร์ ตัวอย่างเช่น ที.สี.(บาลี) ๙/๓/๓๖ หมายถึง สุตตันตปิฎกที่ขนิกาย สีลขันธวรรค พระไตรปิฎกภาษาบาลี เล่มที่ ๙ ข้อที่๓ หน้า ๓๖, ที.สี.(ไทย) ๙/๑๗๐/๕๖ หมายถึง สุตตันตปิฎกที่ขนิกาย สีลขันธวรรค พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ ๙ ข้อที่ ๑๗๐ หน้า ๕๖

			พระวินัยปิฎก			
วิ.ม.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก	มหาวรรค		(ภาษาไทย)
				พระสุตตันตปิฎก		
ที.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ที่ขนิกาย	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ปา.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ที่ขนิกาย	ปาฎีกาวรรค	(ภาษาไทย)
อง.สตุตค.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุดตริขนิกาย	สัตตกนิบาต	(ภาษาไทย)

สารบัญ

บทคัดย่อภาษาไทย.....	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	ข
กิตติกรรมประกาศ.....	ค
สารบัญ.....	ง
สารบัญภาพ.....	ฉ
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ.....	ช
บทที่ ๑ บทนำ.....	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของการวิจัย.....	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์การวิจัย.....	๓
๑.๓ ขอบเขตการวิจัย.....	๓
๑.๔ นิยามศัพท์การวิจัย.....	๔
๑.๕ ประโยชน์ที่ได้รับ.....	๕
บทที่ ๒ แนวคิดทฤษฎีและวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง.....	๖
๒.๑ แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับการสังคมสงเคราะห์.....	๖
๒.๒ แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับการพัฒนาเครือข่าย.....	๒๓
๒.๓ แนวคิดเกี่ยวกับพระสงฆ์กับงานสังคมสงเคราะห์.....	๖๘
๒.๔ รายงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	๙๑
บทที่ ๓ วิธีการดำเนินงานวิจัย.....	๙๖
๓.๑ ระเบียบวิธีการวิจัย.....	๙๖
๓.๒ พื้นที่ในการวิจัย ประชากร กลุ่มตัวอย่าง และผู้ให้ข้อมูลหลัก.....	๙๗
๓.๓ เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย.....	๙๙
๓.๔ ขั้นตอนในการดำเนินการวิจัย.....	๑๐๑
๓.๕ การวิเคราะห์ข้อมูล.....	๑๐๑
บทที่ ๔ ผลการวิจัย.....	๑๐๓
๔.๑ กระบวนการเสริมสร้างแนวปฏิบัติในการสังคมสงเคราะห์ของวัดใน จังหวัดเชียงใหม่.....	๑๐๓

สารบัญ (ต่อ)

๔.๒ ปัจจัยที่มีผลต่อการปฏิบัติด้านสังคมสงเคราะห์ของวัด ในจังหวัดเชียงใหม่.....	๑๔๐
๔.๓ เครือข่ายสังคมสงเคราะห์ของวัดในจังหวัดเชียงใหม่.....	๑๔๗
๔.๔ องค์กรความรู้จากการวิจัย.....	๑๖๐
บทที่ ๕ บทสรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ.....	๑๖๑
๕.๑ บทสรุป.....	๑๖๑
๕.๒ อภิปรายผล.....	๑๖๕
๕.๓ ข้อเสนอแนะ.....	๑๗๐
บรรณานุกรม.....	๑๗๑
ภาคผนวก.....	๑๗๖
ภาคผนวก ก เครื่องมือวิจัย.....	๑๗๗
ภาคผนวก ข หนังสือเชิญผู้ทรงคุณวุฒิ.....	๑๘๓
ภาคผนวก ค ภาพถ่ายการลงพื้นที่ การสัมภาษณ์.....	๑๘๗
ภาคผนวก ง การรับรองการนำไปใช้ประโยชน์.....	๑๙๒
ภาคผนวก จ ผลผลิต ผลลัพธ์ และผลกระทบจากงานวิจัย.....	๑๙๕
ประวัตินักวิจัย.....	๑๙๘

สารบัญญภาพ

ตารางที่ ๑	ทางเข้าวัดโสภณาราม.....	๑๑๐
ตารางที่ ๒	กองทุนโรงศพเพื่อคนยากจน.....	๑๑๒
ตารางที่ ๓	ศูนย์ส่งเสริมสุขภาพผู้สูงอายุ.....	๑๑๓
ตารางที่ ๔	ศูนย์การเรียนรู้ศีลธรรมในวัด.....	๑๑๔
ตารางที่ ๕	ศูนย์บูรณาการวัฒนธรรมไทยสายใยชุมชน.....	๑๑๔
ตารางที่ ๖	กิจกรรมสงเคราะห์เด็กด้อยโอกาสทางสังคม วัดดอนจั่น.....	๑๑๘
ตารางที่ ๗	การดูแลเด็กด้อยโอกาสทางสังคมกว่า ๗๐๐ ชีวิต ของวัดดอนจั่น.....	๑๑๙
ตารางที่ ๘	การดูแลแบบพี่ดูแลน้อง วัดดอนจั่น.....	๑๒๑
ตารางที่ ๙	บุคลากรที่ทำงานด้านสังคมสงเคราะห์ วัดโสภณาราม.....	๑๒๓
ตารางที่ ๑๐	กิจกรรมพัฒนาการแกนนำพัฒนาชุมชน วัดเจดีย์แม่ครัว.....	๑๒๔
ตารางที่ ๑๑	การประชุมกลุ่มแกนนำพัฒนาชุมชน.....	๑๒๔
ตารางที่ ๑๒	กิจกรรมอบรมศีลธรรมจริยธรรมและสืบสานวัฒนธรรมชุมชน.....	๑๒๕
ตารางที่ ๑๓	กิจกรรมวันเอดส์โลก.....	๑๒๕
ตารางที่ ๑๔	กิจกรรมทางศาสนาและประเพณีรดน้ำดำหัววันสงกรานต์.....	๑๒๗
ตารางที่ ๑๕	กลุ่มออมทรัพย์ วัดเจดีย์แม่ครัว.....	๑๒๗
ตารางที่ ๑๖	กลุ่มเกษตรทฤษฎีใหม่.....	๑๒๘
ตารางที่ ๑๗	กลุ่มผลิตภัณฑ์ชุมชน.....	๑๒๘
ตารางที่ ๑๘	กิจกรรมอนุรักษ์ป่า.....	๑๒๙
ตารางที่ ๑๙	การประชุมกลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์.....	๑๓๐
ตารางที่ ๒๐	พิพิธภัณฑ์ภาพปริศนาธรรม และปริศนาธรรมกลางแจ้ง.....	๑๓๒
ตารางที่ ๒๑	หอสมุดธรรมโฆษณ์.....	๑๓๒
ตารางที่ ๒๒	จิตรกรรมฝาผนังในอุโมงค์ ประติมากรรมจำลอง.....	๑๓๓
ตารางที่ ๒๓	เขตอนุรักษ์สวนป่าสัก วัดอุโมงค์ (สวนพุทธธรรม).....	๑๓๘

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

จังหวัดเชียงใหม่มีประชากรรวมทั้งสิ้น ๑,๗๓๒,๗๑๒ คน แยกเป็นชาย ๘๔๑,๙๑๖ คน หญิง ๘๙๐,๗๙๖ คน (ข้อมูล ณ เดือนสิงหาคม ๒๕๕๙)^๑ มีผู้ประสบปัญหาทางสังคมทุกประเภท ทั้งสิ้น ๒๔๙,๗๘๔ คน หรือคิดเป็นร้อยละ ๑๕ ของประชากรในจังหวัด แบ่งเป็นเด็กร้อยละ ๒๘ ผู้สูงอายุร้อยละ ๑๔.๕ โดยกลุ่มที่ประสบปัญหามากที่สุดได้แก่ กลุ่มคนยากจน มีผู้พิการที่จดทะเบียนแล้วทั้งสิ้น ๓๑,๒๐๐ คน

สำนักงานพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์จังหวัดเชียงใหม่ ได้รวบรวมข้อมูลสถานการณ์ทางสังคมของจังหวัดเชียงใหม่ ในด้านต่าง ๆ ซึ่งมีแนวโน้มที่มีความน่าสนใจและสามารถสรุปเป็นประเด็นปัญหาที่สำคัญของจังหวัดเชียงใหม่ ได้ดังต่อไปนี้

๑. ปัญหาเด็กและเยาวชน ในส่วนของปัญหาด้านเด็กและเยาวชนพบว่า ปัญหาหลายปัญหาที่เคยมีในช่วงปี ๒๕๕๒ มีแนวโน้มลดลง เช่น ปัญหาความเหินห่างจากศาสนาและครอบครัว ปัญหาการกระทำผิดในเด็กและเยาวชน ปัญหาความรุนแรงในสังคม อันเป็นผลมาจากการดาเนินการแก้ไขอย่างมีประสิทธิภาพของหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง แต่ก็ยังพบว่ามีปัญหาเด็กและเยาวชนอีกเป็นจำนวนมากที่ต้องได้รับการแก้ไข เช่น ปัญหาการรวมกลุ่มมั่วสุมและตั้งแก๊งของเด็กและเยาวชน ปัญหายาเสพติด

๒. ปัญหาด้านคนพิการ พบว่า จังหวัดเชียงใหม่มีผู้พิการเป็นจำนวนมาก ประมาณ ๓๐,๐๐๐ คน และเพิ่มขึ้นทุกปี โดยผู้พิการส่วนใหญ่เป็นผู้พิการด้านการเคลื่อนไหว มีปัญหาดังนี้ ปัญหาการไม่ได้รับความช่วยเหลือทางสังคม ปัญหาการถูกทอดทิ้งไม่ได้รับความเอาใจใส่จากครอบครัว

๓. ปัญหาด้านครอบครัว พบว่า ยังคงเป็นปัญหาที่มีความสำคัญอยู่ เนื่องจากยังพบว่า ครอบครัวยังเป็นกลไกสำคัญในการกำหนดพฤติกรรมของสมาชิกและชุมชนอยู่ มีปัญหาดังนี้ ปัญหาการหย่าร้าง แยกกันอยู่ หรือเลิกกัน นำมาซึ่งปัญหาครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว หรือบุตรหลานไม่มีผู้ดูแลพร้อมหน้า ปัญหาสมาชิกในครอบครัวต้องไปทำงานต่างถิ่น และแยกกันอยู่ระหว่างสมาชิก เช่น พ่อแม่ไปทำงานต่างถิ่น ลูกหลานไปศึกษาต่อต่างถิ่น ปัญหาหัวหน้าครอบครัว มีพฤติกรรมที่ไม่เหมาะสม เช่น ดื่มเหล้า ดื่มการพนัน ปัญหาสมาชิกในครอบครัวมีพฤติกรรมไม่เหมาะสม เช่น ลูกหลานเที่ยวเตร่

^๑ กลุ่มงานยุทธศาสตร์และข้อมูลเพื่อการพัฒนาจังหวัด, รายงานบรรยายสรุปจังหวัดเชียงใหม่, (เชียงใหม่: สำนักงานจังหวัดเชียงใหม่, ๒๕๖๐), หน้า ๕.

๔. ปัญหาผู้สูงอายุ เป็นอีกปัญหาหนึ่งที่จังหวัดเชียงใหม่ ยังคงให้ความสำคัญ เนื่องจากจำนวนผู้สูงอายุในจังหวัดเชียงใหม่ เพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง ตามการเกิดขึ้นของสังคมผู้สูงอายุ จากการศึกษาพบว่าผู้สูงอายุ มีปัญหาในหลายรูปแบบ เช่น ปัญหาผู้สูงอายุไม่สามารถเข้าถึงบริการ เบี้ยยังชีพและกิจกรรมสำหรับผู้สูงอายุด้านต่าง ๆ ได้ ปัญหาความยากจนและมีภาระต้องเลี้ยงดูลูกหลาน ปัญหาช่วยเหลือตนเองไม่ได้ อยู่ตามลำพังและไม่มีผู้ดูแล ปัญหาด้านการดูแลสุขภาพและการเข้าถึงบริการสาธารณสุข ปัญหาการเข้าถึงสิทธิตามกฎหมาย

๕. ปัญหาด้านแรงงาน พบว่า ปัญหาด้านแรงงานส่วนใหญ่เป็นปัญหาแรงงานต่างด้าว เนื่องจากเป็นพื้นที่ปลายทางของการเข้ามาทำงานของแรงงานต่างด้าวจากประเทศพม่า และประเทศอื่น ซึ่งแรงงานกลุ่มนี้ มักจะได้รับผลกระทบทางสังคมในหลายรูปแบบ เช่น ปัญหาสิทธิและความเท่าเทียมกันทางสังคม ปัญหาการตกเป็นเหยื่อของการเอาเปรียบแรงงานและการค้ามนุษย์

๖. ปัญหาสตรี เป็นปัญหาใหม่ แต่กำลังมีแนวโน้มที่จะเพิ่มมากขึ้น เนื่องจากปัญหาครอบครัวที่มีแนวโน้มของการหย่าร้างสูง มีปัญหาการทะเลาะเบาะแว้ง ใช้ความรุนแรง และมีรูปแบบที่เป็นครอบครัวเดี่ยวเพิ่มมากขึ้น ทำให้สตรีต้องแบกรับภาระในการดูแลครอบครัวและสมาชิกในครอบครัวเพิ่มมากขึ้น^๒

ดังนั้น ในฐานะที่วัดเป็นศูนย์กลางของชุมชนและเป็นศูนย์รวมทางจิตใจของประชาชน เนื่องจากประชากรจังหวัดเชียงใหม่มีผู้นับถือ ศาสนาพุทธ จำนวน ๑,๕๑๙,๘๗๙ คน (คิดเป็นร้อยละ ๙๑.๘๐ % ของประชากรจังหวัดเชียงใหม่) มีวัดจำนวน ๑,๓๑๔ วัด มีบุคลากรทางศาสนาที่เป็นพระภิกษุ ๖,๒๕๐ รูป และสามเณร ๖,๒๒๒ รูป^๓ วัดจึงเป็นองค์กรหนึ่งที่มีความสำคัญในการช่วยเหลือสังคมในด้านต่างๆ โดยเฉพาะการเสริมสร้างแนวทางปฏิบัติในการสังคมสงเคราะห์ในด้านที่วัดหรือพระสงฆ์สามารถกระทำได้ ตามที่พระราชบัญญัติส่งเสริมการจัดสวัสดิการสังคม พ.ศ. ๒๕๔๖ กำหนดแนวทางการจัดสวัสดิการสังคมไว้ในมาตรา ๕ ในการจัดสวัสดิการสังคมขององค์การสวัสดิการสังคมให้แก่ผู้รับบริการสวัสดิการสังคมให้คำนึงถึงเรื่อง ดังต่อไปนี้

(๑) สาขาต่าง ๆ ที่จะดำเนินการตามความจำเป็นและเหมาะสม เช่น การบริการทางสังคม การศึกษา สุขภาพอนามัย ที่อยู่อาศัย การฝึกอาชีพ การประกอบอาชีพ นันทนาการและกระบวนการยุติธรรม เป็นต้น

(๒) ลักษณะหรือรูปแบบและวิธีในการดำเนินการ เช่น การส่งเสริมการพัฒนา การสงเคราะห์ การคุ้มครอง การป้องกัน การแก้ไข และการบำบัดฟื้นฟู เป็นต้น ในการจัดสวัสดิการสังคมตามวรรคหนึ่ง ให้มีการส่งเสริมและสนับสนุนให้บุคคล ครอบครัว ชุมชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น องค์กรวิชาชีพ สถาบันศาสนา และองค์กรอื่นใดได้มีส่วนร่วมด้วย

^๒ สำนักงานพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์จังหวัดเชียงใหม่, แผนการจัดสวัสดิการสังคมจังหวัดเชียงใหม่ ๕ ฉบับที่ ๒ (พ.ศ. ๒๕๕๕-๒๕๕๙), (เชียงใหม่: สำนักงานพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์จังหวัดเชียงใหม่, ๒๕๕๕), หน้า ๑๐-๑๒.

^๓ สำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดเชียงใหม่, รายงานสรุปจำนวนวัด พระภิกษุ และสามเณรในจังหวัดเชียงใหม่, ฐานข้อมูลออนไลน์: แหล่งอ้างอิง

http://cmi.onab.go.th/index.php?option=com_content&view=article&id=810&Itemid=176 [๗ กันยายน ๒๕๖๐].

นอกจากนั้นแล้ว ยังเป็นการช่วยสนับสนุนยุทธศาสตร์จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งได้กำหนดวิสัยทัศน์ว่า “มหานครแห่งชีวิตและความมั่นคง” โดยแบ่งยุทธศาสตร์การพัฒนาจังหวัดเชียงใหม่ออกเป็น ๕ ด้านได้แก่ ด้านเศรษฐกิจ ด้านสังคม ด้านความมั่นคง ด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และด้านบริหารจัดการ โดยในส่วนของ การจัดสวัสดิการสังคมนั้น จะเกี่ยวข้องกับยุทธศาสตร์ด้านสังคมได้มีการประเด็นยุทธศาสตร์ เอาไว้ดังนี้ “สร้างสังคมอยู่เย็นเป็นสุข” โดยมีกลยุทธ์ที่สำคัญคือ

๑. เสริมสร้างความเป็นเลิศด้านการศึกษาและการเรียนรู้ตลอดชีวิต
๒. ส่งเสริมภูมิปัญญาและทุนทางวัฒนธรรมที่มีศักยภาพ
๓. ส่งเสริมคุณธรรม จริยธรรม และจิตสาธารณะ
๔. พัฒนาคุณภาพคนและสุขภาวะให้เหมาะสมตามช่วงอายุและความหลากหลายของประชากร

ด้วยเหตุดังนี้ คณะผู้วิจัยจึงมีความสนใจในการศึกษาและร่วมเสริมสร้างแนวทางปฏิบัติในการสังคมสงเคราะห์ของวัดในจังหวัดเชียงใหม่ เพื่อให้บุคลากร คือ พระสงฆ์สามเณร ตลอดถึงคณะกรรมการวัดและชาวบ้านมีความสามารถและมีส่วนร่วมทำงานในบทบาทหน้าที่ของนักสังคมสงเคราะห์ที่ถูกต้องและสามารถตอบสนองต่อยุทธศาสตร์การพัฒนาจังหวัดของคณะสงฆ์จังหวัดได้อย่างมีประสิทธิภาพ

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๑.๒.๑ เพื่อศึกษากระบวนการเสริมสร้างแนวปฏิบัติในการสังคมสงเคราะห์ของวัดในจังหวัดเชียงใหม่
- ๑.๒.๒ เพื่อศึกษาปัจจัยที่มีผลต่อการปฏิบัติด้านสังคมสงเคราะห์ของวัดในจังหวัดเชียงใหม่
- ๑.๒.๓ เพื่อสร้างและวิเคราะห์เครือข่ายสังคมสงเคราะห์ของวัดในจังหวัดเชียงใหม่

๑.๓ ขอบเขตของการวิจัย

ในการศึกษาครั้งนี้ได้กำหนดขอบเขตการศึกษาไว้ ดังนี้

๑.๓.๑ ขอบเขตด้านพื้นที่

การศึกษาวิจัยในครั้งนี้เป็นการศึกษาในพื้นที่วัดและชุมชน จำนวน ๔ แห่ง คือ

๑) วัดโสภณาราม ตำบลดอนแก้ว อำเภอแมริม จังหวัดเชียงใหม่ มีบทบาทเด่นในการให้การสงเคราะห์ชมรมผู้สูงอายุโรงพยาบาลนครพิงค์ เชียงใหม่ ฝึกอบรมคุณธรรมจริยธรรมแก่เด็กและเยาวชน

๒) วัดเจดีย์แม่ครัว ต.แม่แฝกใหม่ อ.สันทราย จ.เชียงใหม่ มีบทบาทเด่นในการให้การสงเคราะห์ประชาชนทุกช่วงวัย การจัดโครงการสื่อสารศิลปวัฒนธรรมแก่เด็กและเยาวชน เพื่อปลูกฝังให้เด็กมีพื้นฐานในการเสริมสร้างอุดมการณ์ ใฝ่เรียนรู้ รู้คุณค่า มีความภาคภูมิใจ รู้สึกหวงแหน และ

ช่วยกันอนุรักษ์ สืบสานศิลปวัฒนธรรมประเพณี วิถีชีวิตท้องถิ่นดั้งเดิม สามารถนำมาประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิตของชุมชนในสังคมยุคปัจจุบัน

๓) วัดอุโมงค์ (สวนพุทธธรรม) อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ มีบทบาทเด่นในการให้การศึกษาเรียนรู้พระพุทธศาสนาตามแนวของหลวงพ่พุทธทาส การเป็นสถานที่ปฏิบัติธรรมสำหรับประชาชนทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศ และเป็นวัดป่าที่ตั้งอยู่ไม่ไกลเมืองสำหรับเป็นสถานที่เรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ของจังหวัดเชียงใหม่

๔) วัดดอนจั่น ตำบลท่าศาลา อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ มีบทบาทเด่นในการให้การศึกษาแก่เด็กเยาวชนบนพื้นที่สูง และการสงเคราะห์เด็กที่ด้อยโอกาสทางสังคม

๑.๓.๒ ขอบเขตด้านประชากร

ประชากรที่ใช้ในการศึกษาค้นคว้านี้ได้แก่การสัมภาษณ์ พระสังฆาธิการและเจ้าอาวาสวัด จำนวน ๑๕ รูป/คน

๑.๓.๓ ขอบเขตด้านเวลา

การวิจัยครั้งนี้ระยะเวลาดำเนินการวิจัยตั้งแต่เดือน (ตุลาคม ๒๕๖๐ – กันยายน ๒๕๖๑)

๑.๔ นิยามศัพท์ในการวิจัย

สังคมสงเคราะห์ หมายถึง การดำเนินงานเพื่อช่วยเหลือผู้ยากไร้ หรือผู้ด้อยโอกาสให้สามารถช่วยเหลือตนเองได้ ในที่นี้หมายถึง การพัฒนาวัดให้เป็นแหล่งสังคมสงเคราะห์ชุมชนในด้านต่างๆ อาทิ การจัดสวัสดิการ การอบรมศีลธรรมจริยธรรม การให้การศึกษา การส่งเสริมอาชีพ และการรักษาสุขภาพ

การเสริมสร้าง หมายถึง กระบวนการสร้างเสริม สนับสนุนด้านคุณภาพชีวิตโดยให้บุคคลมีการปฏิบัติและการพัฒนาคุณภาพชีวิต ตลอดจนจัดการสิ่งแวดล้อมและปัจจัยที่มีผลกระทบต่อคุณภาพชีวิต เพื่อให้บรรลุการมีคุณภาพชีวิตที่ดีทั้งทางด้านร่างกาย จิตใจ สังคม และปัญญา สามารถอยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุข

แนวปฏิบัติ หมายถึง วิธีปฏิบัติ หรือขั้นตอนการปฏิบัติที่ทำให้งานสังคมสงเคราะห์ประสบความสำเร็จหรือนำไปสู่ความเป็นเลิศตามเป้าหมาย เป็นที่ยอมรับในวงวิชาการหรือวิชาชีพนั้นๆ และมีหลักฐานของความสำเร็จปรากฏชัดเจน โดยมีการสรุปวิธีปฏิบัติ หรือขั้นตอนการปฏิบัติ ตลอดจนความรู้และประสบการณ์ ที่ได้บันทึกเป็นเอกสาร และเผยแพร่ให้หน่วยงานภายในหรือภายนอกสามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้

ปัจจัย หมายถึง เหตุอันเป็นทางให้เกิดผล องค์ประกอบหรือส่วนประกอบที่มีผลหรือมีส่วนสนับสนุนให้แนวปฏิบัติของการทำงานสังคมสงเคราะห์ประสบผลสำเร็จ

เครือข่าย หมายถึง รูปแบบของการประสานงานกลุ่มของคนหรือองค์กรที่สมัครใจ แลกเปลี่ยนข่าวสารข้อมูลระหว่างกัน หรือทำกิจกรรมร่วมกัน ช่วยเหลือกัน โดยการติดต่ออาจทำได้ทั้งที่ผ่านศูนย์กลางแม่ข่ายหรือแกนนำ หรืออาจจะไม่มีแม่ข่ายหรือแกนนำแต่จะทำการติดต่อโดยตรงระหว่างกลุ่ม ซึ่งจะมีการจัดรูปแบบหรือจัดระเบียบโครงสร้างที่คนหรือองค์กรสมาชิกยังคงมีความเป็น

อิสระ โดยที่อาจมีรูปแบบการรวมตัวแบบหลวมๆ เฉพาะกิจ ตามความจำเป็นหรือเป็นโครงสร้างที่มีความสัมพันธ์ชัดเจน

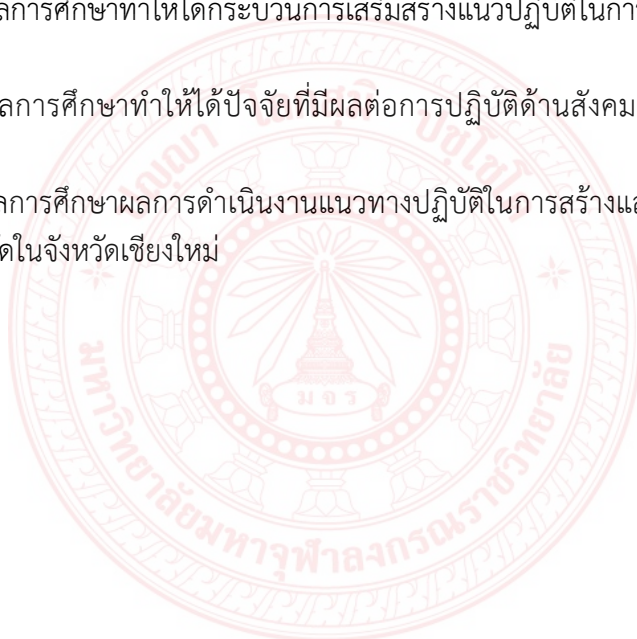
วัดในจังหวัดเชียงใหม่ หมายถึง สถานที่ทางพระพุทธศาสนาที่ได้รับการจดทะเบียนถูกต้องตาม พรบ.คณะสงฆ์ ในที่นี้หมายถึง วัดในจังหวัดเชียงใหม่ ๔ วัด ได้แก่ ๑) วัดโสมนาราม ตำบลดอนแก้ว อำเภอแม่อริม จังหวัดเชียงใหม่ ๒) วัดเจดีย์แม่ครัว ต.แม่แฝกใหม่ อ.สันทราย จ.เชียงใหม่ ๓) วัดอุโมงค์ (สวนพุทธธรรม) อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ และ ๔) วัดดอนจั่น ตำบลท่าศาลา อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่

๑.๕ ประโยชน์ที่ได้รับ

๑.๕.๑ ผลการศึกษาทำให้ได้กระบวนการเสริมสร้างแนวปฏิบัติในการสังคมสงเคราะห์ของวัดในจังหวัดเชียงใหม่

๑.๕.๒ ผลการศึกษาทำให้ได้ปัจจัยที่มีผลต่อการปฏิบัติด้านสังคมสงเคราะห์ของวัดในจังหวัดเชียงใหม่

๑.๕.๓ ผลการศึกษาผลการดำเนินงานแนวทางปฏิบัติในการสร้างและวิเคราะห์เครือข่ายสังคมสงเคราะห์ของวัดในจังหวัดเชียงใหม่

บทที่ ๒

แนวคิดทฤษฎีและวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

รายงานวิจัยเรื่อง การเสริมสร้างแนวปฏิบัติในการสังคมสงเคราะห์ของวัดในจังหวัดเชียงใหม่ มีวัตถุประสงค์ ๓ ประการ ดังนี้ (๑) เพื่อศึกษากระบวนการเสริมสร้างแนวปฏิบัติในการสังคมสงเคราะห์ของวัดในจังหวัดเชียงใหม่ (๒) เพื่อศึกษาปัจจัยที่มีผลต่อการปฏิบัติด้านสังคมสงเคราะห์ของวัดในจังหวัดเชียงใหม่ และ (๓) เพื่อสร้างและวิเคราะห์เครือข่ายสังคมสงเคราะห์ของวัดในจังหวัดเชียงใหม่ การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ผู้วิจัยได้รวบรวมเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเพื่อให้เกิดความสมบูรณ์ของเนื้อหาดังต่อไปนี้

- ๒.๑ แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับการสังคมสงเคราะห์
 - ๒.๒ แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับการพัฒนาเครือข่าย
 - ๒.๓ แนวคิดเกี่ยวกับพระสงฆ์กับงานสังคมสงเคราะห์
 - ๒.๔ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
- มีรายละเอียดของแนวคิดดังนี้

๒.๑ แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับการสังคมสงเคราะห์

๒.๑.๑ ความหมายของการสังคมสงเคราะห์

นักวิชาการได้ให้ความหมายของสังคมสงเคราะห์ด้วยทัศนะที่หลากหลาย วันทนี วาสิกะสิน ได้รวบรวมแนวคิดของนักวิชาการต่างประเทศไว้ ดังนี้ Richmond ได้ให้ความหมายไว้ว่าเป็นกระบวนการพัฒนาบุคลิกภาพของบุคคล โดยการปรับความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลด้วยกันและระหว่างบุคคลกับสิ่งแวดล้อมทางสังคม Butrym ให้ความหมายงานสังคมสงเคราะห์ว่า เป็นวิชาชีพแห่งการให้ความช่วยเหลือโดยมีจุดมุ่งหมายอยู่ที่การส่งเสริมสวัสดิภาพของมนุษย์ ผ่านการป้องกันและขจัดปัญหาความเดือดร้อนต่างๆ ให้หมดสิ้นไป รวมทั้งเกี่ยวข้องกับปัญหาในด้านชีวิตความเป็นอยู่ของมนุษย์อย่างกว้างขวาง และ Crouch ให้ความหมายว่า เป็นงานที่พยายามให้ความช่วยเหลือผู้ซึ่งไม่สามารถช่วยตนเองได้ และเป็นงานที่พยายามจะทำให้มนุษย์มีอิสระในตนเองให้มากที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้ คือ สามารถช่วยตนเองได้โดยไม่ต้องพึ่งผู้อื่น^๑

ทศนีย์ ลักขณาภิชนชัช ได้ให้ความหมายว่า งานสังคมสงเคราะห์เป็นการนำเอาความรู้ความเข้าใจในศาสตร์ต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์และสังคม เช่น พฤติกรรมศาสตร์และสังคมศาสตร์มาประยุกต์ใช้ในการทำความเข้าใจ ในปัญหาความเดือดร้อนของมนุษย์และสังคม ผนวกกับองค์ความรู้

^๑ วันทนี วาสิกะสิน, ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับสวัสดิการสังคมและสังคมสงเคราะห์, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๘), หน้า ๓๕.

ในกระบวนการช่วยเหลือมนุษย์และสังคม ด้วยระเบียบวิธีการทางวิทยาศาสตร์ ผสมผสานกับทัศนคติ หลักการ วัตถุประสงค์ของการให้ความช่วยเหลือ เพื่อให้บุคคล กลุ่ม ชุมชนและสังคม สามารถช่วยเหลือและพึ่งพาตนเองได้ มีการเปลี่ยนแปลงที่ดีขึ้น และมีคุณภาพชีวิตที่สูงขึ้น^๒

นงลักษณ์ เอมประดิษฐ์ ได้ให้ทรรศนะของงานสังคมสงเคราะห์ สรุปได้ว่า เป็นการดำเนินงานให้เกิดการบริการที่ดีแก่มวลประชาชน โดยเฉพาะกลุ่มบุคคลที่มีปัญหาความเดือดร้อน และต้องการความช่วยเหลือและในที่สุดของการช่วยเหลือก็คือ บุคคล กลุ่ม ประชาชน ที่ใช้บริการสังคมสงเคราะห์ได้มีโอกาสพบกับสภาพความเป็นอยู่ที่ดี ได้รับสวัสดิภาพในชีวิตอย่างเพียงพอ แต่การช่วยเหลือเพื่อจะให้บรรลุถึงสวัสดิภาพในชีวิตของเขาทั้งหลายได้ ต้องอาศัยกลไกสังคมสงเคราะห์อย่างมีประสิทธิภาพ และได้กล่าวถึงความหมายของคำว่างานสังคมสงเคราะห์ไว้ว่า เป็นศาสตร์ เป็นศิลปะและเป็นวิชาชีพในการที่จะช่วยเหลือผู้ประสบความทุกข์ยากเดือดร้อน ซึ่งเขาไม่สามารถช่วยตนเองได้ให้มีความสามารถในการแก้ไขปัญหาของเขาต่อไป โดยการนำเอาทรัพยากรที่มีอยู่มาประยุกต์ใช้เพื่อบรรเทาความต้องการและปัญหาทั้งของบุคคลกลุ่มชนและชุมชน^๓

ยุพา วงศ์ไชย ได้อธิบายความสำคัญของงานสังคมสงเคราะห์ไว้ว่าเป็นศาสตร์และศิลป์ของการจัดหาบริการเพื่อส่งเสริมความสามารถของบุคคลให้สามารถปฏิบัติหน้าที่ของตนในสังคมได้อย่างมีประสิทธิภาพและดำรงชีพอยู่ได้อย่างเป็นสุข^๔

วิไลวัจส์ กฤษณะภูติ กล่าวว่า การสังคมสงเคราะห์ เป็นศาสตร์ เป็นศิลป์ และวิชาชีพ อันที่จะดำเนินการเพื่อป้องกันและแก้ไขช่วยเหลือผู้ที่ประสบความเดือดร้อนต่างๆ ซึ่งไม่สามารถจะช่วยเหลือตนเองได้ ให้มีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาของตนต่อไป ทั้งนี้โดยการนำเอาทรัพยากรที่มีอยู่มาประยุกต์ใช้ เพื่อช่วยบรรเทาความต้องการและปัญหาทั้งของเอกชน กลุ่มชน และชุมชน โดยวิธีการทางวิทยาศาสตร์ (Scientific method) จุดมุ่งหมายที่สำคัญคือ ช่วยเขาเพื่อให้เขาช่วยตนเองได้ (Help them to help themselves)^๕

พระเทพเวที (ประยูร ปยุตโต) วิเคราะห์ศัพท์ว่า ตามศัพท์ (สังคมสงเคราะห์) แปลง่ายๆ ว่า การสงเคราะห์สังคม แต่ถ้าแปลให้ลึกกว่านั้น ก็มีความหมายทางธรรม สงเคราะห์ คำบาลีเป็นสงวท (สังคห) แปลว่า ประมวล รวบรวม จับมารวมเข้าด้วยกัน ยึดเหนี่ยวใจให้รวมกันเป็นหนึ่ง ผูกใจไว้ สังคห ที่แปลว่า ยึดเข้าไว้ด้วยกันนั้น หมายถึง ยึดในแง่นามธรรมและยึดในแง่รูปธรรม ทางนามธรรม คือ ยึดเหนี่ยวผูกใจให้รวมกันเป็นหนึ่ง ทางรูปธรรม คือ ให้คนมารวมกัน ประสานเข้าด้วยกัน ดังนั้น ความมุ่งหมายของสังคมสงเคราะห์ จึงไม่ใช่เป็นเพียงเอาอะไรไปให้เขา ไม่ใช่เอาบริการ

^๒ ทศนีย์ ลักษณะนิชนชัช, การสังคมสงเคราะห์ชุมชน, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๔), หน้า ๗.

^๓ นงลักษณ์ เอมประดิษฐ์, ปัจจัยที่มีผลต่อวิธีการป้องกันการติดเชื้อโรคเอดส์ของแม่บ้านในเคหะชุมชนทั้งสองห้องบางเขนกรุงเทพมหานคร: เฉพาะกลุ่มบ้าน ๓๐๒ และ ๓๐๖, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๕), หน้า ๑ - ๔.

^๔ ยุพา วงศ์ไชย, ทฤษฎีการปฏิบัติงานสังคมสงเคราะห์, (กรุงเทพมหานคร : ศักดิ์โสภณาการพิมพ์, ๒๕๓๔), หน้า ๑๖.

^๕ วิไลวัจส์ กฤษณะภูติ, สังคมสงเคราะห์ศาสตร์เบื้องต้น, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๙), หน้า .๖-๗.

ไปให้ เอาทรัพย์สินเงินทองไปให้ แต่หมายถึงทำให้เขา ไม่ใช่เอาบริหารไปให้ เอาทรัพย์สินเงินทองไปให้ แต่หมายถึงทำให้สังคมรวมใจกัน ผนึกยึดเหนี่ยวกันไว้ให้ได้ ถ้ามองในแง่นี้ หน้าทีของเรา จึงไม่ใช่เป็นเพียงเอาอะไรไปหยิบยื่นให้^๖

ดังนั้น ความมุ่งหมายของสังคมสงเคราะห์ จึงไม่ใช่เป็นเพียงเอาอะไรไปให้เขา ไม่ใช่เอาบริการไปให้ เอาทรัพย์สินเงินทองไปให้ แต่หมายถึงทำให้สังคมรวมใจกัน ผนึกยึดเหนี่ยวกันไว้ให้ได้ ถ้ามองในแง่นี้ หน้าทีของเรา จึงไม่ใช่เป็นเพียงเอาอะไรไปหยิบยื่นให้"

“สังคห” เป็นภาษาบาลี แต่เมื่อจะเอาเข้ามาในไทย เราเอาอุปสรรคกฤตซึ่งมีตัว “ร” คือ “สังครห” เข้ามา แล้วไทยก็แผลงเป็นสังเคราะห์บ้าง สงเคราะห์บ้าง ความจริงนั้น ทั้งสองคำนี้เป็นคำเดียวกัน แต่เราใช้สังเคราะห์ในความหมายหนึ่ง และสังเคราะห์ในอีกความหมายหนึ่ง ถ้าเราจะใช้ “สังคห” ให้ถูกต้องตามความหมายทางธรรม จะต้องก้าวไปถึงขั้นนี้ คือ ทำให้รวมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

คำว่า “สังคห” หรือ สงเคราะห์นี้ พระพุทธเจ้าตรัสไว้ด้วยกันเป็นชุดเดียวกับคำอื่นอีกสามคำ เรียงลำดับเป็น สังคห อวิเวท สามัคคี และเอกภาพ คือ ความยึดเหนี่ยวประสานกันไว้ ความไม่ทะเลาะวิวาท ความพร้อมเพรียง และความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ที่เราใช้ว่า เอกภาพ เวลาแปลเป็นภาษาอังกฤษ ถ้าแปลอย่างเบื้องต้นก็ว่า help หรือ assistance แต่ถ้าจะแปลให้ลึกลงไปในสาระ ก็แปลกันตั้งแต่ sympathy จนถึง solidarity หรือ social integration

สรุปได้ว่า งานสังคมสงเคราะห์ หมายถึง การช่วยเหลือบุคคล กลุ่ม หรือชุมชนที่มีปัญหา ความทุกข์ยาก เดือดร้อน โดยวิธีการป้องกัน แก้ไข บำบัดฟื้นฟู หรือพัฒนาให้มีศักยภาพ สามารถช่วยเหลือตนเองได้ การช่วยเหลือนั้นสามารถช่วยได้ทั้งกำลังกายและกำลังใจต่อเพื่อนมนุษย์ที่ประสบปัญหา ไม่สามารถช่วยเหลือตนเองได้ โดยใช้หลักการ วิธีการ และกระบวนการทางสังคมสงเคราะห์ ในการช่วยเหลือเป็นรายบุคคล ครอบครัว กลุ่มชน และชุมชน เพื่อให้เขาได้มีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น และให้สามารถช่วยเหลือตนเองและคนอื่นได้ต่อไป

๒.๑.๒ หลักการสังคมสงเคราะห์

การให้คำจำกัดความหลักการสังคมสงเคราะห์ คือ การนำเอาทรัพยากรต่าง ๆ มาใช้อย่างเป็นศิลปะและวิธีการทางวิทยาศาสตร์เพื่อช่วยเหลือและตอบสนองความต้องการของบุคคล กลุ่ม ชุมชน เพื่อให้เขาสามารถช่วยเหลือตนเองได้ งานสังคมสงเคราะห์เป็นงานที่ต้องเข้าไปแก้ไขเกี่ยวกับมนุษย์นักสังคมสงเคราะห์จึงต้องทำงานเกี่ยวข้องกับบุคคล กลุ่ม และชุมชนต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับปัญหาที่เกิดขึ้น ดังนั้นนักสังคมสงเคราะห์จึงจำเป็นต้องมีความรู้ในเรื่องของมนุษย์และศาสตร์ต่าง ๆ เช่น จิตวิทยา สังคมวิทยา มานุษยวิทยา ชีววิทยา เศรษฐศาสตร์ ฯลฯ โดยให้ความเชื่อมั่นในศักยภาพของมนุษย์ เป้าหมายของงานสังคมสงเคราะห์นั้นเป็นกิจกรรมหรือการกระทำที่เป็นการป้องกันปัญหาและพัฒนาผู้รับบริการ โดยอาศัยหลักการ วิธีการ กระบวนการปฏิบัติงานทางด้านสังคมสงเคราะห์ เพื่อให้ผู้รับบริการมีคุณภาพชีวิตที่ดี อันนำไปสู่การพัฒนาสังคมโดยรวม นับได้ว่างานสังคมสงเคราะห์

^๖ พระเทพเวที (ประยูร ปยุตโต), “คินสู่ความหมายแท้ของสังคมสงเคราะห์”, นิตยสารการประชาสงเคราะห์, (ปีที่ ๓๒ ฉบับที่ ๒, ๒๕๓๒): ๖๙-๗๓.

เป็นวิธีการอย่างหนึ่งที่จะนำไปสู่เป้าหมายของงานสวัสดิการสังคม ประชญาที่สำคัญในการปฏิบัติงานก็คือ การช่วยเหลือบุคคล กลุ่ม และชุมชนให้สามารถช่วยตนเองได้ ซึ่งโดยหลักการแล้วงานสังคมสงเคราะห์มุ่งเน้นการบริหารและการจัดหาบริการให้แก่บุคคล เพื่อส่งเสริมให้บุคคลสามารถดำรงชีวิตในสังคมได้อย่างปกติสุข งานสังคมสงเคราะห์จึงเป็นกระบวนการหนึ่งซึ่งทำให้เกิดการปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนและระบบต่าง ๆ ในสังคม นั่นก็คือการช่วยเหลือบุคคล กลุ่มชน และชุมชน ด้วยการให้คำแนะนำ การจัดหาบริการต่าง ๆ ในชุมชน เป็นต้น

หลักการทางสังคมสงเคราะห์ที่นำประยุกต์ใช้

๑. หลักการยอมรับ (The Principle of Acceptance)
๒. หลักการมีส่วนร่วม (The Principle of Participation)
๓. หลักการติดต่อสื่อสาร (The Principle of Communication)
๔. หลักการรักษาความลับ (The Principle of Confidentiality)
๕. หลักความแตกต่างระหว่างบุคคล (The Principle of Individualization)
๖. หลักการพิทักษ์สิทธิประโยชน์ (The Principle of Advocacy)
๗. หลักการตระหนักในตนเอง (The Principle of Self Awareness)

งานสังคมสงเคราะห์มีหลักการที่สำคัญที่นักสังคมสงเคราะห์ต้องยึดถือเป็นหลักในการปฏิบัติงานดังนี้

๑. หลักการยอมรับ หมายถึง การยอมรับผู้มาขอรับบริการว่าเป็นมนุษย์คนหนึ่ง มีศักดิ์ศรี มีความต้องการ และมีความสามารถในตนเอง

๒. หลักในเรื่องปัจเจกบุคคล หมายถึง การเข้าใจว่ามนุษย์ทุกคนมีลักษณะเฉพาะตัว มีความแตกต่างกันทั้งในด้านรูปร่าง หน้าตา ลักษณะท่าทาง อุปนิสัยใจคอ ความรู้สึกทางด้านจิตใจ การแสดงออก เป็นต้น

๓. หลักการไม่ตำหนิตีติเตียนผู้ที่มีปัญหา หมายถึง การที่นักสังคมสงเคราะห์จะต้องมีทัศนคติที่ดีต่อผู้รับบริการ ไม่ติเตียนหรือประณามการกระทำของผู้รับบริการ

๔. หลักการตัดสินใจด้วยตนเอง โดยถือว่าบุคคลทุกคนมีสิทธิในการเลือกแนวทางในการดำเนินชีวิตและแก้ไขปัญหาของเขาเอง นักสังคมสงเคราะห์จะเป็นแต่เพียงผู้ที่คอยชี้แนะเท่านั้น

๕. หลักการเก็บรักษาความลับ เป็นจรรยาบรรณของนักสังคมสงเคราะห์อย่างหนึ่ง เนื่องจากผู้ที่มีปัญหาทุกคนย่อมไม่ต้องการให้เรื่องราวหรือปัญหาของเขาเป็นที่เปิดเผยล่วงรู้ต่อบุคคลอื่น

ทัศนีย์ ลักษณะภิกษนซ์ กล่าวว่า การสังคมสงเคราะห์ชุมชน (Community Work) หมายถึง ลักษณะของงานที่นักสังคมสงเคราะห์หรือนักวิชาชีพต่างๆ รวมทั้งอาสาสมัครและผู้ช่วยงานสวัสดิการสังคม เข้าไปดำเนินการให้ความช่วยเหลือแก่ประชาชนในชุมชนในเรื่องหนึ่งเรื่องใดเป็นการเฉพาะเรื่อง หรือหลายเรื่องรวมกัน โดยมีจุดหมายที่จะช่วยให้ประชาชนในชุมชนนั้นมีความเป็นอยู่ดีขึ้น และมีคุณภาพชีวิตสูงขึ้นสามารถพึ่งพาตนเองได้และสามารถช่วยเหลือเกื้อกูลเพื่อนบ้านและชุมชน

ละแวกบ้านได้ ด้วยเหตุนี้การสังคมสงเคราะห์ชุมชนจึงเป็นการช่วยพัฒนาสังคมและประชาชนได้อีกทางหนึ่ง^๗

การสังคมสงเคราะห์ชุมชน สำหรับนักสังคมสงเคราะห์วิชาชีพ เป็นการนำความรู้ในวิธีการจัดระเบียบชุมชนไปประยุกต์ใช้เป็นส่วนใหญ่ ในการสร้างงานและกิจกรรมต่างๆ ในการดำเนินชีวิตของประชาชนและชุมชน ทั้งในด้านการกิน การอยู่ การประกอบอาชีพ การศาสนา การ ศึกษา การพักผ่อนหย่อนใจ การปกครองและอื่นๆ ที่จะเสริมสร้างคุณภาพชีวิตของคนและสังคม

John Clegg ได้กล่าวไว้ในหนังสือ Dictionary of Social Services: Policy and Practice ว่า “การสังคมสงเคราะห์ชุมชน เป็นแบบ (Form) หนึ่งของการสังคมสงเคราะห์ซึ่งใช้กิจกรรมและสัมพันธภาพในชุมชนเป็นจุดเริ่มต้น นักสังคมสงเคราะห์ชุมชนอาจปรากฏตัวภายใต้การเรียกชื่อที่แตกต่างกัน เช่น พัฒนาการ (Community Development Officer) ผู้นำท้องถิ่น (Neighborhood Worker) นักพัฒนาสังคม (Social Development Officer) เจ้าหน้าที่สังคมสัมพันธ์ (Social Relations Officer) หรือแม้แต่เรียกกันอย่างง่าย ๆ ว่า เจ้าหน้าที่ประสานงาน (Liaison Officer) ซึ่งเหล่านี้แตกต่างกันตามสภาพของหน่วยงานผู้จ้าง ซึ่งอาจเป็นได้ทั้งหน่วยงานของรัฐบาลและเอกชน จึงขึ้นอยู่กับบุคคลผู้นั้นเองที่จะอธิบายให้ผู้อื่นเข้าใจในการกำหนดและวิเคราะห์ปัญหา และทักษะสำคัญที่จำเป็นสำหรับการสังคมสงเคราะห์ชุมชน คือ ความสามารถในการกำหนดและวิเคราะห์ปัญหา และทักษะของการปฏิบัติตนเป็นผู้กระตุ้น (Catalyst) ให้ประชาชนสามารถดำเนินการแก้ปัญหาได้ด้วยตนเอง รวมถึงทักษะในการกระตุ้นให้รู้จักใช้บริการหรือทรัพยากรที่มีอยู่ให้เกิดประโยชน์ยิ่งขึ้น”

นักสังคมสงเคราะห์ชุมชน (Community Worker) จะทำหน้าที่ในการรวบรวมข้อมูลและให้คำปรึกษา กระตุ้นให้เกิดการรวมกลุ่มช่วยเหลือตนเอง (Self-Help Group) ระดมทรัพยากรในสังคมมาใช้เพื่อเกื้อหนุนให้เกิดการเปลี่ยนแปลงนโยบายหรือปรับปรุงบริการ นักสังคมสงเคราะห์ชุมชน ควรเป็นผู้มีความสามารถในการจัดองค์กร (Organizer) ซึ่งจะเกิดขึ้นได้เมื่อเขาได้รับความเชื่อถือหรือศรัทธาจากประชาชนผู้อยู่อาศัยอยู่ในชุมชนนั้นทั้งหมดด้วย ดังนั้นสังคมสงเคราะห์ชุมชนจึงมักใช้เวลาส่วนใหญ่ในการพบปะพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็นและทักษะด้านต่างๆ กับผู้นำชุมชน ทั้งผู้นำทางราชการและไม่ใช่ทางราชการ เช่น ผู้แทนองค์กรท้องถิ่นที่ได้รับการเลือกตั้ง สมาชิกของโบสถ์ วัด สหภาพแรงงานผู้แทนกลุ่มวิชาชีพ นักหนังสือพิมพ์ท้องถิ่น และปัจเจกบุคคลซึ่งเป็นตัวแทนของชาวบ้าน เช่น เจ้าของร้านค้า เป็นต้น นักสังคมสงเคราะห์ชุมชนควรจะเป็นผู้ที่สามารถมองเห็นแนวทางที่จะช่วยให้กลุ่มชาวบ้านที่มีความคิดเห็น และการประกอบกิจกรรมที่สนใจแตกต่างกันสามารถร่วมมือกันทำงานหรือสรรค์สร้างสิ่งที่จะเป็นประโยชน์สุขแก่ชุมชนโดยรวม

Murray G. Ross ได้กล่าวไว้ในหนังสือ Communization : Theory and Principle ว่า “การสังคมสงเคราะห์ชุมชนอาจแบ่งได้เป็น ๓ ประเภท คือ การพัฒนาชุมชน (Community Development) การจัดระเบียบชุมชน (Community Organization) และชุมชนสัมพันธ์ (Community Relations) ส่วนการนำวิธีการใดไปใช้ขึ้นอยู่กับสภาพความแตกต่างกันของพื้นที่ที่ปฏิบัติ สถานการณ์ในปัญหาและความต้องการของชุมชนและวัตถุประสงค์ของหน่วยงานที่ให้ บริการ

^๗ ทัศนีย์ ลักษณะานิชชัช, การสังคมสงเคราะห์ชุมชน, อ่างแล้ว, หน้า ๑๔-๑๕.

มากกว่าจะเป็นความแตกต่างกันในเรื่องของรูปศัพท์อย่างสิ้นเชิง เพราะแต่ละวิธียังคงมีความคล้ายคลึงกันมากในลักษณะสำคัญๆ ของการปฏิบัติงาน”

นักสังคมสงเคราะห์ชุมชน (Community Worker) จะทำหน้าที่ในการรวบรวมข้อมูลและให้คำปรึกษา กระตุ้นให้เกิดการรวมกลุ่มช่วยเหลือตนเอง (Self-Help Group) ระดมทรัพยากรในสังคมมาใช้เพื่อเกื้อหนุนให้เกิดการเปลี่ยนแปลงนโยบายหรือปรับปรุงบริการ นักสังคมสงเคราะห์ชุมชน ควรเป็นผู้มีความสามารถในการจัดองค์กร (Organizer) ซึ่งจะเกิดขึ้นได้เมื่อเขาได้รับความเชื่อถือหรือศรัทธาจากประชาชนผู้อาศัยอยู่ในชุมชนนั้นทั้งหมดด้วย ดังนั้นสังคมสงเคราะห์ชุมชนจึงมักใช้เวลาส่วนใหญ่ในการพบปะพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็นและทักษะด้านต่างๆ กับผู้นำชุมชน ทั้งผู้นำทางราชการและไม่ใช่ทางราชการ เช่น ผู้แทนองค์กรท้องถิ่นที่ได้รับการเลือกตั้ง สมาชิกของโบสถ์ วัด สหภาพแรงงานผู้แทนกลุ่มวิชาชีพ นักหนังสือพิมพ์ท้องถิ่น และปัจเจกบุคคลซึ่งเป็นตัวแทนของชาวบ้าน เช่น เจ้าของร้านค้า เป็นต้น นักสังคมสงเคราะห์ชุมชนควรจะเป็นผู้ที่สามารถมองเห็นแนวทางที่จะช่วยให้กลุ่มชาวบ้านที่มีความคิดเห็นและการประกอบกิจกรรมที่สนใจแตกต่างกันสามารถร่วมมือกันทำงานหรือสรรค์สร้างสิ่งที่จะเป็นประโยชน์สุขแก่ชุมชนโดยรวม

Murray G. Ross ได้กล่าวไว้ในหนังสือ Communization : Theory and Principle ว่า “การสังคมสงเคราะห์ชุมชนอาจแบ่งได้เป็น ๓ ประเภท คือ การพัฒนาชุมชน (Community Development) การจัดระเบียบชุมชน (Community Organization) และชุมชนสัมพันธ์ (Community Relations) ส่วนการนำวิธีการใดไปใช้ขึ้นอยู่กับสภาพความแตกต่างกันของพื้นที่ที่ปฏิบัติ สถานการณ์ในปัญหาและความต้องการของชุมชนและวัตถุประสงค์ของหน่วยงานที่ให้ บริการมากกว่าจะเป็นความแตกต่างกันในเรื่องของรูปศัพท์อย่างสิ้นเชิง เพราะแต่ละวิธียังคงมีความคล้ายคลึงกันมากในลักษณะสำคัญๆ ของการปฏิบัติงาน”

ดังนั้น หลักการทั่วไปของงานสังคมสงเคราะห์ ก็คือ

๑. หลักการความแตกต่างของบุคคล เป็นการให้ความสำคัญในคุณค่าและศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ของบุคคล เนื่องจากทุกคนมีความแตกต่างกัน ตามสภาพครอบครัวและการเลี้ยงดู ซึ่งทำให้มีพฤติกรรมที่แตกต่างกัน

๒. หลักการตัดสินใจด้วยตนเอง เป็นการทำงานร่วมกับผู้รับบริการ โดยให้มีการรับรู้ถึงสภาพปัญหาและดำเนินการแก้ปัญหาด้วยตนเอง นักสังคมสงเคราะห์ต้องสร้างทางเลือกที่เหมาะสมให้ผู้รับบริการได้เลือก

๓. หลักการรักษาความลับ คือการเก็บรักษาข้อมูลส่วนตัวของผู้รับบริการโดยไม่นำข้อมูลดังกล่าวไปเปิดเผยกับผู้อื่น ซึ่งจะทำให้เกิดความเสียหายต่อผู้ใช้บริการและครอบครัว การเปิดเผยข้อมูลนั้นเป็นการทำลายคุณค่าความเป็นมนุษย์ของผู้ใช้บริการ แต่ก็ต้องคำนึงถึงสิทธิประโยชน์สูงสุดของผู้ใช้บริการเช่นกัน เช่น การเปิดเผยข้อมูลส่วนตัวบางอย่างของผู้รับบริการให้ทีมสหวิชาชีพได้รับรู้เพื่อนำไปสู่กระบวนการแก้ไขปัญหาได้อย่างถูกต้องและเป็นประโยชน์แก่ตัวผู้รับบริการเอง

๔. หลักการยอมรับ เป็นหลักการสำคัญของการสังคมสงเคราะห์จุลภาค เป็นการทำความเข้าใจในตัวตนของแต่ละบุคคลตามความเป็นจริง ไม่ตำหนิตีเตียน หรือไม่ดูถูกผู้รับบริการ แต่จะพยายามทำความเข้าใจสภาพปัญหาตามความเป็นจริงของสถานการณ์นั้นๆ และต้องมีความเชื่อที่ว่าบุคคลแต่ละคนสามารถพัฒนา และสามารถเปลี่ยนแปลงได้

๕. หลักการมีส่วนร่วม กระบวนการทำงานของนักสังคมสงเคราะห์จะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อผู้รับบริการนั้นได้มีส่วนร่วมในกระบวนการตั้งแต่เริ่มจนถึงสิ้นสุดกระบวนการ หลักการนี้จึงถือเป็นหัวใจสำคัญของงานสังคมสงเคราะห์

๒.๑.๔ ประวัติการสังคมสงเคราะห์ในประเทศไทย

การสังคมสงเคราะห์ในประเทศไทย มีประวัติความเป็นมาคล้ายกับการสังคมสงเคราะห์ในประเทศต่างๆ ดังกล่าวมาแล้ว กล่าวคือ การสังคมสงเคราะห์ในประเทศไทย เกิดจากความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน คุณธรรมอันนี้นอกจากจะมีขึ้นในหมู่ญาติสนิทมิตรสหายแล้วยังมีการช่วยเหลือกันระหว่างครอบครัวกับครอบครัว และระหว่างสมาชิกภายในสังคมแห่งเดียวกันอีกด้วย แต่การสังคมสงเคราะห์ในประเทศไทย จะแตกต่างกับการสังคมสงเคราะห์ในประเทศอังกฤษ และประเทศสหรัฐอเมริกา ก็คือในประเทศไทยไม่เคยมีประวัติการสงเคราะห์ผู้ยากไร้ ด้วยการจำคุกตัดหู หรือตัดแขน ขา และแขวนคอคนขอทานแต่ประการใด

การสังคมสงเคราะห์ในประเทศไทยได้มีมาตั้งแต่โบราณกาลซึ่งเป็นการช่วยเหลือทั้งในระดับราชกรณกับราษฎร และพระมหากษัตริย์ทรงพระทานแก่ราษฎร ดังจะเห็นได้ว่าในสมัยสุโขทัยเป็นราชธานี โดยเฉพาะในรัชสมัยของพ่อขุนรามคำแหงมหาราช หากราษฎรผู้ใดมีความทุกข์ร้อน ก็ให้ไปส่นกระดิ่งที่แขวนไว้ที่ศาล พระองค์ก็จะเสด็จมาทรงพิจารณาพิพากษาอรรถคดี และทรงรับฟังเรื่องราวร้องทุกข์ต่างๆ ตลอดจนทรงช่วยเหลือแก้ไขปัญหานั้น ๆ ด้วยพระองค์เอง พระราชกรณียกิจนี้ถือได้ว่าเป็นการสังคมสงเคราะห์อันยิ่งใหญ่อันหนึ่ง นอกจากนี้ในสมัยก่อนวัดได้มีบทบาทในด้านสังคมสงเคราะห์เป็นอย่างดี กล่าวคือวัดนอกจากจะเป็นศูนย์กลางของการนันทนาการ การจัดงานรื่นเริง และงานเทศกาลต่างๆ ประจำปีแล้ว ยังเป็นศูนย์กลางของการศึกษา การรักษาพยาบาลผู้เจ็บป่วย ที่พักอาศัยของผู้ยากไร้ แม้กระทั่งคนยากจนขอทาน ก็ยังไปขอข้าวพระ ที่กล่าวมานี้แม้ว่าจะเป็นการสังคมสงเคราะห์ที่ยังไม่เป็นรูปองค์กร แต่ก็เป็นที่รากฐานของการสังคมสงเคราะห์ที่เป็นรูปองค์กรของประเทศไทยในสมัยปัจจุบัน

การสังคมสงเคราะห์ในประเทศไทย เริ่มเป็นรูปองค์กร (Organization) ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในสมัยนั้นได้มีการปฏิรูปสังคมหลายอย่างเช่น ปฏิรูปการศึกษา การสาธารณสุขการบริหารงานของรัฐ การเลิกทาส (พ.ศ.๒๔๔๘) หน่วยงานที่เกี่ยวข้องสวัสดิการของประชาชนหลายแห่งก็ได้รับการจัดตั้งขึ้น เช่นในปี พ.ศ. ๒๔๒๙ รัฐได้จัดตั้งโรงพยาบาลศิริราชขึ้น เพื่อบำบัดรักษาผู้ป่วยไข้ ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๓๘ องค์กรสภาอากาศไทยได้เริ่มก่อตั้งขึ้น เดิมมีชื่อว่าสภาอุณาโลมแดง ซึ่งทำหน้าที่ช่วยเหลือบรรเทาทุกข์แก่ทหารที่ป่วยเจ็บทั้งหลาย

ในปี พ.ศ. ๒๔๓๕ ได้มีการจัดตั้งโรงเรียนอนาถาขึ้นโดย พระวิมาดาเธอ กรมพระสุทธาสินีนาฏ ได้ทรงบริจาคทรัพย์ส่วนพระองค์สร้างขึ้นที่ตำบลโรงเลี้ยงเด็ก ได้รับเด็กหญิงที่เป็นกำพร้าหรือเด็กที่พ่อแม่ยากจน ไม่สามารถจะอุปการะได้ นำมาให้การศึกษาบรม ต่อมาโรงเรียนนี้ได้เลิกล้มไปและในปี พ.ศ. ๒๔๕๔ ท่านผู้หญิงยมราชได้เป็นหัวหน้าเรียไรเงินจัดตั้งโรงเรียนนี้ขึ้นอีกให้ชื่อว่า “โรงเรียนเบญจมราชูทิศ” มีสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี ในรัชวงศ์จักรี ทรงเป็นองค์อุปถัมภ์ ท่านผู้หญิงยมราชเป็นผู้อำนวยการ ต่อมาเมื่อท่านผู้หญิงยมราชถึงแก่

อนิจกรรม จึงโอนกิจการนี้ให้แก่เทศบาลนครกรุงเทพฯ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๑ ได้ย้ายสถานที่ใหม่และเปลี่ยนชื่อเป็นโรงเรียนชาติสงเคราะห์ ในที่สุด เทศบาลนครกรุงเทพฯ ได้โอนโรงเรียนชาติสงเคราะห์ ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๙๑ เป็นต้นมาปัจจุบันก็คือ บ้านราชวิถี

ในปี พ.ศ. ๒๔๕๔ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงจัดตั้งองค์การเสือป่าขึ้น เพื่อส่งเสริมจิตใจและความสามัคคีในหมู่สมาชิก อบรมบ่มนิสัยให้สมาชิกรู้จักการเสียสละ และบำเพ็ญตนให้เป็นประโยชน์แก่สังคมส่วนรวม ในสมัยนั้นมีสมาชิกขององค์การเสือป่าถึง ๙๐,๐๐๐ คน ต่อมาองค์การนี้ได้กลายมาเป็นองค์การลูกเสือแห่งประเทศไทยในปัจจุบัน

ในปี พ.ศ. ๒๔๘๓ รัฐบาลได้เล็งเห็นความสำคัญของสวัสดิการของประชาชน จึงได้จัดตั้งกรมประชาสงเคราะห์ขึ้น เพื่อทำหน้าที่ให้ความช่วยเหลือ และส่งเสริมความเป็นอยู่ของประชาชนให้มีการอยู่ดีกินดี และกรมประชาสงเคราะห์ก็เป็นหน่วยงานที่นำวิธีการสังคมสงเคราะห์ไปใช้ให้บริการแก่ประชาชนโดยตรง (First setting) เช่น วิธีการสังคมสงเคราะห์เฉพาะราย การสังคมสงเคราะห์กลุ่มชน การจัดระเบียบชุมชน ฯลฯ เป็นต้น

ต่อจากนั้น การสังคมสงเคราะห์ในประเทศไทยก็เจริญรุดหน้าอย่างรวดเร็ว โดยเฉพาะในปี พ.ศ. ๒๕๐๓ ได้มีการประชุมการสังคมสงเคราะห์แห่งชาติเป็นครั้งแรกขึ้นที่กรุงเทพมหานครมีองค์การและหน่วยงานทางสังคมสงเคราะห์ทั้งภาครัฐบาลและเอกชน จากส่วนกลางและส่วนภูมิภาค จำนวนประมาณ ๓๐๐ องค์การเข้าร่วมประชุม ผลจากการประชุมครั้งนี้ได้ก่อตั้งสภาสังคมสงเคราะห์แห่งประเทศไทยในพระบรมราชูปถัมภ์ขึ้น ซึ่งสภานี้เป็นองค์การกลางทำหน้าที่ประสานงานและส่งเสริมงานสังคมสงเคราะห์ทั่วราชอาณาจักรนอกจากนี้องค์การและหน่วยงานต่างๆ ก็ได้รับการจัดตั้งขึ้น ทั้งหน่วยงานต่างๆ ก็ได้รับการจัดตั้งขึ้นทั้งหน่วยงานที่ให้บริการสังคมสงเคราะห์เป็นอันดับแรก (First setting) เช่น พิธยานุเคราะห์มูลนิธิมูลนิธิอนุเคราะห์คนพิการฯ และอื่นๆ และหน่วยงานที่ให้บริการสังคมสงเคราะห์เป็นอันดับรอง (Second setting) เช่น สถานสงเคราะห์แม่และเด็ก กรุงเทพฯ สถานตรวจโรคปอดยุคเศ (ชื่อเดิม) งานสังคมสงเคราะห์ทางการแพทย์ฝ่ายจิตในโรงพยาบาลจิตเวช และในช่วงปี พ.ศ. ๒๕๐๓ ผู้บริหารได้ริเริ่มงานสังคมสงเคราะห์ทางการแพทย์ (Medical Social Work) ในโรงพยาบาลศิริราช เป็นโรงพยาบาลแห่งแรกในประเทศไทย ต่อจากนั้นโรงพยาบาลต่างๆ ทั้งในส่วนกลาง และส่วนภูมิภาคก็ได้จัดตั้งแผนกสังคมสงเคราะห์ทางการแพทย์ขึ้น เพื่อให้บริการช่วยเหลือผู้ป่วยไข้และครอบครัว ฯลฯ เหล่านี้จัดว่าเป็นความก้าวหน้าของบริการงานสังคมสงเคราะห์ในประเทศไทย^๔

๒.๑.๔ แนวคิดและทฤษฎีทางสังคมสงเคราะห์

ทฤษฎีที่ใช้ในการปฏิบัติงานสังคมสงเคราะห์มีทฤษฎีที่หลากหลายกลุ่ม สรุปได้ดังนี้
กลุ่มที่ ๑ ทฤษฎีสำหรับการปฏิบัติงานสังคมสงเคราะห์ (Theories for social work practice) เป็นทฤษฎีทางสังคมศาสตร์ พฤติกรรมศาสตร์ที่มีจุดกำเนิดจากสาขาวิชาอื่น นอกรวมการสังคมสงเคราะห์และนักสังคมสงเคราะห์ได้นำมาประยุกต์ใช้ในการทำงานสังคมสงเคราะห์

^๔ วิไลวัลย์ กฤษณะภูติ, สังคมสงเคราะห์ศาสตร์เบื้องต้น, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์: ๒๕๒๙), หน้า.๑๒-๒๓.

ต่างๆ โดยใช้วิเคราะห์ทำความเข้าใจเกี่ยวกับมนุษย์และสังคม สภาพปัญหา สถานการณ์ทางสังคม และปัจจัยที่เกี่ยวข้องอย่างกว้างขวาง เช่น ทฤษฎีจิตวิเคราะห์ ทฤษฎีบุคลิกภาพ ทฤษฎีบุคลิกภาพ ทฤษฎีบทบาท ทฤษฎีสื่อสาร เป็นต้น

กลุ่มที่ ๒ ทฤษฎีสังคมสงเคราะห์ (Social work theories) เป็นทฤษฎีที่มีจุดกำเนิดภายในแวดวงของการสังคมสงเคราะห์โดยตรง แม้ว่าจะมีพื้นฐานมากจากทฤษฎีในกลุ่มแรกก็ตาม แต่ทฤษฎีสังคมสงเคราะห์ก็มีวิวัฒนาการในด้านเนื้อหาสาระและแนวความคิดที่เป็นของนักสังคมสงเคราะห์โดยตรง ซึ่งทฤษฎีในกลุ่มนี้สามารถแยกพิจารณาเป็นกลุ่มย่อยได้ ดังนี้

๑. กลุ่มทฤษฎีให้แนวคิดในการปฏิบัติงาน (Conceptual theories) เป็นทฤษฎีที่สามารถนำไปประยุกต์ใช้อย่างกว้างขวาง ดังนี้

๑.๑ ทฤษฎีระบบในงานสังคมสงเคราะห์ (System theory) ต้นกำเนิดของทฤษฎีระบบมาจาก ลูควิก ฟอน แบร์ทาลันท์ฟี (Ludwig Von Bertalanffy) เป็นนักชีวเคมี เมื่อประมาณ ค.ศ. ๑๙๕๐ ได้เสนอแนวคิดที่สำคัญของทฤษฎีระบบ ดังนี้ “ระบบ” คือ หน่วยที่ประกอบด้วยระบบย่อยอย่างน้อยสองระบบ โดยระบบย่อยต้องปฏิสัมพันธ์กัน (Interaction) สามารถแยกระบบออกเป็นระบบย่อยได้ แต่การพิจารณาระบบจะต้องพิจารณาถึงผลรวมของทั้งระบบ (Totality) และระบบแบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ ระบบปิด (Closed system) เป็นระบบที่สามารถมีการแลกเปลี่ยนสามารถมีการแลกเปลี่ยนข่าวสาร พลังหรือองค์ประกอบจากระบบอื่นได้และระบบปิด (Closed system) ซึ่งจะมีลักษณะตรงข้ามกับระบบเปิด ทั้งนี้ระบบเปิดและระบบปิดมีความสำคัญต่อทฤษฎีระบบมากแต่ต้องพิจารณาในเชิงผลรวมซึ่งอาจจะบอกได้เพียงว่าระบบนี้เป็นระบบเปิดมากกว่าระบบปิดหรือระบบปิดมากกว่าระบบเปิด ระบบมี “ขอบเขต” (Boundary) ซึ่งสามารถแยกออกได้อย่างเห็นชัดเจนจากระบบอื่น โดยเฉพาะจากระบบสถานะแวดล้อม (Supra system) ระบบเปิดจะมีรูปแบบของ “การแปลงรูป” (Transform) วัตถุดิบ (input) ออกมาเป็นวัตถุดิบสำเร็จ (output) ภายใต้ระบบสถานะแวดล้อม โดยปกติทุกระบบจะพยายามรักษา “ดุลยภาพ” (Equilibrium) (หมายถึง สภาพที่ทำให้ทุกอย่างดำเนินอยู่ได้) ของระบบอยู่เสมอทุกระบบดำเนินไปสู่สภาพ “เสื่อมสลาย” (Entropy) ซึ่งสภาพนี้เกิดขึ้นเมื่อโครงสร้างของระบบนั้นมีความไม่เป็นระเบียบ (black block) และเมื่อไม่มีการปรับปรุงบำรุงรักษา ก็จะไปสู่ภาวะเสื่อมสลาย แม้ระบบพยายามรักษาดุลยภาพเพียงใดแต่ก็มีข้อจำกัดและเหตุผลมากมาย ที่จะทำให้ระบบไปสู่สภาพเสื่อมสลาย ซึ่งในธรรมชาติของระบบจะต้องมี “การสะท้อนกลับ” (Feedback) ซึ่งมีทั้งบวกและลบอันเป็นการประเมินการแปลงรูป ว่าต้องมีการเปลี่ยนแปลงปรับปรุง เช่นไรจึงจะสามารถดำรงไว้ซึ่งดุลยภาพของระบบได้นานที่สุด

จากทฤษฎีดังกล่าวข้างต้น มีการนำทฤษฎีระบบมาประยุกต์ใช้ในการทำงานสังคมสงเคราะห์ ซึ่งทฤษฎีระบบในงานสังคมสงเคราะห์ แบ่งระบบออกเป็น ๕ ระบบ ดังนี้

ระบบที่ ๑ ระบบผู้ใช้บริการ (Client system) ได้แก่บุคคลเป้าหมายที่ต้องการให้เกิดการเปลี่ยนแปลงหรือดำเนินการให้ความช่วยเหลือ ปกป้องกัน แก้ไข พัฒนาหรือฟื้นฟูสภาพ อาจจะเป็นรายบุคคล กลุ่ม หรือชุมชน

ระบบที่ ๒ ระบบผู้ให้บริการ (Change agent system) คือการดำเนินการให้ความช่วยเหลือ ปกป้องกัน แก้ไข พัฒนาหรือฟื้นฟูสภาพแก่ผู้ใช้บริการ

ระบบที่ ๓ ระบบแห่งปัญหา (target system) คือ ระบบที่ผู้ให้บริการต้องการเปลี่ยนแปลง เพราะเป็นสาเหตุแห่งปัญหาของระบบผู้ใช้บริการซึ่งอาจจะเป็นบุคคล สิ่งแวดล้อม ทางกายภาพ สภาวะเศรษฐกิจ ฯลฯ

ระบบที่ ๔ ระบบดำเนินการ (Action system) หมายถึง ทุกสิ่งทุกอย่างที่ระบบผู้ให้บริการ ระบบผู้ใช้บริการและระบบแห่งปัญหา กระทบร่วมกันเพื่อให้บรรลุเป้าหมาย

ระบบที่ ๕ ระบบสภาวะแวดล้อม (Supra system) หมายถึง สิ่งที่อยู่นอกเหนือจากระบบที่กล่าวข้างต้น

๑.๒ ทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงอย่างมีแผน (Planned change theory) คือ กระบวนการปรับปรุงระบบให้ดีขึ้นกว่าเดิม ซึ่งอาจจะเป็นการปรับปรุง การพัฒนาหรือการเปลี่ยนแปลงแบบถอนรากถอนโคนก็ได้ กระบวนการดังกล่าวประกอบด้วย ๗ ขั้นตอน ดังนี้

๑.๒.๑ การพัฒนาความคิดจะเปลี่ยนแปลง นักสังคมสงเคราะห์เป็นผู้ที่จะต้องชี้หรือกระตุ้นให้ผู้ใช้บริการเกิดความกระตือรือร้นที่จะดำเนินการเปลี่ยนแปลง

๑.๒.๒ สร้างความสัมพันธ์ที่จะเป็นประโยชน์ในการเปลี่ยนแปลง นักสังคมสงเคราะห์จะต้องสร้างความสร้างความสัมพันธ์ทางวิชาชีพที่ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลง

๑.๒.๓ การวิเคราะห์ปัญหา และความต้องการของผู้ต้องการเปลี่ยนแปลง นักสังคมสงเคราะห์ต้องมีข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับผู้ใช้บริการหรือผู้ต้องการเปลี่ยนแปลงอย่างละเอียด ถูกต้องและใช้วิจารณ์ญาณในการวิเคราะห์ที่ตรงต่อ โดยคำนึงถึงประโยชน์ของผู้ใช้บริการเป็นหลัก

๑.๒.๔ การตรวจสอบทางเลือกในการดำเนินงานเพื่อแก้ไขปัญหาและสนองตอบความต้องการของผู้ใช้บริการ

๑.๒.๕ การดำเนินการตามทางเลือกที่กำหนด

๑.๒.๖ การสร้างความมั่นใจให้แก่กระบวนการเปลี่ยนแปลง เพื่อให้การดำเนินงานตามทางเลือกที่กำหนดได้รับผลที่พึงประสงค์

๑.๒.๗ การยุติกระบวนการเปลี่ยนแปลง

๒. กลุ่มทฤษฎีที่อธิบายกรรมวิธีในการทำงาน (Methodological theories) เป็นทฤษฎีที่เกิดขึ้นในการปฏิบัติงานสังคมสงเคราะห์ใน ๓ วิธีการ ได้แก่ การสังคมสงเคราะห์เฉพาะราย การสังคมสงเคราะห์กลุ่มชน และการสังคมสงเคราะห์ชุมชน ซึ่งประกอบด้วยทฤษฎีดังนี้

๒.๑ การสังคมสงเคราะห์เฉพาะราย มีทฤษฎีหลักที่ใช้ ๔ ทฤษฎี คือ

๒.๑.๑ ทฤษฎีจิตสังคม (Psychosocial theory) มีความเชื่อในเรื่องพฤติกรรมมนุษย์ว่า โดยธรรมชาติมนุษย์มีอิสระแต่ไม่ได้มีอิสระอย่างเด็ดขาดในทุกเรื่อง แต่ได้รับผลกระทบโดยตรงจากอดีตของตน พฤติกรรมมนุษย์จึงสามารถที่จะทำความเข้าใจ พยากรณ์และปรับเปลี่ยนได้ โดยศึกษาจากอดีตของเขา ดังนั้น ทฤษฎีจิตสังคมจึงเน้นในเรื่องการศึกษาทางประวัติจิตสังคม (Psychosocial study) และการวิเคราะห์วินิจฉัย (Diagnosis) ในกระบวนการช่วยเหลือจะเน้นให้มีกระบวนการติดต่อสื่อสารสองทาง (Two-way communication) สอดคล้องกับการวิเคราะห์วินิจฉัยผู้ใช้บริการและปัจจัยที่จะชี้ขาดความสำเร็จในการช่วยเหลือดังกล่าว

๒.๑.๒ ทฤษฎีการหน้าที่ (Functional Approach Theory) ใช้สำหรับการปฏิบัติงานสังคมสงเคราะห์เฉพาะราย ซึ่งเกิดจากการคิดค้น การสอน และข้อเขียนของนักวิชาการ ๒ ท่าน เป็นอาจารย์อยู่ในมหาวิทยาลัยเพนซิลวาเนีย ประเทศสหรัฐอเมริกา ช่วงปี ค.ศ.๑๙๓๐ คือ เจสซี ทาฟต์ (Jessie Taft) และ เวอร์จิเนีย โรบินสัน (Virginia Robinson) มีสาระสำคัญ คือ สัมพันธภาพระหว่างผู้ใช้บริการ (Client) กับนักสังคมสงเคราะห์ เป็นประสบการณ์ที่ทรงคุณค่าในตัวของมันเอง นักสังคมสงเคราะห์ต้องทำงานกับผู้ใช้บริการ ไม่ใช่ทำให้ผู้ใช้บริการ (work with not work for) ทฤษฎีนี้เห็นว่า จุดศูนย์กลางการเปลี่ยนแปลงอยู่ที่ผู้ใช้บริการไม่ใช่ นักสังคมสงเคราะห์ โดยได้กล่าวถึงหลักประการสำคัญของกระบวนการสังคมสงเคราะห์เฉพาะราย ต้องเป็นไปตามขั้นตอนคือ การวิเคราะห์วินิจฉัย การใช้จังหวะเวลา การใช้การหน้าที่ของหน่วยงาน ใช้โครงสร้างที่มีความสัมพันธ์กับการหน้าที่ และการกำหนดเป้าหมายอย่างมีส่วนร่วม สิ่งสำคัญคือ กระบวนการทำงานสังคมสงเคราะห์ทุกขั้นตอนจะเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ จำเป็นต้องใช้ “สัมพันธภาพ” เป็นองค์ประกอบสำคัญในการทำให้ผู้เกี่ยวข้องเข้ามามีส่วนร่วมตัดสินใจ และเลือกกระทำการต่างๆ ที่ตัวเขาเป็นผู้กำหนดเป้าหมายเอง และเป้าหมายนั้นสอดคล้องกับเป้าหมายการให้บริการของนักสังคมสงเคราะห์^๙

ทฤษฎีนี้มีแนวคิดว่างานสังคมสงเคราะห์มีพื้นฐานความเชื่อ ที่แย้งกับทฤษฎีจิตสังคม เนื่องจากถือว่าจุดศูนย์กลางการเปลี่ยนแปลงได้แก่ผู้ใช้บริการเอง นักสงเคราะห์เป็นเพียงผู้คอยสนับสนุน โดยใช้สัมพันธภาพเป็นเครื่องมือเพื่อให้ผู้ใช้บริการแสดงศักยภาพที่แฝงเร้นในตัวออกมา ทฤษฎีการหน้าที่มองมนุษย์ในด้านดี ไม่พยายามหลีกเลี่ยงหรือลดความขัดแย้งแต่ยอมรับในฐานะที่เป็นเรื่องที่เกิดขึ้นจริงและบางกรณีนักสังคมสงเคราะห์อาจจำเป็นต้องกระตุ้นความขัดแย้งให้แสดงออกมา เพื่อเพิ่มพลังในการแสวงหาทางออกที่ถูกต้องของความขัดแย้ง

๒.๑.๓ ทฤษฎีการแก้ไขปัญหา (Problems Solving Approach Theory) ทฤษฎีดังกล่าวนำเสนอโดย เฮเลน แฮร์ริส เพิร์ลแมน (Helen Harris Perlman) ในปี ค.ศ.๑๙๕๗ ทฤษฎีนี้มีจุดยืนที่แน่นอนว่า “ชีวิตคือกระบวนการในการเผชิญกับปัญหาและการแก้ไขปัญหาอย่างต่อเนื่องตลอดเวลา” สาระสำคัญของทฤษฎีนี้ คือ ปัจจัยพื้นฐานในการแก้ปัญหามี ๔ ประการ ดังนี้

(๑) บุคคล (Person) หมายถึง ผู้ใช้บริการที่มีความทุกข์ยากเดือดร้อนไม่ว่าจะเป็นเด็ก ผู้ใหญ่ คนชรา คนพิการ คนยากจน ฯลฯ

(๒) ปัญหา (Problem) บุคคลเหล่านี้ประสบปัญหาด้านต่างๆ ในชีวิตหรือครอบครัว ไม่สามารถช่วยตนเองได้

(๓) สถานที่ (Place) หมายถึง หน่วยงานหรือองค์กรที่มีวัตถุประสงค์ และหน้าที่ ความรับผิดชอบในการช่วยเหลือ โดยการทำหน้าที่แก้ไขปัญหาของบุคคลที่เดือดร้อน

^๙ วันทนีย์ วาสิกะสิน, สุรางค์รัตน์ วศินารมณ, กิตติพัฒน์ นนทปัทมดล, ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับสวัสดิการสังคมและสังคมสงเคราะห์, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๑), หน้า ๖๘-๗๑

(๔) กระบวนการ (Process) การช่วยเหลือผู้ที่เดือดร้อน จะเป็นกระบวนการดำเนินงานตามขั้นตอนอย่างมีระบบ โดยยึดระเบียบกฎเกณฑ์และวิธีการที่ถูกต้องเหมาะสม เพื่อเกิดประโยชน์แก่ผู้ที่เดือดร้อนอย่างแท้จริง^{๑๐}

นอกจากนี้ ยังมีความจำเป็นต้องมี ปัจจัยเสริม คือสัมพันธภาพและการรับอิทธิพลจากผู้อื่น เป็นตัวแปรสำคัญในการแก้ไขปัญหาให้บังเกิดผลดี จุดมุ่งหมายระยะแรก คือพยายามทำให้ผู้ใช้บริการ (Client) ตั้งใจและเต็มใจต่อสู้กับปัญหาของตนเอง จุดมุ่งหมายสุดท้าย คือสามารถแก้ไขปัญหาด้วยตนเองได้

ทฤษฎีนี้มีแนวคิดที่เชื่อว่า บุคคลทุกคนจะต้องมีการแก้ไขปัญหาในชีวิตประจำวัน การที่คนเราไม่สามารถเผชิญกับปัญหาได้นั้นเกิดจากความบกพร่องของปัจจัย ๓ ประการ คือ ๑) แรงจูงใจ หรือ motivation ในการจัดการกับปัญหาอย่างเหมาะสม ๒) สมรรถภาพ หรือ capacity ที่จะสามารถจัดการกับปัญหาและ ๓) โอกาส หรือ Opportunity ซึ่งเรียกรย่อว่า “MCO” นักสังคมสงเคราะห์จะต้องประเมินหรือวินิจฉัย “MCO” ดังกล่าว นอกจากนี้ยังจะต้องพิจารณาถึงองค์ประกอบของงานสังคมสงเคราะห์ที่เรียกรย่อว่า “Four Ps” คือ ๑) บุคคล หรือ Person ๒) ปัญหา คือ Problem ๓) สถานที่ หรือ Place และ ๔) กระบวนการ หรือ Process ด้วย

๒.๑.๔ ทฤษฎีการปรับพฤติกรรม (Behavior modification theory) มีความเชื่อพื้นฐานมาจากจิตวิทยาการเรียนรู้ในกลุ่มทฤษฎีการวางเงื่อนไข และมีแนวคิดพื้นฐานดังนี้

๒.๑.๔.๑ พิจารณาปรับพฤติกรรมตอบสนองที่สังเกตได้ (Observable responses)

๒.๑.๔.๒ จำแนกพฤติกรรมที่พบ สามารถจำแนกได้เป็น ๒ ประเภทใหญ่ๆ คือ ๑) พฤติกรรมที่บุคคลนั้นกระทำเอง (Operant behavior) ซึ่งรวมถึงการยึดติดตัวของระบบกล้ามเนื้อและระบบกระดูก การพูด การเดิน การเคลื่อนไหว การนึกคิดต่างๆ เป็นต้น ซึ่งโดยปกติแล้วจะถูกควบคุมโดยสิ่งแวดล้อม ๒) พฤติกรรมที่บุคคลตอบสนองต่อสิ่งเร้า (Respondent behavior) ซึ่งรวมไปถึงการทำงานของต่อมต่างๆ และกล้ามเนื้อเรียบในร่างกาย พฤติกรรมการตอบสนองดังกล่าวในการสังคมสงเคราะห์เฉพาะรายจะพบเสมอในรูปของความวิตกกังวล ความกระวนกระวายใจ ตลอดจนการตอบสนองต่อสิ่งเร้าทางเพศ โดยที่พฤติกรรมการตอบสนองจะถูกควบคุมโดยตรงจากสิ่งเร้าหรือตัวกระตุ้นหรือการตอบสนองที่ผ่านมาซึ่งทำหน้าที่เป็นสิ่งเร้า ซึ่งหลักการควบคุมพฤติกรรมทั้งสองประเภทไม่อาจนำมาใช้แทนกันได้และใช้เป็นพื้นฐานสำคัญในการกำหนดวิธีการปรับเปลี่ยนพฤติกรรม

๒.๑.๔.๓ การสร้างเงื่อนไข โดยเงื่อนไขจะทำหน้าที่เป็นสิ่งเร้าที่เป็นสาเหตุนำไปสู่พฤติกรรมการตอบสนองที่กลายเป็นปัญหาหรืออาจจะเป็นสิ่งเร้าที่เกิดขึ้นหลังจากที่มีพฤติกรรมไปแล้ว และเงื่อนไขทั้งก่อนและหลังดังกล่าว เป็นจุดศูนย์กลางสนใจในการประเมินการและเป็นทั้งจุดที่เราเห็นศักยภาพในการเข้าแทรกแซงช่วยเหลือ โดยจะพยายามปรับเปลี่ยนพฤติกรรมทั้งก่อนและหลังพฤติกรรมปัญหา

^{๑๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๑-๗๓

๒.๑.๒.๔ การปรับเปลี่ยนพฤติกรรมเฉพาะที่ชัดเจน โดยมีการกำหนด วัตถุประสงค์ที่ชัดเจน มิได้ปรับเปลี่ยนพฤติกรรมทุกๆ ไปอย่างกว้างขวาง

๒.๒ ทฤษฎีการทำงานสังคมสงเคราะห์กลุ่มชน มีทฤษฎีหลักที่ใช้ ๓ ทฤษฎี คือ

๒.๒.๑ ทฤษฎีพัฒนาการ (Developmental approach) ทฤษฎีนี้เสนอขึ้น โดย เอ็มมานูเอล ทรอป (Emanuel Trop) ซึ่งเป็นศาสตราจารย์ทางสังคมสงเคราะห์ที่มหาวิทยาลัย เวอร์จิเนีย สหรัฐอเมริกา สาธารณรัฐอเมริกา สาธารณรัฐอเมริกา เน้นพฤติกรรมหรือการกระทำตามหน้าที่ของสมาชิก ในปัจจุบัน มิได้เน้นสถานะที่ผิดปกติหรือพฤติกรรมในอดีตของสมาชิก จุดมุ่งหมายหลักคือ กลุ่มในปัจจุบันและพฤติกรรมของบุคคลในกลุ่มขณะนั้น การจัดกลุ่มจะมุ่งให้สมาชิกของกลุ่มได้มีส่วนร่วมมากที่สุดเท่าที่จะทำได้ คือให้มีความสนใจร่วมกัน รับรู้เรื่องร่วมกันและกัน มีความรู้สึกที่ติดต่อกัน ต่อเหตุการณ์ในชีวิตของกันและกัน ทฤษฎีดังกล่าว เน้นเป้าหมายของกลุ่ม สถานการณ์ปัจจุบัน และความสำคัญของสมาชิกกลุ่มในฐานะเป็นชุมชนทรัพยากรเพื่อการพัฒนา^{๑๑} มีพื้นฐานมาจากแนวคิดทาง สังคมและปรัชญาสังคมร่วมสมัยที่ผสมผสานกัน ๓ กระแส ได้แก่

๒.๒.๑.๑ กระแสแนวคิดพัฒนาการ (Developmental theme) ซึ่งเป็นพื้นฐานในการกำหนดเป้าหมายของทฤษฎี โดยตระหนักในความสำคัญของการหน้าที่ทาง สังคม (social function) พิจารณาการหน้าที่ของบุคคลในสามระดับ คือ ระดับหนึ่ง คือ ระดับ การซ่อมสร้างหรือการฟื้นฟูการหน้าที่ที่สูญเสียไป ระดับสอง คือ ระดับการป้องกันมิให้เกิดการ สูญเสียการหน้าที่ และระดับสาม คือ ระดับทางพัฒนาการหน้าที่ให้บรรลุศักยภาพสูงสุดนักสังคม สงเคราะห์ต้องประเมินว่าบุคคลนั้นมีระดับการหน้าที่อยู่ในระดับใด เพื่อช่วยเหลือให้ถูกวิธีให้เขา สามารถบรรลุศักยภาพของการหน้าที่ทางสังคมได้ ทฤษฎีพัฒนาการเชื่อว่า บุคคลทุกคนจะมีการ เคลื่อนไหวเป็นการปรับตัวตลอดเวลาใน ๓ แนวทาง (๑) การไม่สามารถทำหน้าที่ได้เหมาะสม เพียงพอ (๒) การทำการหน้าที่ได้อย่างเหมาะสมเพียงพอ และ (๓) การบรรลุการหน้าที่อย่างสูง

๒.๒.๑.๒ กระแสแนวคิดปรากฏการณ์นิยม (phenomenological theme) ซึ่งมีอิทธิพลต่อเนื้อหาารวมๆ ของทฤษฎีที่สอดคล้องกับเป้าหมายในส่วนแรก โดยจะให้ความสำคัญกับประสบการณ์ของกลุ่ม สภาพความเป็นจริงของกลุ่มเป็นตัวแปรหลักในการกำหนด เป้าหมายของการตั้งกลุ่มโครงสร้างของกลุ่มและการหน้าที่ของกลุ่ม ทฤษฎีได้รับอิทธิพลจาก “ทฤษฎีระบบ” ของ Talcott Parsons & Lawrence K. Frank กล่าวถึง “สัมพันธภาพของแต่ละ ส่วนย่อยที่มีผลกระทบต่อส่วนรวมทั้งหมด” นอกจากนี้ ยังกล่าวถึงระบบความสัมพันธ์ระหว่าง ผู้ใช้บริการกับนักสังคมสงเคราะห์โดยให้ความสำคัญทั้งสัมพันธภาพระหว่าง (๑) นักสังคม สงเคราะห์กับกลุ่มผู้ให้บริการรายบุคคล และ (๒) นักสังคมสงเคราะห์กับกลุ่ม ทั้งนี้สัมพันธภาพทั้งสองชุดมีความเชื่อมโยงกัน

๒. กลุ่มทฤษฎีที่ใช้ในการปฏิบัติงานของทฤษฎีการป้องกันฟื้นฟูสภาพ ดังนี้

^{๑๑} นงลักษณ์ เทพสวัสดิ์, **ทฤษฎีและการปฏิบัติงานสังคมสงเคราะห์**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ มหาวิทยาลัย ธรรมศาสตร์, ๒๕๕๐), หน้า ๓๖.

ทฤษฎีบทบาท (Role theory) กล่าวถึงพฤติกรรมการแสดงออกของบุคคลหนึ่งทีปรากฏจากการตอบสนองของบุคคลอื่น เป็นการศึกษากฎกิริยาทางสังคมที่บุคคลมีต่อตำแหน่งหรือบทบาทบางอย่าง เช่น การเป็นมารดานอกสมรส การเป็นผู้ป่วยในโรงพยาบาล ปฏิกริยาต่อบทบาทที่มีความสำคัญต่อการทำงานที่มีผลกระทบต่อกลุ่มและสมาชิกคนอื่นๆ ได้

ทฤษฎีระบบสังคม (Social systems theory) กล่าวถึงระบบต่างๆ ความสัมพันธ์ระหว่างระบบต่างๆ กับสภาพแวดล้อมโครงสร้างและหน้าที่โดยเฉพาะกลุ่มจนบรรลุวัตถุประสงค์

ทฤษฎีกลุ่ม (Cognitive theories) เป็นการแก้ไขปัญหาของกลุ่ม จนถึงแก้ไขความขัดแย้งโดยมองถึงความเชื่อมโยงระหว่างกระบวนการแก้ไขปัญหาภายในบุคคล และระหว่างบุคคลกับกลไกของบุคคลที่เผชิญกับความขัดแย้ง

๓. กลุ่มทฤษฎีจิตวิทยาสังคม (Social psychology)

กลุ่มทฤษฎีจิตวิทยาสังคม (Social psychology) กล่าวถึงกระบวนการกลุ่มขนาดเล็กที่มีผลต่อพฤติกรรมของบุคคล ความกดดันภายในกลุ่ม การยอมความกับภายในกลุ่ม กระบวนการเรียนรู้ทางสังคมในกลุ่ม ตลอดจนการเอาอย่างกันภายในกลุ่ม การสังคมสงเคราะห์ชุมชน หรือการจัดระเบียบชุมชน ไม่ได้มีการรวบรวมไว้ในรูปของทฤษฎี แต่ได้มีการกำหนดรูปแบบการทำงานออกเป็น ๓ รูปแบบ ดังนี้ (๑) การพัฒนาท้องถิ่นหรือการพัฒนาชุมชน (locality or community development) (๒) การวางแผนทางสังคม (social planning) และ (๓) การปฏิบัติการทางสังคม (social action) หมายถึง การที่ประชาชนผู้ด้อยโอกาสรวมพลังกับประชาชนกลุ่มอื่นในสังคม เพื่อเรียกร้องสิทธิอันพึงมีพึงได้เพื่อให้เกิดความยุติธรรมในสังคม

ทฤษฎีเกี่ยวกับการปฏิสัมพันธ์ (Interactionist Theory) ทฤษฎีนี้เสนอขึ้นโดย วิลเลียม ชวาร์ตซ์ (William Schwartz) ศาสตราจารย์ทางสังคมสงเคราะห์แห่งมหาวิทยาลัยโคลัมเบีย สหรัฐอเมริกา ทฤษฎีนี้เน้นเรื่องสำคัญๆ ดังนี้ สมาชิกจะต้องมีหน้าที่หรือกิจกรรมการทำงานที่ต้องทำ นักสังคมสงเคราะห์กลุ่มชน ต้องมีหน้าที่และความรับผิดชอบที่แน่นอน ซึ่งทั้งสมาชิกของกลุ่มและนักสังคมสงเคราะห์ต้องมีหน้าที่พึงกระทำต่อกันและกันในองค์ประกอบต่างๆ ที่เป็นระบบ บทบาทของนักสังคมสงเคราะห์กลุ่มชน คือพยายามส่งเสริมช่วยเหลือกระตุ้นให้สมาชิกในกลุ่มแต่ละคนมีปฏิสัมพันธ์ต่อกันและกัน เพื่อให้มีส่วนร่วมสนับสนุนการเจริญเติบโตและการพัฒนาการของกันและกัน สมาชิกจะเรียนรู้เกี่ยวกับตนเองมากขึ้น รู้จักตนเอง เน้นความสำคัญและคุณค่าของตนเองในทางที่ดีขึ้น^{๑๒} ทฤษฎีนี้เน้นความสำคัญที่สภาวะแวดล้อมมากกว่าความสำคัญที่ตัวบุคคล เช่น เน้นกลุ่มครอบครัว กลุ่มเพื่อน กลุ่มเพื่อนบ้านที่มีอิทธิพลต่อการเจริญเติบโตและการพัฒนาการด้านบุคลิกภาพของบุคคล

นอกจากนี้ ยังมีกลุ่มทฤษฎีสังคมสงเคราะห์ชุมชน ยังไม่มีผู้ใดเขียนไว้ชัดเจน แต่อาจจะนำทฤษฎีบางทฤษฎีมาปรับใช้กับการสังคมสงเคราะห์ชุมชน คือ ทฤษฎีการเรียนรู้ และทฤษฎีการจัดองค์กร

^{๑๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๖

๑. ทฤษฎีการเรียนรู้ (Learning Theory) ทฤษฎีนี้มีแนวความคิดที่ว่า การที่บุคคลในชุมชนไม่สามารถทำหน้าที่ของตนได้อย่างสมบูรณ์ เต็มความสามารถและมีความเหมาะสมถูกต้องนั้น มีสาเหตุจากการที่ไม่มีการเรียนรู้ที่เหมาะสม ไม่สนองตอบต่อปัญหาและความต้องการของชุมชน ดังนั้น จึงต้องมีการเปลี่ยนแปลงแก้ไขปรับปรุงด้วยกระบวนการเรียนรู้สิ่งใหม่ๆ ที่ดีและเหมาะสมกว่า โดยสัมพันธ์กันที่ไม่พึ่งปรารถนา การเรียนรู้สิ่งใหม่ๆ ของสมาชิกในชุมชน ด้วยวิธีการคิดไปทำไป ลองผิดลองถูก แล้วได้ผลสรุปขององค์ความรู้ใหม่ที่น่าสนใจมาใช้ปฏิบัติจะเป็นแนวทางการพัฒนาตนเองได้อย่างยั่งยืน ทั้งนี้จะมีการผสมผสานองค์ความรู้ใหม่ให้เข้ากับวิถีชีวิต วัฒนธรรมประเพณี และความเชื่อของชุมชนโดยได้รับการยอมรับจากสมาชิกในชุมชน^{๑๓}

นักสังคมสงเคราะห์ชุมชนจะมีบทบาทหน้าที่ด้านการช่วยเหลือ กระตุ้นให้สมาชิกในชุมชนเกิดการเรียนรู้ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เรียนรู้เรื่องชุมชนของตนเองว่า ภาพรวมของชุมชนมีสภาพเป็นอย่างไร มีปัญหาอะไรบ้าง มีจุดแข็งและข้อด้อยอย่างไร การป้องกันและการแก้ไขปัญหา และการพัฒนามีวิธีคิด วิธีทำอย่างไรบ้าง นอกจากนี้ นักสังคมสงเคราะห์ยังมีบทบาทหน้าที่ด้านการประสานงานกับบุคคล หน่วยงาน หรือองค์กรต่างๆ ที่เกี่ยวข้องเพื่อให้ความช่วยเหลือแก่ชุมชน ซึ่งสมาชิกชุมชนโดยเฉพาะผู้นำของชุมชน จำเป็นต้องมีการเรียนรู้เรื่องดังกล่าวเพื่อเป็นแนวทางดำเนินงานของชุมชนได้ด้วยตนเองต่อไป

๒. ทฤษฎีการจัดองค์กร (Organizational Theory) ทฤษฎีนี้เน้นให้นักสังคมสงเคราะห์หรือผู้ที่เกี่ยวข้องในชุมชนได้มีความรู้ความเข้าใจเรื่องการจัดองค์กร โดยเฉพาะอย่างยิ่งองค์กรในชุมชนที่ดำเนินงานด้านสังคมสงเคราะห์หรือสวัสดิการสังคม ทั้งนี้เพื่อที่จะมีส่วนช่วยให้การดำเนินงานขององค์กรบรรลุเป้าหมาย เป็นไปอย่างถูกต้องเหมาะสมและเกิดประโยชน์โดยตรงต่อชุมชน นักสังคมสงเคราะห์หรือผู้ที่เกี่ยวข้อง จำเป็นที่จะต้องศึกษาว่า องค์กรที่ปฏิบัติงานในชุมชนนั้นเป็นอย่างไร ในด้านต่างๆ คือ โครงสร้างขององค์กรโดยทั่วไป บุคลากรที่รับผิดชอบในการปฏิบัติงาน ความสัมพันธ์ระหว่างผู้รับบริการกับบุคลากรที่ให้บริการในองค์กร ปัญหาและข้อขัดแย้งต่างๆ ที่มีอยู่ในองค์กร^{๑๔}

นอกจากนี้ ยังต้องศึกษา ประเมิน หรือวิเคราะห์ดูสถานการณ์ต่างๆ ด้วยว่าองค์กรมีรูปแบบการดำเนินงานลักษณะใด การจัดระบบต่างๆ ในองค์กรมีผลต่อการให้บริการทั้งในด้านคุณภาพและปริมาณอย่างไรบ้าง ความรู้ความเข้าใจจากการศึกษาเรียนรู้ ประเด็นเหล่านี้ ย่อมจะเป็นข้อมูลสำคัญในการพิจารณาปรับปรุง แก้ไข เปลี่ยนแปลง ให้องค์กรได้ดำเนินงานไปในแนวทางที่ดีขึ้น และมีความยั่งยืน

๒.๑.๕ วิธีการปฏิบัติงานสังคมสงเคราะห์

วิธีการปฏิบัติงานสังคมสงเคราะห์ มีการแบ่งประเภทไว้หลายกลุ่ม อาทิ ระดับจุลภาค Micro Social Work และระดับมหภาค Macro Social Work

^{๑๓} นงลักษณ์ เทพสวัสดิ์, *ทฤษฎีและปฏิบัติงานสังคมสงเคราะห์*, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๐), หน้า ๑๘-๑๙

^{๑๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๙.

๑. การสังคมสงเคราะห์จุลภาค Micro Social Work เป็นการให้บริการสังคมสงเคราะห์โดยตรงแก่บุคคลผู้มีปัญหาและต้องการความช่วยเหลือเป็นรายบุคคล กลุ่ม หรือชุมชน โดยใช้วิธีการสังคมสงเคราะห์แบบผสมผสาน ได้แก่ การสังคมสงเคราะห์เฉพาะราย การสังคมสงเคราะห์กลุ่มชน และการจัดระเบียบชุมชน การสังคมสงเคราะห์จุลภาคนั้นช่วยขจัดปัญหาการบกพร่องในหน้าที่ของบุคคลและกลุ่ม ตลอดจนปัญหาในชุมชนต่าง ๆ เพื่อเป็นการปรับคนให้เข้ากับสภาพแวดล้อมตลอดจนพัฒนาคุณภาพชีวิตของบุคคล กลุ่ม ชุมชน และสังคมให้ดียิ่งขึ้น

๒. การสังคมสงเคราะห์มหภาค Macro Social Work เป็นการสังคมสงเคราะห์ในระดับสูงขึ้นไปหรือระดับเบื้องต้น อย่างเช่น ในระดับผู้บริหาร ผู้ร่างหรือกำหนดนโยบาย ผู้วิเคราะห์นโยบายหรือผู้วางแผนทางสังคม ผู้วิจัยหรือฝ่ายจัดการ เป็นต้น โดยอาศัยวิธีการบริหารงานสังคมสงเคราะห์เป็นหลักสำคัญ การสังคมสงเคราะห์มหภาคเป็นการให้บริการทางอ้อมแก่ผู้รับบริการ ในการกำหนดนโยบายหรือแผนการจัดสรรทรัพยากรและงบประมาณต่าง ๆ การศึกษา สํารวจ และวิจัยเพื่อส่งเสริมการบริหารงาน การจัดการ การร่างนโยบาย และการวางแผนในการให้บริการโดยตรงเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น สามารถตอบสนองความต้องการของบุคคล กลุ่ม ชุมชนและสังคม รวมทั้งสอดคล้องและกลมกลืนกับวัตถุประสงค์และนโยบายที่วางไว้ทุกระดับ นอกจากนี้ยังเป็นการปฏิบัติงานที่มุ่งเน้นการทำงานในระดับที่กว้าง คือ ปัญหาที่เป็นปัญหาสังคมเพื่อที่จะแก้ไขปัญหานั้นเองความต้องการ สร้างโอกาส หรือก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของชุมชนและสังคมด้วย

หรืออีกแบบหนึ่ง คือ

๑. การสังคมสงเคราะห์เฉพาะราย เป็นการดำเนินงานกับผู้รับบริการเป็นรายบุคคล และมุ่งช่วยเหลือผู้รับบริการแต่ละรายโดยตรง โดยมีทฤษฎีพื้นฐาน ๔ ทฤษฎี ได้แก่

- ๑.๑ ทฤษฎีจิตสังคม
- ๑.๒ ทฤษฎีการหน้าที่
- ๑.๓ ทฤษฎีการแก้ไขปัญหา
- ๑.๔ ทฤษฎีการปรับพฤติกรรม

นอกจากนี้ นักสังคมสงเคราะห์ต้องมีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับมนุษย์ สังคม ชุมชน วัฒนธรรม และต้องมีความรู้เกี่ยวกับงานที่เข้าไปเกี่ยวข้อง เช่น กฎหมาย ความรู้ทางการแพทย์ เป็นต้น

๒. การสังคมสงเคราะห์กลุ่มชน ตั้งอยู่บนข้อสันนิษฐานที่ว่า มนุษย์เป็นสัตว์สังคม และต้องการที่จะรวมกลุ่มกับผู้อื่นในสังคม ดังนั้นกลุ่มจึงมีอิทธิพลในการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาศักยภาพของตัวบุคคลด้วยการใช้กระบวนการกลุ่มทฤษฎีที่ใช้อธิบายการปฏิบัติงานสังคมสงเคราะห์กลุ่มชนมีอยู่อย่างน้อย ๓ ทฤษฎี ได้แก่

- ๒.๑ ทฤษฎีพัฒนาการ
- ๒.๒ ทฤษฎีปะทะสังสรรค์
- ๒.๓ ทฤษฎีการป้องกันและฟื้นฟูสภาพ

๓. การจัดระเบียบชุมชนหรือการสังคมสงเคราะห์ชุมชน เป็นกระบวนการระหว่างกลุ่มต่างๆที่พยายามทำให้ชุมชนเกิดความตระหนักในกาปัญหาสังคมที่ปรากฏอยู่และชุมชนได้ใช้

ทรัพยากรให้เกิดประโยชน์ในการป้องกันแก้ไขปัญหาที่มีผลกระทบต่อทั้งชุมชนและเพื่อความสุขของคนในชุมชนโดยรวม ยึดหลักการทำงานที่มุ่งให้คนในชุมชนสามารถปรับตัวได้เป็นอย่างดีระหว่างบริการสวัสดิการสังคมและความต้องการของชุมชน โดยแบ่งการทำงานกับชุมชนออกเป็นสามวิธีการใหญ่ๆ ดังนี้

๓.๑ การพัฒนาชุมชน

๓.๒ การปฏิบัติการชุมชน หรือปฏิบัติการทางสังคม

๓.๓ การวางแผนชุมชน

จะเห็นได้ว่า การสังคมสงเคราะห์ชุมชนนั้นครอบคลุมวิธีการทำงานหลายๆ อย่างเข้าไว้ด้วยกัน เช่น การวิจัย การวางแผน การประสานงาน การระดมทรัพยากร การให้คำปรึกษา ดังนั้น นักสังคมสงเคราะห์ชุมชน ควรเป็นบุคคลที่มีทักษะในการสร้างสัมพันธ์กับบุคคล กลุ่ม และชุมชนได้เป็นอย่างดี มีความเชื่อมั่นในศักยภาพของชุมชน สามารถวิเคราะห์สถานการณ์และทิศทางการเปลี่ยนแปลงทางสังคมได้ดี ใช้ทรัพยากรได้อย่างเกิดประโยชน์สูงสุด และสามารถประยุกต์ใช้ทฤษฎีความรู้ทางสังคมและทางสังคมสงเคราะห์ในการปฏิบัติงานได้เป็นอย่างดี

ปรัชญาพื้นฐานของการสังคมสงเคราะห์ นั้นเป็นความคิดในลักษณะของการกุศล หรือการอุทิศตนเพื่อช่วยเหลือผู้ที่เดือดร้อน โดยมองมนุษย์ว่าสามารถพัฒนาศักยภาพของตนเองได้ เน้นการให้ความสำคัญกับศักยภาพ สิทธิ และศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ที่เท่าเทียมกัน โดยมีประโยคที่เปรียบเสมือนหัวใจของงานสังคมสงเคราะห์สองประโยค ได้แก่ "work with, not work for" และ "help them to help themselves" โดยที่ work with, not work for นั้นมีความหมายที่ว่า การสังคมสงเคราะห์นั้นเป็นการทำงานร่วมกันระหว่างนักสังคมสงเคราะห์กับผู้ประสบปัญหา เป็นการช่วยเหลือในฐานะเพื่อนมนุษย์อย่างเท่าเทียม ส่วน help them to help themselves นั้น หมายถึง การช่วยเพื่อให้เขาช่วยเหลือตัวเองได้ เป็นการให้ความสำคัญในความคิดที่ว่า มนุษย์นั้นสามารถพัฒนาศักยภาพของตนเองจนสามารถพึ่งพาตนเองได้ นักสังคมสงเคราะห์จะเลือกวิธีการช่วยเหลือที่ไม่ได้ทำให้ผู้รับบริการสูญเสียความเป็นมนุษย์ไป โดยยึดมั่นในหลักปรัชญาพื้นฐานที่เชื่อมั่นในความเป็นมนุษย์ ซึ่งจรรยาบรรณของสมาคมนักสังคมสงเคราะห์คือ

๑. นักสังคมสงเคราะห์ จะต้องสำนึกว่า การกระทำเพื่อพัฒนาหรือก่อให้เกิดสวัสดิภาพแก่บุคคล กลุ่มชนและชุมชนเป็นความรับผิดชอบของตน

๒. นักสังคมสงเคราะห์จะต้องปฏิบัติงานในหน้าที่ด้วยความซื่อสัตย์ เสียสละ มีคุณธรรมและปราศจากอคติทั้งปวง

๓. นักสังคมสงเคราะห์จะต้องเคารพในศักดิ์ศรี และไม่เปิดเผยเรื่องราวส่วนตัวของผู้รับบริการ

๔. นักสังคมสงเคราะห์จะต้องประพฤติตนในกรอบของวัฒนธรรมอันดีงามเพื่อไม่ให้เกิดความเสียหายแก่วิชาชีพสังคมสงเคราะห์

๕. นักสังคมสงเคราะห์จะต้องยึดมั่นในหลักวิชา เพิ่มพูนความรู้ ทักษะ พร้อมทั้งส่งเสริมวิชาชีพสังคมสงเคราะห์ ให้ก้าวหน้าอยู่เสมอ

โดยสรุปแล้ว แนวคิดพื้นฐานของการสังคมสงเคราะห์นั้นเป็นการผสมผสานกันระหว่าง ค่านิยมเชิงคุณธรรม อันได้แก่ ค่านิยมเรื่องความรับผิดชอบที่จะต้องช่วยเหลือผู้ตกทุกข์ได้ยาก และทัศนคติในเรื่องธรรมชาติของมนุษย์ที่สามารถพัฒนาศักยภาพ มีสิทธิ และมีศักดิ์ศรีเท่าเทียมกัน

๒.๒ แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับการพัฒนาเครือข่าย

แนวคิดหนึ่งที่น่าสนใจในการศึกษาวิเคราะห์คือ การวิเคราะห์เครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคม (Social Network) ตามแนวคิดนี้ สังคมมีลักษณะเป็นเครือข่ายคล้ายใยแมงมุม บุคคลคือ จุดที่เส้นใยของเครือข่ายโคจรมาพบกัน กล่าวง่าย ๆ คือ บุคคลคนหนึ่งย่อมมีความสัมพันธ์กับคนอื่นเป็นจำนวนมากในหลายรูปลักษณะและสถานการณ์ (Situation) อาทิเช่น นาย ก. ผู้เป็นชาวบ้านคนหนึ่ง ในหมู่บ้าน เขาจะมีความสัมพันธ์กับญาติของเขาที่อยู่ในหมู่บ้าน มีความสัมพันธ์กับผู้นำชุมชนในหมู่บ้าน อาทิ ผู้ใหญ่บ้านและในขณะเดียวกัน ก็มีความสัมพันธ์กับ พ่อค้า นายทุนผู้ให้เขากู้ยืมซึ่งอยู่นอกหมู่บ้าน ผู้ที่เขาสัมพันธ์ด้วยก็จะมีมีความสัมพันธ์กับคนอื่นต่อไปอีก คนบางคนในหมู่บ้านอาจมีความสัมพันธ์กับคนอื่น ๆ จำนวนน้อย แต่คนบางคนจะมีความสัมพันธ์กับคนอื่นเป็นจำนวนมากข้อสันนิษฐานเบื้องต้นในการศึกษาประการหนึ่งมีว่า บุคคลที่มีเส้นใยความสัมพันธ์กว้างขวางทั้งในและนอกหมู่บ้านย่อมมีความสำคัญในสังคมและการเปลี่ยนแปลงในหมู่บ้านมากกว่าคนอื่น ๆ ที่มีเส้นสายความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับคนอื่น ๆ จำนวนน้อย บุคคลที่เป็นจุดรวมของสายสัมพันธ์จำนวนมากนี้ อาจกล่าวได้ว่าเป็นจุดรวม (Nodes) ของความสัมพันธ์ในท้องถิ่นหรือชุมชนนั้นได้

แนวทางการวิจัยเครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคมนี้ต่างจากแนวทางการวิจัยแบบโครงสร้างและหน้าที่อยู่หลายประการ ที่สำคัญคือ ในขณะที่การวิจัยแบบโครงสร้างและหน้าที่เป็นการวิจัยสถาบันหรือองค์กรทางสังคม การวิจัยเครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคมเป็นการศึกษาพฤติกรรมของบุคคล ปัจเจกชนในความสัมพันธ์กับบุคคลอื่น ๆ ในสถานการณ์ต่าง ๆ กัน ตามกาลเวลา และสถานที่ ประการที่สอง ในขณะที่การวิจัยแบบโครงสร้างจะฉายภาพสังคมในรูปของความสัมพันธ์ของกลุ่มคนตามแบบและประเภทต่าง ๆ ในภาพนิ่ง การวิจัยเครือข่าย ความสัมพันธ์จะศึกษาความขัดแย้ง และการคลี่คลาย การเปลี่ยนแปลงของพฤติกรรมได้เป็นกระบวนการ

ที่กล่าวว่าการศึกษาแบบโครงสร้างและหน้าที่เป็นการวิจัยสถาบันสังคม เพราะในการศึกษากลุ่มคน การมุ่งมองไปถึงความสัมพันธ์ระหว่างคนในกลุ่มและความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่ม เช่น การศึกษาครอบครัว ก็จะหาคำตอบว่ามีกฎเกณฑ์หรือบรรทัดฐานสังคมใดที่ควบคุมความสัมพันธ์ระหว่าง สมาชิกภายใน หรือพ่อกับลูก เป็นต้น ถ้าจะศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างพ่อค้ากับชาวบ้านในหมู่บ้าน ก็จะศึกษาเพื่อหากฎเกณฑ์หรือบรรทัดฐานสังคมที่ควบคุมความสัมพันธ์นั้น รูปแบบโครงสร้างของสังคมที่จะได้ออกมาก็คือ กฎเกณฑ์หรือบรรทัดฐานสังคมที่ควบคุมความสัมพันธ์ระหว่างคนในกลุ่มและระหว่างกลุ่ม การวิจัยแบบอาศัยเครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคมเป็นการศึกษาพฤติกรรมของบุคคล เพราะเป็นการจับตัวบุคคลเป็นหลักและดูพฤติกรรมของเขาในการสัมพันธ์กับคนอื่น ๆ ตามระยะเวลาที่เคลื่อนไปตลอดเวลา โดยเริ่มการศึกษาชุมชนแห่งหนึ่งแห่งใด

หรือบุคคลใดบุคคลหนึ่งเพื่อศึกษาความสัมพันธ์ของเขากับคนอื่นๆ เรื่อยๆ ไป และศึกษาความสัมพันธ์ของคนอื่นที่เขาสัมพันธ์ด้วยกับคนอื่นๆ ต่อไป ตลอดถึงความสัมพันธ์แบบต่างๆ ที่คลี่คลายไปตามระยะเวลา และความสัมพันธ์ประเภทใดประเภทหนึ่งกับบุคคลหรือกลุ่มบุคคลกลุ่มใดว่าส่งผลกระทบต่อกลุ่มบุคคลอื่นๆ อย่างไรบ้างและมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงสังคมส่วนรวมและโครงสร้างของสังคมอย่างไร

การวิจัยแบบนี้ต้องอาศัยแนวคิดอื่นๆ ประกอบด้วย แนวคิดที่สำคัญคือ เวที (Arena) และสนาม (Field) ทั้งเวทีและสนามเป็นขอบเขตที่ยืดและหดได้ตามเวลาและปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น เวทีเป็นพื้นที่ ๆ เล็กกว่าสนามและอยู่ในสนาม เวทีเป็นพื้นที่ๆ มีปรากฏการณ์เกิดขึ้น ซึ่งเป็นเรื่องที่เราต้องการศึกษา ส่วนสนามนั้นเป็นขอบเขตพื้นที่ที่ผู้แสดงบนเวทีมีความสัมพันธ์กับบุคคลอื่น ๆ ซึ่งความสัมพันธ์เหล่านั้นมีผลกระทบต่อผู้แสดงและปรากฏการณ์บนเวที^{๑๕}

๒.๓.๑ ความหมายของเครือข่ายทางสังคม (Social network)

พระมหาสุทิตย์ อาภากรโร^{๑๖} ได้รวบรวมและเรียบเรียงเนื้อหาความแตกต่างของกลุ่มและเครือข่ายไว้ดังนี้

ปฐิติ มอนซอน และคณะ กล่าวถึง เครือข่ายทางสังคมว่า มีความแตกต่างไปจาก “กลุ่ม” คือ กลุ่มหรือองค์กร มักจะเป็นการเชื่อมโยงปัจเจกบุคคลที่มีการรวมตัวกันอย่างใกล้ชิดว่ามีเอกลักษณ์และปรัชญาการทำงานที่ชัดเจน ส่วนเครือข่ายเป็นการเชื่อมโยงสายสัมพันธ์อย่างหลวมๆ ของปัจเจกบุคคล กลุ่ม องค์กร และสถาบัน โดยที่สมาชิกในเครือข่ายเข้าร่วมทำกิจกรรมตามความเหมาะสมภายใต้กฎเกณฑ์หรือเป้าหมายร่วมและมีการปฏิบัติอย่างไม่สูญเสียเอกลักษณ์ และปรัชญาของตนเองและมีการทำงานร่วมกันทั้งงานเฉพาะหน้า และการประสานผลประโยชน์ที่ขยายวงกว้างออกไป^{๑๗}

ปาริชาติ สถาปิตานนท์ และชัยวัฒน์ ธีระพันธุ์ กล่าวถึงความเหมือนและความแตกต่างระหว่าง “กลุ่ม” และ “เครือข่าย” ว่ากลุ่มมักประกอบด้วยบุคคลที่มีความคิด ความเชื่อเหมือนกันหรือคล้ายคลึงกันผ่านประสบการณ์ต่างๆ ร่วมกัน ในขณะที่เดียวกันก็มีกิจกรรมต่างๆ ที่เหมือนหรือใกล้เคียงกัน มีพันธกิจร่วมกัน และดำเนินการเพื่อให้บรรลุเป้าหมายเดียวกัน^{๑๘}

ในขณะที่เครือข่าย มักจะประกอบไปด้วยที่มีความคิด ความเชื่อเหมือนหรือต่างกันได้ แต่ทุกคนต่างมุ่งเน้นการดำเนินการเพื่อให้บรรลุเป้าหมายหลักร่วมกัน ในขณะที่เป้าหมายย่อยของบุคคลหรือกลุ่มบุคคลที่เป็นสมาชิกของเครือข่ายอาจแตกต่างกันไป ซึ่งสามารถพิจารณาได้จากความคิด ความเชื่อ ประสบการณ์ การกระทำ พันธกิจ และเป้าหมาย

^{๑๕} อุทัย ดุลยเกษม. คู่มือการวิจัยเชิงคุณภาพเพื่อพัฒนางานพัฒนา. (ขอนแก่น: สถาบันวิจัยและพัฒนา, ๒๕๓๗), หน้า ๒๐๕ - ๒๐๖.

^{๑๖} พระมหาสุทิตย์ อาภากรโร, เครือข่าย: ธรรมชาติ ความรู้ และการจัดการ, (กรุงเทพมหานคร: โครงการเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข (สรส.), ๒๕๔๘), หน้า ๕๘ - ๕๙

^{๑๗} ปฐิติ มอนซอน และคณะ, กรอบแนวคิดการประเมินศักยภาพเครือข่าย, (กรุงเทพมหานคร: พี.เอ. ลีฟวิ่ง จำกัด, ๒๕๔๗), หน้า ๒.

^{๑๘} ปาริชาติ สถาปิตานนท์ และชัยวัฒน์ ธีระพันธุ์, สื่อสารกับสังคมเครือข่าย, (กรุงเทพมหานคร: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา สถาบันการเรียนรู้และพัฒนาประชาสังคม, ๒๕๔๖), หน้า ๑๐.

จะเห็นได้ว่า กลุ่มเครือข่ายนั้นมีทั้งความเหมือนและความแตกต่างในแง่ของพื้นฐานความคิด ความเชื่อ การมีส่วนร่วม ประสบการณ์ การกระทำ พันธกิจ และเป้าหมาย โดยเครือข่ายจะมีระดับการมีส่วนร่วมและการขยายผลการประสานงาน/การดำเนินการที่หลากหลายมากกว่ากระบวนการทำงานของกลุ่ม และภายในเครือข่ายนั้นส่วนใหญ่จะมี “จุดประสาน” “โหนด” หรือ “เครือข่ายย่อย” ภายในเครือข่ายที่สลับซับซ้อน ซึ่งแต่ละโหนดและเครือข่ายย่อยจะมีความสัมพันธ์กับเครือข่ายใหญ่ มีการโยงใยกันอย่างกว้างขวางตามแผนงาน/กิจกรรมที่เกิดขึ้น

ดังนั้น การเข้าใจถึงความเหมือนและความแตกต่างระหว่างกลุ่มกับเครือข่าย รวมทั้งการเชื่อมโยงระหว่างปัจเจกบุคคล กลุ่ม โหนด และชุมทาง (hub) จะช่วยให้เรามองเห็นความสัมพันธ์และกระบวนการทำงานของฝ่ายต่างๆ ที่ชัดเจนยิ่งขึ้น

พระมหาสุทิตย์ อากาศโร กล่าวว่า “เครือข่ายทางสังคม” เป็นคำที่มีนัยและความหมายที่แตกต่างกันไปตามความคิดเห็นมุมมองและประสบการณ์ของแต่ละบุคคล ซึ่งสามารถอธิบายได้ในมิติของการปฏิสัมพันธ์ในสังคมมนุษย์ ทั้งที่เป็นกระบวนการวิธีการ และกลยุทธ์ในการขับเคลื่อนทางสังคม ที่แสดงถึงรูปแบบความสัมพันธ์ภายใต้เงื่อนไขที่ปัจเจกบุคคล กลุ่มบุคคล องค์กร และเครือข่ายที่มีต่อกัน และในมิติแห่งความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นด้วยกระบวนการและกิจกรรมในสังคม เช่น การติดต่อสื่อสาร การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ การประสานผลประโยชน์ ความไว้วางใจ ความเอื้ออาทร ฯลฯ ที่เป็นปัจจัยหลักให้สมาชิกหรือฝ่ายต่างๆ มีความผูกพันต่อกันเพื่อเสริมสร้างในการแก้ไขปัญหาและการเปลี่ยนแปลงในสิ่งต่างๆ^{๑๙}

ในที่นี้จะกล่าวถึง ความหมายของเครือข่ายโดยนัยต่างๆ ซึ่งมีความสอดคล้องกับความคิดเห็นของนักวิชาการ ผู้ทรงคุณวุฒิ และผู้ทำงานด้านเครือข่าย ดังนี้

๑. เครือข่าย : นัยคุณค่าแห่งความสัมพันธ์
๒. เครือข่าย : นัยแห่งการประสานความร่วมมือ
๓. เครือข่าย : นัยภารกิจและกระบวนการ

๑. เครือข่าย : นัยคุณค่าแห่งความสัมพันธ์ ในมิติแห่งความสัมพันธ์ เครือข่าย คือความสัมพันธ์ที่อิงอาศัยที่เป็นไปตามกฎของการไหลเลื่อนไปมาระหว่างความไร้ระเบียบกับการจัดระเบียบและระหว่างการแตกดับกับการเกิดขึ้นใหม่ที่พร้อมจะสานต่อกับสิ่งต่างๆ ตามที่กล่าวไว้ในขณะที่เครือข่ายทางสังคม มุ่งเน้น การสานต่อกับปัจเจกบุคคล กลุ่ม และองค์กร เครือข่าย เพื่อเข้ามาสร้างสรรค์คุณค่าใหม่ ความรู้ใหม่ หรือสังคมใหม่อย่างเหมาะสม โดยยึดหลักของความไว้วางใจที่มีต่อกันในฐานะที่ทุกกระบวนการเป็นระบบเปิดที่มีการเชื่อมโยงต่อกัน และเพื่อให้เกิดการกระทำตามภารกิจนั้นๆ จนบรรลุเป้าหมายได้อย่างมีประสิทธิภาพ

เครือข่ายในความหมายของคุณค่าแห่งความสัมพันธ์ ได้ถูกนำมาอธิบายถึง “ความสัมพันธ์ของหน่วยต่างๆ ในสังคม” และ “ข่ายของงาน” (network) ที่เห็นได้ชัดเจนในสังคมมนุษย์ โดยเป็นการอธิบายในมิติแห่งความสัมพันธ์ในการทำงานร่วมกันของผู้คนในบางงานหรือบางโอกาสเท่านั้น ซึ่งสามารถมองเห็นความเชื่อมโยงได้ชัดเจนในสถานการณ์ที่เป็นอยู่

^{๑๙} พระมหาสุทิตย์ อากาศโร, อ้างแล้ว, หน้า ๓๖ - ๔๖.

Michel กล่าวว่า เครือข่าย คือ ความร่วมมือที่เป็นไปได้ทั้งในระดับบุคคล องค์กร และสถาบัน อาจมีขอบข่ายและขนาดตั้งแต่เล็กๆ ภายในชุมชนไปจนถึงระดับจังหวัด ภูมิภาค ประเทศ และระหว่างประเทศ เป็นสายใยของความสัมพันธ์ทั้งทางตรงและทางอ้อม ระหว่างบุคคลหนึ่งกับบุคคลอื่นๆ ซึ่งเป็นการมองในมิติของการจัดโครงสร้างทางสังคมที่เอื้อต่อการเสริมสร้างและความสำเร็จตามวัตถุประสงค์และเป้าหมายของกลุ่มคนในสังคมที่มีต่อกัน^{๒๐}

พัฒนาการทางปรัชญาและแนวความคิดของเครือข่ายนั้น มิได้หยุดนิ่งเพียงการอธิบายความสัมพันธ์ในรูปแบบของการรวมกลุ่มและประชาสังคมเท่านั้น ปัจจุบันแนวคิดเรื่องเครือข่ายในลักษณะของประชาสังคมยังได้รับการอธิบายในบริบทที่กว้างไกลออกไป ในรูปแบบที่เรียกว่า “ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่” (the new social movement) ที่ใช้พลังเครือข่ายและการสื่อสารเป็นเครื่องมือในการดำเนินกิจกรรม ซึ่งไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร ได้อธิบายเกี่ยวกับขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่ว่า เป็นเครือข่ายประชาสังคมที่กลับมาสร้างสิ่งใหม่ เป็นเรื่องของความสัมพันธ์และการติดต่อสื่อสารของคนในสังคมที่เป็นอิสระจากการครอบงำของภาครัฐและกลไกการตลาด หรือการครอบงำทางฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง มีการเปิดกว้างในรูปแบบของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมที่มีเครือข่ายโยงใยและกว้างขวาง เพื่อมุ่งหาข้อยุติหรือหลักการร่วมกันเพื่อสร้างวิถีชีวิตแบบประชาธิปไตยที่เข้มข้นและเพื่อให้มีที่ว่างกับความแตกต่างหลากหลายและสิทธิในการรับรู้ของภาคประชาชน โดยสิ่งที่เป็นรูปธรรมของประชาสังคมในรูปแบบของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่ก็นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงวิถีคิดของคนในสังคมปัจจุบันนั้น มีตัวอย่างเช่น การตระหนักรู้ถึงความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมพร้อมกับการดำเนินชีวิตที่สอดคล้องและเป็นมิตรกับธรรมชาติมากขึ้น อันเป็นผลมาจากการเคลื่อนไหวเรียกร้องของขบวนการอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในรูปแบบต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับเครือข่ายทางด้านสิ่งแวดล้อม^{๒๑}

ความเป็นเครือข่ายประชาสังคมในรูปแบบของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่ดังกล่าว ยังสอดคล้องกับโลกปัจจุบัน ซึ่งสิ่งที่เรียกว่า “ชุมชน” หรือ “เครือข่าย” ได้เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมมาก ไม่ใช่ชุมชนหรือเครือข่ายแบบที่อาศัยในเชิงพื้นที่หรือทางกายภาพเท่านั้น แต่เป็นชุมชนแบบใหม่ที่ใช้เทคโนโลยีการสื่อสารเป็นเครื่องมือ เพื่อให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ เป็นชุมชนเครือข่ายคอมพิวเตอร์หรืออินเทอร์เน็ตที่มีการโยงใยกันทั่วโลก เป็นชุมชนทางอากาศ ตัวอย่างเช่น รายการของสถานีวิทยุ จส. ๑๐๐ สถานีวิทยุร่วมด้วยช่วยกัน เป็นต้น ชุมชนแบบใหม่หรือชุมชนปฏิบัติการเหล่านี้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในขบวนการเคลื่อนไหวของเครือข่ายประชาสังคมด้วย จากเดิมที่รวมตัวกันในรูปของกลุ่ม องค์กรเฉพาะพื้นที่สู่การรวมตัวในรูปแบบของเครือข่ายที่มีความสัมพันธ์โยงใยกว้างขวางและซับซ้อนมากขึ้น และในยุคข้อมูลข่าวสาร การปฏิวัติเทคโนโลยีสารสนเทศก่อให้เกิด “สังคมสารสนเทศ” (information society) ที่มีบทบาทในการสร้าง “เครือข่าย” ซึ่งเป็นองค์กรในการจัดการกิจกรรมของมนุษยชาติรูปแบบใหม่ โยการสื่อสารจะเป็นองค์ประกอบที่สำคัญสำหรับ

^{๒๐} สมใจ โลหะพูนตระกูล, จส. ๑๐๐: สำนักทางสังคมของคนชั้นกลางในเมือง, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๙), หน้า ๑๐.

^{๒๑} ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, การบริหารรัฐกิจเปรียบเทียบ : บทสำรวจพรมแดนแห่งความรู้แนววิพากษ์, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๐), หน้า ๖๔.

สังคมเครือข่าย เพราะทำให้สมาชิกเกิดการรับรู้ เกิดการสร้างแรงบันดาลใจให้บุคคลร่วมมือและค้นหาเป้าหมายร่วมกัน รวมทั้งเป็นแนวทางที่ทำให้สมาชิกในเครือข่ายได้มีโอกาสเรียนรู้ ความคิด ความรู้ สึก ความเชื่อ และพฤติกรรมของกันและกัน

จากแนวคิดดังกล่าว จะเห็นได้ว่า แนวคิดที่ให้คำจำกัดความของคำว่า “เครือข่าย” นั้น เริ่มต้นจากการอธิบายความสัมพันธ์และการเชื่อมโยงระหว่างกลุ่มหรือชุมชน เพื่อแลกเปลี่ยน เรียนรู้ ช่วยเหลือพึ่งพา จนกระทั่งการสร้างพลังและอำนาจการต่อรอง และต่อมาก็มีการขยายความสัมพันธ์ นั้นไปสู่ระดับที่กว้างขึ้น โดยการเชื่อมโยงกับพันธมิตรอื่นๆ ในสังคม เป็นลักษณะของการสร้างประชาสังคมที่นับว่าเป็นพัฒนาการอีกระดับหนึ่งของความเป็นเครือข่ายที่มีกลุ่มคนเข้ามามีส่วนร่วมในการทำงานอย่างหลากหลาย ตามประเด็นปัญหาที่ต้องการผลักดัน/แก้ไข ซึ่งอาจจะมี ความซับซ้อนหรือ เป็นประเด็นสาธารณะที่ต้องเกี่ยวข้องกับคนหลายกลุ่มมากขึ้น เช่นเดียวกับหน่วยชีวิตในระดับของ เซลล์ที่มีการเชื่อมโยงกันจากจุดเล็กๆ จนกลายเป็นองค์พหุและระบบปฏิบัติการภายในร่างกายที่ยิ่งใหญ่

๒. เครือข่าย : นัยแห่งการประสานความร่วมมือ จากแนวคิดของเครือข่ายตามที่กล่าว แล้ว สิ่งหนึ่งที่เห็นอย่างชัดเจน คือ ความเป็นเครือข่ายเกิดขึ้นจากความร่วมมือและการเปิดรับเพื่อให้เกิดความรู้และกระบวนการใหม่ กล่าวคือ การที่ปัจเจกบุคคล กลุ่ม องค์กรแต่ละฝ่ายได้มีการทำกิจกรรมร่วมกัน มีปฏิสัมพันธ์ต่อกัน มีการช่วยเหลือเกื้อกูลต่อกัน สิ่งต่างๆ เหล่านี้ถือได้ว่าเป็น ความหมายของเครือข่ายที่จะสานต่อความสัมพันธ์ให้ยั่งยืน ถ้าไม่มีความร่วมมือต่อกันแล้ว ความเป็น เครือข่ายหรือข่ายใยแห่งความสัมพันธ์คงไม่เกิดขึ้น จะเป็นเพียงการช่วยเหลือหรือการบรรเทาปัญหา ในแนวตั้งเท่านั้น ซึ่งไม่ต่างอะไรจากการสั่งการทางโครงสร้างเชิงอำนาจ

ดังนั้น ความร่วมมือ จึงเป็นความหมายที่สำคัญอีกประการหนึ่งของเครือข่าย เพราะจะ นำไปสู่กระบวนการพัฒนาและการเปลี่ยนแปลงในสิ่งต่างๆ อย่างเป็นระบบ

กาญจนา แก้วเทพ (๒๕๓๘) ได้ให้คำจำกัดความของคำว่า เครือข่าย หรือ network ใน ภาษาอังกฤษ ว่า “net” หมายถึง ตาข่ายที่โยงใยถึงกันและพร้อมที่จะ “work” เมื่อต้องการใช้งาน ดังนั้น ความหมายของ “เครือข่าย” จึงหมายถึง รูปแบบหนึ่งของการประสานงานของบุคคล กลุ่ม หรือองค์กร หลายองค์กรที่ต่างก็มีทรัพยากรของตัวเอง มีเป้าหมาย มีวิธีการทำงาน และมี กลุ่มเป้าหมายของตัวเอง บุคคล กลุ่ม หรือองค์กร เหล่านี้ได้เข้ามาประสานงานกันอย่างมีระยะ เวลารานพอสสมควร แม้อาจจะไม่ได้มีกิจกรรมร่วมกันอย่างสม่ำเสมอก็ตาม แต่ก็มีการวางรากฐาน เอาไว้(เปรียบเสมือนมีสายโทรศัพท์ต่อไว้) เมื่อฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งมีความต้องการที่จะขอความช่วยเหลือ หรือขอความร่วมมือจากกลุ่มอื่นๆ เพื่อการแก้ไขปัญหา ก็สามารถที่จะติดต่อไปได้

จากความหมายดังกล่าวจะเห็นได้ว่า เครือข่ายนั้น หมายถึง ความร่วมมือและการเปิดรับ ของฝ่ายต่างๆ ที่จะมีข้อตกลงร่วมกันในการทำกิจกรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ และเป้าหมายที่กำหนดไว้ ซึ่งข้อกำหนดที่เกิดขึ้นนั้นเป็นความพยายามที่จะระดมทรัพยากร กระบวนการ ความรู้ และวิธีการต่างๆ เพื่อให้ได้มาซึ่งความสำเร็จจากการร่วมมือและการเปิดรับในสิ่ง ที่ใหม่นั้นเสมอ

๓. เครือข่าย : นัยแห่งภารกิจและกระบวนการ ภายใต้ยุทธศาสตร์ของความเป็นเครือข่าย นั้น ภารกิจและกระบวนการทำงานของฝ่ายต่างๆ เป็นสิ่งที่จะช่วยให้ความเป็นเครือข่ายนั้นมีความ

ต่อเนื่องการทำภารกิจต่อกัน โดยมีการขยายภารกิจและอุดมการณ์นั้นออกไปสู่กลุ่มอื่น เครือข่ายอื่นก็เท่ากับว่าเป็นการสร้างเครือข่ายให้เกิดขึ้น ดังนั้น เครือข่ายจึงมีนัยของการทำภารกิจที่เป็นกระบวนการ โดยเป็นทั้งกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ กระบวนการมีส่วนร่วม และกระบวนการกลุ่มที่มีเป็นการระดมทรัพยากรในการสร้างพลังและอำนาจในการต่อรองให้สูงขึ้น ซึ่งกระบวนการต่างๆ เหล่านี้ จะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงตามวัตถุประสงค์และเป้าหมายของเครือข่ายถึงแม้ว่าการกระทำในลักษณะดังกล่าวจะเป็นภาพสะท้อนของ “ภารกิจและสถานะชั่วคราว” ก็ตาม แต่สิ่งเหล่านี้ก็นับว่าเป็นกระบวนการที่ก่อให้เกิดการขับเคลื่อนทางสังคม และความเป็นไปของสิ่งต่างๆ ที่เชื่อมโยงกันเป็นข่าย

ปฐิติ มอนซอน และคณะ กล่าวถึง เครือข่ายทางสังคมในการพัฒนาว่า คือ การสร้างภาพสัมพันธ์ภาพทางสังคมในการเรียนรู้ร่วมกัน เพื่อยกระดับแนวคิดปละกิจกรรมที่ทำร่วมกันให้เกิดประสิทธิภาพสูงสุดต่อสังคมที่ตนเป็นสมาชิกอยู่ โดยเป็นการเชื่อมโยงสายสัมพันธ์อย่างหลวมๆ ของปัจเจกบุคคล กลุ่ม องค์กร และสถาบัน ซึ่งสมาชิกในเครือข่ายเข้าร่วมทำกิจกรรมตามความเหมาะสมภายใต้กฎเกณฑ์หรือเป้าหมายร่วม และมีการปฏิบัติอย่างไม่สูญเสียเอกลักษณ์และปรัชญาของตน รวมทั้งมีการทำงานร่วมกันทั้งในงานเฉพาะหน้า และการประสานผลประโยชน์ที่ขยายวงกว้างออกไป^{๒๒} ดังตัวอย่าง การศึกษาของสุนันทรา พุทธิมา (๒๕๓๙) ที่ศึกษาถึงเครือข่ายความสัมพันธ์และการขยายภารกิจของผู้นำการเกษตรในชุมชนชนบทภาคเหนือ ที่ได้ขยายแนวคิดในการสร้างเครือข่ายและความสัมพันธ์ของกลุ่มผู้นำเกษตรกร โดยการรวมกลุ่มที่ทำให้สมาชิกในกลุ่มและเครือข่ายสามารถเรียนรู้ถึงการพึ่งพาและการแก้ปัญหาด้วยตนเอง ซึ่งกลุ่มเกษตรกรมีการสร้างและหาแนวร่วมกับกลุ่มและเครือข่ายอื่นๆ ทั้งภายในและภายนอกชุมชนเพื่อแลกเปลี่ยนความรู้ใหม่ๆ อันจะนำไปสู่การพัฒนาชุมชนและเครือข่ายให้สามารถดำเนินการผลิตเชิงพาณิชย์หรือในด้านอื่นๆ ต่อไป

อริยา เศวตามร์ กล่าวถึงความเป็นเครือข่ายว่า สำหรับผู้นำชุมชนและนักพัฒนาแล้ว ความเป็นเครือข่ายหมายถึง ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในชุมชนที่กว้างขวาง เพื่อสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมที่ยุติธรรมและการสร้างเครือข่ายที่กว้างขวางมากกว่าในอดีต เพื่อสอดคล้องกับกระแสการพัฒนาที่ส่งเสริมความเข้มแข็งของชุมชนและเครือข่าย หรือเพื่อรู้เท่าทันการเชื่อมโยงเครือข่ายของเทคโนโลยีสมัยใหม่ที่ไร้พรมแดน^{๒๓}

จากความหมายทั้ง ๓ นัยดังกล่าว จะเห็นได้ว่า เครือข่ายนั้น ได้ถูกนำมาอธิบายในมิติของความสัมพันธ์และปรากฏการณ์ทางสังคมมนุษย์มากกว่าการอธิบายในมิติของความสัมพันธ์ และความเปลี่ยนแปลงของสรรพสิ่งในเชิงชีววิทยา ตามทัศนะของวิทยาศาสตร์กระบวนการทัศน์ใหม่ โดยเป็นการกล่าวถึงความร่วมมือระหว่างปัจเจกบุคคล กลุ่ม องค์กรที่มีกิจกรรมคล้ายคลึงกันและขยายผลการทำงานหรือแนวคิดไปสู่กลุ่มองค์กรอื่นๆ โดยผ่านระบบเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างกัน นอกจากนี้ ยังได้พยายามอธิบายถึงคุณค่าแห่งความสัมพันธ์ ความเท่าเทียม ความร่วมมือ การต่อสู้ขัดแย้ง และการ

^{๒๒} ปฐิติ มอนซอน และคณะ, อ้างแล้ว, หน้า ๒.

^{๒๓} อริยา เศวตามร์, การสร้างความหมายเกี่ยวกับชุมชนในกระบวนการผ้าป่าข้าว ภายใต้บริบทของงานพัฒนาแนววัฒนธรรมชุมชนในจังหวัดพะเยา, (กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๒๐๕.

เชื่อมโยงที่เป็นทั้งแนวคิด หลักการ เครื่องมือ และวิธีการปฏิบัติ ที่จะนำไปสู่การบรรลุเป้าหมายร่วมกันของทุกฝ่าย

๒.๓.๒ แนวความคิดเกี่ยวกับเครือข่าย

แนวความคิดเกี่ยวกับเครือข่าย จัดเป็นแนวคิดที่มีความสำคัญและถูกนำมาใช้กันอย่างแพร่หลาย ในการอธิบายภาพการเคลื่อนตัวจากกลุ่มสู่การรวมตัวเป็นเครือข่ายเพื่อสร้างพลังในการขับเคลื่อนกระบวนการพัฒนา หรือสร้างพลังในการเปลี่ยนแปลงสิ่งต่างๆ ฐานคิดที่สำคัญของการรวมกันเป็นเครือข่ายทางสังคมมาจากฐานคิดที่หลากหลาย เช่น ฐานคิดเกี่ยวกับความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่รัฐต้องการให้มีขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม ฐานคิดเชิงวัฒนธรรมที่ชาวบ้านร่วมร้อยเรียงความสัมพันธ์บนรากบานของวัฒนธรรม และการช่วยเหลือเกื้อกูลและการพึ่งพาอาศัย ฐานคิดเชิงระบบที่สิ่งต่างๆ ล้วนพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันเชื่อมโยงกันเป็นความหลากหลายที่ไม่สามารถแยกส่วนใดส่วนหนึ่งออกจากกันได้อย่างเด็ดขาด ฐานคิดของการขยายโอกาสและกระบวนการทางอุดมการณ์ที่ต้องการขยายแนวความคิดที่เป็นที่ยอมรับไปสู่การขยายอุดมการณ์ เช่น การเป็นเครือข่ายของศาสนาแลทธิ และระบบการปกครอง เป็นต้น และฐานคิดการเชื่อมโยงในทางชีววิทยาในระบบนิเวศหรือในระบบทางสมองที่มีการเชื่อมโยงสิ่งต่างๆ เข้าด้วยกันอย่างเป็นระบบ จากจุดเล็กๆ เชื่อมโยงเป็นหน่วยใหญ่และทำหน้าที่ให้ประสานสอดคล้อง เช่น การเชื่อมโยงในระบบเซลล์ และการเชื่อมโยงในระบบการย่อยอาหารในร่างกาย เป็นต้น

ประเวศ วะสี กล่าวถึงเครือข่ายทางสังคมว่า จะคล้ายเครือข่ายในสมอง โครงสร้างของสมองจะทำให้เกิดการเรียนรู้ในระดับที่สูงที่จำเป็นสำหรับการมีชีวิตรอด โครงสร้างทางสังคมจะมีวิวัฒนาการไปเหมือนโครงสร้างทางสมองมากขึ้นเรื่อยๆ ซึ่งก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางพฤติกรรมของสังคมจากสังคมใช้อำนาจไปเป็นสังคมเรียนรู้ การที่จะเกิดสังคมเรียนรู้ (Learning Society) ดังนั้น โครงสร้างทางสังคมต้องปรับเปลี่ยนจากโครงสร้างอำนาจในแนวตั้งไปเป็นเครือข่ายสังคม เครือข่ายสังคม คือ สังคมกัลยาณมิตร หรือเครือข่ายสังคมเรียนรู้ (Learning Social Networks) สังคมต้องสามารถเรียนรู้ได้อย่างต่อเนื่อง จึงจะสามารถปรับตัวให้อยู่ในดุลยภาพได้^{๒๔}

นอกจากนี้ ได้มีการอธิบายถึงเครือข่ายโดยใช้แนวคิดเรื่องเครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคม (Social Network) มาเป็นแนวทางในการอธิบาย โดย Mitchell (๑๙๖๙) ได้ให้ความหมายของเครือข่ายทางสังคมว่า หมายถึง สายใยของความสัมพันธ์ทั้งทางตรงและทางอ้อม ระหว่างบุคคลหนึ่งกับบุคคลอื่นๆ อีกหลายๆ คน เครือข่ายสังคมในที่นี้จึงเปรียบเทียบกับกรอบแนวความคิดที่ใช้ศึกษาหาความเข้าใจเกี่ยวกับความสัมพันธ์ที่มีอยู่ในสังคม อันนำไปสู่ความเข้าใจในเรื่องกลุ่มไม่เป็นทางการ (Informal group) องค์กรทางสังคม (Social Structure) รวมทั้งลักษณะของความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นดังกล่าว ที่สามารถนำไปใช้อธิบายถึงพฤติกรรมต่างๆ ของบุคคลในสังคมได้^{๒๕}

^{๒๔} พิทยา ว่องกุล, บรรณาธิการ, **ธรรมรัฐ : จุดเปลี่ยนประเทศไทย**, (กรุงเทพมหานคร: โครงการวิจัยทัศน์, ๒๕๔๑), หน้า ๒๑.

^{๒๕} อ่างถึงใน สมใจ โลหะพุทธระกูล, อ่างแล้ว, หน้า ๑๐.

คำจำกัดความของคำว่า เครือข่ายทางสังคม ดังกล่าว ได้รับการอธิบายให้มีความชัดเจนยิ่งขึ้น จากการที่ พิมพวัลย์ ปรีดาสวัสดิ์ และวาทีณี บุญชะลิกษี (๒๕๓๖) กล่าวถึง ความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างกันและกันของบุคคลต่างๆ ที่อยู่ในเครือข่ายสังคมนั้นเป็นความสัมพันธ์ในทุกๆ ด้านที่บุคคลทั้งหมดในเครือข่ายสังคมที่ติดต่อกัน ทั้งในระบบเศรษฐกิจ การแต่งงาน เครือญาติ การเมือง สุขภาพอนามัย ฯลฯ ส่วนพฤติกรรมที่ก่อให้เกิดความสัมพันธ์ทางสังคมขึ้น ได้แก่ การไปมาหาสู่เยี่ยมเยียนกัน การปรึกษาหารือกัน การช่วยเหลือซึ่งกันและกัน เป็นต้น เครือข่ายสังคมของบุคคลหนึ่งๆ จึงเปรียบเสมือนสิ่งแวดล้อมทางสังคมที่มีอิทธิพลต่อพฤติกรรมของบุคคลนั้นๆ ขณะเดียวกันบุคคลนั้นๆ ก็เปรียบเสมือนส่วนหนึ่งของสิ่งแวดล้อมทางสังคมของบุคคลอื่น ๆ ในเครือข่ายสังคม ซึ่งสามารถมีผลกระทบต่อพฤติกรรมของผู้อื่นด้วยเช่นกัน^{๒๖}

นอกจากคำจำกัดความของเครือข่ายแล้ว Botssevain (๑๙๗๙) ยังได้นำเสนอประเด็นคำถามหลักในการวิเคราะห์เครือข่ายทางสังคมว่า ควรพิจารณาถึงกระบวนการเชื่อมโยง และการสร้างความสัมพันธ์ในลักษณะดังต่อไปนี้

๑. ใครเชื่อมโยงกับใคร
๒. อะไร คือ เนื้อหาที่ทำให้เกิดการเชื่อมโยง
๓. แบบแผน (Pattein) ของความเชื่อมโยงเป็นอย่างไร
๔. ความสัมพันธ์ระหว่างแบบแผนกับพฤติกรรมของสมาชิก
๕. ความสัมพันธ์ระหว่างแบบแผนกับปัจจัยทางสังคมอื่นๆ

ซึ่งการพิจารณาถึงความสัมพันธ์ทั้ง ๕ ประการดังกล่าว เป็นการศึกษาระบบความสัมพันธ์ และสาระของการที่จะดำเนินการร่วมกัน

จากการศึกษาของ ปาน กิมปี (๒๕๔๐) เกี่ยวกับการพัฒนาเครือข่ายการเรียนรู้การศึกษานอกโรงเรียนเพื่อการพึ่งตนเองของชุมชน เป็นตัวอย่างที่แสดงให้เห็นถึงการใช้เครือข่ายทางสังคม เป็นศูนย์การสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ อันจะนำไปสู่การพึ่งตนเองของชุมชน โดย ปาน กิมปี ได้อธิบายว่า เครือข่ายการเรียนรู้มีพัฒนาการมาจากการตระหนักถึงปัญหา และความต้องการด้านเศรษฐกิจของชุมชน โดยมีผู้นำชุมชนทำหน้าที่เป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลง มีการใช้เครือข่ายสังคมเป็นศูนย์กลางการดำเนินภายในชุมชน และมีการขยายเชื่อมโยงกับองค์กรเครือข่ายในภาครัฐ เอกชน ชุมชน ธุรกิจ และหรือองค์กรวิชาการ เพื่อกระตุ้นให้เกิดกระบวนการเรียนรู้และการมีส่วนร่วมของชุมชนอย่างต่อเนื่อง โดยมีเป้าหมายการพึ่งตนเองของชุมชนเป็นหลัก

เช่นเดียวกับผลการศึกษาของ สุนันทรา พุทธิมา (๒๕๓๙) เกี่ยวกับเครือข่ายความสัมพันธ์ของผู้นำการเกษตรของชุมชนชนบทภาคเหนือ พบว่า แนวคิดในการสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์ของกลุ่มผู้นำเกษตรกร คือ การรวมกลุ่มซึ่งทำให้สมาชิกในกลุ่มสามารถเรียนรู้ถึงการพึ่งตนเอง และการแก้ปัญหาด้วยตนเอง กลุ่มเกษตรกรดังกล่าวมีผู้นำของกลุ่มเป็นผู้เชี่ยวชาญในด้านการผลิต นอกจากนี้ยังมีการสร้างเครือข่ายกับกลุ่มอื่นๆ ทั้งภายในและภายนอก เพื่อแลกเปลี่ยนความรู้ใหม่ๆ อันจะนำไปสู่การพัฒนาให้สามารถดำเนินการผลิตเชิงพาณิชย์ต่อไปได้

^{๒๖} อ้างถึงใน ปาน กิมปี, การพัฒนาเครือข่ายการเรียนรู้การศึกษานอกโรงเรียนเพื่อการพึ่งตนเองของชุมชน, (กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๒๖.

แนวความคิดและความหมายของเครือข่ายข้างต้น เป็นการอธิบายเครือข่ายในมิติที่เป็นกระบวนการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล กลุ่ม ชุมชน ที่อาจจะจำกัดอยู่ในเชิงพื้นที่ ปัจจุบันเครือข่ายได้ถูกนำมาใช้ในการอธิบายเพื่อขยายแนวคิดเรื่องประชาสังคม ดังที่ ความเรียงว่าด้วยประชาชนบนเส้นทางประชาสังคม ได้อธิบายถึง การก่อรูปและการประสานเชื่อมโยงเป็นเครือข่ายของกลุ่มประชาสังคมในระดับต่างๆ เป็นโครงสร้างพื้นฐานสาธารณะ (Civic infrastructure) อันเป็นปัจจัยกำหนดพัฒนาการของขบวนการประชาสังคม ที่ต้องอาศัยการพบปะผู้คนได้มาสัมพันธ์ร่วมกัน ทำงานองค์กรเครือข่ายเสมือนเป็น “อัมเบรลลา” (Umbrella organizations) ที่เชื่อมองค์กรสมาชิก และสมาชิกเข้าด้วยกัน เป็นช่องทางให้มีการสื่อสารระหว่างกัน (Channels of communication) พุดคุยแลกเปลี่ยนกันในประเด็นปัญหาที่สนใจร่วมกัน ระดมสมองของผู้คนที่หลากหลายเพื่อแก้ไขพัฒนาสำนักความผูกพันสายสัมพันธ์ของคน สร้างเครือข่ายข้อมูล และแบ่งปันทรัพยากรระหว่างกัน ไม่ว่าจะป็นทรัพยากรบุคคล หรือเงินงบประมาณ^{๒๗}

ส่วนรูปธรรมในการอธิบายความหมายของประชาสังคม อรรถ อัจฉา และกุลล สุนทรธาดา ได้ทำการศึกษาวิจัยจังหวัดน่าน: บนเส้นทางสู่การสร้างประชาสังคมของไทย และได้อธิบายความหมายของประชาสังคมจังหวัดน่านว่าดังนี้

“ประชาสังคมจังหวัดน่าน หมายถึง การที่ประชาชนของจังหวัดน่านจำนวนหนึ่ง มีจิตสำนึก มีวัตถุประสงค์ มีอุดมคติร่วมกัน หรือมีความเชื่อร่วมกันในบางเรื่องมาติดต่อสื่อสารกันมารวมกลุ่มกัน มีความเอื้ออาทรต่อกัน มีความรัก มีมิตรภาพ มีการเรียนรู้ร่วมกันในการกระทำในการปฏิบัติบางสิ่งบางอย่างรวมทั้งมีกระบวนการจัดการ เพื่อมุ่งหวังในจังหวัดน่านเป็นเมืองน่าอยู่ สงบสุข ร่มเย็น มีธรรมชาติที่สวยงาม และมีศิลปะ วัฒนธรรม จารีตประเพณีที่โดดเด่น คงความเป็นเอกลักษณ์เฉพาะของชาวน่านสืบไป”

ดังนั้น จะเห็นได้ว่า พัฒนาการทางแนวความคิดที่พยายามอธิบายหรือให้คำจำกัดความเครือข่าย เริ่มต้นจากการอธิบายความสัมพันธ์ ความเชื่อมโยงระหว่างกลุ่ม หรือชุมชน เพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้ช่วยเหลือกันจนกระทั่งถึงเพื่อสร้างพลังผลักดัน ต่อรอง ต่อมาช่วยความสัมพันธ์นั้น ได้ขยายสู่ระดับที่กว้างขึ้น โดยการเชื่อมโยงกับพันธมิตรอื่นในสังคมเป็นลักษณะการสร้างประชาสังคม ซึ่งก็คือ พัฒนาการอีกระดับหนึ่งของเครือข่ายที่มีความหลากหลายของกลุ่มที่เข้าร่วมในส่วนของประเด็นปัญหาที่ต้องการผลักดัน/แก้ไข อาจจะมีคามซับซ้อน หรือเป็นประเด็นสาธารณะที่ต้องเกี่ยวข้องกับคนหลายกลุ่มมากขึ้น

อย่างไรก็ตาม พัฒนาการทางแนวความคิดของเครือข่ายมิได้หยุดนิ่งเพียงการอธิบายในรูปแบบของประชาสังคมเท่านั้น ปัจจุบันแนวคิดเรื่องประชาสังคมยังได้รับการอธิบายในบริบทที่กว้างไกลออกไปในรูปแบบที่เรียกว่า “ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่” (The new social movement) ซึ่งไชยรัตน์ เจริญสินโอสถ ได้อธิบายเกี่ยวกับขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่ว่า เป็นประสังคัมที่กลับมาใหม่ เป็นเรื่องความสัมพันธ์ เป็นเรื่องของการสมาคมติดต่อสื่อสารกันของคนในสังคมที่เป็นอิสระจากรัฐและกลไกตลาด และเปิดกว้างในรูปของขบวนการ

^{๒๗} ยูธธนา วรณปิติกุล และ สุพิศ เริงจิต, สำนักพลเมือง : ความเรียงว่าด้วยประชาชนบนเส้นทางประชาสังคม, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิการเรียนรู้และพัฒนาประชาสังคม, ๒๕๔๒), หน้า ๑๗๔.

เคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่ ที่มีเครือข่ายโยงใยกว้างขวางเพื่อมุ่งหาข้อยุติหรือหลักการร่วมกัน เพื่อสร้างวิถีชีวิตแบบประชาธิปไตยที่เข้มข้นและมีที่วางใจกับความแตกต่างหลากหลาย และสิทธิในการไม่เชื่อฟังรัฐของประชาชน^{๒๘} เพื่อให้เกิดความเข้าใจเกี่ยวกับขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่ที่ชัดเจนขึ้น กฤษฎา บุญชัย โอลาส ปัญญา และพิเชษฐ์ หนองช้าง ได้อธิบายปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นของขบวนการแบบใหม่นี้ไว้อย่างน่าสนใจ กล่าวคือ

๑. ขบวนการเหล่านี้ มิใช่เป็นขบวนการเคลื่อนไหวบนฐานของชนชั้นใดเพียงชนชั้นเดียว แต่เกิดการร่วมมือกันข้ามกลุ่ม ข้างชนชั้น ภายใต้ยุทธศาสตร์ร่วม (แม้จะต่างอุดมการณ์) ซึ่งอาจเป็นความร่วมมือชั่วคราวหรือต่อเนื่องก็ได้

๒. เรื่องที่เคลื่อนไหว มิใช่เรื่องแคบๆ เกี่ยวกับผลประโยชน์เฉพาะกลุ่มอย่างเดียว แต่เชื่อมโยงไปถึงเรื่องของสาธารณะไม่ว่าจะเป็นระดับชุมชน ท้องถิ่น ประเทศ หรือโลก

๓. ขบวนการเคลื่อนไหว มิได้เรียกร้องผ่านกลไกทางการเมืองที่ดำรงอยู่เนื่องจากไม่เชื่อในระบบตัวแทน และรัฐ

๔. เป้าหมายการเรียกร้อง มิใช่เพื่อช่วงชิงอำนาจรัฐ แต่ต้องการสร้างกติกาหรือกฎเกณฑ์ชุดใหม่ในการดำรงชีวิต โดยผ่านการสร้างวาทกรรม^{๒๙}

กล่าวโดยสรุป จากกระแสการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว และความซับซ้อนทางสังคม ส่งผลให้การรวมตัวเป็นเครือข่ายขยายวงกว้างมากขึ้น โดยในช่วงเวลาหนึ่งประชาสังคมได้รับการอธิบายว่า เป็นพัฒนาการในอีกระดับหนึ่งของการเชื่อมโยงเป็นเครือข่าย ต่อมาได้มีการอธิบายถึงขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่ ซึ่งเป็นขบวนการที่พยายามอธิบายเชื่อมโยงประชาสังคมและความเป็นประชาธิปไตยในรูปแบบใหม่ ประชาสังคมและขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่จึงจัดเป็นแนวความคิดที่น่าสนใจ ที่จะช่วยอธิบายให้เห็นถึงพัฒนาการความเคลื่อนไหวของเครือข่ายที่ชัดเจนยิ่งขึ้น ดังนั้น แนวคิดเกี่ยวกับเครือข่ายจึงเป็นเสมือนการเชื่อมโยงผู้คน กลุ่มคน กระบวนการ และเป้าหมายเข้าด้วยกัน ทั้งนี้ เพื่อตอบสนองความต้องการและการแก้ไขปัญหาของกลุ่ม องค์กรในลักษณะของพลังภาคประชาชน

๒.๓.๓ องค์ประกอบของเครือข่าย

พระมหาสุทิตย์ อาภากร กล่าวไว้ว่า ฐานคิดและความหมายของเครือข่ายดังกล่าวข้างต้น จะเห็นได้ว่า มีจุดร่วมที่สำคัญอย่างน้อย ๕ ประการ ที่อาจจะกล่าวได้ว่า เป็นองค์ประกอบที่สำคัญของความเป็นเครือข่าย ได้แก่

๑. หน่วยชีวิตหรือสมาชิก หน่วยชีวิตและสมาชิกเป็นองค์ประกอบเบื้องต้นของความเป็นเครือข่ายที่สร้างระบบปฏิสัมพันธ์ โดยแต่ละหน่วยชีวิตและแต่ละปัจเจกบุคคลจะดำเนินการสานต่อเพื่อหาแนวร่วมในการสร้างสรรค์สิ่งต่างๆ เพื่อให้เกิดการดำรงอยู่ร่วมกันตามหลักของธรรมชาติที่ทุก

^{๒๘} ไชยรัตน์ เจริญสินโอสถ, การบริหารรัฐกิจเปรียบเทียบ : บทสำรวจพรมแดนแห่งความรู้แนววิพากษ์, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๐), หน้า ๖๔.

^{๒๙} กฤษฎา บุญชัย, ประชาสังคม: พื้นที่สาธารณะของฉันทน์, ใน โอลาส ปัญญา และพิเชษฐ์ หนองช้าง บรรณาธิการ, (กรุงเทพมหานคร: ขบวนการประชาชนรากลุ่ม, ๒๕๔๒), หน้า ๔๐ - ๔๑.

สรรพสิ่งจะต้องพึ่งพาอาศัย และสร้างกระบวนการที่สืบเนื่องเพื่อรักษาความเป็นไปของชีวิต ดังนั้น หน่วยชีวิต หรือสมาชิกในองค์กรนั้น จะเป็นองค์ประกอบหลักที่ก่อให้เกิดความเป็นเครือข่าย

๒. จุดมุ่งหมาย เป็นองค์ประกอบที่สำคัญอีกประการหนึ่ง เพราะหากว่าบุคคล กลุ่ม องค์กร มารวมกันเพียงเพื่อทำกิจกรรมอย่างใดอย่างหนึ่งโดยไร้ความมุ่งมั่นหรือจุดมุ่งหมายร่วมกัน ความสัมพันธ์ดังกล่าวมีอาจกล่าวได้ว่า เป็นเครือข่าย เพราะความเป็นเครือข่ายจะต้องมีความหมายถึง “การร่วมกันอย่างมีจุดหมาย” เพื่อทำกิจกรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง โดยมีวัตถุประสงค์และกระบวนการ เพื่อให้บรรลุจุดหมายนั้น

๓. การทำหน้าที่อย่างมีจิตสำนึก การที่แต่ละหน่วยชีวิตหรือการที่แต่ละบุคคลจะมารวมกันนั้น สิ่งที่จะยึดโยงสิ่งต่างๆ เข้าด้วยกัน คือ การทำหน้าที่ต่อกัน และกระทำอย่างมีจิตสำนึก เพราะหากขาดจิตสำนึกต่อส่วนรวมที่มาจากส่วนลึกภายในจิตใจของตนแล้ว กระบวนการนั้นจะเป็นเพียงการจัดตั้งและเรียกร้องหาผลประโยชน์ตอบแทนเท่านั้น และการที่คนจะมารวมกลุ่ม เป็นองค์กร เครือข่ายได้นั้น นอกจากจะมีความสนใจหรืออุปนิสัยใจคอที่คล้ายคลึงกันแล้ว บุคคลยังต้องมีจิตสำนึก ต่อส่วนรวม กล่าวคือ เมื่อพวกเขาเห็นปัญหาหรือต้องการที่จะพัฒนาและเปลี่ยนแปลงสิ่งใดสิ่งหนึ่ง จิตใจที่มุ่งมั่นซึ่งเป็นปัจจัยภายในของแต่ละบุคคล ย่อมเป็นแรงขับที่นำไปสู่การคิดวิเคราะห์และการ ค้นหาวิธีเพื่อแก้ไขปัญหาต่างๆ รวมทั้งแสวงหาแนวร่วมจากเพื่อนร่วมอุดมการณ์ เพื่อสร้างพลังอำนาจ ในการต่อรองหรือการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างกัน จนกลายเป็นองค์กรเครือข่ายที่ทุกฝ่ายต่างก็มีความไว้วางใจต่อกัน ทั้งนี้ เพราะความเป็นเครือข่าวนั้นสามารถที่จะตอบสนองกระบวนการแก้ไข ปัญหาได้มากกว่า

๔. การมีส่วนร่วมและการแลกเปลี่ยน ในองค์ประกอบของความเป็นเครือข่าย สิ่งหนึ่งที่จะขาดมิได้ ก็คือ การมีส่วนร่วม การพึ่งพาอาศัย และการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ การมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ ของสมาชิก จะเป็นปัจจัยที่หนุนเสริมให้เครือข่าวนั้นมีพลังมากขึ้น เพราะการมีส่วนร่วมจะทำให้สมาชิกมีความรู้สึกว่าเป็นส่วนหนึ่งของเครือข่าย ซึ่งจะช่วยให้ทุกฝ่ายหันหน้าเข้าหากันและพึ่งพากันมากขึ้น นอกจากนี้ ในระบบความสัมพันธ์ของเครือข่าย การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ก็มีความสำคัญเป็นอย่างยิ่งเพราะจะนำไปสู่การให้และการรับ รวมถึงการระดมทรัพยากรเพื่อให้ภารกิจที่เครือข่ายดำเนินการร่วมกันนั้นบรรลุถึงเป้าหมาย การแลกเปลี่ยนเรียนรู้จึงเป็นเป็นทั้งแนวคิด กระบวนการ และวิธีการของการจัดการเครือข่าย เป็นกระบวนการสร้างข้อมูลที่ต่อเนื่องเพราะถ้าไม่มีกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันที่มาจากมีส่วนร่วมแล้ว พัฒนาการของเครือข่ายจะเป็นไปอย่างช้าๆ และอาจถดถอยลง ดังนั้น การมีส่วนร่วมและการแลกเปลี่ยนจึงเสมือนกลไกที่เป็นแรงผลักดันให้ความเป็นเครือข่ายดำเนินไปอย่างต่อเนื่อง

๕. ระบบความสัมพันธ์และการสื่อสาร ถ้ากล่าวถึงเครือข่ายว่าเป็นความสัมพันธ์ที่โยงใยแล้ว สิ่งที่มีความสำคัญต่อเครือข่าย คือ ข้อมูลและการสื่อสารระหว่างกัน นับตั้งแต่การสื่อสารระหว่างปัจเจกบุคคลกับปัจเจกบุคคล กลุ่มกับกลุ่ม และระหว่างเครือข่ายกับเครือข่าย รวมทั้งระบบความสัมพันธ์ในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ โดยกระบวนการสื่อสารนั้นจะช่วยให้สมาชิกในเครือข่ายเกิดการรับรู้ เกิดการยอมรับในกระบวนการทำงานและช่วยรักษาสัมพันธ์ภาพที่ดีต่อกัน ความสัมพันธ์ที่เกิดจากการติดต่อสื่อสารที่ต่อเนื่องเช่นนี้ เป็นองค์ประกอบที่สำคัญของเครือข่าย ถ้าระบบความสัมพันธ์มิได้รับการตอบสนองหรือขาดการติดต่อแล้วความเป็นเครือข่ายก็อยู่ในภาวะที่เสื่อมถอย

ดังนั้น การพัฒนาระบบเครือข่ายจะต้องยึดหลักการของความสัมพันธ์และการสื่อสารระหว่างกัน โดยมีกิจกรรมและข้อมูลเพื่อให้เกิดความเคลื่อนไหวของเครือข่ายนั้นๆ^{๓๐}

เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์ กล่าวถึง องค์ประกอบที่สำคัญของเครือข่ายว่ามีองค์ประกอบที่สำคัญ ๗ ประการ คือ

๑. การรับรู้มุมมองร่วมกัน (Common perception) หมายถึง การที่สมาชิกที่เข้ามาอยู่ในเครือข่าย ต้องมีความรู้สึกนึกคิดและการรับรู้ร่วมกันถึงเหตุการณ์เข้าร่วมเป็นเครือข่าย อาทิ มีความเข้าใจในปัญหา มีสำนึกในการแก้ไขปัญหาาร่วมกัน และมีความต้องการความช่วยเหลือในลักษณะที่คล้ายคลึงกัน เป็นต้น ซึ่งจะส่งผลให้สมาชิกเครือข่ายเกิดความรู้สึกผูกพันในการดำเนินกิจกรรมบางอย่าง เพื่อแก้ปัญหาความเดือดร้อนที่เกิดขึ้น

๒. การมีวิสัยทัศน์ร่วมกัน (Common vision) หมายถึง การมองเห็นจุดมุ่งหมายในอนาคตร่วมกันระหว่างสมาชิกในกลุ่ม การรับรู้เข้าใจถึงทิศทางเดียวกัน และการมีเป้าหมายที่จะดำเนินไปด้วยกัน จะช่วยให้ขบวนการเคลื่อนไหวขอเครือข่ายมีพลัง เกิดเอกภาพ และช่วยบรรเทาความขัดแย้งอันเกิดจากมุมมองที่แตกต่างลงไป

๓. การมีผลประโยชน์และความสนใจร่วมกัน (Mutual interests/benefits) หมายถึง การที่สมาชิกแต่ละคนมาร่วมกันเพื่อประสานผลประโยชน์และความต้องการ ซึ่งผลประโยชน์และความต้องการนั้นจะไม่สามารถบรรลุผลสำเร็จได้หากสมาชิกต่างคนต่างอยู่ ดังนั้น จึงมีการรวมตัวกันบนฐานของผลประโยชน์ร่วมที่มากเพียงพอจะดึงดูดให้รวมเป็นเครือข่าย

๔. การมีส่วนร่วมของสมาชิกเครือข่ายอย่างกว้างขวาง (All stakeholders participation) การมีส่วนร่วมของสมาชิกมีความสำคัญต่อการพัฒนาความเข้มแข็งของเครือข่าย เพราะกระบวนการมีส่วนร่วมเป็นเงื่อนไขที่ทำให้เกิดการร่วมรับรู้ ร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ และร่วมลงมือกระทำอย่างแข็งขัน ดังนั้น สมาชิกในเครือข่าย จึงควรเสริมสร้างความสัมพันธ์ในลักษณะของความเท่าเทียม และในฐานะหุ้นส่วนของเครือข่ายและควรสานต่อความสัมพันธ์ในแนวรับ

๕. กระบวนการเสริมสร้างซึ่งกันและกัน (Complementary relationship) หมายถึง การที่สมาชิกในเครือข่ายต่างก็ต้องเสริมกระบวนการทำงานของกันและกัน โดยที่ใช้จุดแข็งของฝ่ายหนึ่งไปช่วยเหลืออีกฝ่ายหนึ่งที่มีจุดอ่อน ซึ่งจะทำให้เกิดการประสานผลประโยชน์ร่วมกัน การเสริมสร้างต่อกันนั้นเกิดขึ้นจากการรวมตัวเป็นเครือข่าย ซึ่งมีผลดีมากกว่าการไม่รวมเป็นเครือข่าย

๖. การพึ่งอิงร่วมกัน (Inter dependencence) คือ การเติมเต็มในส่วนที่ขาดของแต่ละฝ่าย เนื่องจากทุกฝ่ายต่างก็มีข้อจำกัดในกระบวนการทำงาน และมีความรู้ประสบการณ์ที่แตกต่าง ดังนั้น จึงมีการพึ่งพาอาศัยกันระหว่างสมาชิกในเครือข่าย

๗. การปฏิสัมพันธ์เชิงแลกเปลี่ยน (Interactiom) หมายถึง การที่สมาชิกในเครือข่ายมีการทำกิจกรรมร่วมกัน เพื่อให้เกิดปฏิสัมพันธ์ระหว่างสมาชิก และผลการปฏิสัมพันธ์เชิงแลกเปลี่ยนระหว่างกันนั้นก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในเครือข่ายตามด้วย^{๓๑}

^{๓๐} พระมหาสุทนต์ อากาศโร, อ่างแล้ว, หน้า ๔๘ - ๕๓.

^{๓๑} เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์, การจัดการเครือข่าย : กลยุทธ์สำคัญสู่ความสำเร็จของการปฏิรูปการศึกษา, (กรุงเทพมหานคร: ซีเคเอส มีเดีย, ๒๕๕๓), หน้า ๓๖ - ๔๓.

นอกจากนี้ ผลสรุปจากการสัมมนาองค์ความรู้และการจัดการเครือข่ายตามโครงการเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข (๒๕๔๖) กล่าวถึง องค์ประกอบที่สำคัญของเครือข่ายไว้ ๔ ประการ คือ

๑. การมีกิจกรรมร่วมกันของสมาชิก กิจกรรมเป็นสิ่งสำคัญที่จะช่วยให้สมาชิกทั้งในและนอกเครือข่าย มีโอกาสในการพบปะหรือและมีการเรียนรู้ร่วมกัน การมีกิจกรรมต่อกัน เช่น การร่วมแสดงความคิดเห็น การทำงานร่วมกัน และการติดตามประเมินผล จะช่วยให้เครือข่ายนั้นมีความต่อเนื่อง ที่สำคัญ คือ เป็นการผลักดันให้ภารกิจ/กิจกรรมนั้นบรรลุความสำเร็จ

๒. การสื่อสารเพื่อสร้างความรู้ ความหมายและโลกทัศน์ร่วมกัน ได้แก่ การที่เครือข่ายมีการติดต่อสื่อสารภายในเครือข่าย เพื่อสร้างความรู้ความเข้าใจในทิศทางและความหมายร่วมของเครือข่ายที่ช่วยให้เกิดกระบวนการกำหนดเป้าหมายที่ชัดเจน เช่น เครือข่ายสิ่งแวดล้อมร่วมกันสร้างความรู้ความเข้าใจ เพื่อให้เกิดการกำหนดมาตรฐานในการจัดการสิ่งแวดล้อมในประเทศ เป็นต้น โดยการสื่อสารที่สร้างความหมายร่วมกันนั้น จะนำไปสู่การขยายแนวคิดอุดมการณ์ของเครือข่ายให้กว้างขวางออกไป

๓. ความเท่าเทียมของฝ่ายต่างๆ ได้แก่ บุคคลและกลุ่มบุคคลที่เข้าร่วมกันเป็นเครือข่าย จะต้องยึดหลักการทำงานบนความเท่าเทียมของทุกฝ่าย โดยการให้โอกาสในการเรียนรู้ การสร้างพื้นที่ทางสังคมให้เกิดความภูมิใจในสิ่งที่ทำร่วมกัน และพยายามหลีกเลี่ยงการครอบงำ จากฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง ซึ่งจะมีผลให้เครือข่ายนั้นมีความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิด

๔. การให้ผลประโยชน์ต่างตอบแทน ได้แก่ การแบ่งปันผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากการทำงานร่วม โดยการให้ผลประโยชน์ต่างตอบแทนนั้น อาจมีได้หมายถึงการให้เงิน หรือทุนเท่านั้น แต่หมายถึง ความร่วมมือและความเอื้ออาทรต่อกัน และในบางครั้งอาจปรับเปลี่ยนการให้รางวัลและผลตอบแทนเป็นความรู้สึกพึงพอใจที่ได้เป็นส่วนหนึ่งของสังคม ที่มีการพบปะเสวนากัน ภายใต้ความสัมพันธ์ของความเป็นพี่น้องและการพึ่งพาอาศัย

องค์ประกอบของเครือข่ายต่างๆ ตามที่กล่าวแล้วข้างต้น จะเห็นได้ว่า มีความแตกต่างและหลากหลาย ซึ่งแต่ละองค์ประกอบก็มีความสำคัญต่อการกำหนดถึงองค์ประกอบหลักหรือโครงสร้างของเครือข่าย อย่างไรก็ตาม ถ้าพิจารณาอย่างลึกซึ้งแล้วจะพบว่า สมาชิก จิตสำนึกร่วม การมีวัตถุประสงค์/เป้าหมาย การติดต่อสื่อสารระหว่างกัน และการรักษากิจกรรม/ความต่อเนื่องบนความเปลี่ยนแปลง เพื่อให้เครือข่ายดำรงอยู่ต่อไปได้ จะเป็นองค์ประกอบที่สำคัญในการเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้ การสร้างข้อมูลใหม่ ความรู้ใหม่ที่ต่อเนื่องของเครือข่าย

๒.๓.๔ ความจำเป็นในการสร้างเครือข่าย

หากจะพิจารณาถึงความจำเป็นในการเสริมสร้างการรวมตัวเป็นเครือข่าย อาจกล่าวได้ว่า เครือข่ายได้ถูกนำมาใช้เพื่ออธิบายถึงการรวมตัวของหน่วยต่างๆ ในสังคม ในแง่มุมต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นการรวมเป็นเครือข่ายทางธุรกิจ เครือข่ายทางสังคม เครือข่ายการเรียนรู้ หรือเครือข่ายในงานพัฒนา ซึ่งการรวมตัวในเครือข่ายแต่ละประเภทต่างก็มีเหตุผล หรือความจำเป็นในการเชื่อมโยงเป็นเครือข่ายในแง่มุมที่คล้ายคลึงและแตกต่างกัน กล่าวคือ การรวมตัวเพื่อผลประโยชน์ร่วมและการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น

กระบวนการก่อเกิดเครือข่ายทางสังคม จึงเป็นพัฒนาการในการรวมตัวกันของคนในชุมชนและสังคมที่จะสานต่อความสัมพันธ์และการช่วยเหลือเกื้อกูล เพื่อให้ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมเป็นไปในทิศทางสังคมคาดหวังหรือบรรลุเป้าหมายที่กำหนดไว้

การอธิบายถึงสายสัมพันธ์ของบุคคล ที่มีการโยงใยกันจากบุคคลหรือจุดเล็กๆ เป็นเครือข่าย หรือจุดรวมดังกล่าว มีลักษณะที่เป็นการสร้างเครือข่ายทางสังคมในวงกว้าง ซึ่งเกิดจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่มีการขยายตัวออกไปอยู่เรื่อยๆ อย่างไม่มีขอบเขตสิ้นสุด ทำให้คนในสังคมรู้สึกว่าคุณเองถูกตัดแยกออกห่างจากสังคมเพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ ตามการขยายตัวของสังคม การแสวงหาพื้นที่ทางสังคมในการเข้าถึงความสัมพันธ์กับบุคคลในส่วนต่างๆ ด้วยการสร้างความสัมพันธ์แบบเครือข่าย เพื่อให้เกิดความรู้สึกว่าคุณเองไม่ได้โดดเดี่ยว ดังเช่น การศึกษาของ สมใจ โลหะพูนตระกูล เกี่ยวกับ จส.๑๐๐ : สำนักทางสังคมของคนชั้นกลางในเมือง สรุปลงถึงการเกิดขึ้นของกลุ่มสมาชิก จส.๑๐๐ ที่รวมตัวกันเป็นชมรม (จสส.) เพื่อตอบสนองความต้องการ ดังนี้

๑. ความต้องการที่จะแสวงหาเพื่อน หรือกลุ่มที่มีลักษณะของความต้องการคล้ายกัน มีความคิดและอุดมคติที่เหมือนกัน มารวมกัน ทำให้ตนเองรู้สึกมีพื้นที่ทางสังคมที่ชัดเจนและเป็นรูปธรรมมากขึ้น

๒. ต้องการที่จะพูดคุย และแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารต่างๆ กับบุคคลอื่นๆ ที่มาอยู่ร่วมกันภายในกลุ่ม มีลักษณะเหมือนกับกลุ่มคนที่สื่อภาษาเดียวกันพูดคุยรู้เรื่อง และเข้าใจกันมากกว่าบุคคลที่อยู่นอกกลุ่มนำมา ซึ่งความเชื่อมั่นในการมีชีวิตอยู่ท่ามกลางสังคมที่ขยายใหญ่และซับซ้อนมากขึ้น ทำให้รู้สึกว่าตนเองมีตำแหน่งแห่งที่ในสังคมไม่ได้หลุดลอยและไร้ที่อยู่ทางสังคม

๓. ความรู้สึกดังกล่าวในข้างต้น นำมาซึ่งหลักประกันของความเชื่อมั่นคงทางจิตใจ และก่อให้เกิดความร่วมมือ และช่วยเหลือกันตามมาเมื่อบุคคลใดบุคคลหนึ่งเกิดปัญหาทั้งในด้านเศรษฐกิจและสังคม^{๓๒}

จากวิกฤตการณ์และความซับซ้อนของสังคม กระบวนการรวมตัวเป็นเครือข่ายมิได้จำกัดอยู่เพียงกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง หรือชุมชนใดชุมชนหนึ่งเท่านั้น ปัจจุบันเกิดการรวมตัวของกลุ่มคนในสังคมในลักษณะประชาสังคมจัดเป็นโครงสร้างสังคมแนวใหม่ ซึ่ง ประเวศ วะสี ได้อธิบายอย่างง่าย ๆ ว่า หมายถึง สังคมที่ประชาชนรวมตัวกันทำงานเพื่อส่วนรวม (สาธารณะ) ในรูปต่างๆ เมสังคม ซึ่งไม่ใช่เพื่อประโยชน์เฉพาะกลุ่มของตนเอง เป็นกุญแจสำคัญที่ทำให้เศรษฐกิจดี ศีลธรรมดี การเมืองดี สังคมในที่นี้หมายถึง ชุมชนระดับตำบลขึ้นไป^{๓๓}

การเชื่อมโยงเป็นเครือข่ายประชาสังคม (Civic network) ดังกล่าวเป็นลักษณะการรวมตัวของกลุ่มต่างๆ ในสังคม เพื่อร่วมกันกระทำการบางอย่างให้ลุ่ล่งไปในระดับท้องถิ่น บางแห่งเริ่มมีการรวมตัวเป็นประชาคมจังหวัด ทั้งนี้เอกสารประกอบการสัมมนาเรื่อง ท้องถิ่นของเรา : ทำเมืองไทยให้น่าอยู่และยั่งยืน อธิบายว่า ประชาคมจังหวัดเป็นกระบวนการของความริเริ่มและความพยายามของกลุ่มของคนหลากหลายสาขาอาชีพ ต่างฐานะ ต่างเพศ ต่างวัย อันเป็นประกอบด้วย

^{๓๒} สมใจ โลหะพูนตระกูล, อ้างแล้ว, หน้า ๑๑๕.

^{๓๓} อ้างถึงใน ทวีศักดิ์ นพเกสร, วิกฤตสังคมไทย ๒๕๑๐ กับบทบาทวิทยาการกระบวนการเล่มที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนเพื่อสังคม ธนาคารออมสิน, ๒๕๔๒), หน้า ๒๘.

บุคคลภาครัฐ ภาคธุรกิจเอกชน องค์กรพัฒนาเอกชน นักวิชาการ ชาวบ้าน สื่อมวลชน เป็นต้น โดยมีจุดมุ่งหมายร่วมกันที่จะเข้ามาเรียนรู้และพัฒนาท้องถิ่นหรือจังหวัดของตน ด้วยความรู้และสำนึกในความรักและความเอื้ออาทรต่อกันเพื่อการสร้างสรรค์พัฒนาตัวตนและศักดิ์ศรีของท้องถิ่น ตลอดจนคุณภาพชีวิตและสภาพแวดล้อมให้น่าอยู่และยั่งยืน^{๓๔}

นอกจากนี้ ชัยวัฒน์ ธีระพันธ์ ยังอธิบายว่า ผลจากความไร้ระเบียบจะก่อให้เกิดการสร้างนวัตกรรมทางสังคม โดยระบบสารสนเทศจะสร้างเครือข่ายของสถาบันใหม่ๆ องค์กรใหม่ของสังคมให้เชื่อมต่อกัน ลักษณะการจัดตั้งเครือข่ายขององค์กรประชาชนจะไม่เป็นรูปสามเหลี่ยมทั้งสั่งการจากข้างบนลงล่าง แต่จะมีลักษณะความสัมพันธ์ที่ทุกๆ องค์กรเป็นอิสระ มีความหลากหลายทางความคิด หลากหลายวัฒนธรรม และทางปฏิบัติ แลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารและประสบการณ์แก่กันและกัน เนื่องจากสถาบันใหม่ทางสังคมมีการจัดตั้งไม่เป็นทางการและเป็นระบบเปิด แรงบันดาลใจในการทำงานจึงมีสูง มีชีวิตชีวา สามารถผลิตผลงานที่สร้างสรรค์ออกมาได้ ไม่เหมือนระบบราชการที่เป็นระบบปิดและมีกฎเกณฑ์มากมาย เพราะแรงบันดาลใจเป็นสิ่งสำคัญในการทำงานกับระบบที่มีความยุ่งยากซับซ้อน วัตถุประสงค์หลักของสถาบันใหม่ๆ ทางสังคม คือ กันหลังจากการเป็น “ผู้ชมทางการเมือง” มาเป็น “ผู้แสดง” โดยเข้ามามีส่วนร่วมในระบบประชาธิปไตยในทุกระดับชั้น หรืออีกนัยหนึ่งคือ เปลี่ยนจาก passive politic ที่เรียกกันว่าประชาธิปไตย ๑๐ วินาที คือ หย่อนบัตรเลือกตั้งแล้วหมดหน้าที่ทางการเมืองเป็น active politic ที่จะดำเนินไปสู่ประชาสังคม (Civic society)^{๓๕}

พระมหาสุทิตย์ อากาศโร กล่าวว่า ถ้าหากพิจารณาถึงความจำเป็นในการเสริมสร้างเครือข่ายแล้ว พบว่า มีหลักการที่เกี่ยวข้อง ๓ ประการ คือ

๑. สถานการณ์ปัญหาและสภาพแวดล้อม
๒. การสร้างพื้นที่ทางสังคม
๓. การประสานผลประโยชน์อย่างเท่าเทียม^{๓๖}

๑. สถานการณ์ปัญหาและสภาพแวดล้อม ได้แก่ สถานการณ์ปัญหาที่ซ้ำซ้อน หลากหลาย และขยายตัว เกินความสามารถของกลุ่มหรือองค์กรใดองค์กรหนึ่งที่จะดำเนินการแก้ไขได้ จำเป็นต้องมีการรวมพลังหรือมีกลไกการจัดการที่มีประสิทธิภาพ เพื่อแก้ไขปัญหานั้น และสถานการณ์ที่เกิดขึ้นในพื้นที่ เช่น เกิดการรวมกลุ่ม เครือข่าย เกิดผู้นำ เกิดประสบการณ์ และมีความต้องการที่จะเชื่อมโยงคน กลุ่ม และประสบการณ์นั้นให้เป็นขบวนการ เพื่อจัดการปัญหาและขยายผลการพัฒนา โดยนัยนี้ จำเป็นต้องมีการเสริมสร้างเครือข่ายเพื่อให้เกิดพลังในการจัดการกับสถานการณ์ที่เกิดขึ้น โดยเป็นทั้งการจัดการภายในกลุ่ม องค์กรที่มองเห็นความจำเป็นในการรวมพลัง และการเข้ามาเสริมสร้างของ

^{๓๔} อนุชาติ พวงสำลี, บรรณาธิการ, **ท้องถิ่นของเรา : ทำเมืองไทยให้น่าอยู่และยั่งยืน**, (กรุงเทพมหานคร : ชัยวัฒน์ ธีระพันธ์ เพื่อสิ่งแวดล้อมและพัฒนาไทย, ๒๕๔๐), หน้า ๑๙.

^{๓๕} ชัยวัฒน์ ธีระพันธ์, **สื่อสารกับสังคมเครือข่ายเอกสารประกอบการฝึกอบรมหลักสูตรการสร้างเครือข่ายที่มีพลัง**, (กรุงเทพมหานคร: สถาบันการเรียนรู้และพัฒนาประชาสังคม, ๒๕๔๖), หน้า ๑๑๐ – ๑๑๑.

^{๓๖} พระมหาสุทิตย์ อากาศโร, **อ้างแล้ว**, หน้า ๕๕ – ๕๘.

บุคคล องค์กรภายนอก เช่น ภาครัฐองค์กรพัฒนาเอกชนเพื่อให้เกิดความตระหนักในสถานการณ์ปัญหาและหาแนวทางแก้ไขร่วมกัน^{๓๗}

๒. การสร้างพื้นที่ทางสังคม เครือข่ายเป็นเครื่องมือและยุทธศาสตร์ที่สำคัญต่อการระดมทรัพยากรและความคิดเห็นจากฝ่ายต่างๆ เพื่อนำไปสู่การแก้ไขปัญหาและการเปลี่ยนแปลงในสิ่งที่ต้องการขยายผลการพัฒนาการใช้พลังเครือข่ายในฐานะเครื่องมือดังกล่าว ถือได้ว่า เป็นส่วนหนึ่งของกิจกรรมทางสังคมที่นำไปสู่การเรียนรู้และการสร้างพื้นที่ทางสังคม เพราะเมื่อกลุ่มต่างๆ ในสังคมที่มีความต้องการคล้ายกัน มีความคิดหรืออุดมคติหรือบุคคลและองค์กรอื่นๆ ในสังคม ทำให้กลุ่มตนเองมีความรู้สึกร่วมกันมีพื้นที่ทางสังคมที่ชัดเจน ซึ่งเป็นการตอบสนองทางด้านจิตใจ ความเชื่อมั่น และความไว้วางใจให้แก่กันและกัน^{๓๘} กระบวนการนั้นจะเป็นการสร้างและให้โอกาสในการพัฒนาศักยภาพของฝ่ายต่างๆ เพื่อที่จะขยายขอบเขตแนวคิดและกระบวนการนั้นให้กว้างขวางออกไปสู่การรับรู้ระหว่างกัน โดยอาศัยช่องทางการสื่อสารและการทำกิจกรรม ซึ่งจะกลายเป็นการสร้างอัตลักษณ์ของเครือข่ายให้ปรากฏภาพลักษณ์ที่ชัดเจน ที่สร้างความรู้สึกร่วมและก่อให้เกิดผลสัมฤทธิ์ในด้านต่างๆ ตามมา ตัวอย่างเช่น ในเครือข่ายทางธุรกิจการประสานความร่วมมือเป็นภาคีเครือข่ายก็เพื่อการลดต้นทุนในการผลิต ลดภาวะการแข่งขัน และยกระดับมาตรฐานในการผลิตสินค้าและบริการให้สูงขึ้น ส่วนในเครือข่ายทางสังคมเพื่อการพัฒนาการประสานความร่วมมือเป็นเครือข่าย ก็เพื่อให้เกิดการพึ่งพาอาศัยการเรียนรู้ที่ต่อเนื่อง และเพื่อผลักดันในเชิงนโยบายในขณะที่เครือข่ายประเภทอื่นๆ ก็ใช้ยุทธศาสตร์ความเป็นเครือข่าย เพื่อการแก้ไขปัญหาและการพัฒนาศักยภาพ ซึ่งทั้งหมดเป็นการสร้างความหมายและการต่อรองว่าความสำคัญของตนเองนั้นก่อให้เกิดพื้นที่ทางสังคม และใช้พื้นที่นั้นดำเนินกิจกรรมของตนเอง

อีกนัยหนึ่ง การสร้างพื้นที่ทางสังคมยังหมายถึง การปรับตัวเข้าหาช่องว่างทางสังคมของฝ่ายต่างๆ ที่ก่อให้เกิดกระบวนการเรียนรู้และสัมพันธ์ภาพที่ยิ่งใหญ่ ซึ่งมีความจำเป็นในการเสริมสร้างเครือข่าย ตัวอย่างเช่น การใช้พื้นที่รูปธรรมหรือพื้นที่ดำเนินการของเครือข่ายย่อย เป็นสถานที่ศึกษาดูงาน การใช้เวทีประชุมของเครือข่ายเป็นที่ระดมทรัพยากร/แลกเปลี่ยนความคิดเห็น และใช้กิจกรรมของเครือข่ายเป็นการหนุนเสริมให้เกิดกระบวนการผลักดันในเชิงนโยบาย ฯลฯ กระบวนการดังกล่าวเป็นการเพิ่มพูนและเป็นสร้างการยอมรับให้กับทุกฝ่าย

ดังนั้น การสร้างพื้นที่ทางสังคม จึงเป็นการเพิ่มช่องว่างและการสร้างตัวตนของเครือข่ายให้ปรากฏขึ้น ซึ่งเป็นความจำเป็นอย่างยิ่งต่อการเสริมสร้างและการพัฒนาเครือข่าย

๓. การประสานผลประโยชน์อย่างเท่าเทียม ความจำเป็นอีกประการหนึ่งในการเสริมสร้างเครือข่าย คือ การประสานผลประโยชน์อย่างเท่าเทียม เพราะเมื่อทุกกลุ่มองค์กรหรือเครือข่ายมีการประสานผลประโยชน์ต่อกันในลักษณะของการพึ่งพาอาศัยแล้ว สิ่งที่เกิดตามมาก็คือ เครือข่ายเกิดการเรียนรู้และมีกิจกรรมการพัฒนาที่ต่อเนื่อง ซึ่งจะช่วยให้เกิดระบบการจัดการที่มีประสิทธิภาพและเกิดกระบวนการใหม่ ความรู้ใหม่ โดยการประสานผลประโยชน์นั้น อาจมิได้หมายถึง การให้ผลประโยชน์

^{๓๗} สีน สือสวน, ปัจจัยที่ส่งเสริมองค์กรประชาชนในเมือง: กรณีสหกรณ์เครดิตยูเนียนชุมชนหลังบ้าน มั่งคิลลา เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๕), หน้า ๑.

^{๓๘} ปุสดี มอนซอน และคณะ, อ้างแล้ว, หน้า ๒.

ต่างตอบแทนเท่านั้น แต่อาจหมายถึง การใช้จังหวะและโอกาสของความเป็นไปได้ในทางเลือกของฝ่ายต่างๆ ที่มีต่อกัน

การได้รับประโยชน์จากการเข้าร่วมเป็นเครือข่าย จะช่วยกระตุ้นให้เกิดเครือข่าย และเกิดการรักษาพันธกรณีร่วมกันของเครือข่ายที่มีอยู่แล้ว รวมทั้งจะเป็นปัจจัยที่เกื้อหนุนให้เกิดกระบวนการพัฒนาเครือข่ายที่ต่อเนื่อง ดังนั้น การรวมตัวเป็นเครือข่ายของหน่วยย่อยของภาคส่วนต่างๆ จึงเป็นการประสานผลประโยชน์ ในสถานะที่มีการแข่งขันและการต่อรองสูง นอกจากนี้ การดำเนินการภายใต้ระบบที่มีการรักษาผลประโยชน์ต่อกันนั้น จะทำให้เครือข่ายนั้นมีจังหวะในการก้าวเดินและมีความมั่นคงยิ่งขึ้น

๒.๓.๕ ประเภทและรูปแบบของเครือข่าย

จากการศึกษาเกี่ยวกับเครือข่ายพบว่า ได้มีความพยายามในการแบ่งประเภทและรูปแบบของเครือข่ายออกเป็นประเภทต่างๆ ตามวาทกรรมและกิจกรรมที่เกิดขึ้น ซึ่งการจัดประเภทของเครือข่ายไม่มีความจำเป็นที่จะต้องเหมือนหรือแตกต่างกัน แต่ขึ้นอยู่กับความเข้าใจในการจัดแบ่งโดยการจัดแบ่งประเภทและรูปแบบของเครือข่ายพบว่า มีหลายลักษณะ คือ

Wolfe (1970) ได้กำหนดขอบเขตของเครือข่ายเป็นสองประเภทใหญ่ๆ ตามพื้นฐานลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล คือ

๑. เครือข่ายที่ไม่มีข้อจำกัด (Unlimited network) ได้แก่ เครือข่ายที่เกิดจากบุคคลหนึ่งเป็นจุดศูนย์กลางแล้วนับตั้งแต่บุคคลคนแรก ซึ่งบุคคลนั้นมีความสัมพันธ์อันสามารถเพิ่มจำนวนขึ้นโดยไม่จำกัดว่าจะเป็นความสัมพันธ์ในระดับไหน

๒. เครือข่ายที่มีข้อจำกัด (Limited network) ซึ่งเป็นการระบุเครือข่ายโยการตั้งกฎเกณฑ์บางอย่างขึ้นมาวิเคราะห์ความสัมพันธ์ดังนี้ คือ

- เครือข่ายส่วนตัวของบุคคล
- ประเภทบุคคล (เช่น ญาติเพื่อหรือเพื่อนร่วมงาน)
- กิจกรรมหรือพฤติกรรมที่ก่อให้เกิดความสัมพันธ์
- บทบาทและหน้าที่ของบุคคลที่เกี่ยวข้อง
- เนื้อหาของการแลกเปลี่ยนนั้นเป็นไปในทางเศรษฐกิจ หรือทางการเมือง เป็นต้น^{๓๙}

การจัดแบ่งประเภทของเครือข่ายดังกล่าว ค่อนข้างมีความสอดคล้องกับการจัดแบ่งประเภทและรูปแบบของเครือข่ายอาสาสมัครเพื่อการอยู่ร่วมกันในสังคมแอตส์ที่ อรทัย อาจอ่า และสมศักดิ์ นัคลาจารย์ ได้จัดแบ่งไว้เป็น ๒ รูปแบบ คือ

รูปแบบที่ ๑ : เป็นรูปแบบที่ไม่เป็นทางการ เป็นการสร้างเครือข่ายผ่านตัว “บัณฑิตอาสาสมัคร” โดยการเชิญหรือชักชวนประชาชนที่ตนรู้จักหรืออยู่ในเครือข่ายผู้ใกล้ชิดมาเข้าการอบรมและพยายามดำเนินกิจกรรมต่างๆ ร่วมกับผู้ผ่านการอบรม เพื่อสร้างหรือขยายเครือข่ายต่อไปในละแวกที่อยู่อาศัย หรือในชุมชน ในหมู่บ้าน ในสถานที่ทำงานของผู้ผ่านการฝึกอบรม ซึ่งเป็นการขยายเครือข่ายไม่เป็นทางการ หรือใช้ช่องทางแบบไม่เป็นทางการ

^{๓๙} อ้างถึงใน ปาน กิมปี, อ้างแล้ว, หน้า ๒๖.

รูปแบบที่ ๒ : การขยายเครือข่ายอย่างเป็นทางการ (Formal channel) เป็นการพิจารณาเลือกองค์กรหรือหน่วยงานหรือสถาบันที่มีศักยภาพสูง หรือมีบุคคลหรือสมาชิกอยู่ในเครือข่ายของตนจำนวนมาก รวมทั้งเป็นสถาบัน/องค์กร/หน่วยงานที่สามารถเผยแพร่แนวคิดของโครงการสู่บุคคลที่ต่างวัย ต่างอาชีพ และต่างสถานะทางเศรษฐกิจและสังคม^{๔๐}

การอธิบายประเภทของเครือข่ายข้างต้น เป็นการอธิบายประเภทของเครือข่ายโดยใช้ความสัมพันธ์ทางสังคมของบุคคลเป็นตัวจัดแบ่งประเภทเครือข่าย ในขณะที่ John A Barnes (1968)^{๔๑} ได้แบ่งเป็นเครือข่ายรวม (Total network) คือความสัมพันธ์ทางสังคมทั้งหมด และเครือข่ายย่อย (Partial network) โดย บาร์น มองว่าเครือข่ายรวมเปรียบได้กับระบบสังคมใหญ่ และเครือข่ายย่อยเปรียบเหมือนกับระบบย่อย และยังได้เสนอเรื่องเครือข่ายตรง (The first order network) หรือ (Direct network) ที่หมายถึง การติดต่อโดยตรงของบุคคลอื่นๆ และเครือข่ายอ้อม (The second order network หรือ Indirect network) คือการติดต่อกับผู้อื่นโดยที่คนที่เป็นจุดศูนย์กลางอาจไม่รู้จกก็ได้

นอกจากนี้ ปาน กิมปี ได้ศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้องกับเครือข่ายการเรียนรู้ และได้จัดแบ่งประเภทของเครือข่ายการเรียนรู้ออกเป็น ๔ หมวด ได้แก่

๑. แบ่งตามจุดมุ่งหมายของการเรียนรู้ แบ่งเป็น ๒ ลักษณะ ลักษณะแรกเป็นการเรียนรู้ที่มุ่งเอื้อคนบุคคล เป็นการพัฒนาบุคคลในด้านต่างๆ ก่อนที่บุคคลจะนำไปพัฒนาครอบครัว ชุมชน และสังคม ลักษณะที่สอง เป็นการเรียนรู้ที่มุ่งเน้นชุมชนเป็นหลัก โดยให้การศึกษาเป็นเรื่องเครื่องมือที่จะเปลี่ยนแปลงสังคม และเศรษฐกิจของชุมชน

๒. แบ่งตามโครงสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ จำแนกออกเป็น ๔ ประเภท คือ

๒.๑ เครือข่ายการเรียนรู้โครงสร้างกระจายศูนย์ มีศูนย์กลางทำหน้าที่ประสานงาน แต่ภาคกิจในการจัดการเรียนการสอนจะกระจายความรับผิดชอบให้กับสมาชิกเครือข่าย ซึ่งต่างก็มีความสำคัญเท่ากัน รูปแบบนี้อาจเรียกว่า รูปแบบการกระจายความรับผิดชอบ (Distributed network)

๒.๒ เครือข่ายการเรียนรู้โครงสร้างรวมศูนย์ มีองค์กรกลางเป็นทั้งศูนย์ประสานงาน และเป็นแม่ข่ายรวบรวมอำนาจการจัดการรวมความรู้ไว้ในศูนย์กลาง การลงทุนทั้งด้านอุปกรณ์ เทคโนโลยี และกำลังคนจะอยู่ที่แม่ข่าย ส่วนลูกข่ายหรือสมาชิกเป็นเพียงผู้ร่วมใช้บริการจากศูนย์กลาง

๒.๓ เครือข่ายการเรียนรู้โครงสร้างลำดับชั้น (Hierarchical network) มีลักษณะเช่นเดียวกับแผนภูมิองค์กร การติดต่อสื่อสารข้อมูลจะต้องผ่านตามลำดับชั้นตอนมาก นิยมใช้ในการบริการ การจัดการองค์กรต่างๆ ซึ่งเหมาะแก่การควบคุมดูแลระบบงาน

^{๔๐} อรทัย อาจอ่ำ และ สมศักดิ์ นัคลาจารย์, เครือข่ายอาสาสมัครเพื่อการอยู่ร่วมกันในสังคมเอตส์ : รายงานการวิจัยเชิงปฏิบัติการ, (นครปฐม : สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๐), หน้า ๕๓.

^{๔๑} อ่างถึงใน สมใจ โลหะพูนตระกูล, อ่างแล้ว, หน้า ๑๑.

๒.๔ เครือข่ายการเรียนรู้โครงสร้างแบบผสม คือ มีทั้งรูปแบบรวมศูนย์ และการกระจายศูนย์ เนื่องจากการเรียนรู้มีได้อาศัยสื่อใดสื่อหนึ่งเป็นหลัก หากแต่มีการผสมผสานกันระหว่างสื่อบุคคล และเทคโนโลยี จึงจำเป็นต้องจัดระบบเครือข่ายแบบผสม เพื่อสนองความต้องการได้อย่างกว้างขวางและตรง

๓. แบ่งตามหน่วยสังคม

๓.๑ เครือข่ายการเรียนรู้ระดับบุคคล เป็นเครือข่ายระบบของครอบครัวหรือระบบของเครือข่าย ซึ่งจะมีผลต่อการเรียนรู้ของบุคคลค่อนข้างสูง

๓.๒ เครือข่ายการเรียนรู้ระดับกลุ่ม มองได้มีตีย่อยๆ คือ เครือข่ายการเรียนรู้แบ่งตามกลุ่มบ้าน และเครือข่ายการเรียนรู้ตามอาชีพ

๓.๓ เครือข่ายการเรียนรู้ระดับชุมชน เป็นเครือข่ายการเรียนรู้ระดับชุมชนกับชุมชน มีความเชื่อมโยงกัน มีการแลกเปลี่ยนพูดคุยกันระหว่างไปเยี่ยมเยียนติดต่อกัน การประชุมตำบลของผู้นำหมู่บ้าน

๓.๔ เครือข่ายการเรียนรู้ระดับสถาบัน สถาบันภายในหมู่บ้านที่มีความสำคัญมากคือ สถาบันทางศาสนา สถาบันทางการศึกษา

๔. แบ่งตามระดับการปกครองและลักษณะของงาน ได้แก่ เครือข่ายชุมชน เครือข่ายนักพัฒนา เครือข่ายระดับจังหวัด เครือข่ายภาคีรัฐ เครือข่ายวิชาชีพ เครือข่ายธุรกิจ เครือข่ายสื่อสารมวลชน เครือข่ายนักฝึกอบรม เครือข่ายการประมวลและสังเคราะห์องค์ความรู้ระดับเครือข่ายภาคสาธารณะ เครือข่ายวิชาการ เครือข่ายองค์กรนโยบายของรัฐ เครือข่ายผู้ทรงคุณวุฒิ ฯลฯ^{๔๒}

นอกจากการจัดแบ่งประเภทและรูปแบบของเครือข่ายดังกล่าว สัมพันธ์ เตชะอธิก วิชา อวยตระกูล และ ชื่น ศรีสวัสดิ์ ได้จำแนกประเภทของเครือข่าย จากการศึกษาเครือข่ายผู้นำชาวบ้าน ออกเป็น ๓ ลักษณะ ได้แก่

๑. เครือข่ายความคิด เป็นเครือข่ายที่เน้นการทำงานด้านความคิด ความรู้ หรือเทคนิคต่างๆ เครือข่ายเหล่านี้เป็นแหล่งที่ผู้นำได้มีโอกาสเผยแพร่แนวความคิดของตน และได้แลกเปลี่ยนประสบการณ์ของตนกับคนอื่น ๆ ทำให้เกิดความคิดที่ชัดเจนขึ้น เครือข่ายความคิดมักเน้นเครือข่ายของกลุ่มคนที่อยู่บนสถานภาพที่คล้ายคลึงกัน แต่อยู่ต่างถิ่นกันได้รวมตัวกันสร้างเครือข่ายขึ้นเพื่อจะได้มีเวทีในการแลกเปลี่ยนประสบการณ์กัน เช่น เครือข่ายกลุ่มครู เครือข่ายองค์กรพัฒนาเอกชน เป็นต้น

๒. เครือข่ายกิจกรรม เป็นเครือข่ายที่เน้นการช่วยเหลือ ร่วมมือกันในการทำกิจกรรมส่วนมากมักเป็นเครือข่ายภายในชุมชนที่สมาชิกของเครือข่ายอาจเป็นเครือญาติกัน หรือมีสายสัมพันธ์เป็นครูและลูกศิษย์กัน หรืออาจร่วมอยู่ในกลุ่มกิจกรรมเดียวกัน สมาชิกของเครือข่ายจะคอยช่วยเหลือหรือร่วมมือกัน ยังผลให้งานพัฒนาของผู้นำประสบความสำเร็จ แต่ก็มีผู้นำบางท่านที่มีบารมีสามารถระดมความร่วมมือ การทำกิจกรรมระหว่างหมู่บ้านทำให้เกิดการช่วยเหลือเกื้อกูลกันระหว่างหมู่บ้านได้

^{๔๒} ปาน กิมปี, อ่างแล้ว, หน้า ๓๓ - ๓๕.

๓. เครือข่ายสนับสนุนทุน กิจกรรมพัฒนาเพื่อการแก้ปัญหาของชุมชน นอกจากจะมีความคิดในการวิเคราะห์หาทางออกในการแก้ปัญหา มีการทำกิจกรรมการแก้ปัญหาแล้วสิ่งหนึ่งที่มีความจำเป็นมากคือ จะต้องมีความรู้ที่มาจากทุนเพื่อดำเนินกิจกรรมการพัฒนา อาจมาจากการระดมทุนภายในหมู่บ้านโดยการระดมหุ้นจากสมาชิก เช่น กองทุนร้านค้า กลุ่มออมทรัพย์ หรือธนาคารข้าว หรือการทอดผ้าป่า หรืออาจเป็นทุนที่มาจากภายนอก^{๔๓}

ไม่เพียงแต่การจัดแบ่งรูปแบบและประเภทของเครือข่ายข้างต้น ยังมีการอธิบายประเภทของเครือข่ายจากการรวบรวมประสบการณ์การรวมเครือข่ายในพื้นที่ โดยคณะกรรมการ กป. อพช. ภาคอีสาน ได้นำเสนอบทเรียนและประสบการณ์เกี่ยวกับเครือข่ายจากการส่งเสริมขององค์กรพัฒนาเอกชนภาคอีสาน โดยสามารถจำแนกประเภทของเครือข่ายออกได้เป็น ๑๐ ประเภท ดังนี้

๑. เครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือก จุดเน้นคือการสร้างแบบอย่างทางเลือก การฟื้นฟูเกษตรกรรมโดยเน้น ๔ รูปแบบคือ เกษตรกรรมผสมผสาน เกษตรกรรมธรรมชาติ เกษตรกรรมอินทรีย์ และวนเกษตร ให้เกษตรกรบริหารเงินโดยอิสระ เพื่ออยากให้เห็นสังคมนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาฟื้นฟูอาชีพเกษตรกรรม เพื่อก่อให้เกิดความยั่งยืนมั่นคงทั้งเรื่องอาหาร เศรษฐกิจ รายได้ ความสมดุลของระบบนิเวศน์ การผลิตและสิ่งแวดล้อม

๒. เครือข่ายผู้หญิงอีสาน เป็นกระบวนการเพื่อพัฒนาศักยภาพของผู้หญิง เปิดโอกาสให้ผู้หญิงเข้าสู่กระบวนการตัดสินใจทางสังคม มีส่วนร่วมในการตัดสินใจใช้ทรัพยากรและได้รับผลกระทบจากระบวนการพัฒนาพร้อมไปกับการรณรงค์ให้สังคมตระหนักถึงความสำคัญของการให้โอกาสแก่ผู้หญิง

๓. เครือข่ายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม พยายามสร้างเครือข่ายองค์กรชาวบ้านให้เข้มแข็งเพื่ออนุรักษ์ฟื้นฟูสิ่งแวดล้อม โดยชุมชนมีสิทธิในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเอง รวมทั้งการสร้างร่วมมือกับภาคีต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง ให้เกิดความตระหนักในการเข้าร่วมแก้ปัญหา

๔. เครือข่ายองค์กรชุมชน จุดมุ่งหมายเพื่อให้ประชาชนในท้องถิ่นได้มีส่วนร่วมในการปกครองและแก้ไขปัญหาของตนเอง โดยเชื่อว่าประชาชนย่อมเป็นผู้ที่รู้ปัญหาและความต้องการในการพัฒนาตนเอง รวมทั้งการตัดสินใจเลือกหรือกำหนดวิธีแก้ปัญหาที่สอดคล้องกับความต้องการของตนเองได้ดีที่สุด เพื่อสามารถแก้ไขปัญหาทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของภาคชนบทที่มีการสั่งสมมาอย่างยาวนานให้ค่อยๆ หดไป

๕. เครือข่ายธุรกิจชุมชน เป็นรูปแบบหนึ่งที่กลุ่มชาวบ้านและองค์กรพัฒนาเอกชน พัฒนาชุมชนเพื่อทำให้ชุมชนมีรายได้ เกิดการพัฒนาศักยภาพของชุมชน มีการพัฒนาองค์กรชุมชนให้เข้าแข่งขันอันนำไปสู่รายได้ที่จะนำมาพัฒนาหมู่บ้าน และพัฒนาความเป็นอยู่ของพวกเขา

๖. เครือข่ายสิทธิมนุษยชน เดิมชาวบ้านไม่มีโอกาสรับรู้และตัดสินใจในการทำโครงการใดๆ ต่อมามีการรณรงค์ให้ประชาชนตื่นตัวและรู้จักรักษาสิทธิของตน มีการผลักดันให้มีการใช้

^{๔๓} สัมพันธ์ เตชะอธิก วิชา อุยตระกูล และ ชื่น ศรีสวัสดิ์, ศักยภาพและเครือข่ายผู้นำท้องถิ่น, (กรุงเทพมหานคร: เจริญวิทย์การพิมพ์, ๒๕๓๗), หน้า ๘๘ - ๘๑.

กระบวนการประชาพิจารณ์ (Public Hearing) เพื่อผลักดันให้มีการออกกฎหมายรัฐธรรมนูญ ให้มีการรับรองสิทธิเสรีภาพตามรัฐธรรมนูญ

๗. เครือข่ายชุมชนเมือง ปัจจุบันปัญหาต่างๆ มีความรุนแรงและมีความซับซ้อนมากขึ้น จำเป็นต้องมีการร่วมมือกันของหลายฝ่าย โดยเฉพาะอย่างยิ่งของชุมชนในโอกาสของการมีบทบาทในการแก้ปัญหาของตนเอง โดยมีองค์กรรัฐและเอกชนให้การสนับสนุน

๘. เครือข่ายเด็กและเยาวชน เป็นการกล่าวถึงยุทธศาสตร์และแนวทางการทำงานเกี่ยวกับเด็กและเยาวชน โดยมีเนื้องานด้านเด็กในเรื่องต่างๆ โดยได้พยายามทำงานช่วยเหลือและอยู่ร่วมกับเด็กต่างๆ

๙. เครือข่ายงานด้านเอตส์อีसान เป็นการทำงานกับผู้ติดเชื้อในการสร้างบ้านพักชั่วคราว การบริการให้คำปรึกษา การดูแลฟื้นฟูจิตใจและร่างกายของผู้ติดเชื้อ การสร้างให้ชุมชนยอมรับผู้ติดเชื้อ และการสร้างเครือข่ายผู้ติดเชื้อให้ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน

๑๐. เครือข่ายคนรุ่นใหม่ เป็นการพยายามสืบทอดกระบวนการ NGOs โดยเข้าไปหนุนเสริมงานต่างๆ ของโครงการต่างๆ ๙ โครงการข้างต้น โดยมีเป้าหมายคือ การรวมกลุ่มเพื่อสร้างเครือข่ายที่สานต่ออุดมการณ์ทางสังคม และสามารถกำหนดทิศทางและแนวทางการทำงานต่อกระบวนการทางสังคมได้

โดยสรุป จากการศึกษาและการสำรวจเอกสารพบว่า มีความพยายามในการจัดแบ่งประเภทและรูปแบบของเครือข่ายในหลายมิติ ขึ้นอยู่กับบริบทที่เกี่ยวข้องและเงื่อนไขในการนำไปใช้ในการอธิบาย ทั้งนี้ เครือข่ายแต่ละประเภทต่างก็มีองค์ประกอบหรือปัจจัยแวดล้อม และรูปแบบสัมพันธ์เชื่อมโยงที่แตกต่างกันจึงจำเป็นที่นักพัฒนาควรให้ความสำคัญ ในการทำความเข้าใจเกี่ยวกับประเภทและรูปแบบของเครือข่าย เพื่อที่จะสามารถวิเคราะห์เชื่อมโยงเครือข่ายได้อย่างสัมพันธ์กับองค์ประกอบที่มีอยู่ในเครือข่านั้น

๒.๓.๖ เทคนิควิธีการสร้างเครือข่าย

ในการสร้างหรือสนับสนุนการรวมตัวเป็นเครือข่าย จำเป็นต้องมีเทคนิค กระบวนการ และวิธีการ ในการเสริมสร้างและพัฒนาเครือข่าย เทคนิค วิธีการ เป็นปัจจัยหนึ่งที่เสริมสร้างกลุ่มเครือข่ายให้มีความต่อเนื่อง เทคนิค วิธีการ เป็นทั้งเทคนิคส่วนบุคคลและระดับกลุ่มเครือข่ายที่ได้มีการสั่งสมในลักษณะที่เรียกว่า “เป็นภาษาเฉพาะกลุ่ม เครือข่าย” และการรักษาพันธกรณีที่มีต่อกัน ดังนั้น เทคนิค กระบวนการ และวิธีการเสริมสร้างเครือข่ายจึงเป็นสิ่งที่ควรศึกษาและนำมาประยุกต์ให้เหมาะสมกับเครือข่ายของตน

Cor P. Veer ได้อธิบายถึงความจำเป็นในการสร้างเครือข่ายว่า การที่ปัจเจกบุคคลหรือสถาบันมารวมกันเป็นกลุ่มซึ่งต้องมีความสนใจในเรื่องหนึ่งร่วมกัน อย่างไรก็ตามเพียงการรวมกลุ่มกันเท่านั้นยังไม่อาจเป็นเครือข่ายงานได้ เพราะจะมีลักษณะเพียงการทำงานร่วมกัน (Workshop) คือ มีบุคคลมาร่วมสนทนากัน หากจะให้เป็นเครือข่ายต้องมีปัจจัยอีกข้อ คือ ความร่วมมือกันที่จะติดต่อสื่อสารความเต็มใจที่จะประสานงานกัน ข้อสำคัญสมาชิกต้องมีการยอมรับที่จะทำกิจกรรมร่วมกันไม่ใช่เพียงแลกเปลี่ยนความคิดเห็นเท่านั้น ที่สำคัญต้องให้ความสำคัญกับขั้นตอนของการ

พัฒนากระบวนการมีส่วนร่วมภายในเครือข่าย เพราะจะสะท้อนให้เห็นถึงความพยายามที่จะร่วมมือกันของเครือข่าย โดย Veer ได้เสนอถึงหลักปฏิบัติในการเสริมสร้างเครือข่าย ดังนี้

๑. ระบุกลุ่มหรือบุคคลที่สามารถทำหน้าที่กระตุ้น หรือทำให้เครือข่ายงานดำเนินไปได้
๒. การจัดการเครือข่ายที่ดี ต้องมีศิลปะในการประสานประโยชน์ ทำให้ผู้มีส่วนได้เสียแต่ละฝ่ายได้ประโยชน์ร่วมกัน

๓. ในการพัฒนา การปฏิบัติ และติดตามผลของกิจกรรมหรือโครงการต่างๆ ของเครือข่าย จะต้องมีการติดต่อสื่อสารกันอย่างใกล้ชิด ระหว่างสมาชิกเครือข่ายผู้ได้รับประโยชน์และผู้ให้ทุน

๔. จำเป็นจะต้องมีความสนใจร่วมกัน วัตถุประสงค์และทัศนะร่วมกัน และมีวิธีการทำงานที่จะอำนวยความสะดวกต่อการติดต่อสื่อสารระหว่างสมาชิก^{๔๔}

นอกจากนี้ วิจิต (พิทยา ว่องกุล บรรณาธิการ, น. ๗๑) ยังได้เสนอแผนแม่บทชุมชน ในส่วนของแผนความเข้มแข็งและการจัดการองค์กรเครือข่าย โดยใช้รูปแบบและกระบวนการ ดังนี้

๑. การจัดการความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านและองค์กรชุมชนในพื้นที่ต่างๆ ทั่วประเทศ บนพื้นฐานทางสังคมวัฒนธรรม การช่วยเหลือ และการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน

๒. พัฒนาระบบการแลกเปลี่ยนเรียนรู้เป็นขั้นตอน เพื่อก้าวเข้าสู่ความร่วมมือที่เป็นรูปธรรมในการพัฒนาเฉพาะด้านต่างๆ

๓. พัฒนาระบบการจัดการความสัมพันธ์ในรูปองค์กรเครือข่ายในระดับท้องถิ่น จังหวัด ภูมิภาค และระดับชาติ เพื่อให้เกิดระบบการจัดการพัฒนาที่ดำเนินงานร่วมกันในทุกๆ ด้าน

๔. ขยายความร่วมมือในเชิงปริมาณ และจัดความสัมพันธ์กับองค์กรชุมชนเมือง

ส่วน บัญชร แก้วส่อง (๒๕๓๗, น. ๙๒) ได้กล่าวถึง กระบวนการพัฒนาเครือข่ายในทิศทาง การพิจารณาป่าชุมชนในประเทศไทยของเครือข่ายป่าชุมชน ว่า

๑. การเข้าไปศึกษาวิจัย โดยเข้าไปเรียนรู้ในชุมชน

๒. การฝึกอบรม ศึกษา และดูงาน เพื่อเรียนรู้งานของชุมชนที่ประสบผลสำเร็จและแลกเปลี่ยนประสบการณ์

๓. การจัดทำแผนงาน โครงการเพื่อเสนอแหล่งทุนสนับสนุน

๔. การวิเคราะห์ผลการวิจัย เพื่อทำโครงการพัฒนา

๕. การประชุมเชิงปฏิบัติการ และ/หรือการสัมมนา เพื่อนำผลมาใช้ในการขยายเครือข่าย

นฤมล นิราทร ได้จำแนกกระบวนการเสริมสร้างเครือข่ายออกเป็นขั้นตอนต่างๆ ดังนี้

๑. ขั้นการตระหนักถึงความจำเป็นในการสร้างเครือข่าย เป็นขั้นตอนที่ผู้ปฏิบัติงานหรือฝ่ายจัดการตระหนักถึงความจำเป็นในการสร้างเครือข่าย เพื่อจะทำงานให้บรรลุเป้าหมายรวมทั้งพิจารณาองค์กรต่างๆ ที่เห็นว่าเหมาะสมเข้าเป็นเครือข่ายในการทำงาน คำถามสำคัญที่จะเกิดขึ้นในขั้นตอนนี้ก็คือ

๑.๑ จะเข้าร่วมเป็นเครือข่ายกับองค์กรใด

^{๔๔} อ้างถึงใน สมพันธ์ เตชะอธิก และคณะ, ศักยภาพและเครือข่ายชุมชน, (ขอนแก่น: สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๓๗), หน้า ๖๘.

๑.๒ จะได้รับประโยชน์ หรือจะต้องสละประโยชน์ด้านใดบ้างในการเข้าร่วมเป็นเครือข่าย

๑.๓ ระยะเวลาในการเข้าร่วมเป็นเครือข่าย จะนานเท่าใด

คำตอบสำหรับคำถามบางคำถามเหล่านี้ อาจจะมีการเปลี่ยนแปลงเมื่อระยะเวลาในการทำงานผ่านไประยะหนึ่งแล้ว

๒. ขั้นการติดต่อกับองค์กรที่จะเป็นเครือข่าย หลังจากที่ได้ตัดสินใจในองค์กรที่เห็นว่าเหมาะสมในการเข้าร่วมเครือข่าย ก็จะเป็นขั้นตอนของการติดต่อสัมพันธ์เพื่อชักชวนให้เข้าร่วมเป็นเครือข่ายในการทำงาน โดยการรวมเป็นเครือข่ายจะเกิดขึ้นเมื่อองค์กรมีความต้องการเหมือนกัน และต้องการกระทำกิจกรรมตอบสนองความต้องการเหมือนกัน ดังนั้น จะต้องสร้างความคุ้นเคย และการยอมรับ รวมทั้งความไว้วางใจระหว่างกันเป็นขั้นตอนของการปลูกจิตสำนึก โดยการให้ข้อมูล แลกเปลี่ยนข้อมูลและกระตุ้นให้อยากแก้ปัญหาาร่วมกันอาจเรียกขั้นตอนนี้ว่า เป็นขั้นตอนการเตรียมกลุ่มหรือเตรียมเครือข่าย (Pre-group)

๓. ขั้นตอนการสร้างพันธกรณีร่วมกัน เป็นขั้นตอนของการสร้างความผูกพันร่วมกัน ซึ่งหมายถึงการตกลงในความสัมพันธ์ต่อกันในขั้นตอนนี้องค์กรเข้าสู่การตกลงที่จะทำงานร่วมกัน ซึ่งในการที่จะทำกิจกรรมร่วมกันเพื่อตอบสนองความต้องการหรือแก้ปัญหา กลุ่มองค์กรจะต้องมีความรู้เพียงพอที่จะทำกิจกรรมได้ ดังนั้นจึงต้องเสริมความรู้ที่จำเป็นซึ่งอาจกระทำได้โดยแลกเปลี่ยนความรู้ภายในกลุ่ม คือ แลกเปลี่ยนกับองค์กรนอกกลุ่ม เช่น ศึกษาดูงาน เสิญวิทยากรมาถ่ายทอดเพิ่มพูนความรู้ เป็นต้น อาจเรียกขั้นตอนนี้ว่า กลุ่มศึกษาเรียนรู้ (Learning group) หากพิจารณาในประเด็นระดับการสร้างเครือข่ายก็เป็นขั้นตอนของ Informal Co-operation

๔. ขั้นตอนการพัฒนาความสัมพันธ์ เป็นขั้นตอนที่การสร้างเครือข่ายปรากฏผลงานเป็นรูปธรรม เป็นขั้นตอนของการเริ่มทำกิจกรรมโดยใช้ทรัพยากรร่วมกัน ขณะเดียวกันมีการตกลงกันในเรื่องการบริหารจัดการกลุ่ม ซึ่งเริ่มต้นด้วยการกำหนดวัตถุประสงค์ของกลุ่ม กำหนดกิจกรรมจัดวางข้อตกลงในการทำงาน กำหนดบทบาทของสมาชิก รวมทั้งสิทธิและหน้าที่ของหัวหน้ากลุ่ม เป็นต้น ขั้นตอนนี้อาจเรียกว่า ขั้นกลุ่มกิจกรรม (Action group) หากพิจารณาในประเด็นระดับการสร้างเครือข่าย ก็เรียกว่าเป็นระดับ Formal Agreement

๕. หลังจากขั้นตอนการพัฒนาความสัมพันธ์ จนนำไปสู่การทำกิจกรรมร่วมกันแล้วเมื่อผลงานเป็นที่ปรากฏชัด องค์กรเครือข่ายรู้สึกว่าได้ประโยชน์จากการเข้าเป็นเครือข่าย ความสัมพันธ์ของเครือข่ายจะแน่นแฟ้นขึ้นพร้อมกับการเรียนรู้ร่วมกัน การเรียนรู้ร่วมกันนอกจากจะเป็นประโยชน์ต่อการทำงานของฝ่ายปฏิบัติงานแล้ว ยังเป็นประโยชน์ต่อการสร้างความสัมพันธ์ด้วยความสัมพันธ์ที่แน่นแฟ้นอาจนำไปสู่การขยายตัว ซึ่งอาจปรากฏในรูปของการขยายกิจกรรม หรือ การขยายกลุ่ม ตามพื้นที่ หรือ ตามลักษณะกิจกรรมในด้านระดับการสร้างเครือข่าย ขั้นตอนนี้อาจอยู่ในระดับการเข้า “ลงทุน” ในองค์กรใหม่ (Minority Investment) และการจัดตั้งองค์กรใหม่ร่วมกัน (Joint Venture)^{๔๕}

^{๔๕} นฤมล นิราทร, การสร้างเครือข่ายการทำงาน: ข้อควรพิจารณาบางประการ, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๒), หน้า ๓ - ๑๔.

หากพิจารณาถึงประสบการณ์การทำงานของนักพัฒนาในการกระตุ้นหรือส่งเสริมให้เกิดเครือข่าย จากประสบการณ์ของศูนย์สังคมพัฒนาท่าแร่-หนองแสง จ.สกลนคร พบว่า มีกระบวนการในการเสริมสร้างเครือข่าย โดยเริ่มจากการส่งอาสาสมัครเข้าไปศึกษาชุมชนและเตรียมชุมชนด้วยการให้การศึกษาอบรมในเรื่องแนวทางการทำงานของศูนย์ฯ โดยเน้นการทำงานแนวศาสนา-วัฒนธรรมที่ถือ “คน” เป็นศูนย์กลางของการพัฒนา มิใช่เน้นที่ “วัตถุ” และเมื่อศูนย์ฯ พิจารณาเห็นว่า กลุ่มมีศักยภาพและความพร้อมจึงตัดสินใจให้การสนับสนุนกิจกรรมตามความต้องการของกลุ่ม โดยชาวบ้านต้องมีส่วนร่วมในการทำกิจกรรมอย่างกรณีกลุ่มธนาคารข้าวชาวบ้านต้องร่วมกันสร้าง “ฉางข้าว” เสียก่อน ซึ่งเป็นบทพิสูจน์ความร่วมมือและน้ำใจของชาวบ้าน ตลอดจนการเลือกสรรบุคคลที่จะมาเป็นคณะกรรมการรับผิดชอบการดำเนินงานกลุ่ม และถ้าหากข้าวของกลุ่มไม่เพียงพอชาวบ้านสามารถขอการสนับสนุนจากศูนย์ฯ ได้ และเมื่อกลุ่มและชาวบ้านเติบโตขึ้นในระดับหนึ่งศูนย์ฯ จึงเริ่มปรับบทบาทหน้าที่ของตัวเองมาเป็นผู้กระตุ้นสำนึกในการช่วยเหลือชาวบ้านที่ด้อยโอกาสกว่าให้กับกลุ่ม โดยผ่านการพบปะแลกเปลี่ยนประสบการณ์การที่เยี่ยมชมนงาน ตลอดจนงานบุญต่างๆ นอกจากนี้ศูนย์ฯ ยังทำหน้าที่ประสานและเชื่อมโยงระหว่างชาวบ้านกับองค์กรเงินทุน ส่วนการดำเนินการต่างๆ ขึ้นอยู่กับการตัดสินใจของชาวบ้านเป็นสำคัญ

จากการศึกษาของโครงการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของเกษตรกรตามโครงการพัฒนาไทย-เนเธอร์แลนด์ ได้สรุป ประสบการณ์เกี่ยวกับกระบวนการส่งเสริมการสร้างเครือข่ายของกลุ่มใน ๗ ขั้นตอน กล่าวคือ

๑. การรู้จักกลุ่ม/ขยายแนวคิดเรื่องกลุ่ม ในกรณีกลุ่มที่มีอยู่แล้วควรมีการสำรวจกลุ่มต่างๆ ที่มีอยู่ในหมู่บ้านและระหว่างหมู่บ้าน เพื่อนำมาจัดกลุ่มความสนใจหรือกลุ่มที่มีวัตถุประสงค์ใกล้เคียงกัน ส่วนกรณีที่ไม่มีกลุ่มควรชวนผู้นำของกลุ่มที่เข้มแข็งไปพูดคุย จะช่วยให้เกิดการรวมกลุ่มใหม่ที่ง่ายและเร็วขึ้น

๒. การประชุมกลุ่ม เริ่มต้นเครือข่าย เป็นการกระตุ้นให้กลุ่มต่างๆ เห็นความสำคัญและสนใจที่จะมาพบกัน เพื่อให้กลุ่มมีโอกาสพูดคุยแลกเปลี่ยนกันให้มากขึ้น ทำให้ทราบแนวคิดซึ่งกันและกัน นอกจากนี้ยังเป็นการสร้างความสนิทสนมความเป็นเพื่อนระหว่างกลุ่ม

๓. กำหนดวัตถุประสงค์ร่วมกัน : แผนงานของเครือข่าย เพื่อพูดคุยแลกเปลี่ยนถึงปัญหาของแต่ละกลุ่ม หรือเรื่องต่างๆ โดยนักพัฒนาอาจตั้งคำถามให้แก่กลุ่ม เช่น

- เรามารวมกันเพื่อวัตถุประสงค์อะไร
- จะแก้ปัญหาอะไรที่เป็นปัญหาร่วมของแต่ละกลุ่ม
- จะต้องทำอะไรบ้างจึงจะแก้ไขปัญหาเหล่านั้นๆ ได้
- จะทำเมื่อไร ใครทำ เป็นต้น

๔. การทดลองทำกิจกรรมร่วมของเครือข่าย โดยอาจจะเริ่มจากกิจกรรมที่ไม่ยากเกินไป และคาดว่าจะได้ผล หลังจากทำกิจกรรมแล้วควรที่จะประชุมสรุปผลการทำกิจกรรมร่วมกัน แล้วตัดสินใจว่ามีความเป็นไปได้เพียงใดในการทำงานร่วมกัน กิจกรรมนั้นๆ ใ่อประโยชน์มากนักน้อยเพียงใด

๕. สร้างความชัดเจนของงานที่ทำร่วมกันของเครือข่าย โดยการกำหนดที่ชัดเจนของเครือข่าย คัดเลือกคณะกรรมการ ตั้งกฎกติกาาร่วมกัน กำหนดช่วงเวลาของการพบกัน

๖. การพัฒนาเป็นองค์กร โดยคณะกรรมการและสมาชิกต้องตัดสินใจร่วมกันว่าจะอยู่ในรูปแบบใด

๗. การก้าวต่อไปขององค์กรเครือข่าย เพื่อมุ่งสู่การเป็นองค์กรของเกษตรกรที่มีการพึ่งตนเอง และมีการพัฒนาที่ยั่งยืน

ดังนั้น อาจกล่าวได้ว่า เทคนิค วิธีการสร้างเครือข่ายจากประสบการณ์ข้างต้นเป็นประสบการณ์ การส่งเสริมเครือข่ายในชุมชนชนบทส่วนด้านกระบวนการส่งเสริมองค์กรเครือข่ายในเมือง จากรายงานประเมินผลโครงการพัฒนาคนจนในเมือง โดย บัณฑิต อ่อนดำ และ ปรีชาติ วัลย์เสถียร ได้สรุปกระบวนการดำเนินงานเพื่อส่งเสริมและสนับสนุนเครือข่ายองค์กรชุมชนในเมืองใน ๔ ขั้นตอน คือ

๑. เริ่มต้นจากการที่กลไกท้องถิ่นหรือ พชม. เปิดเวทีในรูปของการประชุมสัมมนาสำหรับกลุ่มที่มีความสนใจเหมือนกัน ได้มีโอกาสมาแลกเปลี่ยนความคิดเห็นประสบการณ์และสรุปบทเรียนร่วมกัน บางเวทีมีการวิเคราะห์ปัญหาและสถานการณ์ร่วมกันด้วย

ในเวทีนี้กลไกท้องถิ่น หรือ พชม. จะกระตุ้นให้กลุ่มสนใจทำงานร่วมกันเป็นเครือข่าย โดยกระตุ้นให้มีการกำหนดวัตถุประสงค์ร่วมกัน และกำหนดกิจกรรมที่สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ รวมทั้งโครงสร้างและหน้าที่ของเครือข่ายโดยเฉพาะโครงสร้างและหน้าที่ของคณะกรรมการ

๒. หลังจากเปิดเวทีให้กลุ่มสนใจมาแลกเปลี่ยนประสบการณ์ ความคิดเห็นและกระตุ้นให้เกิดเครือข่ายขึ้นแล้ว กลไกท้องถิ่น หรือ พชม. จะใช้กระบวนการเรียนรู้เสริมสร้างความสามารถให้คณะกรรมการ (ผู้นำ) แล้วแต่ความจำเป็นสำหรับการดำเนินงานของเครือข่ายนั้นๆ กระบวนการเรียนรู้ นั้น อาจเป็นเรื่องเกี่ยวกับการจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์ การจัดทำโครงการที่อยู่อาศัย การจัดทำธุรกิจชุมชน การจัดการเรื่องสิ่งแวดล้อม หรือเนื้อหาด้านการพัฒนาอื่นๆ

ในขั้นตอนนี้ ได้จัดว่า เป็นขั้นตอนในการเรียนรู้เกี่ยวกับเทคโนโลยี เพื่อนำไปใช้กิจกรรมของเครือข่าย

๓. ขั้นต่อมา ได้แก่ การที่คณะกรรมการ (ผู้นำ) เริ่มดำเนินการกิจกรรมเพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ที่ได้ตั้งไว้ เช่น การจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์ การจัดทำโครงการที่อยู่อาศัย การจัดทำธุรกิจชุมชน การจัดการเรื่องสิ่งแวดล้อม เป็นต้น ในขั้นนี้ถือว่า เครือข่ายได้ทำหน้าที่เป็นองค์กรชุมชน (หรือกลุ่มกิจกรรม) เต็มที่ มีใช้เพียงเวทีหรือกลุ่มเรียนรู้เท่านั้น

๔. เมื่อพิจารณาถึงความสัมพันธ์ของเครือข่ายกับกลไกท้องถิ่น และพชม. จะเห็นได้ว่า เครือข่ายจะประสานกับหน่วยงานภายนอกมากขึ้นเมื่อเครือข่ายมีกิจกรรมมากขึ้น เนื่องจากเนื้อหาของกิจกรรมที่มีความหลากหลาย ทำให้ต้องอาศัยความร่วมมือ การสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอกที่เกี่ยวข้องไม่ว่าจะเป็นหน่วยงานของรัฐ ภาคธุรกิจ และภาคองค์กรพัฒนาเอกชนหรือเครือข่าย (องค์กรชุมชน) อื่นๆ รวมทั้ง พชม. อย่างไรก็ตาม การประสานงานกับบางหน่วยงานยังประสบปัญหาในการปฏิบัติงานร่วมกัน เนื่องจากความคิดเกี่ยวกับแนวทางดำเนินการแบบประชาชนเป็นศูนย์กลางชุมชนเป็นศูนย์กลาง และแบบพหุภาคี (Partnership) ยังเป็นเรื่องใหม่สำหรับภาคต่างๆ ในสังคม จำเป็นต้องมีการจัดหาแนวทางในการแก้ไขปัญหาดังกล่าวต่อไป^{๔๖}

^{๔๖} บัณฑิต อ่อนดำ และ ปรีชาติ วัลย์เสถียร, อ้างแล้ว, ๒๕๔๐, หน้า ๑๔.

จากการศึกษาสำรวจเอกสารที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการ เทคนิควิธีการสร้างเครือข่าย กล่าวได้ว่า การสร้างเครือข่ายจำเป็นต้องมีการส่งเสริมอย่างเป็นกระบวนการ โดยมีวิธีการดังนี้

๑. การศึกษาเรียนรู้ในระดับกลุ่ม/ชุมชน
๒. การกระตุ้นให้เกิดความสนใจ
๓. การเห็นความจำเป็นในการเชื่อมโยงเป็นเครือข่าย
๔. การเสริมสร้างความเข้มแข็งของเครือข่าย โดยเฉพาะการเสริมด้านการบริหารจัดการของเครือข่าย การเสริมพลังในการประสานงานการติดต่อสื่อสารของ “แกนประสาน” หรือ “แม่ข่าย” หากเครือข่ายมีการพัฒนาจนเกิดความเข้มแข็ง ก็จะเกิดพลังในการผลักดันต่อรองให้เป็นหมายในการรวมเป็นเครือข่ายบรรลุผลตามที่เครือข่ายได้กำหนดได้
๕. การสรุปประสบการณ์และการขยายงานอย่างต่อเนื่อง

๒.๓.๗ ปัจจัยที่มีผลต่อการพัฒนาความเข้มแข็งของเครือข่าย

ในกระบวนการส่งเสริมการสร้างเครือข่าย มิใช่เพียงการส่งเสริมจัดตั้งหรือเกิดการรวมตัวเป็นเครือข่าย สิ่งที่ต้องคิดควบคู่ไปกับการสร้างเครือข่าย คือ การจะพัฒนาเครือข่ายให้เข้มแข็งเพื่อนำไปสู่การสร้างพลังในการเปลี่ยนแปลงได้อย่างไร การเสริมสร้างเครือข่ายเพื่อให้มีกิจกรรมอย่างต่อเนื่องเป็นสิ่งที่ยากยิ่งกว่า

วิเชียร แสงโชติ ได้ให้ข้อสังเกตเกี่ยวกับการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ และเครือข่ายอำนาจการต่อรองว่ามีปัญหาและข้อสังเกตดังนี้

๑. เครือข่ายการเรียนรู้เป็นเครือข่ายที่ขาดความต่อเนื่อง และขาดพลังเพราะไม่มีเป้าหมายร่วมที่ชัดเจน

๒. เครือข่ายอำนาจต่อรอง มักจะถูกสร้างภาพให้สาธารณะเห็นว่าเป็นกลุ่มคนที่เห็นแก่ตัว เป็นกลุ่มที่มีนักการเมืองสนับสนุนเป็นเครื่องมือของนักการเมือง ทำให้ขาดความชอบธรรมในการดำเนินกิจกรรมแก้ไขปัญหาของตนเอง เนื่องจากสาธารณะไม่มีข้อมูลเพียงพอ^{๔๗}

นอกจากนี้ สัมพันธ์ เตชะอธิก และคณะ ได้อธิบายถึงการพิจารณาความเข้มแข็งของเครือข่ายชาวบ้านใน ๒ ลักษณะ คือ

๑. เครือข่ายภายในชุมชน มีข้อพิจารณาอยู่ ๓ ประเด็น คือ การมีส่วนร่วมของชาวบ้าน ผลของกิจกรรม และความเข้มแข็งขององค์กรผู้นำชาวบ้าน

๒. เครือข่ายภายนอกชุมชน มีข้อพิจารณาอยู่ที่การเชื่อมโยงงานของท้องถิ่นกับกระบวนการเรียนรู้ของคนภายนอกชุมชน^{๔๘}

อนึ่ง นาคะบุตร ได้อธิบายถึง “พลังชุมชน” ของเครือข่ายป่าและเครือข่ายสิ่งแวดล้อมด้านที่เป็น “โอกาส” ในการขยายผลการพัฒนาที่สำคัญ เช่น ค้นพบภูมิปัญญาชาวบ้านที่เกิดจากฐานคิด การจัดการและเทคนิควิธีหลากหลายทั่วทุกภาค มาถึงท้องถิ่นเป็นการปรับผสมผสานภูมิปัญญาเดิมให้สอดคล้องกับกระแสการเปลี่ยนแปลง และความรู้เทคนิคจากภายนอกด้วยทุกเครือข่าย

^{๔๗} วิเชียร แสงโชติ, ๒๕๔๐, อ้างแล้ว, หน้า ๑๑๔.

^{๔๘} สัมพันธ์ เตชะอธิก และคณะ, ๒๕๔๐, อ้างแล้ว, หน้า ๙๗.

ชาวบ้านเกาะเชื่อมโยงกันด้วย “สำนึกท้องถิ่น” ที่มีต่อการอนุรักษ์น้ำอนุรักษ์ป่า และทรัพยากรธรรมชาติ ทรัพยากรความหลากหลายทางชีวภาพร่วมกัน ด้วยการเห็นพ้องต่อการใช้ประโยชน์ร่วมกันจากทรัพยากรธรรมชาติเหล่านั้น และความตระหนักว่าจะต้องปกป้องพิทักษ์ไว้ให้ลูกหลานในระยะยาว^{๔๙}

เครือข่ายป่าชุมชน เครือข่ายอื่นๆ ในหลายพื้นที่ที่มีการประสานเชื่อมโยงกับพันธมิตรชนชั้นกลาง เช่น กลุ่มพระ กลุ่มครู กลุ่มข้าราชการ และนักธุรกิจในพื้นที่นั้น ตลอดจนกลุ่มนักพัฒนาจากองค์กรพัฒนาเอกชน

ประเด็นที่ อเนก นาคะบุตร ได้กล่าวข้างต้นค่อนข้างมีความสอดคล้องกับคณะอนุกรรมการดำเนินการด้านโครงสร้างของระบบการศึกษาและเครือข่ายของการเรียนรู้ ได้อธิบายถึงกลไกการดำเนินงานของเครือข่ายการเรียนรู้ ควรดำเนินงานภายใต้หลักการสำคัญ ๔ ประการ คือ

๑. การถ่ายทอด แลกเปลี่ยน และกระจายความรู้ ทั้งในส่วนของวิทยาการสากล และภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อปรับประยุกต์และสร้างองค์ความรู้ใหม่ๆ โดยเฉพาะที่เกี่ยวกับชุมชนและเพื่อสนับสนุนการเรียนรู้ทั้งของบุคคลและชุมชน เกี่ยวกับความรู้ดั้งเดิมที่สืบทอดกันมาภายในชุมชนสภาพปัญหา และความต้องการของชุมชนตลอดจนการปรับใช้วิทยาการสากลให้เหมาะสมกับการแก้ไขปัญหาและพัฒนาชุมชน

๒. การกระตุ้นความคิด ความใฝ่แสวงหาความรู้ จิตสำนึกในการพัฒนาชุมชนและการมีส่วนร่วมในการพัฒนา ทั้งนี้เพื่อเพิ่มพูนขีดความสามารถของบุคคลในการตัดสินใจเลือกทางเลือกที่เหมาะสมสำหรับแก้ไขปัญหาของตนเอง และชุมชนบนพื้นฐานของการวิเคราะห์สภาพความต้องการและเงื่อนไขของตนเองและชุมชน

๓. การแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร เกี่ยวกับโครงการพัฒนาชุมชนหน่วยงานต่างๆ ทั้งในภาครัฐ และเอกชน รวมทั้งหน่วยงานอื่นๆ อยู่ภายในเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อให้หน่วยงานต่างๆ สามารถทราบถึงความเคลื่อนไหวของกันและกันในการพัฒนาชุมชนที่ตนเกี่ยวข้อง

๔. การระดมและประสานการใช้ทรัพยากรบุคคล วัสดุอุปกรณ์ อาคารสถานที่ และเงินงบประมาณ เพื่อให้หน่วยงานต่างๆ สามารถใช้ทรัพยากรเหล่านี้ร่วมกัน เพื่อการพัฒนาชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพและลดความซ้ำซ้อน และสูญเปล่าให้มากที่สุด^{๕๐}

ในแผนแม่บทชุมชน วิชิต นันทสุวรรณ ได้นำเสนอมาตรการการจัดกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนในด้านการพัฒนาความเข้มแข็งของเครือข่ายการเรียนรู้ของชุมชน โดยขยายเครือข่ายความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนไปสู่ชุมชนใหม่ ขยายเนื้อหาการเรียนรู้จากประเด็นหนึ่งไปสู่อีกประเด็นหนึ่ง ขยายกิจกรรมจากกิจกรรมเริ่มต้นไปสู่กิจกรรมเพื่อการแก้ปัญหาใหม่ๆ และขยายการเรียนรู้จากกลุ่มชาวบ้านไปสู่การจัดการเรียนรู้เฉพาะกลุ่ม ได้แก่ เด็ก เยาวชน สตรี ฯลฯ ของชุมชน ไม่เพียงแต่

^{๔๙} สมใจ ศรีมงคลทิพย์, บรรณาธิการ, ๒๕๓๗, อ่างแก้ว, หน้า ๙๖.

^{๕๐} อ่างถึงใน ปาน กิมปี, ๒๕๔๐, อ่างแก้ว, หน้า ๓๐.

เอกสารงานเขียนดังกล่าวแล้วที่ได้พยายามอธิบายถึงปัจจัยที่ควรคำนึงในการพัฒนาเครือข่าย ยังมีงานศึกษาวิจัยหลายชิ้นที่ได้ศึกษาถึงปัจจัยที่ส่งผลต่อการดำรงอยู่และการพัฒนาเครือข่าย^{๕๑}

วิมลลักษณ์ ชูชาติ ได้ศึกษาการนำเสนอรูปแบบของกระบวนการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้สำหรับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้พบว่า การที่จะทำให้เครือข่ายการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นแล้วดำรงอยู่ต่อไปอย่างยั่งยืน ควรมีการจัดให้สมาชิกพบปะกันเป็นระยะอย่างสม่ำเสมอทั้งเป็นทางการและไม่ทางการ สนับสนุนการจัดกิจกรรมของเครือข่ายให้คุณค่าให้ขวัญและกำลังใจแก่สมาชิก กระตุ้นให้ร่วมมือกันทำกิจกรรมการแลกเปลี่ยนข่าวสารซึ่งกันและกัน ปลุกฝังให้สมาชิกมีความสำนึกในความเป็นเจ้าขององค์กรและวางแผนทรัพยากรในท้องถิ่น ตลอดทั้งผู้นำเครือข่ายจะต้องรักษากฎ ระเบียบ ที่สมาชิกร่วมกันตกลงไว้ให้เคร่งครัด^{๕๒}

ส่วนการศึกษาของ ปาน กิมปี ได้ค้นพบว่า วิธีการจัดเครือข่ายการเรียนรู้ที่ประสบผลสำเร็จควรมีการดำเนินการ ๒ ลักษณะ คือ

๑. ส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ ได้แก่ การเสริมสร้างกิจกรรมให้คนในชุมชนมีการแลกเปลี่ยนถ่ายทอดความรู้ กระจายความรู้ ตลอดจนมีการเรียนรู้อย่างเป็นระบบ โดยการวิเคราะห์สภาพและปัญหา แสวงหาทางเลือกสำหรับการแก้ปัญหา ทดลองและสรุปผลการเรียนรู้ ซึ่งอาจทำได้ในระหว่างชาวบ้านด้วยกันเอง หรือชาวบ้านกับผู้นำ หรือผู้รู้ในชุมชน การดำเนินการส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ดังกล่าวนี้ ในระยะแรกจำเป็นจะต้องเรียนรู้ประสานงานเพื่อจัดกิจกรรมส่งเสริมกระบวนการการเรียนรู้ก่อน จนกว่าคนในชุมชนจะสามารถดำเนินการได้เอง

๒. สร้างเครือข่ายการเรียนรู้ ได้แก่ การประสานเชื่อมโยงหน่วยงานต่างๆ ในชุมชน และองค์กรภายนอกชุมชน เพื่อให้เข้ามามีบทบาทในการส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน การพัฒนาคนที่เป็สมาชิกพัฒนาความสัมพันธ์ระหว่างคนในกลุ่มในฐานะเป็นสมาชิกองค์กร โดยให้มีความต่อเนื่องประสานสัมพันธ์อย่างราบรื่น ซึ่งจะต้องมีการระดมแหล่งทรัพยากร ความรู้ วิทยากร วัสดุ อุปกรณ์ อาคารสถานที่ ฯลฯ เข้ามาดำเนินการ การระดมทรัพยากรต่างๆ เพื่อสร้างเครือข่ายการเรียนรู้นั้นจะเป็นการเปิดโอกาสให้คนทุกคนในชุมชนสามารถเรียนรู้ได้อย่างต่อเนื่อง และยืดหยุ่นตามความต้องการของแต่ละคน^{๕๓}

เมื่อพิจารณาถึงปัจจัยที่มีผลต่อความสำเร็จของเครือข่ายการเรียนรู้ที่สำคัญ ได้แก่

๑. ปัจจัยภายนอก ได้แก่ การเผยแพร่แนวคิดใหม่เกี่ยวกับการพัฒนาการให้ความสำคัญและความต่อเนื่องของรัฐต่อนโยบายการพัฒนาแบบพึ่งตนเองของชุมชน ความร่วมมือและการสนับสนุนจากองค์กรภายนอกที่เกี่ยวข้อง

๒. ปัจจัยภายใน ได้แก่ ความตระหนักในปัญหาของชุมชน การมีผู้นำชุมชนที่มีความสามารถในการสร้างกระบวนการเรียนรู้ของกลุ่ม การจัดกิจกรรมการศึกษานอกโรงเรียนในรูปแบบและวิธีการที่เหมาะสมกับการแก้ปัญหาของชุมชน ตลอดจนความสามารถในการประสานเชื่อมโยงกับองค์กรเครือข่าย โดยเน้นการจัดกระบวนการเรียนรู้เพื่อการพึ่งตนเอง

^{๕๑} พิทยา ว่องกุล, บรรณาธิการ, ๒๕๔๒, อ้างแล้ว, หน้า ๘๘ - ๘๙

^{๕๒} วิมลลักษณ์ ชูชาติ, ๒๕๔๐, อ้างแล้ว, หน้า ๕.

^{๕๓} ปาน กิมปี, ๒๕๔๐, อ้างแล้ว, หน้า ๓๐ - ๓๑.

นอกจากนี้ ประหยัด จตุพรพิทักษ์กุล ได้ศึกษาเครือข่ายการเรียนรู้เกี่ยวกับระบบเกษตรกรรมทางเลือกของชุมชน พบว่า เงื่อนไขและปัจจัยที่มีผลต่อการเกิดเครือข่ายการเรียนรู้ มี ๘ ประการคือ

๑. ความสัมพันธ์ทางสังคมของชุมชนที่มีความสัมพันธ์ทางเครือญาติสูง
 ๒. บทเรียนการเผชิญกับวิกฤติการณ์ปัญหาาร่วมกันของชุมชนที่ได้เรียนรู้ปัญหาและบทเรียน การแก้ไขปัญหาาร่วมกัน
 ๓. วัฒนธรรมและประเพณีของชุมชนท้องถิ่น ที่ต้องมีพิธีกรรมต่างๆ ร่วมกันเป็นสื่อในการพบปะ และการผลิตทางอุดมการณ์ในการดำเนินชีวิตาร่วมกันของชุมชน
 ๔. องค์กรชุมชนหรือการรวมกลุ่มทำกิจกรรมแก้ไขปัญหาาร่วมกัน การจัดการกลุ่ม นอกจากเป็นการดำเนินการแก้ไขปัญหาแล้ว กลุ่มยังอยู่ในฐานะที่สร้างเงื่อนไขให้ชุมชนเกิดการเรียนรู้ร่วมกัน
 ๕. ความสามารถของผู้นำ หรือแม่ข่ายการเรียนรู้ของชุมชนที่มีอุดมการณ์เพื่อชุมชน มีความสามารถในการวิเคราะห์เท่าทันสถานการณ์ กระตือรือร้นในการแก้ไขปัญหาของชุมชน
 ๖. การคมนาคม และการสื่อสารมวลชน ที่ได้รับการพัฒนาเพื่อให้คนในชุมชนติดต่อสื่อสารกันได้สะดวกรวดเร็วมากขึ้น
 ๗. สถานการณ์ทางการเมือง ทั้งการเมืองในระดับชุมชนในปกป้องดูแลการจัดทรัพยากรของท้องถิ่น และสถานการณ์การเมืองในระดับชาติที่เป็นกระแสและบรรยากาศการเมืองแบบประชาธิปไตย
 ๘. การสนับสนุนจากภายนอก โดยเฉพาะการสนับสนุนขององค์กรพัฒนาเอกชนที่สนับสนุนให้เกิดความเข้มแข็งขององค์กรชุมชน ทั้งด้านข้อมูล ข่าวสาร เงิน-ทุน กำลังใจ ในกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน^{๕๔}
- เช่นเดียวกับบทความของ บัวพันธ์ พรหมพักพิง เกี่ยวกับการสร้างเครือข่ายองค์กรประชาชน: สถานะปัจจุบันและอนาคตขององค์กรชาวบ้านเพื่อการพัฒนาภาคอีสาน สามารถสรุปปัญหาที่สำคัญในการสร้างเครือข่ายชาวบ้านใน ๒ ประการ คือ
- ประการแรก ความสัมพันธ์ระหว่าง “องค์กรชาวบ้านฯ” และหมู่บ้านสมาชิกในบางครั้งมีความขัดแย้ง โดยเฉพาะความเป็นชุมชนและการมองผลประโยชน์ขององค์กรที่จำกัดขอบเขตอยู่ในแต่ละชุมชน ความรู้สึกหมู่บ้านใครหมู่บ้านมัน ฯลฯ สิ่งต่างๆ เหล่านี้ทำให้เกิดความขัดแย้งระหว่างชุมชนกับองค์กรชาวบ้านฯ
- ประการที่สอง เป็นปัญหาเกี่ยวกับคุณลักษณะเฉพาะของตัวผู้นำและการจัดระเบียบการแบ่งแยกหน้าที่ของกรรมการ ผู้นำแต่ละคนมีภูมิหลัง โลกทัศน์ ตลอดจนความถนัดที่ไม่เหมือนกันและอยู่ในระดับแตกต่างกัน การสนับสนุนองค์กรให้เกิดผู้นำในลักษณะที่ “เป็นทีม” จึงต้องอาศัยเวลาและมีความยุ่งยากมากกว่าการสร้างผู้นำแบบคนเดียว^{๕๕}

^{๕๔} ประหยัด จตุพรพิทักษ์กุล, ๒๕๓๘, อ้างแล้ว, หน้า ๑๒๒.

^{๕๕} บัวพันธ์ พรหมพักพิง, ๒๕๓๘, อ้างแล้ว, หน้า ๒๘.

จากการศึกษาสำรวจเอกสารที่เกี่ยวข้องกับปัจจัยที่มีผลต่อการพัฒนาความเข้มแข็งของเครือข่าย เห็นได้ว่ามีปัจจัยที่หนุนเสริมการพัฒนาของเครือข่ายให้มีความเข้มแข็งมากยิ่งขึ้น รวมถึงปัจจัยที่เป็นข้อจำกัดต่อการพัฒนาเครือข่าย ทั้งนี้องค์ประกอบหลักสำหรับวิเคราะห์ปัจจัยที่สัมพันธ์กับการพัฒนาเครือข่าย ได้แก่ องค์ประกอบเกี่ยวกับสมาชิกของเครือข่าย ความสามารถ “แกนนำ” หรือ “แม่ข่าย” ทั้งความสามารถด้านบริหารจัดการ และความสามารถในการติดต่อสื่อสาร ตลอดจนปัจจัยแวดล้อมที่เกี่ยวข้องกับเครือข่าย ได้แก่ กระบวนการส่งเสริมของหน่วยงานสนับสนุน รวมถึงปัจจัยแวดล้อมทางด้านการเมือง สังคม วัฒนธรรมในท้องถิ่นนั้นๆ ที่มีผลต่อการพัฒนาเครือข่าย

๒.๓.๘ การวิเคราะห์เครือข่าย

พระมหาสุทิตย์ อาภากรโธ กล่าวว่า การวิเคราะห์เครือข่ายทางสังคมนั้น มีความแตกต่างไปจากการวิเคราะห์ถึงระบบการทำงานในประเภทอื่นๆ เพราะความเป็นเครือข่าวนั้น เป็นกระบวนการที่มีโครงสร้างสัมพันธ์สลับซับซ้อน เป็นเรื่องของความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคนและคนกับกระบวนการทำงานในด้านต่างๆ ตามที่กล่าวแล้ว กล่าวคือ เครือข่ายแต่ละเครือข่ายต่างก็มีวัตถุประสงค์ เป้าหมาย ภารกิจ และกิจกรรมที่แตกต่าง อีกทั้งวงจรชีวิตของเครือข่ายก็มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ดังนั้น การที่จะบอกว่า เครือข่ายใดเป็นเครือข่ายที่มีความเข้มแข็ง มีกิจกรรมที่ต่อเนื่อง มีกระบวนการทำงานที่มีประสิทธิภาพนั้น ยังต้องใช้ความละเอียดรอบคอบในการพิจารณา เพราะในบางครั้งกิจกรรมและสภาพการณ์ที่เกิดขึ้นนั้น อาจเป็นเพียงส่วนเสี้ยวหนึ่งของความเป็นเครือข่ายที่เชื่อมโยงและการดำรงอยู่ในสังคมมนุษย์ ซึ่งจะมีการวิเคราะห์ด้วยเกณฑ์หรือดัชนีชี้วัดที่หลากหลาย^{๕๖}

ปัจจุบัน ได้มีความพยายามในการศึกษาถึงแนวทางการวิเคราะห์และการประเมินผลเครือข่ายในด้านต่างๆ ทั้งในเชิงคุณภาพและปริมาณและในเชิงอัตวิสัยและภาวะวิสัย โดยส่วนหนึ่งนั้น ได้มีการกำหนดเกณฑ์มาตรฐานและตัวชี้วัดเกี่ยวกับกระบวนการ ผลงาน และโครงสร้างความสัมพันธ์ของเครือข่าย ซึ่งวัตถุประสงค์ในการวิเคราะห์และการประเมินผลเครือข่ายที่หลากหลายตามความสนใจและเป้าหมายของหน่วยงานหรือเครือข่าวนั้นๆ ที่จะวิเคราะห์และประเมินผลศักยภาพของเครือข่าย

การวิเคราะห์เครือข่าวนั้นมีเป้าหมายหลักเพื่อที่จะบอกว่า เครือข่ายที่มีความเข้มแข็ง มีความถี่ไหลของข้อมูล มีกระบวนการที่มีชีวิตชีวา มีการบริหารจัดการที่ดี และมีกระบวนการทำงานที่มีประสิทธิภาพนั้น ควรมีการบริหารจัดการหรือใช้เกณฑ์เช่นใดในการพิจารณาในที่นี้จะกล่าวถึงแนวทางการวิเคราะห์และประเมินเครือข่าย โดยนัยต่างๆ เพื่อให้เกิดความเข้าใจในกระบวนการทำงานของเครือข่ายที่ชัดเจน ดังนี้

๑. การวิเคราะห์องค์ประกอบและกระบวนการของเครือข่าย
๒. การวิเคราะห์โครงสร้างความสัมพันธ์ของเครือข่าย
๓. การวิเคราะห์ผลงานของเครือข่าย

^{๕๖} พระมหาสุทิตย์ อาภากรโธ, ๒๕๕๐, อ้างแล้ว, หน้า ๑๕๘ - ๑๗๒.

๑. การวิเคราะห์องค์ประกอบและกระบวนการของเครือข่าย การวิเคราะห์องค์ประกอบและกระบวนการของเครือข่าย เป็นการพิจารณาโครงสร้างของเครือข่ายหรือสิ่งที่รวมกันเข้าเป็นเครือข่าย ซึ่งประกอบด้วยทั้งสิ่งที่เป็นอย่างอยู่และสิ่งที่เกิดขึ้นจากการกำหนดหรือให้ความหมายของการรวมตัวกันเป็นเครือข่าย และการพิจารณาถึงกระบวนการของเครือข่ายที่มีความเกี่ยวข้องกับ ๑) การประสานพลัง ๒) การจัดการตนเองที่เกิดจากการสร้างความสัมพันธ์ ความไว้ระเียบและความเป็นระเบียบ (chaordic) บนเส้นทางแห่งความร่วมมือและการแข่งขัน และ ๓) ความเป็นพหุลักษณะ (pluralities) หรือกระบวนการที่หลากหลายซับซ้อนในสิ่งที่ดำรงอยู่และกระบวนการที่มีความเคลื่อนไหวของสิ่งต่างๆ เช่น ข้อมูล กิจกรรมภายในเครือข่ายเหล่านั้น

การวิเคราะห์เครือข่ายโดยนัยนี้ คือ การสร้างความเข้าใจในความเป็นเครือข่ายโดยไม่ยึดติดกับสถานะของเครือข่ายที่เป็นอยู่ในขณะนั้น ซึ่งอาจเริ่มต้นจากการพิจารณาองค์ประกอบของเครือข่ายเพื่อให้รู้ว่า องค์ประกอบที่รวมกันเข้าและเป็นปัจจัยเสริมสร้างให้เกิดการประสานงาน และการจัดการตนเองของเครือข่ายนั้น ประกอบด้วยสิ่งใดบ้าง โดยอาจพิจารณาถึงเงื่อนไขของกาลเทศะที่เกิดขึ้น เช่น สมาชิก จุดมุ่งหมาย การทำหน้าที่ระหว่างกัน การมีส่วนร่วมในการดำเนินการ กระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระบบความสัมพันธ์ และการสื่อสารระหว่างสมาชิก เป็นต้น ซึ่งเป็นการมองในภาพรวมองค์ประกอบของเครือข่ายทั้งหมด เหมือนดังที่เรามองตัวตนว่า ประกอบด้วยธาตุทั้ง ๔ ดิน น้ำ ลม ไฟ หรือสิ่งที่เป็นอย่างอยู่ และสิ่งที่เป็นามธรรม ได้แก่ จิตวิญญาณ การรับรู้ เป็นต้น ในที่นี้จะกล่าวถึงการวิเคราะห์องค์ประกอบและกระบวนการของเครือข่ายใน ๒ ลักษณะ คือ

๑.๑ การวิเคราะห์องค์ประกอบของเครือข่าย สามารถพิจารณาได้จากสิ่งที่เป็นอย่างอยู่ และสิ่งที่เกิดขึ้นจากการกำหนดในความหมายของการเป็นเครือข่าย

โดยประการแรกสามารถพิจารณาได้จาก สมาชิก วัตถุประสงค์ เป้าหมาย กฎกติกา ภารกิจ กิจกรรม และกองทุนของเครือข่าย เป็นต้น ซึ่งเป็นสิ่งที่มียู่ มองเห็นได้ จับต้องได้ และเป็น การดำเนินงานของเครือข่าย เช่นว่า มีสมาชิกเท่าไร มีกรรมการหรือไม่ สมาชิกมีความสนใจในกิจกรรมในระดับไหน กฎกติกาของเครือข่ายเป็นอย่างไรมีการเก็บรวบรวมข้อมูลของเครือข่ายหรือไม่ มีกิจกรรมพบปะกันหรือไม่ เป้าหมายหลักในการทำงานคืออะไร กิจกรรมที่ทำมีความหลากหลายหรือไม่ มีกองทุนและกำหนดเป้าหมายเพื่อให้เครือข่ายมีกิจกรรมและการดำเนินงานที่ต่อเนื่อง

ส่วนประการหลังพิจารณาได้จาก ความหมายของการรวมตัวกันเป็นเครือข่าย เช่น กระบวนการมีส่วนร่วมของสมาชิก การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ การพึ่งพาอาศัย ความเท่าเทียมในการให้และรับ การสื่อสารเพื่อสร้างความหมายและโลกทัศน์ร่วม การสร้างและพัฒนาเครือข่าย การปรับเปลี่ยนแนวคิดและกระบวนการทัศน์ในการทำงาน เป็นต้น ซึ่งสิ่งต่างๆ ดังกล่าว สามารถสร้างตัวชี้วัดหรือสร้างข้อกำหนดขึ้นมาได้ เช่นว่า กระบวนการเรียนรู้ของเครือข่ายสามารถนำไปสู่การพัฒนาและการแก้ไขปัญหาของสังคมได้หรือไม่ การมีส่วนร่วมของทุกฝ่ายจะเป็นปัจจัยหลักที่ก่อให้เกิดการขับเคลื่อนทางสังคมได้หรือไม่ การสร้างความรู้และการจัดการความรู้ของเครือข่ายมีผลที่น่าพอใจหรือไม่ การพัฒนาขีดความสามารถของเครือข่ายจะช่วยให้เกิดความเคลื่อนไหวของข้อมูลกิจกรรมได้หรือไม่ การแลกเปลี่ยนเรียนรู้และความเอื้ออาทรต่อกันจะนำไปสู่การทำงานที่มีประสิทธิภาพได้หรือไม่ เป็นต้น

การวิเคราะห์ถึงองค์ประกอบของเครือข่ายดังกล่าว จะเป็นแนวทางหนึ่งในการวิเคราะห์เครือข่ายและเป็นแนวทางที่นำไปสู่การเรียนรู้และการกำหนดตัวชี้วัดของเครือข่าย โดยตัวชี้วัดของเครือข่ายไม่ว่าจะเป็นเครือข่ายประเภทใดอาจมีทั้งความแตกต่างและคล้ายคลึงกัน ซึ่งอาจกำหนดขึ้นมาตามความเหมาะสมของสถานการณ์และช่วงเวลานั้นๆ เพียงแต่สมาชิกแกนนำหรือผู้ประสานงานในเครือข่ายมีความรู้มีความเข้าใจ และมีการปรับตัวให้เข้ากับสภาพการณ์นั้นๆ ก็จะทำให้การเรียนรู้และการจัดการตนเองได้อย่างน่าอัศจรรย์

๑.๒ การวิเคราะห์กระบวนการของเครือข่าย สามารถพิจารณาได้จากกระบวนการของเครือข่าย ซึ่งเป็นกระบวนการที่หลากหลายซับซ้อนและแปรเปลี่ยนอยู่ตลอดเวลา โดยการวิเคราะห์เครือข่ายนี้เป็นการมองถึงการเข้ามาร่วมกันอย่างมีจุดหมายของบุคคลและองค์กร บนเส้นทางของการสร้างสรรค์และการจัดการแนวใหม่ ที่ใช้การประสานพลังและการมองอย่างเป็นองค์รวมเป็นเครื่องมือในการทำงาน โดยมีแนวทางการวิเคราะห์ดังนี้

๑) การวิเคราะห์เครือข่ายโดยนัยแห่งการประสานพลัง (Synergy) เป็นการพิจารณาถึงกระบวนการทำงานของเครือข่ายที่เป็นการเชื่อมประสานผู้คน กระบวนการและสิ่งต่างๆ เข้าด้วยกัน เพื่อให้เกิดการจัดการตนเองและสังคมในแนวทางใหม่ที่มาจากความพึงพอใจและการประสานผลประโยชน์ระหว่างกัน โดยอาจจะพิจารณาจากกระบวนการทำงานในจุดเล็กๆ และการทำงานโดยภาพรวมของหน่วยใหญ่ รวมทั้งระบบความสัมพันธ์ที่นำไปสู่การเสริมสร้างพลังและอำนาจการต่อรอง ซึ่งสามารถกำหนดตัวชี้วัดได้ เช่น การกำหนดวัตถุประสงค์ของเครือข่าย การประสานงานภายในเครือข่าย การติดต่อสื่อสารกับสังคมภายนอก การเข้าถึงช่องทางการสื่อสารของมวลสมาชิก และกระบวนการพัฒนาเครือข่าย เป็นต้น ซึ่งการวิเคราะห์เครือข่ายโดยนัยนี้จะช่วยให้เรามองเห็นกระบวนการทั้งหมดของเครือข่ายว่า แท้ที่จริงแล้วการรวมตัวเป็นเครือข่ายของผู้คนในสังคมนั้นก็คือการประสานความร่วมมือและการสร้างความสมดุลระหว่างความสนใจและกระบวนการทำงานของบุคคลที่มาจากความไว้วางใจ การพึ่งพาอาศัย การแข่งขัน และการต่อรองระหว่างกัน

๒) การวิเคราะห์เครือข่ายโดยนัยของการจัดการตนเอง เป็นการพิจารณาถึงการจัดการตนเองของเครือข่าย ในมิติของการจัดลำดับความสัมพันธ์ระหว่างภารกิจและกระบวนการที่นำไปสู่การเรียนรู้ การปรับตัว และการทำกิจกรรมความเคลื่อนไหวในสิ่งต่างๆ ของเครือข่าย ซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับสถานการณ์ที่เกิดขึ้นในสังคมทั้งที่เป็นสถานะของการแข่งขันและความร่วมมือ หรือที่เรียกว่าเป็นสถานะที่เป็นความเป็นระเบียบและความไร้ระเบียบ (Chaordic) โดยพิจารณาจากความสามารถในการจัดการความรู้ การปรับตัวของเครือข่าย การสร้างสัมพันธ์ภาพ และการกำหนดแบบแผนพฤติกรรมของเครือข่ายที่แสดงออกต่อสาธารณชนในช่วงเวลานั้น ซึ่งสามารถกำหนดตัวชี้วัดได้ เช่น เครือข่ายมีการจัดการความรู้หรือไม่ ความไหลเวียนของข้อมูลข่าวสารของเครือข่ายเป็นอย่างไร กระบวนการเรียนรู้การสร้างสัมพันธ์ภาพและแนวร่วมของเครือข่ายเป็นอย่างไร การเสริมสร้าง และการพัฒนาเครือข่ายเป็นอย่างไร เป็นต้น ซึ่งมุ่งเน้นการจัดการตนเองของเครือข่ายมากกว่าการจัดการ และการพึ่งพาจากองค์กรภายนอก

๓) การวิเคราะห์ความเป็นพหุลักษณะของเครือข่าย เป็นการพิจารณาความหลากหลายของเครือข่ายโดยนัยต่างๆ เช่น ความหลากหลายของสมาชิก พื้นที่ดำเนินการ กระบวนการ ประเภทกิจกรรม รูปแบบความสัมพันธ์ การรวมตัว การกระจายตัว การเป็นเนื้อ

เดียวกันหรือส่วนผสมผสานที่หลากหลาย โครงสร้างที่ออกแบบหรือโครงสร้างความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ และความเป็นเครือข่ายย่อยที่สลับซับซ้อนภายในเครือข่ายใหญ่ เป็นต้น ซึ่งลักษณะที่หลากหลายของเครือข่ายนั้น จะช่วยให้เรามองเห็นภารกิจ กิจกรรม และการดำเนินการของเครือข่ายที่เลื่อนไหลไปมา มีวงจรชีวิตที่ขึ้นลงโดยจะต้องทำความเข้าใจและกำหนดเกณฑ์ชีวิตที่เหมาะสมในการวิเคราะห์

การวิเคราะห์เครือข่ายโดยนัยดังกล่าว เป็นการวิเคราะห์องค์ประกอบและกระบวนการของเครือข่ายในภาพรวม ซึ่งเป็นแนวทางหนึ่งที่น่าไปสู่การจัดการเครือข่ายที่มีประสิทธิภาพ เพราะเป็นการสร้างความเข้าใจและการเรียนรู้เชิงประเมิณถึงสถานการณ์และกระบวนการทำงาน รวมทั้งการกำหนดเป้าหมายในการพัฒนาเครือข่าย ซึ่งจะต้องกำหนดเกณฑ์ชีวิตในแต่ละด้านที่เหมาะสม

สรุป การวิเคราะห์องค์ประกอบและกระบวนการของเครือข่าย ก็คือ การพิจารณาถึงสิ่งที่รวมกันเข้าเป็นเครือข่าย เช่น สมาชิก วัตถุประสงค์ เป้าหมาย จิตสำนึกร่วม ภารกิจ กิจกรรม การเรียนรู้ เป็นต้น เป็นสิ่งที่เป็นบริบทหรือเงื่อนไขปัจจัยต่างๆ เช่น กระบวนการประสานความร่วมมือ การจัดตนเอง และการกำหนดแบบแผนความสัมพันธ์ที่หลากหลายของเครือข่าย

แนวคิดการวิเคราะห์เครือข่ายดังกล่าว มีความสอดคล้องกับการประเมินเครือข่ายในบางประเด็นของ สีสถาภรณ์ นาคทรพรพ ที่ได้กล่าวถึงตัวชีวิตเกี่ยวกับการจัดการกลุ่ม องค์กรชุมชน และเครือข่าย จากประสบการณ์ของนักพัฒนาชนบทว่า มีองค์ประกอบที่สำคัญ ๖ ประการ ในการที่จะวิเคราะห์และประเมินกลุ่มและเครือข่าย ได้แก่ วัตถุประสงค์ของการรวมกลุ่ม กฎกติกา สมาชิก กรรมการ กิจกรรม และกองทุนกลุ่ม/เครือข่าย และจากการศึกษาของ ปุสตี มอนซอน และคณะ (๒๕๔๖, น.๕ - ๗) ที่กล่าวถึงหลักเกณฑ์และองค์ประกอบในการทำงานและการวิเคราะห์เครือข่าย โดยมองถึงวิธีการทั้งที่เป็นเชิงคุณภาพและประเมิณ โดยกำหนดใช้เกณฑ์พิจารณาการวิเคราะห์เครือข่ายใน ๓ ด้าน คือ ๑) องค์ประกอบของการทำงานเครือข่ายที่ดี เช่น สมาชิก กิจกรรม กระบวนการทำงาน ๒) ภาคกิจการทำงานของเครือข่าย เช่น การเรียนรู้ การศึกษาดูงาน การติดต่อสื่อสาร ฯลฯ และ ๓) ขั้นตอนการสร้างและพัฒนาเครือข่าย เช่น การสร้างผู้นำ การแสวงหาพันธมิตรร่วมคิดร่วมทำ การสร้างควมไว้วางใจ เป็นต้น^{๕๗}

๒.๓.๙ การวิเคราะห์โครงสร้างความสัมพันธ์ของเครือข่าย

การวิเคราะห์โครงสร้างความสัมพันธ์ของเครือข่ายนั้น เป็นการพิจารณาถึงระบบความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน และคนกับกระบวนการทำงานของเครือข่ายในด้านต่างๆ ที่มีความเกี่ยวข้องกับการจัดการข้อมูลการติดต่อสื่อสาร และความสามารถในการตอบสนองต่อการเรียนรู้ระหว่างคนกับกระบวนการของเครือข่าย เช่น กิจกรรม โหนด (node) ชุมทาง (hub) และเครือข่ายย่อย (sub network) ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นทั้งภายในและภายนอกเครือข่าย โบเซแวง (Jeremy Boissevain, ๑๙๙๑ อ้างใน เบญจยา ยอดดำเนิน และคณะ, ๒๕๔๑) กล่าวถึงความสัมพันธ์ที่มีความหลากหลายเป็นความสัมพันธ์ทางสังคมในลักษณะของเครือข่าย ๔ ประการ ได้แก่ ๑) ความสัมพันธ์ที่มีความหลากหลายเป็นความสัมพันธ์เชิงซ้อนที่สามารถอธิบายด้วยทฤษฎีบทบาท

^{๕๗} สีสถาภรณ์ นาคทรพรพ, ๒๕๓๙, อ้างแล้ว, หน้า ๒๕๐ - ๒๕๓.

(role theory) โดยแต่ละบทบาทจะมีบรรทัดฐานและความคาดหวังเป็นตัวชี้แนะแนวทางพฤติกรรมที่ปฏิบัติในกลุ่ม ซึ่งสามารถเชื่อมโยงกับแนวคิดการเพิ่มพลังอำนาจในการทำกิจกรรมให้กับกลุ่มทางสังคม ๒) ความสัมพันธ์ทางสังคมที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของการแลกเปลี่ยน ซึ่งสามารถใช้ทฤษฎีการแลกเปลี่ยน (exchange theory) จากการกระทำที่สังคมกำหนดและคาดหวัง โดยความสัมพันธ์จะต้องตั้งอยู่บนการรับรู้และการตัดสินใจในการแลกเปลี่ยน ๓) ความสัมพันธ์ทางสังคมในลักษณะเท่าเทียมและไม่เท่าเทียม ความสัมพันธ์ที่วางอยู่บนพื้นฐานการแลกเปลี่ยนก่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนที่สมดุล และไม่สมดุล ซึ่งสามารถเชื่อมโยงไปถึงกระบวนการความเข้มแข็งในขั้นตอนของกิจกรรมสาธารณะของชุมชนในการสร้างเครือข่ายการมีส่วนร่วม ๔) ความถี่และระยะเวลาของความสัมพันธ์เป็นจุดในการกำหนดพฤติกรรม ซึ่งสามารถพิจารณาได้จากระบบและลักษณะของการติดตามและประเมินผลจากโครงการเครือข่ายที่มีกิจกรรมที่ต่อเนื่อง แนวคิดการวิเคราะห์โครงสร้างความสัมพันธ์ดังกล่าว จะเห็นได้ว่า มีความเกี่ยวข้องกับข้อมูลความสัมพันธ์การติดต่อสื่อสารและการพบปะระหว่างกลุ่ม

โดยการวิเคราะห์ถึงโครงสร้างความสัมพันธ์ของเครือข่ายนั้น เราสามารถพิจารณาได้จากตัวอย่างของกระบวนการทำงานของเครือข่ายคอมพิวเตอร์และอินเทอร์เน็ต ที่เชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนที่อยู่ในสถานที่ต่างๆ เข้าด้วยกัน และความสามารถในการตอบสนองความต้องการของผู้คนในการค้นหาข้อมูล การแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร ความรู้ ความคิดเห็น การให้คำปรึกษา และกระบวนการเรียนรู้ในด้านต่างๆ ซึ่งความเป็นข่ายใยที่เชื่อมโยงระบบคอมพิวเตอร์และอินเทอร์เน็ตนั้น มีสิ่งที่เกี่ยวข้องกันในรูปแบบต่างๆ อย่างมากมาย ทั้งในด้านข้อมูล ระบบการติดต่อสื่อสาร และระบบการบริหารจัดการในเรื่องของผลิตภัณฑ์ (hardware and software) รวมทั้งการจัดการระบบที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์และสังคม

ดังนั้น การวิเคราะห์เครือข่ายด้วยการพิจารณาถึงความสัมพันธ์ในสังคมมนุษย์ ก็คือ การพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างปัจเจกบุคคล กลุ่มคน องค์กร กิจกรรม กระบวนการทำงาน และรูปแบบความสัมพันธ์อื่นๆ ที่นำไปสู่การจัดการตนเองและการปรับบทบาทระหว่างกัน

นอกจากนี้ การวิเคราะห์โครงสร้างความสัมพันธ์ของเครือข่าย ยังสามารถพิจารณาได้จากองค์ประกอบของเครือข่ายในด้านต่างๆ ตามที่กล่าวแล้ว เช่น จิตสำนึกร่วม ความสัมพันธ์ของสมาชิกหลักการ (principle) จุดมุ่งหมาย (purpose) ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลกับกระบวนการทำงาน กิจกรรม โหนด (nodes) ชุมทาง (hub) ระบบการติดต่อสื่อสาร ปัจจัยกระบวนการผลิต และผลผลิตของเครือข่าย ซึ่งอาจจะมีการกำหนดตัวชี้วัดเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งเหล่านั้นที่เกิดขึ้นโดยนัยต่างๆ เช่น ความสัมพันธ์ระหว่างปัจเจกบุคคลกับกลุ่มคน ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับกระบวนการทำงาน และความสัมพันธ์ระหว่างคน งาน กิจกรรม และความสัมพันธ์โดยนัยอื่นๆ โดยสิ่งที่ควรพิจารณาเกี่ยวกับโครงสร้างความสัมพันธ์ของเครือข่ายนั้น คือ การเข้าใจถึงกระบวนการและสถานการณ์ที่แปรเปลี่ยนไปตามกาลเวลา และต้องอาศัยกระบวนการเรียนรู้ และการติดต่อสื่อสาร ซึ่งเป็นเส้นทางการเชื่อมโยงความสัมพันธ์ของผู้คนที่จะนำไปสู่การพัฒนาและการจัดตนเองอย่างต่อเนื่อง

๒.๓.๑๐ การวิเคราะห์ผลงานของเครือข่าย

การวิเคราะห์ผลงานของเครือข่ายนั้น เป็นวิเคราะห์ถึงผลการดำเนินงานของเครือข่ายที่มีความเกี่ยวข้องกับปัจจัยในด้านต่างๆ ได้แก่ ๑) การต่อรองและการจัดสรรผลประโยชน์ ๒) การสร้างพื้นที่ทางสังคม ๓) การสร้างตัวตนของเครือข่าย ๔) การปรับความสัมพันธ์เชิงอำนาจ และ ๕) การสร้างชุมชนความรู้แนวปฏิบัติ โดยวิเคราะห์ในแนวทางดังกล่าวอาจถือได้ว่าเป็นการประเมินศักยภาพการสรุปผลการดำเนินงานและการวัดผลลัพธ์ของเครือข่าย โดยใช้เครื่องมือชี้วัดที่หลากหลาย ซึ่งสามารถวิเคราะห์ในประเด็นดัง ต่อไปนี้

๑) การวิเคราะห์ผลงานของเครือข่ายในด้านการต่อรองและการจัดสรรผลประโยชน์ เป็นการวิเคราะห์ถึงกระบวนการสร้างพลังและอำนาจในการต่อรองเครือข่ายที่เกี่ยวข้องกับสถานการณ์ที่เกิดขึ้น การจัดตนเองและความสัมพันธ์กับสังคมรวมถึงการจัดสรรผลประโยชน์ระหว่างกัน โดยเป็นการศึกษาวิเคราะห์กระบวนการใช้พลังและอำนาจของเครือข่าย เพื่อให้เกิดการขับเคลื่อนทางสังคม การปรับเปลี่ยนแนวคิด และกระบวนการทำงานในรูปแบบใหม่ที่จะสร้างสรรค์ในสิ่งที่ตนเองดำเนินการและสิ่งที่สังคมส่วนใหญ่ต้องการให้เกิดขึ้น ตัวอย่างเช่น การวิเคราะห์ผลการดำเนินงานของเครือข่ายสิ่งแวดล้อมที่สามารถร่วมกันกำหนดแนวทางการป้องกันการบุกรุกป่าชายเลน และการต่อรองเพื่อให้ภาครัฐศึกษาผลกระทบที่อาจจะเกิดขึ้นจากการทำโครงการของภาครัฐ เป็นต้น ซึ่งสามารถกำหนดตัวชี้วัดในการวิเคราะห์ เช่น การสร้างพลังในการต่อรองของเครือข่าย การจัดสรรผลประโยชน์ระหว่างกลุ่ม และความสามารถในการจัดการทรัพยากรในชุมชน เป็นต้น

๒) การวิเคราะห์ผลงานเครือข่ายในด้านการสร้างพื้นที่ทางสังคม เป็นการวิเคราะห์ถึงการเปิดและการสร้างช่องว่างทางสังคมที่ให้ผู้คนได้มีโอกาสในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในกระบวนการทำงานของเครือข่าย และกระบวนการตอบสนองต่อความรู้สึกทางด้านจิตใจของผู้คนในเครือข่ายว่าตนเองมีพื้นที่แสดงเจตจำนงในการร่วมกันสร้างพลัง และความรู้ใหม่ต่อชุมชนและสังคมที่ตนเองอาศัยอยู่ เป็นการเกิดโอกาสให้ผู้คนเข้ามาร่วมกันดำเนินการภายใต้วัตถุประสงค์และเป้าหมายอันเดียวกัน รวมทั้งการขยายขอบเขตการทำงานให้กว้างขวางออกไป ซึ่งเป็นกระบวนการที่ทำให้สมาชิกเกิดความภูมิใจในสิ่งที่ตนได้ร่วมดำเนินการ

โดยการวิเคราะห์เครือข่ายโดยนัยนี้ สามารถพิจารณาได้จากการเสริมสร้างโอกาสในการเรียนรู้ การสร้างความพึงพอใจให้กับมวลสมาชิก การสร้างการยอมรับในสังคม การขยายขอบเขตการทำงาน และการสร้างไว้วางใจซึ่งกันและกันของสมาชิก โดยการสร้างพื้นที่ทางสังคมถือว่าเป็นภารกิจที่ควรพิจารณาอย่างยิ่งในกระบวนการทำงานของเครือข่าย

๓) การวิเคราะห์ผลงานของเครือข่ายในด้านการสร้างตัวตน/อัตลักษณ์ของเครือข่าย ถ้าเรากล่าวถึงโครงสร้างของตัวตนที่มีองค์ประกอบสามระดับชั้น ได้แก่ ก.บุคลิกภาพชั้นนอก เช่น พฤติกรรมลักษณะย่อย การผดุงตนให้อยู่รอด และความสัมพันธ์อันใกล้ชิด ข.บุคลิกภาพชั้นใน เช่น กิเลส ความคิดยึดติด อัตลักษณ์เฉพาะ และ ค.แก่นกลางบุคลิก เช่น โลกทัศน์ ความเชื่อพื้นฐาน กลไกการป้องกันตนเอง เป็นต้น (สันติกโรภิกขุ, www.enneagramthailand.com) เราจะพบว่า การสร้างตัวตนของเครือข่ายก็เช่นเดียวกัน เป็นการแสดงออกซึ่งตัวตนของเครือข่ายที่มีต่อสังคม โดยเป็นการสร้างจุดยืนและการจัดการตนเองอีกรูปหนึ่งในความเป็นชายเียที่มีการเชื่อมต่อกับสิ่งต่างๆ ซึ่งคาสเทลส์ (๑๙๙๘) ได้แบ่งกระบวนการสร้างอัตลักษณ์ไว้ ๓ ประการ คือ การสร้างอัตลักษณ์เพื่อ

รับรองความชอบธรรม การสร้างอัตลักษณ์เชิงต่อต้าน และการสร้างอัตลักษณ์เชิงวางแผน ซึ่งการสร้างตัวตน/อัตลักษณ์เครือข่ายแต่ละประเภทจะนำไปสู่โครงสร้างทางสังคมที่แตกต่าง การสร้างอัตลักษณ์เพื่อความชอบธรรมนั้นจะก่อกำเนิดประชาคม กลุ่มชมรม และองค์กรต่างๆ การสร้างอัตลักษณ์เชิงต่อต้านจะนำไปสู่การรวมตัวของชุมชนที่ระอุไปด้วยแนวคิด และการกระทำเชิงต่อต้าน (จากสิ่งรุกรานจากภายนอก) ส่วนการสร้างอัตลักษณ์เชิงวางแผน เพื่อการเปลี่ยนแปลงสิ่งต่างๆ ที่ตนมุ่งหมายให้เกิดขึ้น และการสร้างคนที่ทำงานเพื่อสังคม

ดังนั้น การวิเคราะห์ผลงานในด้านการสร้างตัวตนของเครือข่าย ก็คือ การพิจารณาถึงการแสดงออกของเครือข่ายที่เป็นไปเพื่อการสร้างประชาสังคม การชุมนุมต่อต้านสิ่งรุกรานจากภายนอก หรือการยืนหยัดในสิ่งที่ตนเองเป็น และการพัฒนาตนเองเพื่อการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งอาจพิจารณาได้จากประเด็นหรือตัวชี้วัดในด้านต่างๆ เช่น การเสริมสร้างประชาคมการพัฒนา การสร้างชุมชนแนวปฏิบัติ การค้นหาเป้าหมายของตนเอง การตอบสนองต่อการเรียนรู้ในระดับกลุ่มและเครือข่าย การดำรงตนในท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลง และการประเมินตนเองเกี่ยวกับสถานการณ์ที่เกิดขึ้น เป็นต้น

๔. การวิเคราะห์ผลงานของเครือข่ายในด้านการปรับความสัมพันธ์เชิงอำนาจ เป็นการวิเคราะห์ถึงความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่มีผลต่อกระบวนการเรียนรู้ การให้ และการรับบนความเท่าเทียมของฝ่ายต่างๆ ในสังคม โดยมองถึงกระบวนการที่จะก่อให้เกิดการประสานความร่วมมือของทุกฝ่ายทั้งในด้านการอุปถัมภ์ การต่อต้านเชิงอำนาจ และการต่อรองผลประโยชน์ เพื่อให้ความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นนั้นมีอิทธิพลต่อการตัดสินใจของสมาชิกในลักษณะเท่าเทียม และปรับความสัมพันธ์โดยการสร้างปฏิสัมพันธ์ในแนวราบเพื่อให้เกิดการเรียนรู้ระหว่างฝ่ายต่างๆ จึงเป็นการวิเคราะห์เครือข่ายอีกนัยหนึ่ง ซึ่งสามารถกำหนดตัวชี้วัดได้ เช่น รูปแบบโครงสร้างการทำงาน การมีส่วนร่วมในกิจกรรม และกระบวนการตัดสินใจของเครือข่าย เป็นต้น

๕) การวิเคราะห์ผลงานเครือข่ายในด้านการสร้างชุมชนแนวปฏิบัติเป็น การวิเคราะห์ถึงกระบวนการสร้างแรงจูงใจและกระบวนการไต่รอบแนวคิด และความรู้ที่เกิดขึ้นจากความสามารถสามัคคีของสมาชิกในเครือข่ายที่รวมเข้าเป็นชุมชนแนวปฏิบัติ (Communities of practice) โดยเป็นการวิเคราะห์ถึงความรู้สึกและความตั้งใจของฝ่ายต่างๆ ที่จะเข้าร่วมสร้างสรรค์ผลงานของเครือข่ายให้เป็นที่ประจักษ์ทั้งในด้านการสร้างประเด็นในการปฏิบัติ ความไว้วางใจของคนในชุมชน และปฏิบัติการ (Practice) ซึ่งเป็นพลังอันแฝงฝังอยู่ในเครือข่าย เป็นการวิเคราะห์เครือข่ายว่าเป็นเสมือนการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิก กิจกรรม และกระบวนการต่างๆ ในชุมชนแนวปฏิบัติ ซึ่งเป็นกลุ่มที่มีความสนใจ มีปัญหา หรือมีแรงปรารถนา (Passion) ในสิ่งหนึ่งร่วมกัน และเสริมสร้างความรู้ความเชี่ยวชาญในสิ่งที่สมาชิกในชุมชนเห็นร่วมกันผ่านการปฏิสัมพันธ์ภายในชุมชนอย่างต่อเนื่อง (พูนลาภ อุทัยเลิศอรุณ, ๒๕๔๗, น.๔) ซึ่งสามารถวิเคราะห์ได้จาก ๑) โดเมน (domain) คือ การกำหนดหัวข้อ/ประเด็นที่ชุมชนมีแรงปรารถนาอย่างแรงกล้าที่จะนำไปสู่การผลักดันกิจกรรมของชุมชนอย่างต่อเนื่อง ๒) ชุมชน คือ การรวมตัวกันอย่างสนิทสนมที่เต็มไปด้วยความไว้วางใจ ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญที่นำไปสู่การเปลี่ยนความรู้อย่างจริงจัง และ ๓) แนวปฏิบัติ (practice) ซึ่งเป็นผลลัพธ์ที่เกิดจากการรวมตัวกันของสมาชิกในชุมชน โดยเป็นความรู้ในรูปแบบต่างๆ ที่สมาชิกในชุมชนร่วมกันสร้างขึ้น และ

นำความรู้ที่ได้นั้นไปใช้เป็นแนวทางในการทำงานประจำของตน รวมทั้งการนำสิ่งที่ตนเรียนรู้ในงานป้อนกลับเข้าสู่ชุมชน จนกลายเป็นความรู้ที่ลึกซึ้ง ซึ่งเป็นการจัดการความรู้แนวใหม่

การวิเคราะห์เครือข่ายโดยนัยนี้ เป็นเสมือนการตั้งคำถามที่ว่า ทำไมเครือข่ายของภาคประชาชนบางแห่งจึงดำเนินการต่อไปได้ ทั้งๆ ที่ไม่มีการสนับสนุนจากภาครัฐหรือองค์กรภายนอก และเมื่อทราบถึงคำตอบก็จะพบว่า การร่วมแรงร่วมใจของคนในชุมชนที่วัตถุประสงค์เป้าหมายอันเดียวกันนั้น เป็นปัจจัยหลักในการดำเนินงานของชุมชนให้มีความต่อเนื่อง ดังนั้น การวิเคราะห์เครือข่ายในด้านการสร้างชุมชนแนวปฏิบัติ ก็คือ การพิจารณาถึง กลุ่มความสนใจ การเสริมสร้างความเข้มแข็งอันหนึ่งอันเดียวกัน และกระบวนการที่ก่อให้เกิดความเคลื่อนไหวของข้อมูล กิจกรรม และผลงานของเครือข่าย

สรุป การวิเคราะห์ผลงานของเครือข่ายใน ๕ ประเด็นดังกล่าว เป็นการวิเคราะห์ถึงผลงานของความเป็นเครือข่ายที่เชื่อมโยงกับกระบวนการต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นการต่อรองผลประโยชน์และอำนาจ การจัดตนเองในท่ามกลางความเปลี่ยนแปลง การสร้างอัตลักษณ์หรือจุดยืนของตนเอง และการปรับความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่จะต้องดำเนินการภายใต้การเสริมสร้างชุมชนแนวปฏิบัติอย่างต่อเนื่อง ดังนั้น การวิเคราะห์ผลงานของเครือข่ายจึงเป็นแนวทางหนึ่งในการประเมินเครือข่าย เพื่อทราบถึงการจัดการเครือข่ายที่มีชีวิตชีวาในท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลงในยุคโลกาภิวัตน์ และยุคสังคมเครือข่ายแห่งการสร้างอัตลักษณ์

จากแนวทางการวิเคราะห์และการประเมินเครือข่ายดังกล่าวจะเห็นได้ว่า ได้มีความพยายามของนักวิชาการและผู้ที่ทำงานด้านเครือข่ายในการกำหนดเกณฑ์ชี้วัด เพื่อที่จะวิเคราะห์ถึงเครือข่ายว่า เครือข่ายใดมีความเข้มแข็ง มีระบบการจัดการที่มีประสิทธิภาพ มีความเคลื่อนไหวที่มีชีวิตชีวา มีการเคลื่อนไหวของข้อมูลและกิจกรรม ฯลฯ โดยพยายามยกเอาองค์ประกอบของเครือข่าย กระบวนการ โครงสร้างความสัมพันธ์ และผลงานของเครือข่าย มาเป็นแนวทางการวิเคราะห์และนำมาอธิบายโดยการสร้างเกณฑ์ชี้วัดขึ้นมา ซึ่งตัวอย่างเกณฑ์ชี้วัดได้กล่าวมาแล้วนั้นมีความหลากหลายและแตกต่างกันตามที่แต่ละฝ่ายจะกำหนดขึ้น เพื่อให้เหมาะสมกับกระบวนการดำเนินงานของเครือข่ายและสถานการณ์ที่เกิดขึ้น

พระมหาสุทิตย์ อาภากร กล่าวไว้ว่า นอกจากนี้ ยังมีเทคนิคและเครื่องมือในการจัดการเครือข่ายอีกมากมาย ที่สามารถนำมาประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมกับสภาพการณ์ที่เกิดขึ้น เช่น

๑. แผนที่วงจรเครือข่าย (Network maps) เป็นเทคนิคที่ช่วยให้เกิดการค้นหาบุคคลและทรัพยากรต่างๆ ที่มีอยู่ในชุมชนและเครือข่าย โดยแผนที่วงจรเครือข่ายนั้นสามารถทำให้เห็นถึง คน กลุ่มคน ผู้นำ หรือทรัพยากรที่มีอยู่ในเครือข่ายตามลำดับความสำคัญ เช่น เราต้องการทราบว่าใครเป็นผู้นำที่มีความรู้ความสามารถในการที่จะนำพาเครือข่ายไปสู่เป้าหมาย หลังจากนั้นจึงใช้การสัมภาษณ์ พูดคุย เพื่อจะทำให้ทราบถึงแนวทางการทำงานและความตั้งใจจริงในการทำงานเครือข่าย

๒. ผังกิจกรรม (Activity chart) เป็นการบันทึกข้อมูลที่ได้จากผู้ใช้ข้อมูลลงบนกระดาษเปล่า โดยวาดภาพสภาพต่างพื้นที่ต่างๆ ให้ชัดเจน เพื่อให้การประชุมของเครือข่ายดำเนินไปได้อย่างมีประสิทธิภาพ เป็นต้น

๓. พฤษภษาเครือข่าย (Network tree) หรือโครงสร้างเครือข่าย โดยเขียนถึงความสัมพันธ์ของเครือข่าย และรายละเอียดต่างๆ ของเครือข่าย เช่น เครือข่ายป่าชุมชน เครือข่ายเกษตรทางเลือก เครือข่ายวัฒนธรรม เป็นต้น

๔. ปฏิทินแรงงาน (Labor calender) เป็นการเขียนข้อมูลเกี่ยวกับกิจกรรมการกิจกรรมของเครือข่ายที่ดำเนินการในแต่ละช่วงของเครือข่ายใดเครือข่ายหนึ่ง เพื่อให้เห็นแผนงานที่ชัดเจน เป็นต้น

๕. ปฏิทินฤดูกาล (Seasonal analysis) เป็นภาพปฏิทินที่แสดงข้อมูลด้านต่างๆ ของเครือข่าย อาทิ ข้อมูลเรื่องประเด็นปัญหา กิจกรรมที่ทำในเครือข่าย เป็นต้น ที่ทำให้ทราบถึงในช่วงเวลาที่สำคัญต่างๆ ของเครือข่าย

๖. แผนที่ทรัพยากร (Resource map) เป็นแผนที่ที่แสดงขอบเขตในเชิงพื้นที่ หรือสถานที่ดำเนินการของเครือข่าย ทั้งในด้านเส้นทางคมนาคมแหล่งทรัพยากร ป่าไม้ พื้นที่การเกษตร เป็นต้น

๗. แผนที่ภาพตัดขวาง (Transect map) เป็นการวาดภาพแสดงลักษณะภูมิประเทศของพื้นที่ใดพื้นที่หนึ่ง ที่เกี่ยวกับสภาพทางกายภาพและชีวภาพ ซึ่งจะเป็นประโยชน์ต่อการจัดเครือข่ายตามประเด็นปัญหาที่เกิดขึ้น เช่น การจัดการป่าชุมชนในภาคเหนือ เป็นต้น

๘. เมตริกคะแนน (Matrix ranking) เป็นการแสดงตารางวิเคราะห์เปรียบเทียบความสำคัญของเครือข่ายที่ได้ดำเนินการว่ามีผลการดำเนินการอย่างไร และผลที่เกิดขึ้นเป็นเช่นใด เป็นต้น เพื่อที่จะได้ปรับปรุงกระบวนการทำงานของเครือข่ายให้มีประสิทธิภาพมากขึ้น

๙. เมตริกคะแนนแหล่งข้อมูลข่าวสาร (Matrix scoring of information source) เป็นตารางวิเคราะห์การเปรียบเทียบความสำคัญของแหล่งข้อมูลข่าวสารที่มีจากทัศนะของคนในเครือข่าย ในรูปของการให้ค่าคะแนนจำแนกตามประเภทข้อมูลข่าวสาร และความรู้ที่ได้รับจากแหล่งต่างๆ และบอกถึงประโยชน์และความสำคัญที่ได้รับจากแหล่งข่าวนั้นๆ ว่ามีความสัมพันธ์เชื่อมโยงและจะเกิดผลกระทบอย่างไร เป็นต้น^{๕๕}

เทคนิคและเครื่องมือในการจัดการเครือข่ายเหล่านี้ เป็นสิ่งที่ผู้ทำงานด้านเครือข่ายและผู้ที่เกี่ยวข้องจำเป็นต้องนำมาประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมกับวัตถุประสงค์ของการพัฒนาเครือข่าย และในการจัดการเครือข่ายนั้นบางวิธีการต้องใช้เทคนิคและเครื่องมือหลายอย่างรวมกัน เพื่อความเข้าใจในกระบวนการทำงานของเครือข่าย และสภาพการณ์ที่เกิดขึ้นอย่างแท้จริง

อย่างไรก็ตาม ในการเลือกใช้เทคนิคและเครื่องมือต่างๆ นั้น ผู้ที่มีส่วนร่วมในเครือข่ายอาจประยุกต์ใช้กับขั้นตอนและวงจรชีวิตเครือข่าย เพราะจะทำให้เกิดความเข้าใจที่ชัดเจนเกี่ยวกับกระบวนการจัดการเครือข่ายและสภาพการณ์ที่เกิดขึ้น โดยแนวทางการเลือกใช้เทคนิคและเครื่องมือการจัดการเครือข่าย ดังนี้

๑. ขั้นระดมและก่อตัวของเครือข่าย ในขั้นตอนนี้มีความจำเป็นที่เครือข่ายจะต้องเรียนรู้กลุ่ม องค์กร และสถานการณ์ที่เกิดขึ้น พร้อมทั้งการแสวงหาแนวร่วมเพื่อดำเนินกิจกรรมของเครือข่าย ดังนั้น จำเป็นต้องมีความรู้ในขั้นตอนนี้ดังกล่าว โดยสามารถเลือกใช้เทคนิคและเครื่องมือใน

^{๕๕} พระมหาสุทนต์ อากาศโร, ๒๕๕๐, อ้างแล้ว, หน้า ๑๘๓ - ๑๘๖.

การจัดการเครือข่าย เช่น การศึกษาข้อมูลทุติยภูมิ/เอกสารการศึกษา ศึกษาวิเคราะห์ชุมชน เครือข่าย โดยใช้การศึกษาแบบมีส่วนร่วม การสังเกตการณ์ การสัมภาษณ์ การใช้ผังกิจกรรมในเชิงพื้นที่ การใช้พหุภาษาเครือข่าย การประชุมย่อย การจัดเวทีสาธารณะ และการสรุปทเรียน ฯลฯ

๒. ขั้นตอนสร้างพันธมิตรและการบริหารเครือข่าย ในขั้นตอนนี้จำเป็นต้องสร้างศรัทธาในการบริหารจัดการเครือข่าย และการสร้างแนวร่วมเพื่อให้กิจกรรมของเครือข่ายดำเนินต่อไปได้ ดังนั้นควรเลือกใช้เทคนิคและเครื่องมือในการจัดการเครือข่าย เช่น การสัมภาษณ์ การศึกษาดูงาน การฝึกอบรม การใช้เทคนิคต่างๆ เช่น AIC PAR ฯลฯ การประชุมกลุ่มย่อย การจัดเวทีสาธารณะ การจัดการพื้นที่รูปธรรม การจัดการประเด็นเร่งด่วน การจัดศูนย์ข้อมูลข่าวสาร การสื่อสารไร้ขีดจำกัด (unlimited communications) การสรุปทเรียน ฯลฯ

๓. ขั้นการพัฒนาความสัมพันธ์และการใช้ประโยชน์ เป็นขั้นตอนที่มีความต่อเนื่องของกิจกรรม ดังนั้น จะต้องต้องมีแบบแผนในการปฏิบัติงานที่เหมาะสม และมีการสื่อสารให้เผยแพร่ออกไปให้มากที่สุดที่จะทำได้ โดยสามารถเลือกใช้เทคนิคและเครื่องมือในการจัดการเครือข่าย เช่น การประชุมกลุ่มย่อย การใช้เทคนิค AIC PRA ฯลฯ การจัดเวทีสาธารณะ การสื่อสารไร้ขีดจำกัด การวิจัยเชิงปฏิบัติการ การจัดการพื้นที่รูปธรรม การจัดการประเด็นเร่งด่วน การจัดแผนผังใยแมงมุม การจัดศูนย์ข้อมูลข่าวสาร การสรุปทเรียน ฯลฯ

๔. ขั้นรักษาความสัมพันธ์และความต่อเนื่อง เป็นขั้นตอนที่จะต้องมีการระดมความคิดเห็น สติปัญญา และการผลักดันให้เกิดกิจกรรมอย่างต่อเนื่องเพื่อมิให้เครือข่ายอยู่ในภาวะที่ถดถอย ดังนั้นจึงต้องเลือกใช้เทคนิคที่เหมาะสมโดยมีเทคนิคและเครื่องมือ เช่น การประชุมกลุ่มย่อย การสื่อสารไร้ขีดจำกัด การปฏิบัติการ e-learning การจัดเวทีสาธารณะ การจัดการพื้นที่รูปธรรม การจัดการประเด็นเร่งด่วน การจัดศูนย์ข้อมูลข่าวสาร การจัดแผนผังใยแมงมุม การสรุปทเรียน ฯลฯ

เทคนิคและเครื่องมือดังกล่าว ผู้ที่เกี่ยวข้องกับการบริหารจัดการเครือข่ายสามารถประยุกต์ใช้ได้ในทุกขั้นตอนของการจัดการเครือข่าย โดยเทคนิคและเครื่องมือเหล่านั้น ต่างก็มีข้อดีและข้อจำกัดในตัวเอง และการเข้าใจถึงบริบทและสถานการณ์ที่เกิดขึ้น จะช่วยให้การเลือกใช้เทคนิคและเครื่องมือต่างๆ มีความเหมาะสมยิ่งขึ้น

๒.๓.๑๑ แนวทางการสร้างเครือข่ายทางสังคมตามแนวพุทธ

๑) หลักอปริหานิยธรรม ๗

พระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงหลักธรรมหลายประการที่เกี่ยวข้องกับการสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์ของคนในสังคม อาทิ

อปริหานิยธรรม ๗^{๕๙} ของกษัตริย์วัชชี หรือ วัชชีอปริหานิยธรรม ๗ ธรรมอันไม่เป็นที่ตั้งแห่งความเสื่อม เป็นไปเพื่อความเจริญฝ่ายเดียว สำหรับหมู่ชนหรือผู้บริหารบ้านเมือง

๑. หมั่นประชุมกันเนื่องนิตย์

๒. พร้อมเพรียงกันประชุม พร้อมเพรียงกันเลิกประชุม พร้อมเพรียงกันทำกิจที่พึงทำ ข้อนี้แปลอีกอย่างหนึ่งว่า : พร้อมเพรียงกันลุกขึ้นป้องกันบ้านเมือง พร้อมเพรียงกันทำกิจทั้งหลาย

^{๕๙} ที.ม. ๑๐/๖๘/๘๖; อ.จ.สตต.ก. ๒๓/๒๐/๑๘.

๓. ไม่บัญญัติสิ่งที่มีได้บัญญัติไว้ (อันขัดต่อหลักการเดิม) ไม่ลบล้างสิ่งที่บัญญัติไว้ (ตามหลักการเดิม) ถือปฏิบัติมั่นตามวัชชีธรรม (หลักการ) ตามที่วางไว้เดิม

๔. ท่านเหล่าใดเป็นผู้ใหญ่ในชนชาววัชชี เคารพนับถือท่านเหล่านั้น เห็นถ้อยคำของท่านว่าเป็นสิ่งอันควรรับฟัง

๕. บรรดาภคบุตรภคมารีทั้งหลาย ให้อยู่ดีโดยมิถูกข่มเหง หรืออดคร่าชื่นใจ

๖. เคารพสักการบูชาเจดีย์ (ปูชนียสถานและปูชนียวัตถุ ตลอดถึงอนุสาวรีย์ต่างๆ) ของวัชชี (ประจำชาติ) ทั้งหลาย ทั้งภายในและภายนอก ไม่ปล่อยให้ธรรมิกพลีที่เคยให้เคยทำแก่เจดีย์เหล่านั้นเสื่อมทรามไป

๗. จัดให้ความอารักขา ค้ำครอง ป้องกัน อันชอบธรรม แก่พระอรหันต์ทั้งหลาย (ในที่นี้กินความกว้าง หมายถึงบรรพชิตผู้ดำรงธรรมเป็นหลักใจของประชาชนทั่วไป) ตั้งใจว่า ขอพระอรหันต์ทั้งหลายที่ยังมีได้มา พึงมาสู่แคว้นแคว้น ที่มาแล้วพึงอยู่ในแคว้นแคว้นโดยผาสุก

อุปทานิยธรรม ๗ ประการนี้ พระพุทธเจ้าตรัสแสดงแก่เจ้าวัชชีทั้งหลายผู้ปกครองรัฐโดยระบอบสามัคคีธรรม (republic) ซึ่งรัฐคู่อริยอมรับว่า เมื่อชาววัชชียังปฏิบัติตามหลักธรรมนี้ จะเอาชนะด้วยการรบไม่ได้ นอกจากจะใช้การเกลี้ยกล่อมหรือแยกให้แตกสามัคคี

อุปทานิยธรรม ๗ ของภิกษุ หรือ ภิกษุอุปทานิยธรรม ๗ ธรรมอันไม่เป็นที่ตั้งแห่งความเสื่อม เป็นไปเพื่อความเจริญฝ่ายเดียวสำหรับภิกษุทั้งหลาย

๑. หมั่นประชุมกันเนื่องนิตย์

๒. พร้อมเพรียงกันประชุม พร้อมเพรียงกันเลิกประชุม พร้อมเพรียงกันทำกิจที่สงฆ์จะต้องทำ ข้อนี้แปลอีกอย่างว่า : พร้อมเพรียงกันประชุม พร้อมเพรียงกันลุกขึ้นจัดการแก้ไข สิ่งเสียหาย เหตุไม่งาม พร้อมเพรียงกันทำกิจที่สงฆ์จะต้องทำ

๓. ไม่บัญญัติสิ่งที่พระพุทธเจ้าไม่ทรงบัญญัติ ไม่ลบล้างสิ่งที่พระองค์ทรงบัญญัติไว้ สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลายตามที่พระองค์ทรงบัญญัติไว้

๔. ภิกษุเหล่าใดเป็นผู้ใหญ่ เป็นสังฆบิดร เป็นสังฆปริณายก เคารพนับถือภิกษุเหล่านั้น เห็นถ้อยคำของท่านว่าเป็นสิ่งอันควรรับฟัง

๕. ไม่ลู่อำนาจต้นหาคือความอยากที่เกิดขึ้น

๖. ยินดีในเสนาสนะป่า

๗. ตั้งสติระลึกไว้ในใจว่า เพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลายผู้มีศีลงาม ซึ่งยังไม่มา ขอให้มา ที่มาแล้ว ขอให้อยู่ผาสุก

๒) หลักทศ ๖

ในสังคาลงสูตร พระพุทธเจ้าได้ตรัสถึงความสัมพันธ์ของบุคคลที่เราจะต้องเกี่ยวข้องกับทางสังคมดุจทิศที่อยู่รอบตัวเรา ซึ่งทางพระพุทธศาสนาเรียกว่า ทิศ ๖ เพื่อให้บุคคลได้ปฏิบัติต่อกันและกันอย่างไม่มีใครได้เปรียบเสียเปรียบ แต่กลับทำให้เกิดความสามัคคีและเกิดเป็นสัมพันธภาพที่ดีต่อกันอย่างแน่นแฟ้นยิ่งขึ้น ซึ่งทิศ ๖ นั้น มีความโดยย่อว่า

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเวฬุวัน อันเป็นที่พระราชทานเหยื่อแก่กระแต ใกล้กรุงราชคฤห์ สมัยนั้นสังคาลงบุตรคฤหบดีลูกขึ้นแต่เช้า ออกจากกรุงราชคฤห์ มีผ้า

เปี้ยก มีผมเปี้ยก ประคองอัญชลินอบน้อมทิศทั้งหลาย คือ ทิศเบื้องหน้า ทิศเบื้องขวา ทิศเบื้องหลัง ทิศเบื้องซ้าย ทิศเบื้องล่าง ทิศเบื้องบน

ครั้งนั้น เวลาเช้า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงครองผ้า ถือบาตรและจีวรเสด็จเข้าไปบิณฑบาตยังกรุงราชคฤห์ ได้ทอดพระเนตรเห็นสิ่งคาลกบุตรคฤหบดี ซึ่งลุกขึ้นแต่เช้า ออกจากกรุงราชคฤห์ มีผ้าเปี้ยก มีผมเปี้ยก ประคองอัญชลี นอบน้อมทิศทั้งหลาย คือ ทิศเบื้องหน้า ทิศเบื้องขวา ทิศเบื้องหลัง ทิศเบื้องซ้าย ทิศเบื้องล่าง ทิศเบื้องบน ครั้นทอดพระเนตรเห็นแล้ว ได้ตรัสถามว่า ดูก่อนบุตรคฤหบดี เธอลุกแต่เช้า ออกจากกรุงราชคฤห์ มีผ้าเปี้ยก มีผมเปี้ยก ประคองอัญชลินอบน้อมทิศทั้งหลาย คือ ทิศเบื้องหน้า ทิศเบื้องขวา ทิศเบื้องหลัง ทิศเบื้องซ้าย ทิศเบื้องล่าง ทิศเบื้องบน เพราะเหตุอะไร

สิ่งคาลกบุตรคฤหบดี กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ บิดาของข้าพระองค์ เมื่อจะทำ กาลกิริยา ได้กล่าวไว้อย่างนี้ว่า นี่แน่ลูก เจ้าพึงนอบน้อมทิศทั้งหลาย ข้าพระองค์สักการะเคารพนับถือ บูชาคำของบิดา จึงลุกขึ้นแต่เช้า ออกจากกรุงราชคฤห์ มีผ้าเปี้ยก มีผมเปี้ยก ประคองอัญชลี นอบน้อมทิศทั้งหลาย คือ ทิศเบื้องหน้า ทิศเบื้องขวา ทิศเบื้องซ้าย ทิศเบื้องหลัง ทิศเบื้องล่าง ทิศเบื้องบน อยู่

ดูก่อนคฤหบดีบุตร ในวินัยของพระอริยเจ้า เขาไม่นอบน้อมทิศทั้ง ๖ กันอย่างนี้ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ในวินัยของพระอริยเจ้า ท่านนอบน้อมทิศ ๖ กันอย่างไร ขอประทานโอกาส ขอพระผู้มีพระภาคเจ้า จงทรงแสดงธรรมแก่ข้าพระองค์ตามที่ในวินัยของพระอริยเจ้า ท่านนอบน้อมทิศ ๖ กัน นั้นเกิด พระเจ้าข้า (ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๙๘/๒๐๒., เล่มที่ ๓ ภาคที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, หน้า ๗๗-๗๘.)

ดังนั้น ทิศ ๖ ซึ่งถือว่าเป็นหน้าที่หรือจรรยาบรรณของบุคคลที่เกี่ยวข้องกันโดยความเป็น บิดา มารดา กับ บุตร ธิดา ครู อาจารย์ กับ ศิษย์ หรือนักเรียน นักศึกษา เพื่อน กับ เพื่อน นาย กับ คนรับใช้ และสมณพราหมณ์ กับ ทายก ทายิกา ต่างก็มีจรรยาบรรณในตัวเองตามหลักทิศ ๖ ในสิ่งคาลกสูตร ดังที่สิ่งคาลกมานพได้ทำการนอบน้อมทิศ ๖ ตามที่พ่อสั่งไว้ และพระพุทธเจ้าได้ปฏิรูป ทิศ ๖ นั้นมาเป็นหน้าที่หรือจรรยาบรรณของบุคคลผู้มีความเกี่ยวข้องกันและกันดังกล่าว ซึ่งถือว่าเป็นที่มาของมนุษยสัมพันธ์ในพระพุทธศาสนา

สิ่งคาลกสูตรเป็นพระสูตรที่พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงธรรมแก่สิ่งคาลกมานพ กล่าวคือ ในขณะที่พระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณวัดพระเวฬุวัน ในกรุงราชคฤห์ ในตอนเช้าของวันหนึ่งพระพุทธเจ้า ได้เสด็จออกบิณฑบาต ได้ทอดพระเนตรเห็นมานพหนุ่มชื่อว่าสิ่งคาลกะ มีผ้าและผมเปี้ยกชุ่ม แล้วเดินประคองอัญชลีไหว้ทิศทั้งหลาย คือทิศเบื้องหน้า (ทิศตะวันออก) ทิศเบื้องขวา (ทิศใต้) ทิศเบื้องหลัง (ทิศตะวันตก) ทิศเบื้องซ้าย (ทิศเหนือ) ทิศเบื้องล่าง ทิศเบื้องบน หลังจากนั้นพระพุทธองค์ได้ทรงตรัสถามมานพนั้นว่า “คหบดีบุตรเธอลุกขึ้นแต่เช้า ออกจากกรุงราชคฤห์ มีผ้าเปี้ยก มีผมเปี้ยก ประคองอัญชลีไหว้ทิศทั้งหลาย คือ ทิศเบื้องหน้า ทิศเบื้องขวา ทิศเบื้องหลัง ทิศเบื้องซ้าย ทิศเบื้องล่าง ทิศเบื้องบนอยู่ เพราะเหตุไร”

สิ่งคาลกะ กราบทูลว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ บิดาของข้าพระองค์ ก่อนจะตาย ได้กล่าวไว้อย่างนี้ว่า นี่แน่ลูก เจ้าพึงไหว้ทิศทั้งหลาย ข้าพระองค์สักการะ เคารพ นับถือ บูชาคำของบิดา จึงลุกขึ้นแต่เช้า ออกจากกรุงราชคฤห์ มีผ้าเปี้ยก มีผมเปี้ยก ประคองอัญชลี ไหว้

ทิศทั้งหลาย คือ ทิศเบื้องหน้า ทิศเบื้องขวา ทิศเบื้องซ้าย ทิศเบื้องหลัง ทิศเบื้องล่าง ทิศเบื้องบน อยู่”

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “คหบดีบุตร ในอริยวินัย (ธรรมนิยมแบบแผนของพระอริยะ) เขาไม่ไหว้ทิศ ๖ กันอย่างนี้”

สิงคาลกะ คหบดีบุตรทูลถามว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ในอริยวินัย เขาไหว้ทิศ ๖ กันอย่างไร ขอประทานพระวโรกาส ขอพระผู้มีพระภาคจงทรงแสดงธรรมแก่ข้าพระองค์ ตามวิธีการไหว้ทิศ ๖ ในอริยวินัยเถิด”

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “คหบดีบุตร ถ้าอย่างนั้น เธอจงฟัง จงใส่ใจให้ดี เราจักกล่าว” สิงคาลกะ คหบดีบุตรทูลรับสนองพระดำรัสแล้ว พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “คหบดีบุตร อริยสาวก ละกรรมกิเลส (กรรมเครื่องเศร้าหมอง) ๔ ประการได้แล้ว ไม่ทำบาปกรรมโดยเหตุ ๔ ประการ และไม่ข้องแวะอบายมุข (ทางเสื่อม) ๖ ประการ แห่งโภคะทั้งหลาย อริยสาวกนั้นเป็นผู้ปราศจาก บาปกรรม ๑๔ ประการนี้แล้ว ชื่อว่าเป็นผู้ปิดป้องทิศ ๖ ปฏิบัติเพื่อครองโลกทั้งสอง ทำให้เกิดความ ยินดีทั้งโลกนี้และโลกหน้า หลังจากตายแล้ว ย่อมไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์”

ในพระสูตรดังกล่าวนี้ยังได้กล่าวถึงสถานภาพและบทบาทของคนที่เป็นอยู่ในสังคมว่า ทุกคนล้วนแล้วแต่มีความเกี่ยวข้องกันในฐานะใดฐานะหนึ่ง ที่จะช่วยส่งเสริมสนับสนุนให้เกิดความเกื้อกูลกัน โดยมีบทบาทหน้าที่ในการปฏิบัติต่อกันอย่างถูกต้องเหมาะสมดังนี้คือ

คหบดีบุตร เธอพึงทราบทิศ ๖ นี้ คือ พึงทราบว่า มารดาบิดาเป็นทิศเบื้องหน้า พึงทราบว่า อาจารย์เป็นทิศเบื้องขวา พึงทราบว่า บุตรและภรรยาเป็นทิศเบื้องหลัง พึงทราบว่า มิตรสหายเป็น ทิศเบื้องซ้าย พึงทราบว่า ทาสและกรรมกรเป็นทิศเบื้องล่าง พึงทราบว่า สมณพราหมณ์เป็นทิศเบื้อง บน

คหบดีบุตร บุตรพึงบำรุงมารดาบิดาผู้เป็นทิศเบื้องหน้าโดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

๑. ท่านเลี้ยงเรามา เราจักเลี้ยงท่านตอบ
๒. จักทำกิจของท่าน
๓. จักดำรงวงศ์ตระกูล
๔. จักประพฤติตนให้เหมาะสมที่จะเป็นทายาท
๕. เมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว ทำบุญอุทิศให้ท่าน

มารดาบิดาผู้เป็นทิศเบื้องหน้า บุตรบำรุงโดยหน้าที่ ๕ ประการนี้แล ย่อมอนุเคราะห์บุตร โดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

๑. ห้ามไม่ให้ทำความชั่ว
๒. ให้ตั้งอยู่ในความดี
๓. ให้ศึกษาศิลปวิทยา
๔. หาภรรยา (สามี) ที่สมควรให้
๕. มอบทรัพย์สมบัติให้ในเวลาอันสมควร

คหบดีบุตร ศิษย์พึงบำรุงอาจารย์ผู้เป็นทิศเบื้องขวา โดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

๑. ลูกขึ้นยืนรับ
๒. เข้าไปคอยรับใช้

๓. เชื้อฟุ้ง

๔. ดูแลปรนนิบัติ

๕. เรียนศิลปวิทยาโดยเคารพ

อาจารย์ผู้เป็นทิศเบื้องขวา ศิษย์บำรุงด้วยหน้าที่ ๕ ประการนี้แล ย่อมอนุเคราะห์ศิษย์ด้วยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

๑. แนะนำให้เป็นคนดี

๒. ให้เรียนดี

๓. บอกความรู้ในศิลปวิทยาทุกอย่างด้วยดี

๔. ยกย่องให้ปรากฏในมิตรสหาย

๕. ทำความป้องกันในทิศทั้งหลาย

คหบดีบุตร สามิพึงบำรุงภรรยาผู้เป็นทิศเบื้องหลังโดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

๑. ให้เกียรติยกย่อง

๒. ไม่ดูหมิ่น

๓. ไม่ประพฤตินอกใจ

๔. มอบความเป็นใหญ่ให้

๕. ให้เครื่องแต่งตัว

ภรรยาผู้เป็นทิศเบื้องหลัง สามิบำรุงด้วยหน้าที่ ๕ ประการนี้แล ย่อมอนุเคราะห์สามีด้วยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

๑. จัดการงานดี

๒. สงเคราะห์คนข้างเคียงดี

๓. ไม่ประพฤตินอกใจ

๔. รักษาทรัพย์ที่สามีหามาได้

๕. ขยันไม่เกียจคร้านในกิจทั้งปวง

คหบดีบุตร กุลบุตรพึงบำรุงมิตรสหายผู้เป็นทิศเบื้องซ้ายโดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

๑. การให้ (การแบ่งปันสิ่งของให้)

๒. กล่าววาจาเป็นที่รัก

๓. ประพฤติตนให้เป็นประโยชน์

๔. วางตนสม่ำเสมอ

๕. ไม่พูดจาหลอกลวงกัน

มิตรสหายผู้เป็นทิศเบื้องซ้าย กุลบุตรบำรุงโดยหน้าที่ ๕ ประการนี้แล ย่อมอนุเคราะห์กุลบุตรด้วยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

๑. ป้องกันมิตรผู้ประมาทแล้ว

๒. ป้องกันทรัพย์ของมิตรผู้ประมาทแล้ว

๓. เมื่อมีภัยก็เป็นที่พักพิงกันได้

๔. ไม่ละทิ้งในยามอันตราย

๕. นับถือตลอดถึงวงศ์ตระกูลของมิตร

คหบดีบุตร นายพื้งบำรุงทาสกรรมกร ผู้เป็นทิดเบื่องต่ำโดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

๑. จัดการงานให้ทำตามสมควรแก่กำลัง
๒. ให้อาหารและค่าจ้าง
๓. ดูแลรักษายามเจ็บป่วย
๔. ให้อาหารมีรสแปลก
๕. ให้หยุดงานตามโอกาส

ทาสกรรมกรผู้เป็นทิดเบื่องต่ำ นายบำรุงด้วยหน้าที่ ๕ ประการนี้แล ย่อมอนุเคราะห์นายด้วยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

๑. ตื่นขึ้นทำงานก่อนนาย
๒. เลิกงานเข้านอนทีหลังนาย
๓. ถือเอาแต่ของที่นายให้
๔. ทำงานให้ดีขึ้น
๕. นำคุณของนายไปสรรเสริญ

คหบดีบุตร กุลบุตรพื้งบำรุงสมณพราหมณ์ผู้เป็นทิดเบื่องบนโดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

๑. จะทำสิ่งใด ก็ทำด้วยเมตตา
๒. จะพูดสิ่งใด ก็พูดด้วยเมตตา
๓. จะคิดสิ่งใด ก็คิดด้วยเมตตา
๔. เปิดประตูต้อนรับ
๕. ถวายปัจจัยเครื่องยังชีพ

สมณพราหมณ์ผู้เป็นทิดเบื่องบน กุลบุตรบำรุงโดยหน้าที่ ๕ ประการนี้แลย่อมอนุเคราะห์กุลบุตรด้วยหน้าที่ ๖ ประการ คือ

๑. ห้ามไม่ให้ทำความชั่ว
๒. ให้ตั้งอยู่ในความดี
๓. อนุเคราะห์ด้วยน้ำใจอันดีงาม
๔. ให้ได้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง
๕. อธิบายสิ่งที่เคยฟังแล้วให้เข้าใจแจ่มแจ้ง
๖. บอกทางสวรรค์ให้

พระพุทธเจ้าทรงแสดงให้เห็นถึงเครือข่ายทางสังคมที่ควรมีการปรับเปลี่ยนบทบาทหน้าที่ของบุคคลตามสถานภาพที่ถูกต้อง โดยมีหลักการและโครงสร้างการจัดความสัมพันธ์ดังนี้

๑. หลักการเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงระบบและโครงสร้างความสัมพันธ์บนความเชื่อระหว่างมนุษย์กับอำนาจลึกลับมาเป็นระบบความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ในสังคม หลักการดังกล่าวนี้ถือว่าเป็นหัวใจสำคัญในการสร้างความสัมพันธ์ของมนุษย์ กล่าวคือ การแสดงออกของมนุษย์นั้นจะต้องตั้งอยู่บนข้อเท็จจริง มีเหตุผล มีความมุ่งหมาย เกิดประโยชน์ และความสุกและมั่งคั่งในการเปลี่ยนแปลงชีวิตและสังคมให้ดีขึ้น บนข้อความจริงที่ว่ามนุษย์จะต้องพึ่งตนเองและทำตนเองให้คนอื่นเขาพึ่งได้ และการที่ทุกคนรู้หลักในการพึ่งตนเองและพึ่งพาซึ่งกันและกันนั้น เป็นเหตุผลที่ใกล้ตัวมนุษย์มากที่สุดที่สามารถพิสูจน์ได้จากการกระทำต่อกันในสังคมนั้นเอง การกลับมาพิจารณาถึงการ

กระทำของมนุษย์การกระทำที่ตั้งอยู่บนกุศลหรืออกุศลธรรม ซึ่งถูกปรุงออกมาในรูปของการกระทำ หรือ กรรมนั้นมีผลที่เรียกว่าวิบาก ทั้งผลทางด้านดีเป็นกุศลวิบาก และผลในด้านร้ายเกิดโทษที่เรียกว่า อกุศลวิบาก รวมทั้งผลอันบริสุทธิ์ที่เกิดจากการกระทำด้วยปัญญาญาณและเมตตาธรรมอย่างยิ่ง

ความสัมพันธ์ที่มีประโยชน์นั้นต้องเป็นการกระทำที่สร้างสรรค์ตอบสนองความต้องการของคนทุกฝ่ายทั้งผู้กระทำและผู้ที่ถูกกระทำ และส่งเสริมความภาคภูมิใจของมนุษย์ในการสร้างสรรค์สิ่งต่างๆ การกระทำที่เป็นประโยชน์ที่เป็นกุศลนั้นย่อมก่อให้เกิดผลที่เรียกว่าความสุข ทั้งกายสุข บัญชี สุข สมานสุข ปัญญาสุข หรือวิมุตติสุขตามลำดับแห่งการกระทำที่ละเอียดขึ้นตามขีดความสามารถของมนุษย์แต่ละคน ดังนั้นหลักการที่สำคัญในพระสูตรนี้ยืนยันให้เห็นถึง หลักธรรมที่ต้องนำมาพัฒนาและยกระดับความสัมพันธ์ของมนุษย์ให้ถูกต้อง เกิดประโยชน์ และนำมาซึ่งความสุขในชีวิตและสังคมของมนุษย์นั่นเอง โดยที่ไม่ต้องพึ่งพาอำนาจเทพเจ้า หรืออำนาจลึกลับลึกลับบันดาลใดๆ มาเสกแต่งให้ชีวิตดีขึ้นหรือเลวลงแต่ประการใด

๒. หลักการกำหนดสถานภาพทางสังคมมนุษย์ที่เหมาะสมกับความเป็นจริงและความจำเป็นในการดำรงอยู่ร่วมกันในสังคม ในหลักธรรมเกี่ยวกับเรื่องทิศหกนั้นเป็นการยกบุคคลที่เกี่ยวข้องกับสังคาลกะ หรือเกี่ยวกับมนุษย์ทุกคน ได้อย่างสอดคล้องเหมาะสมตามจารีต ประเพณี และความสำคัญของบุคคลที่ต่างอิงอาศัยซึ่งกันและกัน โดยได้กำหนดให้ มารดาบิดาเป็นทิศเบื้องหน้า อาจารย์เป็นทิศเบื้องขวา บุตรและภรรยาเป็นทิศเบื้องหลัง มิตรสหายเป็นทิศเบื้องซ้าย ทาสและกรรมกรเป็นทิศเบื้องล่าง สมณพราหมณ์เป็นทิศเบื้องบน ซึ่งถือว่าเป็นการกำหนดสถานภาพที่สอดคล้องกับความสำคัญของบุคคลที่เกี่ยวข้องได้อย่างเหมาะสม

สถานภาพ (status) มีความสำคัญต่อหลักมนุษยสัมพันธ์มาก เพราะสถานภาพหมายถึง ภาวะหรือสภาพของบุคคลอันเป็นที่ยอมรับกันของบุคคลทั้งสองฝ่าย ทั้งที่เป็นสภาพที่ได้มาโดยกำเนิด หรือเกิดจากข้อตกลงในการยอมรับในความรู้ ความสามารถ ความพึงพอใจ และความดีงามของกันและกัน จนเป็นเหตุให้เกิดความสัมพันธ์กัน พึ่งพาอาศัยกันในทางที่จะก่อให้เกิดประโยชน์เกื้อกูลต่อกันอย่างครบถ้วนในทุกๆ ด้าน ทั้งด้านผู้มีพระคุณต่อชีวิตคือบิดามารดาที่มีต่อบุตร ด้านการพัฒนาการเรียนรู้โลกและสังคมอันได้แก่ครู อาจารย์ ผู้ที่ถ่ายทอดศิลปวิทยาการให้แก่ลูกศิษย์ เป็นสถานภาพด้านการเรียนรู้ สถานภาพด้านการคบค้าสมาคมโดยมีวัยและเพศตรงกันมีประสบการณ์เรียนรู้ในระดับที่สามารถเข้าใจและสื่อสารกันอย่างสนิทใกล้ชิด อบอุ่นได้แก่เพื่อนคู่เพื่อน

๓. หลักการจำแนกธรรมตามบทบาทหน้าที่ที่เหมาะสมและมีประสิทธิภาพ นอกจากจะมีการกำหนดสถานภาพของบุคคลที่เหมาะสมกับความเป็นจริงที่จำเป็นต่อการดำเนินชีวิตแล้ว พระพุทธองค์ได้ทรงแสดงหลักธรรมหรือหน้าที่ (Function) หรือบทบาท (Role) ที่จะต้องปฏิบัติต่อกันอย่างครบถ้วนครอบคลุม ซึ่งเป็นหลักประกันว่าถ้าใครทำตามหลักธรรมดังกล่าวอย่างบริบูรณ์แล้วนั้น ก็จะนำพามาซึ่งประโยชน์และความสุข ความก้าวหน้า ความมั่นคงในการดำเนินชีวิตอย่างแน่นอน ไม่ว่าจะหน้าที่ของบิดามารดาที่มีต่อบุตร หรือบุตรมีต่อบิดามารดา อาจารย์กับศิษย์ เพื่อนต่อเพื่อน สามีต่อภรรยาบุตร นายจ้างกับลูกจ้าง พระสงฆ์กับฆราวาสผู้ครองเรือน โดยได้แสดงหลักธรรมที่สำคัญกันตามลำดับจากพื้นฐานจนถึงเป้าหมายสูงสุดของแต่ละชุดความสัมพันธ์ ทำให้ผู้ฟังตรงตามได้ และเห็นชัดเจนอย่างมีเหตุผลที่เชื่อมโยงซึ่งกันและกัน

หลักธรรมดังกล่าวทั้งหมดนั้น ย่อมทำให้มนุษย์เกิดความรักใคร่ชอบพอซึ่งกันและกัน กล่าวคือหลักธรรมที่ใช้ในการส่งเสริมมนุษยสัมพันธ์ระหว่างเพื่อนร่วมงานและหลักธรรมสำหรับผู้บังคับบัญชา หลักธรรมในการส่งเสริมมนุษยสัมพันธ์ระหว่างเพื่อนร่วมงานนั้นสอดคล้องกับหลักการสร้างมนุษยสัมพันธ์ทางโลก คือประกอบด้วย ธรรมสำหรับตนเอง ธรรมสำหรับรู้จักผู้อื่น และธรรมในการสร้างความสัมพันธ์กับผู้อื่น เป็นต้น

๒.๓ แนวคิดเกี่ยวกับพระสงฆ์กับงานสังคมสงเคราะห์

สังคมาย่อมมาจากคนหลายคนหรือกลุ่มต่างๆ ที่มารวมกัน และก่อให้เกิดองค์กรสถาบันทางสังคมขึ้น เพื่อการดำรงอยู่ของมนุษย์ ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เกิดการรวมตัวเป็นสังคมที่มีระบบและมีการทำงานตามกลไกประสานสอดคล้องกัน สถาบันศาสนา จึงเป็นสถาบันหนึ่งที่มีความสำคัญที่สุดที่เกี่ยวพันกับวิถีชีวิตของสังคมไทย เป็นแหล่งกำเนิดจารีต ประเพณี และวัฒนธรรม พระสงฆ์ในฐานะเป็นหน่วยสำคัญของศาสนา มีความสำคัญยิ่งสถาบันหนึ่งของโครงสร้างทางการเมืองและสังคมเป็นกลไกทางสังคมที่มีอิทธิพลเกี่ยวข้องและแทรกเข้าไปทุกส่วนของสถาบันสังคมต่างๆ พระสงฆ์จึงเป็นผู้นำทางปัญญาและจิตใจ ได้รับการยกย่องให้อยู่ในฐานะเป็นที่เคารพสักการะ ด้วยปัจจัย ๓ ประการ คือ ความบริสุทธิ์ ความเสียสละและบำเพ็ญประโยชน์ และความเป็นผู้นำทางสติปัญญา พระพุทธศาสนาเป็นสถาบันที่ให้ความช่วยเหลือต่อสังคมไทยตลอดมา ในการขัดเกลาจิตใจ ลักษณะนิสัยของคนไทย อีกทั้งมีส่วนในการในการช่วยแก้ไขปัญหาทางสังคมมาจนกระทั่งปัจจุบัน ความสำคัญดังกล่าวก็เป็นเพราะพระสงฆ์รับภาระหน้าที่ในการช่วยเหลือสังคมและทางราชการมาโดยตลอด

พระสงฆ์เป็นส่วนหนึ่งของสังคม ไม่สามารถที่จะแยกออกจากสังคมได้ เพราะพระสงฆ์ไม่สามารถที่จะทำงาน มีอาชีพเหมือนกับคฤหัสถ์ทั่วไป ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน พระสงฆ์ย่อมมีความสัมพันธ์กับชุมชน หรือสังคมที่รอบตัว โดยอาศัยปัจจัยสี่จากประชาชน และเป็นผู้ช่วยเหลือชุมชนด้านสติปัญญา ให้ข้อคิดแก่ชุมชน นอกจากนั้นชุมชนในประเทศไทยส่วนใหญ่มักยังมีลักษณะเป็นชุมชนเล็ก ๆ กระจายอยู่ทั่วประเทศประมาณร้อยละ ๙๐ ส่วนที่เหลือประมาณร้อยละ ๑๐ เท่านั้น ที่มีอยู่ในเขตเทศบาลหรือสุขาภิบาล ซึ่งเป็นชุมชนหนาแน่น ในประเทศไทยจึงมีชุมชนส่วนใหญ่ที่มีหมู่บ้านเป็นหน่วยหลัก และมักจะมีวัดตั้งอยู่ในใจกลางราษฎร์ในหมู่บ้าน จึงมีวัดเป็นแหล่งศูนย์กลางสำหรับการสมาคม หรือการดำรงชีวิตทางสังคมและศูนย์กลางของวัฒนธรรม ชีวิตในชนบทจะอยู่รอบๆ วัด เพราะประชาชนส่วนใหญ่นับถือพระพุทธศาสนาอย่างจริงจัง วัดจึงเป็นสัญลักษณ์ของพระพุทธศาสนาที่อยู่เหนือจิตใจของชาวไทยอยู่มาก และนับได้ว่าเป็นสถาบันที่สำคัญที่สุดในหมู่บ้านที่รองไปจากครอบครัว ความนับถือของประชาชนที่มีต่อสถาบันนี้จะเห็นได้ว่าจากการที่คนไทยได้อุทิศตนให้กับวัด ทั้งในด้านจิตใจ เวลา แรงงาน และทรัพย์สินจำนวนเงินที่พุทธศาสนิกชนใช้ไปในการทำบุญประมาณร้อยละ ๗ ถึงร้อยละ ๘๔ ของรายจ่ายภายในครอบครัว วัดเป็นสถานที่ที่มีความสำคัญเป็นที่ประกอบพิธีกรรมต่างๆ เช่น เป็นแหล่งหรือศูนย์กลางของชุมชน เป็น โรงเรียน เป็นสถานสงเคราะห์และที่พักพิงสำหรับผู้ยากจน เป็นสถานที่พักผ่อนและศูนย์กลางการศึกษา เป็นที่เก็บศพ เป็นต้น

๒.๒.๑ ความหมายของพระสงฆ์

คำว่า สงฆ์ ตามความเข้าใจทั่วไปคือ พระภิกษุในพระพุทธศาสนา พระสงฆ์ คือ หมู่ชนที่ฟังคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ปฏิบัติตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า และสอนบุคคลอื่นให้ปฏิบัติตามด้วย^{๖๐}

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต) กล่าวว่า คำว่า “สงฆ์” แปลว่า หมู่ ชุมนุม มี ๒ ความหมาย คือ

๑) หมู่สาวกของพระพุทธเจ้า เรียกว่า สาวกสงฆ์ ดังคำสวดในสังฆคุณ ประกอบด้วยคู่บุรุษ ๔ บุรุษบุคคล ๘ เริ่มแต่ท่านผู้ตั้งอยู่ในโศดาปัตติมรรค จนถึงพระอรหันต์ ต่างจากภิกษุสงฆ์คือหมู่แห่งภิกษุหรือชุมนุมภิกษุ ต่อมา บางทีเรียอย่างแรกว่า อริยสงฆ์ อย่างหลังว่า สมมติสงฆ์

๒) ชุมนุมภิกษุหมู่หนึ่งตั้งแต่ ๔ รูปขึ้นไป ซึ่งสามารถประกอบสังฆกรรมได้ตามกำหนดทางพระวินัย ต่างโดยเป็นสงฆ์จตุรกรบ้าง ปัญจกรบ้าง ทศกรบ้าง วิสติกรบ้าง๑๑

คำว่า “พระสงฆ์” ตามความคิดของท่านพุทธทาสเกี่ยวกับสังฆะ หมายถึงหมู่ กลุ่ม อาจจำแนกได้เป็น ๓ ระดับ ตามทรรศนะของพระคัชฎี เมธงกูโร ดังนี้

๑. สังฆะ ในความหมายอย่างกว้างที่สุด ท่านเห็นว่า วิธีของสากลจักรวาลธรรมชาติ แวดล้อมและสรรพสิ่ง ต้องอยู่ร่วมกันอย่างเป็นสหกรณ์ คือ ฟังพาอาศัยกันและเอื้อเพื่อช่วยเหลือกัน จึงอยู่ร่วมกันได้ดีมาโดยตลอด ซึ่งเป็นรากฐานของเรื่องธัมมิกสังคมนิยม ของท่าน

๒. สังฆะ หมายถึง วิธีชีวิตของความเป็นอยู่ของหมู่พระภิกษุสงฆ์ ชีวิตในวัดซึ่งเน้นหลักการ “กินอยู่ง่าย ใคร่ครวญสูง” “อยู่อย่างต่ำ กระทำเพื่อ...” ทำงานเต็มความสามารถ ใช้จำยเท่าที่จำเป็น เจียดส่วนเกินให้ผู้อื่นที่ต้องการหลักการเป็นอยู่อย่างขุดเกลากิเลส ลดละอึดตาสามารถนำชีวิตให้มีค่าสูงสุดและถึงพุทธธรรมได้โดยสะดวก

๓. สังฆะ หมายถึง “การคณะสงฆ์ไทย” ซึ่งมีแบบแผนการปกครองจัดการศึกษา การเผยแผ่ และสาธารณูปการ ที่ต้องจัดให้ได้ผลดี มีประสิทธิภาพ ...ค่าและยั่งยืนนาน ทั้งเหมาะสมกับยุคสมัย สอดคล้องกับพระธรรมวินัยนั้น^{๖๑}

ในพจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตโต) ได้ให้ความหมายเกี่ยวกับพระสงฆ์ ดังนี้ พระสงฆ์ หมายถึง หมู่ชนที่ฟังคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า แล้วปฏิบัติชอบตามพระธรรมวินัย, หมู่สาวกของพระพุทธเจ้า^{๖๒}

สงฆ์หมายถึง หมู่ ชุมนุม ๑. หมู่สาวกของพระพุทธเจ้า เรียกว่า สาวกสงฆ์ ดังคำสวดในสังฆคุณ ประกอบด้วยคู่บุรุษ ๔ บุรุษบุคคล ๘ เริ่มแต่ท่านผู้ตั้งอยู่ในโศดาปัตติมรรค จนถึงพระอรหันต์ต่างจาก ภิกษุสงฆ์ คือ หมู่แห่งภิกษุ หรือชุมนุมภิกษุ (ดูหมายเลข ๒), ต่อมา บางทีเรียกอย่างแรกว่า อริยสงฆ์ อย่างหลังว่า สมมติสงฆ์ ๒. ชุมนุมภิกษุหมู่หนึ่งตั้งแต่ ๔ รูปขึ้นไป ซึ่ง

^{๖๐} คณาจารย์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, การปกครองคณะสงฆ์ไทย, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๑๖.

^{๖๑} พระคัชฎี เมธงกูโร, การพัฒนาสังคมในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโกลดคีมทอง, ๒๕๔๖), หน้า ๙-๑๐.

^{๖๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตโต), สถาบันสงฆ์กับสังคมไทย, (กรุงเทพมหานคร : องค์การนิสิตบัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๘), หน้า ๒๙๖.

สามารถประกอบสังฆกรรมได้ตามกำหนดทางพระวินัย ต่างโดยเป็นสังฆกรรมได้ตามกำหนดทางพระวินัย ต่างโดยเป็นสงฆ์จตุรวรรคบ้าง ปัญจวรรคบ้าง ทศวรรคบ้าง วิสตีวรรคบ้าง ดังนั้น ตามความหมายของ ขำเลียง วุฒิจันทร์ พระสงฆ์ในพระพุทธศาสนาจึงแบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ

๑. สมมติสงฆ์ หมายถึง กุลบุตรผู้เข้ามาบวชเป็นพระภิกษุด้วยญัตติจตุตถกรรมเพื่อปฏิบัติ และรักษาพระธรรมวินัยตามความรู้ ความสามารถ และปฏิบัติตนเพื่อความสะอาดสว่างสงบแห่งจิตใจสมมติสงฆ์แบ่งออกเป็น ๔ ประเภทตามลักษณะการประกอบสังฆกรรม คือ

๑.๑ สงฆ์จตุรวรรค คือ หมู่ภิกษุตั้งแต่ ๔ รูป สามารถประกอบพิธีกรรมได้ทุกอย่าง ยกเว้น การปวารณา การทอดกฐิน การอุปสมบท และอัฏฐาน คือ พิธีกรรมของสงฆ์ที่ผิดอาบัติ

๑.๒ สงฆ์ปัญจวรรค คือ หมู่ภิกษุตั้งแต่ ๕ รูปขึ้นไป สามารถทำปวารณา ให้ผ้ากฐิน และให้การอุปสมบทในปัจฉิมชนบทได้ ได้แก่ สถานที่ขาดแคลนพระสงฆ์ เช่น ในเขตชนบท ยกเว้นอุปสมบทในมัชฌิมชนบท และอัฏฐาน

๑.๓ สงฆ์ทศวรรค คือ หมู่ภิกษุตั้งแต่ ๑๐ รูปขึ้นไป สามารถให้การอุปสมบทในมัธยมประเทศ ได้แก่ สถานที่ที่ไม่ขาดแคลนพระสงฆ์ เช่น ในเขตเมือง ยกเว้นอัฏฐาน

๑.๔ สงฆ์วิสตีวรรค คณะสงฆ์ ๒๐ รูป สามารถทำสังฆกรรมทุกอย่างได้ และทำอัฏฐานได้

๑.๕ สงฆ์อติเรกวิสตีวรรค คณะสงฆ์ ๒๐ รูปขึ้นไป สามารถทำสังฆกรรมทุกอย่างได้ทั้งหมด ^{๖๓}

๒. อริยสงฆ์ หมายถึง สาวกของพระพุทธเจ้าผู้บรรลุนิพพานตั้งแต่ระดับต้นจนถึงระดับสูง แต่เดิมเรียกว่า สาวกสงฆ์แบ่งเป็น ๔ ประเภทคือ

๒.๑ พระโสดาบัน หมายถึง ผู้ละกิเลส ๓ ชนิด คือ สักกายทิฏฐิ (ความเห็นว่ามีตัวตนหรือความยึดมั่นในตัวตน) วิจิกิจฉา (ความลังเลสงสัย) สัมภพพรามาส (การยึดถือถือศีลและวัตรอย่างงมงาย หรือถือความขลังความศักดิ์สิทธิ์)

๒.๒ พระสกิทาคามี หมายถึง ผู้ละกิเลส ๓ ข้อข้างต้นได้และทำราคะ โทสะ โมหะ ให้เบาบางลง

๒.๓ พระอนาคามี หมายถึง ผู้ละกิเลสเพิ่มขึ้นอีก ๒ อย่างคือ กามราคะ คือ ความติดใจในกามคุณ ปฏิฆะ คือ ความกระทบกระทั่งในใจ ความหงุดหงิดขัดเคืองใจ

๒.๔ พระอรหันต์ หมายถึง ผู้ละกิเลสที่ประณีตได้ ๕ อย่างคือ รูปราคะ คือ ความติดในรูปธรรมอันประณีต อรูปราคะ คือ ความติดในอรูปธรรม มานะ คือ ความสำคัญตนหรือถือตนว่าเป็นนั่นเป็นนี่ อุทธัจจะ คือ ความฟุ้งซ่าน จิตใจไม่สงบ วุ่นวาย ชัดสาย อวิชชา คือ ความไม่รู้จริง ไม่รู้เท่าทันสภาวะ ไม่เข้าใจในเหตุผล ^{๖๔}

^{๖๓} วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๘๘/๒๗๖.

^{๖๔} ขำเลียง วุฒิจันทร์, การพัฒนากิจการคณะสงฆ์และการพระศาสนาเพื่อความมั่นคงของชาติ, (กรุงเทพมหานคร: กรมการศาสนา, ๒๕๒๖), หน้า ๒๕.

พระโสภณคณาภรณ์ (ระแบบ ฐิตญาโณ) ให้ความหมายของคำว่า สงฆ์ ตามพระสูตรว่า ท่านผู้มีคุณสมบัติดังกล่าวแม้เพียงรูปเดียวก็ได้ชื่อว่าเป็นพระสงฆ์ แต่ในความหมายทางพระวินัย นั้น หมายถึงเอากิษุตั้งแต่ ๔ รูปขึ้นไป จึงได้ชื่อว่าพระสงฆ์^{๖๕}

แต่หากมีการกล่าวถึงความหมายในเชิงการบริหารจัดการองค์กรหรือคณะ พระพรหมคณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต) ให้ความหมายว่า สงฆ์ แปลว่า หมู่ หรือชุมชน หมู่หรือชุมชนที่จะเป็นสงฆ์ คือ หมู่หรือชุมชนที่มีการจัดตั้งระบบระเบียบเป็นอย่างดี มีอุดมคติ มีจุดมุ่งหมายว่าจะอยู่ร่วมกันด้วยความสงบเพื่อประพฤติปฏิบัติกระทำสิ่งที่ดีงาม อย่างพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนา ก็คือชุมชนที่อยู่ร่วมกันเพื่อเจริญไตรสิกขา เพื่อจะได้ฝึกฝนตนให้เจริญงอกงามขึ้นในศีล สมาธิ ปัญญา^{๖๖}

ส่วน พระครูโสภณปริยัติสุธี (ศรีบรรดรร ธิธมโม) กล่าวว่า อันที่จริงแล้วคำว่า สงฆ์ มีความหมาย ๓ ประการด้วยกัน คือ ความหมายอย่างกว้างชนิดที่เรียกว่าเป็นความหมายระดับองค์กรก็มี ความหมายเฉพาะเป็นความหมายที่ใช้เรียกเพื่อให้รู้ถึงขอบเขตการปกครองก็มี หรือความหมายที่ใช้ในการสังฆกรรมก็มี ซึ่งมีรายละเอียด ดังต่อไปนี้

๑. ความหมายอย่างกว้าง หมายถึง คณะสงฆ์ทั้งหมดที่รวมกันอยู่เป็นองค์กร หรือเรียกภิกษุทั้งหมดว่า สงฆ์ ความหมายนี้โดยมากมักจะหมายถึงองค์กรสงฆ์ทั้งหมด ไม่ว่าจะเป็น ภิกษุสงฆ์ หรือภิกษุณีสงฆ์ หรือแม้แต่การจะเรียกสามเณรและสามเณรีเข้าด้วยกันก็ได้โดยเป็นส่วนประกอบของบริษัททั้ง ๔ (พุทธบริษัท ๔ ประกอบด้วยภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก และอุบาสิกา) ซึ่งภิกษุเหล่านั้นอาจจะอยู่คนละอาวาสกัน หรืออยู่คนละเมือง หรืออยู่คนละแคว้นกันก็ตาม ตลอดไปถึงสงฆ์ทั้งในอดีต ปัจจุบัน และอนาคต ย่อมขึ้นอยู่กับองค์กรสงฆ์โดยมีพระพุทธเจ้าเป็นประมุขทั้งสิ้น

๒. ความหมายเฉพาะ หมายถึง คณะสงฆ์ที่อยู่เฉพาะถิ่น เฉพาะที่ เช่น คณะสงฆ์อินเดีย คณะสงฆ์ไทย คณะสงฆ์จังหวัด เป็นต้น ซึ่งความหมายนี้เช่นนี้มักจะหมายถึงการปกครองส่วนใหญ่

๓. ความหมายที่ใช้ในสังฆกรรม หมายถึง พระภิกษุตั้งแต่ ๔ รูปขึ้นไป รวมตัวกันเป็นสงฆ์ก็เพื่อทำสังฆกรรมนั้นๆ ให้สำเร็จตามพระธรรมวินัยที่พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตเอาไว้ เช่น พิธีอุปสมบท เมืองไทยพิธีอุปสมบทจะมีได้ต้องมีสงฆ์ ที่มีองค์ประกอบของหมู่ภิกษุอย่างน้อย ๑๐ รูปขึ้นไป ซึ่งภิกษุทั้ง ๑๐ รูปนี้อาจจะอยู่ต่างอาวาสกัน ก็ได้มาประชุมร่วมกันเฉพาะกิจพิธีกรรมนั้นก็สำเร็จ ยกเว้นพิธีกรานกฐินซึ่งจะต้องอาศัยภิกษุภายในอาวาสนั้นๆ เท่านั้นพิธีกรรมจึงจะสำเร็จ^{๖๗}

สรุปว่า สงฆ์ มีความหมายสองนัย คือ ความหมายในเชิงบุคคล หมายถึง พระอริยสงฆ์ตั้งแต่พระโสดาบันเป็นต้นไป และความหมายในเชิงกลุ่มบุคคล คือ สมมติสงฆ์ซึ่งหมายถึง

^{๖๕} พระโสภณคณาภรณ์ (ระแบบ ฐิตญาโณ), ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์วิศวะพร, ๒๕๒๘), หน้า ๖๓.

^{๖๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), จัดระเบียบสังคมตามคตินิยมแห่งสังฆะ, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๕), หน้า ๓.

^{๖๗} พระครูโสภณปริยัติสุธี (ศรีบรรดรร ธิธมโม), สังฆาธิปไตย : ระบบการปกครองสงฆ์, (พะเยา : กองทุนเพื่อเอกสารตำราทางพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรมเมืองพะเยา, ๒๕๕๐), หน้า ๑๑ - ๑๒.

บุคคลที่ได้รับการอุปสมบทเป็นพระภิกษุ และมีการรวมตัวกันตั้งแต่ ๔ รูปขึ้นไป โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อการประกอบพิธีกรรมของสงฆ์ เรียกว่า สังฆกรรม และมีความหมายรวมไปถึงคณะสงฆ์ที่มีการจัดตั้งรวมตัวกันเป็นองค์กรทั้งในระดับวัด ชุมชน เครือข่ายหรือสังคมขนาดใหญ่

๒.๒.๒ ความเป็นมาของการสังคมนาในพระพุทธศาสนา

ภายหลังจากที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้แล้ว และมีพระดำริที่จะทรงเผยแผ่พระสัจธรรมในเบื้องต้นทรงดำริถึงบุคคลที่เคยรู้จัก คือ อาฬารดาบสและอุทกดาบส ก็ทรงรู้ด้วยพระญาณว่าทั้งสองดาบสนั้นได้เสียชีวิตแล้ว และต่อมาทรงพิจารณาถึงบุคคลใกล้ชิดพระองค์คือ พระปัญจวัคคีย์ ก็รู้ว่าอยู่ที่ป่าอิสิคปตนมฤคทายวัน เขตกรุงพาราณสีจึงได้เสด็จไปเพื่อโปรดบุคคลเหล่านั้น คณะสงฆ์คณะแรกที่เข้ามาสู่สังคมนาในพระพุทธศาสนาจึงเป็นพระปัญจวัคคีย์ ซึ่งประกอบไปด้วยพระอัญญาโกณฑัญญะ พระวัปปะ พระภัททิยะ พระมหานามะ และพระอัสสชิ เมื่อทรงเสด็จไปถึงทรงแสดงธรรมชื่อว่า “ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร” โปรดท่านเหล่านั้น จบพระธรรมเทศนา พระอัญญาโกณฑัญญะ ได้ดวงตาเห็นธรรม และทูลขอบรรพชาอุปสมบท จึงนับได้ว่าพระอัญญาโกณฑัญญะเป็นพระสงฆ์รูปแรกที่เกิดขึ้นในพระพุทธศาสนา ส่วนอีก ๔ คนที่เหลือ พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนอบรมจนได้ดวงตาเห็นธรรมและบรรลุอรหัตผลในเวลาต่อมา พระพุทธเจ้าได้ทรงประทานการบรรพชาด้วยเอหิภิกขุอุปสัมปทา โดยตรัสว่า “เธอทั้งหลายจงเป็นภิกษุมาเถิด ธรรมอันเรากล่าวดีแล้ว เธอทั้งหลาย จงประพฤติพรหมจรรย์ เพื่อทำที่สุดทุกข์โดยชอบเถิด”^{๖๘} ทำให้มีคณะสงฆ์เกิดขึ้นครั้งแรกในพระพุทธศาสนา แต่ยังไม่ถือว่าเป็นคณะสงฆ์เต็มรูปแบบ เพราะพระพุทธเจ้ายังไม่ได้อำนาจในการบริหารปกครอง

แม้เมื่อในระยะเวลาต่อมา พระสงฆ์กลุ่มที่สองที่เข้ามาสู่พระพุทธศาสนา คือ พระยสะ และสหายของพระยสะอีก ๔ คน คือ วิมล สุปาหุ ปุณณชิ คัมปติ ซึ่งเป็นบุตรของเศรษฐีในกรุงพาราณสีนั่นเอง เมื่อ ๔ คนนี้ได้รับการบรรพชา สหายอีก ๕๐ คน ของพระยสะที่เป็นชาวชนบททราบข่าวแล้วมีความคิดว่า ธรรมวินัยและบรรพชาที่ยสะกุลบุตรโกณณมและหนวดนุ่งห่มผ้ากาสายะออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต คงจะไม่ต่ำทรามเป็นแน่ จึงได้พากันเดินทางมาหาพระยสะและได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า รับฟังธรรมเทศนาจนได้ดวงตาเห็นธรรมและสำเร็จอรหัตผลในเวลาต่อมา ครั้นแล้วจึงมีพระอรหัตต์เกิดขึ้นในโลก ๖๑ รูป เมื่อพระสงฆ์สาวกมีจำนวนมากพอสมควรแล้ว จึงมีพระดำริที่จะส่งพระสาวกไปประกาศพระศาสนา โดยได้ตรัสรับสั่งกับภิกษุทั้งหลายดังปรากฏในมารกถาว่า

ภิกษุทั้งหลายพวกเธอจงจาริกไป เพื่อประโยชน์สุขแก่ชนจำนวนมาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูล และความสุขแก่ทวยเทพและมนุษย์ จงแสดงธรรมมีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลาง และมีความงามในที่สุด จงประกาศพรหมจรรย์ พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะบริสุทธิ์บริบูรณ์ครบถ้วน^{๖๙}

^{๖๘} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๘/๒๕.

^{๖๙} วิ.ม. (ไทย) ๔/๓๒/๔๐.

ส่วนพุทธองค์ทรงเสด็จไปยังตำบลอุรุเวลาเสนานิคม เมืองคยา แคว้นมคธ เพราะแคว้นมคธที่มีพระเจ้าพิมพิสารเป็นผู้ปกครอง ถือได้ว่าเป็นแคว้นที่รุ่งเรืองและมีอำนาจเป็น ๑ ใน ๔ ของชมพูทวีปในขณะนั้น อีกทั้งยังเป็นที่ยอมรับของพวกชฎิล นักบวช และเจ้าสำนักต่าง ๆ มากมาย ยลาหระลาล เนห์รู ได้ให้ข้อสังเกตที่น่าสนใจไว้ว่า “สาเหตุที่พระพุทธเจ้าทรงประดิษฐานพระพุทธศาสนาในแคว้นมคธก่อนที่อื่น เพราะในขณะนั้นแคว้นมคธเป็นดินแดนส่วนเหนือของอินเดียที่ศาสนาพราหมณ์มีอิทธิพลน้อยที่สุด”^{๗๐} โดยในระหว่างทางที่ทรงดำเนินอยู่นั้นทรงได้พบภิกษุวัคคีย์จำนวน ๓๐ คนพระองค์ได้ทรงแสดงธรรมให้ฟังจนเลื่อมใส และทูลขออุปสมบทบำเพ็ญสมณะธรรมต่อไป เมื่อจาริกถึงอุรุเวลาเสนานิคมได้เสด็จไปโปรดอุรุเวลกัสสปะ นทีกัสสปะ และคยากัสสปะ ซึ่งมีบริวารจำนวน ๑,๐๐๐ รูป ผู้ตั้งสำนักอยู่ริมแม่น้ำคยาจนเกิดความเลื่อมใสและขออุปสมบทในสำนักของพระพุทธองค์ และต่อมาได้เสด็จไปโปรดพระเจ้าพิมพิสารจนเกิดความเลื่อมใสและทรงถวายพระราชอุทยานที่มีชื่อว่า เวฬุวัน ให้เป็นที่พักของพระพุทธเจ้าจึงนับได้ว่าเวฬุวัน เป็นวัดแห่งแรกในพระพุทธศาสนา ในช่วงเวลาเดียวกันพระเจ้าอัสสชิ ที่เป็นภิกษุรูปหนึ่งในคณะของพระปัญจวัคคีย์ ได้เดินทางมาถึงกรุงราชคฤห์และได้แสดงธรรมแก่อุปติสสปริพาชก ที่เป็นศิษย์เอกของสัจจเวฬุวัคคีย์ จนเกิดความเลื่อมใสและได้ดวงตาเห็นธรรม ต่อมาได้ชักชวนโกณฑิลปริพาชกที่เป็นเพื่อนกัน มาบวชในสำนักของพระพุทธเจ้า ซึ่งท่านทั้งสองได้รับการแต่งตั้งเป็นคู่อัครสาวกชายและขวา เป็นกำลังในการเผยพระพุทธศาสนาสามารถประดิษฐานพระพุทธศาสนาในกรุงราชคฤห์ได้เป็นการสำเร็จ และทำให้พระศาสนาเผยแผ่ได้มาจนถึงปัจจุบัน

๒.๒.๓ พระสงฆ์กับงานสังคมสงเคราะห์

งานด้านการสาธารณสงเคราะห์ ในประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาได้ปรากฏเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับการสงเคราะห์และการพัฒนาชุมชน ทั้งในรูปของนิทาน คำสอน และบันทึกเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจริงๆ มากมาย เรื่องต่างๆ เหล่านี้ได้แสดงให้เห็นว่า พระพุทธศาสนาสนับสนุนการเข้าไปมีหน้าที่และบทบาทในสังคมของพระภิกษุสงฆ์ และยกย่องการกระทำที่เป็นไปเพื่อประโยชน์สุขต่อสาธารณชน กล่าวคือ ในนิทานธรรมบท เรื่องที่กล่าวถึงต้นกำเนิดของพระอินทร์หรือท้าวผกวนได้มีข้อความที่แสดงว่าการปรับปรุงท้องถิ่นให้เจริญก้าวหน้าหรือที่เรียกกันในสมัยนี้ว่าการพัฒนาชุมชนและสังคมนั้นเป็นงานที่ได้กระทำมาตั้งแต่ในอดีต โดยพระอินทร์หรือที่เชื่อกันในคติทางพระพุทธศาสนาว่าเป็นพระโพธิสัตว์ชาติหนึ่งของพระพุทธเจ้า ในสมัยที่เกิดเป็นมนุษย์ชื่อ มัชฌมานพ ได้นำผู้คนการพัฒนาท้องถิ่นด้วยการทำความสะอาดสถานที่ต่างๆ สร้างถนนหนทางศาลาที่พักคนเดินทาง ขุดบ่อน้ำกินน้ำใช้ สร้างสะพานและสิ่งอันเป็นสาธารณประโยชน์อื่นๆ เป็นจำนวนมาก ซึ่งบุญกุศลที่เกิดจากการทำงานดังกล่าว ได้ส่งผลให้มัชฌมานพและคนอื่นๆ ได้ขึ้นไปเสวยสุขบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์เป็นการตอบแทน

การพัฒนาแบบงานสาธารณสงเคราะห์ของพระสงฆ์เริ่มเด่นชัดขึ้นอีกครั้งในช่วงสามทศวรรษที่ผ่านมา ทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการคือ พระสงฆ์ส่วนหนึ่งเข้าไปช่วยสงเคราะห์

^{๗๐} ยลาหระลาล เนห์รู, แปลโดย กรุณา กุสลาสัย, **พบถิ่นอินเดีย**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์กมลากร, ๒๕๑๕), หน้า ๖๐๕.

ประชาชน โดยการร้องขอจากรัฐบาลหรือร่วมมือกับรัฐบาลในขณะที่บางส่วนต้องการทำงานอย่างอิสระ มีกลยุทธ์ในการพัฒนาเป็นของตนเอง การที่พระสงฆ์ได้เข้าไปมีส่วนร่วมในงานสาธารณสงเคราะห์กับทางราชการทั้งทางด้านการอบรมศีลธรรม การแนะนำอาชีพ การศึกษา การอนามัย ตลอดจนจนถึงการก่อสร้างถาวรวัตถุ จึงทำให้พระสงฆ์เข้ามามีหน้าที่บทบาทในการพัฒนาและสังเคราะห์ชุมชน ตลอดจนจนประเทศชาติมาจนถึงปัจจุบัน

วัดกับบ้าน หรือพระสงฆ์กับชาวบ้านนั้น ไม่ว่าจะครั้งสมัยพุทธกาล หรือสมัยปัจจุบันย่อมต้องมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันไม่ทางใดก็ทางหนึ่งเสมอ เพราะวัดและพระสงฆ์เป็นสถาบันหลักเป็นสถาบันสำคัญทางพระพุทธศาสนาที่มีความผูกพันเกื้อกูลซึ่งกันและกัน และกับชุมชนชาวบ้านมาเป็นระยะเวลายาวนานนับตั้งแต่เริ่มแรกของการมีวัดเกิดขึ้นในพระพุทธศาสนา ซึ่งมีพระมหาเถระผู้ทรงคุณวุฒิ และนักวิชาการผู้ชำนาญการได้ให้แนวคิดเกี่ยวกับบทบาทหน้าที่สำคัญของคณะสงฆ์ในงานสาธารณสงเคราะห์ ไว้ดังนี้

ดังนั้น การพัฒนารูปแบบงานสาธารณสงเคราะห์ของพระสงฆ์ที่มีต่อชุมชนและสังคมนั้น มีนักวิชาการผู้ทรงคุณวุฒิหลายท่านได้ให้ทัศนะ และแนวคิด ไว้ดังนี้

การสาธารณสงเคราะห์ เป็นการดำเนินการช่วยเหลือสังคมทางวัตถุในรูปแบบต่างๆ ที่ไม่ขัดต่อพระธรรมวินัย ได้แก่ โครงการอุปสมบทและบรรพชาพระสงฆ์ สามเณรภาคฤดูร้อน โครงการสงเคราะห์พระสงฆ์ สามเณรที่วัดประสบภัยขาดแคลน วัดและเจ้าอาวาส พระสงฆ์เป็นผู้นำในการพัฒนาชุมชนและสังคม เช่น ให้สถานที่เป็นที่จัดประชุมอบรมเยาวชนและประชาชนด้านอาชีพต่างๆ

การสร้างถนนเข้าหมู่บ้าน การออมทรัพย์ ให้สถานที่เป็นแหล่งประปาหมู่บ้าน การช่วยเหลือผู้ยากไร้ เป็นต้น^{๗๑}

อย่างไรก็ดี พระมหาเถระผู้ทรงคุณวุฒิมีความเห็นเป็นกลางคือ ได้มองรูปแบบการพัฒนาและบทบาทงานสาธารณสงเคราะห์ของพระสงฆ์ในการพัฒนาชุมชนออกเป็น ๒ ทาง คือ

๑. บทบาทหลักหรือบทบาทโดยตรงของพระสงฆ์ คือ การเป็นผู้นำชุมชนในทางจิตใจ เสริมศีลธรรมสติปัญญาที่ถูกต้องแก่ชุมชน เป็นบทบาทที่สำคัญยิ่ง เป็นรากฐานความเจริญ ความสุขของสังคม^{๗๒}

๒. บทบาทรอง ในบางกรณีอาจมีบทบาทอื่นที่พระสงฆ์อาจจำเป็นและควรเข้าไปเกี่ยวข้องในฐานะที่พระสงฆ์เป็นผู้รับแรงศรัทธาจากชาวบ้าน อาจแนะนำประชาชนในท้องถิ่นให้เห็นลู่ทางในการพัฒนาด้านวัตถุที่เหมาะสม อาจเป็นผู้ประสานการรวมตัวของชาวบ้านในการพัฒนา และอาจใช้วัดเป็นสถานที่รวมกลุ่ม เป็นต้น และการพัฒนารูปแบบและบทบาทความสำคัญของวัดและพระสงฆ์กับสังคม ไว้ดังนี้^{๗๓}

^{๗๑} กรมการศาสนา, คู่มือการบริหารจัดการวัดฉบับย่อ, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์กรมการศาสนา, ๒๕๔๐), หน้า ๗.

^{๗๒} พระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตโต), การพัฒนาชนบทของพระสงฆ์ไทย, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๗), หน้า ๖๖.

^{๗๓} พระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตโต), สถาบันสงฆ์กับสังคมไทย, กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๒๗, หน้า ๒๐๕-๒๐๖.

๑. เป็นสถานที่ศึกษาสำหรับชาวบ้านส่งกุลบุตรมารับใช้พระ รับการอบรมทางศีลธรรม และเล่าเรียนวิชาต่างๆ ตามที่มีสอนในสมัยนั้น รวมทั้งเป็นศูนย์รวมของเยาวชน

๒. เป็นสถานสงเคราะห์บุตรหลานของชาวบ้านที่ยากจนได้มาอาศัยเลี้ยงชีวิตอยู่และศึกษาเล่าเรียนด้วย ตลอดถึงผู้ใหญ่ที่ขัดสนมาอาศัยวัด

๓. เป็นสถานพยาบาลที่แจกจ่ายพวกรักษาผู้เจ็บป่วย

๔. เป็นที่พักคนเดินทาง

๕. เป็นสโมสรที่ชาวบ้านมาพบปะสังสรรค์ หย่อนใจ หาความรู้เพิ่มเติม

๖. เป็นสถานบันเทิงที่จัดงานเทศกาลและมหรสพต่างๆ สำหรับชาวบ้าน

๗. เป็นที่ไกล่เกลี่ยข้อพิพาท เป็นที่ปรึกษาแก้ปัญหาชีวิตและความทุกข์ต่างๆ

๘. เป็นศูนย์กลางศิลปวัฒนธรรมที่รวบรวมศิลปกรรมของชาติ เสมือนพิพิธภัณฑ์

๙. เป็นคลังวัสดุสำหรับเก็บของไว้ ซึ่งชาวบ้าน จะได้ขอยืมไปใช้เมื่อคนมีงานต่างๆ

๑๐. เป็นศูนย์กลางการปกครอง ที่กำนันหรือผู้ใหญ่บ้านจะเรียกลูกบ้านมาประชุมกัน บอกแจ้งกิจกรรมต่างๆ

๑๑. เป็นที่ประกอบพิธีกรรมหรือให้บริการด้านพิธีกรรม อันเป็นเรื่องผูกพันกับชีวิตของทุกคนในระยะต่าง ๆ

อนึ่ง การสาธารณสงเคราะห์ ยังเป็นการดำเนินกิจการเพื่อให้เป็นสาธารณประโยชน์ของหน่วยงาน บุคคลหรือคณะบุคคล เว้นแต่การนั้นอยู่ในขอบข่ายแห่งการสงเคราะห์หรือ การช่วยเหลือเกื้อกูลอุดหนุนจนเจือกิจการของรัฐหรือของเอกชนที่ดำเนินการเพื่อสาธารณประโยชน์ หรือการช่วยเหลือเกื้อกูลสถานที่ซึ่งจะเป็นสาธารณสมบัติหรือประชาชนทั่วไปและการเกื้อกูลทำประโยชน์ร่วมกันทั้งให้คำแนะนำสอนความคิดและวัตถุสิ่งของ ตามแนวคิดทางพระพุทธศาสนา ถือว่าการให้ธรรมเป็นทานย่อมชนะการให้ทานทั้งปวง ฉะนั้นการสอนหนังสือก็ดีการแนะนำที่เกี่ยวกับความรู้ก็จัดเป็นสาธารณประโยชน์ทั้งนั้น^{๗๔}

นอกจากนี้ การสาธารณสงเคราะห์ หมายถึง การช่วยเหลือสังคมในด้านต่าง ๆ การจัดการอันเป็นประโยชน์ เป็นกิจกรรมที่วัดหรือพระภิกษุสงฆ์ดำเนินการเพื่อให้เป็นสาธารณประโยชน์ในด้านสังคมสงเคราะห์ ทั้งการสงเคราะห์บุคคล และสาธารณสงเคราะห์^{๗๕} สอดคล้องกับพระมหาเถระที่กล่าวว่า การสาธารณะสงเคราะห์ เป็นงานในส่วนไม่ว่าจะเป็นการก่อสร้างถนน ทำสะพาน ศาลาพักร้อนงานนี้จะมี อดบ. เข้ามาทำหน้าที่ ส่วนที่คณะสงฆ์จะช่วยสังคมได้ เช่น การช่วยเหลือผู้ยากไร้เพราะถูกไฟไหม้บ้าน การจัดหน่วยบรรเทาสาธารณภัยหรือการจัดการให้ฟรีในพิธีงานศพ ไม่เก็บค่าน้ำค่าไฟ ไม่เก็บค่าเจ้าพนักงาน หากเขามีศรัทธาก็จะทำบุญ ส่วนนี้ก็จะช่วยบรรเทาทุกข์ให้กับชาวบ้านที่เป็นพุทธศาสนิกชนได้ ตลอดทั้งให้การช่วยเหลือสังคมทั้งภายในวัดและนอกวัด ภายในวัด เช่น อำนวยความสะดวกแก่ผู้มาพึ่งมาทำบุญที่วัดให้เหมาะสมและวัด

^{๗๔} พระครูปลัดอาทิตย อดตเวที (ชองดี), การศึกษาแนวคิดและวิธีการปกครองคณะสงฆ์ของ พระเทพโสภณ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) : ศึกษาเฉพาะกรณีพระสังฆาธิการในเขตปกครองภาค ๒, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๘๘.

^{๗๕} พระเทพปริยัติสุธี (วรวิทย์ คงปณฺเณ), การคณะสงฆ์และพระศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๖๑-๖๒.

ต้องสะอาด สะดวก สบาย ภายนอกวัด เช่น สงเคราะห์ช่วยเหลือชาวบ้านที่มีทุกข์เท่าที่จะทำได้ อย่างนี้ดูตาย^{๗๖} เนื่องจากพระสงฆ์เป็นผู้ศึกษาเล่าเรียน ฝึกฝนตนเองด้านศีล สมาธิ และปัญญา และนำความรู้ความสามารถมา นำมาเผยแพร่คำสอนทางศาสนา มีบทบาทของตนเองในหลายๆ สถานภาพ นอกจากการศึกษาเล่าเรียน ปฏิบัติตามพระธรรมวินัยสงฆ์ หรือหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาแล้ว บทบาทที่สังคมคาดหวังหรือบทบาทการทำความจริง พระสงฆ์ยังต้องแสดงบทบาทต่างๆ ที่เป็นประโยชน์เป็นที่ยอมรับของพุทธศาสนิกชน ซึ่งได้สรุปความหมายและมีพรรณนาจากนักปรัชญาด้านพุทธศาสนารวมทั้งนักวิชาการ อธิบายไว้ดังนี้ ตามราชกิจจานุเบกษา ได้กำหนดบทบาทพระสงฆ์ไว้ ๒ ลักษณะ คือ

๑. บทบาทที่กำหนดไว้โดยพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ กำหนดหน้าที่ของพระสงฆ์ไว้หลายระดับและหลายประการด้วยกัน อาทิ การกำหนดหน้าที่ของพระสงฆ์ที่เป็นเจ้าอาวาสไว้ ดังนี้

๑) บำรุงวัด จัดกิจกรรมและศาสนสมบัติของวัดให้เป็นไปด้วยดี

๒) ปกครองสอดส่องให้บรรพชิตและคฤหัสถ์ที่มีอยู่หรือพักอาศัยอยู่ในวัดปฏิบัติตามพระธรรมวินัย กฎมหาเถรสมาคม ข้อบังคับ ระเบียบหรือคำสั่งของมหาเถรสมาคม

๓) เป็นธุระในการศึกษาอบรมและสั่งสอนพระธรรมวินัยแก่บรรพชิต และคฤหัสถ์

๔) ให้ความสะดวกตามสมควรในการบำเพ็ญกุศล

๒. บทบาทที่กระทำจริง เป็นบทบาทที่นอกเหนือจากบทบาทที่กำหนดไว้ให้เป็นหน้าที่ของพระสงฆ์โดยตรง อาทิ บทบาทในฐานะนักสังคมสงเคราะห์ผู้ให้การช่วยเหลือรักษาพยาบาล บทบาทในฐานะครูผู้ให้การศึกษอบรมหรือบทบาทในการพัฒนาสังคม^{๗๗}

สุทธิพงษ์ ตันตยาพิศาลสุทธิ ได้อธิบายถึงงานสังคมสงเคราะห์ของพระสงฆ์ เกิดจากองค์ประกอบ ๓ ประการ ดังนี้

๑) การดำเนินชีวิตของพระสงฆ์เริ่มเกี่ยวข้องกับคฤหัสถ์กรณี ปัจจัย ๔

๒) สภาพและเหตุการณ์ทางสังคมที่เรียกร้องให้มีการเปลี่ยนแปลงในทางที่ดีขึ้น

๓) พระสงฆ์ต้องช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นทุกข์ด้วยหลักคุณธรรม เมตตาธรรม กรุณาธรรม^{๗๘}

นอกจากนี้ ได้กล่าวถึงบทบาททางด้านศาสนา บทบาทด้านการสาธารณกุศล บทบาทด้านพัฒนาจิตใจและบทบาทด้านการพัฒนาท้องถิ่น

พุทธทาสภิกขุ ได้แสดงทรรศนะว่า งานสังคมสงเคราะห์มีหลักการให้เขาช่วยตนเองได้ เป็นการสงเคราะห์ที่มีผลระยะยาวและเกิดผลจริงให้เกิดความยั่งยืน การสงเคราะห์ต้องสงเคราะห์ให้ฉลาดขึ้น ถ้าสงเคราะห์วัตถุมากเกินไปทำให้โง่งงได้ ควรให้เขารู้ว่าชีวิตเป็นอย่างไร เกิดมาทำไม ต้องประพฤติปฏิบัติตนอย่างไร ฉะนั้นการสงเคราะห์ไม่จำเป็นช่วยเหลือด้านวัตถุเสมอไป การ

^{๗๖} พระธรรมปริยัติเวที (สุเทพ ผุสฺสธมฺโม), สารภาค ๑๕, (กาญจนบุรี : สำนักพิมพ์ธรรมเมธี, ๒๕๔๘), หน้า ๒๕.

^{๗๗} รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๕๕๐, ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๒๔, (ตอนที่ ๔๗ ก ๒๔ สิงหาคม ๒๕๕๐), หน้า ๓๗.

^{๗๘} สุทธิพงษ์ ตันตยาพิศาลสุทธิ, ความสัมพันธ์ระหว่างหลักพระพุทธศาสนากับปรัชญาพื้นฐานของงานสังคมสงเคราะห์, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๑๔), หน้า ๑๘.

แนะนำให้กระทำการที่ถูกต้องถือเป็นการสงเคราะห์เช่นกัน แม้สิ่งเหล่านั้นอาจไม่เป็นที่พึงพอใจแก่ผู้ถูกสงเคราะห์ก็ตาม ในทางพระพุทธศาสนาสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระองค์ทรงสงเคราะห์ภิกษุด้วยการชี้โทษ ตักเตือนเรื่องราวต่างๆ เพราะการสงเคราะห์อย่างตามใจให้ถูกอกถูกใจแก่ผู้ถูกสงเคราะห์เสมอไป อาจเป็นการทำลายสังคมได้^{๗๙}

ดังนั้น วัดในพระพุทธศาสนาจึงเป็นที่แบ่งเบาภาระให้กับรัฐบาลทั้งยังก่อให้เกิดรากฐานอันมั่นคง และเสริมสร้างต่อบริการในด้านสวัสดิการของรัฐ วัดจึงมีบทบาทสำคัญในการดำเนินชีวิตประจำวันของคนไทยอยู่มาก การศึกษาแก่คนยากจนก็เป็นอีกหน้าที่หนึ่งที่พระสงฆ์ทำหน้าที่เป็นครูสอน เป็นศูนย์ กลางของศึกษาชุมชน เป็นต้น^{๘๐} และพระสงฆ์เป็นองค์ประกอบหลักของสถาบันพระพุทธ ศาสนา เพราะเป็นผู้ทำให้เกิดความเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลง เป็นผู้ที่ทำให้พระพุทธศาสนาหยั่งรากฝังลึกลงในสังคมจนเป็นสถาบันสำคัญหนึ่งของสังคม เมื่อศึกษาวิเคราะห์องค์ประกอบของความเป็นสถาบันทางศาสนาองค์ประกอบที่มีความสำคัญยิ่ง คือ วัดและพระสงฆ์ มีอิทธิพลและบทบาทต่อวิถีชีวิตของประชาชนมาก เพราะวัดและพระสงฆ์เป็นศูนย์รวมทางจิต ศีลธรรมและพฤติกรรมต่างๆ^{๘๑} พระสงฆ์นอกจากจะเป็นที่เคารพของชาวบ้านในชุมชนแล้วยังนับว่าเป็นทรัพยากรบุคคลที่มีคุณค่าในการมีส่วนร่วมพัฒนาสังคม หากนักวิชาการนำความรู้ รู้จักทรัพยากร และแรงงานมาใช้อย่างถูกต้อง จะช่วยเสริมสร้างความเจริญอย่างมีประสิทธิภาพและเกิดประโยชน์อย่างถูกต้อง จะช่วยเสริมสร้างความเจริญอย่างมีประสิทธิภาพและเกิดประโยชน์อย่างสูงสุด ดังพระบรมราโชวาทของพระบาท สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบัน ขออัญเชิญมา ณ ที่นี้ การใช้หลักวิชา และความคิดริเริ่มสร้างงานที่อาจดูไม่ใหญ่โตนัก แต่ประสิทธิภาพสูงและอำนวยความสะดวกโดยตรงได้มาก โดยการนำเอาทรัพยากรตามธรรมชาติ ความรู้ความสามารถ ตลอดจนแรงงานของคนส่วนใหญ่ให้ได้เต็มเม็ดเต็มหน่วยและให้เกิดความเสียหายหรือสูญเปล่าน้อยที่สุด การสร้างความเจริญในลักษณะนี้ จะช่วยสร้างความเจริญของกิจการส่วนร่วมได้แน่นอน^{๘๒}

จากภาวะเศรษฐกิจโลกและสถานการณ์ความเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และเทคโนโลยี ย่อมทำให้เกิดผลกระทบต่อความเป็นอยู่ของประชากรของประเทศ โดยเฉพาะปัญหาสังคมความเป็นอยู่ของประชาชนที่เร่ร่อน แค้น ไร้ภยันตราย ไร้เจ็บ ปัญหาเด็กและเยาวชน ปัญหาอาชญากรรม ตลอดจนปัญหาคนชราที่ถูกทอดทิ้ง ฯลฯ การส่งเสริมสนับสนุนด้านสวัสดิภาพของประชาชนเป็นสิ่งที่จำเป็นสำหรับงานสังคมสงเคราะห์ การช่วยเหลือโดยใช้องค์ความรู้ด้านสังคมสงเคราะห์ รวมทั้งศาสตร์และศิลป์ที่นำมาประยุกต์ใช้ รวมถึงการนำเอาทรัพยากรมาช่วยเหลือผู้ที่

^{๗๙} พุทธศาสนิกชน, คริสตธรรมและพุทธธรรม, (กรุงเทพมหานคร : สุขภาพใจ, ๒๕๒๕), หน้า ๑๒๖-๑๒๘.

^{๘๐} คุณ โทซันท์, พุทธศาสนากับสังคมและวัฒนธรรมไทย, (กรุงเทพมหานคร: โอ.เอส. พรินต์ติ้ง เฮ้าส์, ๒๕๔๕), หน้า ๑๐๐-๑๐๗.

^{๘๑} พินิจ ลาภธนานนท์, บทบาทพระสงฆ์ในการพัฒนาชนบท, (กรุงเทพมหานคร: สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๙), หน้า ๓๐.

^{๘๒} สุลักษณ์ ศิวรักษ์, อนาคตและอุดมคติสำหรับไทย, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทเคล็ดไทย จำกัด, ๒๕๒๔), หน้า ๖๓.

ประสบปัญหา สิ่งเหล่านี้นอกจากบทบาทหน้าของรัฐแล้ว และยังเป็นบทบาทหน้าที่ของพระสงฆ์ ในการเข้ามาช่วยเหลือประชาชนที่ประสบปัญหา เพื่อยกระดับความเป็นอยู่ของประชาชน ในสมัย จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ปฎิวัติเข้ายึดอำนาจการปกครอง เป็นการทำลายล้างสถาบันการเมืองตาม ระบอบประชาธิปไตยโดยสิ้นเชิง ได้ทำการปกครองในระบอบเผด็จการแสวงหาความชอบธรรม และสร้างเสถียรภาพแก่ตนเอง เกิดการเร่งรัดพัฒนาประเทศเพื่อสนองตอบความต้องการของ ประชาชนด้านวัตถุ ภายใต้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ ๑ (พ.ศ.๒๕๐๔) เป็นการสร้างความ เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันภายในชาติ บทบาทของพระสงฆ์ถูกกำหนดให้ระดมช่วยโครงการ พัฒนาชนบท โครงการยกระดับศีลธรรมและศรัทธาในพุทธศาสนา โครงการเผยแพร่พุทธศาสนา ในหมู่ชาวเขา ดังนั้นบทบาทของพระสงฆ์ได้ขยายออกไปหลายด้าน คือ ด้านส่งเสริมการเกษตร ด้านจัดทำที่ดิน ด้านสุขภาพอนามัย ด้านสาธารณูปโภค ได้แก่ การก่อสร้างถาวรวัตถุ ซึ่งถือเป็น นโยบายหลักของรัฐบาลเพื่อให้ถึงเป้าหมาย ที่กล่าวไว้ว่า งานคือเงิน เงินคืองาน บันดาลสุข^{๘๓} ถึงแม้ปรากฏการณ์การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและสังคม ทำให้บทบาทของพระสงฆ์ เปลี่ยนแปลงไป พร้อมกับผลกระทบของการพัฒนาประเทศภายใต้แผนพัฒนาเศรษฐกิจ สังคมของ ประเทศ แต่ในทางตรงกันข้ามกลับสะท้อนให้เห็นถึงปัญหาสังคมที่รอความช่วยเหลือ โดยเฉพาะ ในชนบท เกิดช่องว่างความเจริญในชุมชนเมืองและชนบท เกิดความร่อยหรอของ ทรัพยากรธรรมชาติ ความเสื่อมโทรมของคุณภาพดิน เกิดปัญหาความสับสนวุ่นวายของสภาพ จิต^{๘๔} นำไปสู่ปัญหาสังคมที่เกิดขึ้นในปัจจุบันเพื่อรอรับการแก้ไข ได้แก่ ปัญหาครอบครัว ปัญหา การว่างงาน ปัญหาการค้าประเวณี ปัญหาการประทุษร้ายทางเพศ ปัญหายาเสพติด ปัญหาโรค เอ็ดส์ เป็นต้น ดังนั้น จึงมีความพยายามให้เกิดการผลักดันเปลี่ยนกระบวนความคิด (Concept) อย่างเป็นระบบให้สถาบันต่างๆ ทางสังคม เช่น สถาบันครอบครัว สถาบันการศึกษา สถาบัน เศรษฐกิจ สถาบันการเมือง โดยเฉพาะสถาบันศาสนา^{๘๕}

ดังนั้น พระสงฆ์จึงเป็นส่วนหนึ่งของสังคมที่มีบทบาทต่อการช่วยเหลือประชาชน มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย จึงได้ดำเนินการจัดการศึกษาหลักสูตรสังคมสงเคราะห์ แก่พระภิกษุสามเณรและคฤหัสถ์ในระดับอุดมศึกษา ปริญญาตรี ซึ่งกลุ่มนิสิตเหล่านี้ได้รับการ ศึกษาทางด้านสังคมสงเคราะห์ชุมชน ได้เรียนรู้ทั้งภาคทฤษฎีและภาคปฏิบัติ ฝึกประสบการณ์ ในการช่วยเหลือคนในชุมชน โดยร่วมกับทุกภาคส่วนของชุมชนและสังคม มุ่งทำงานแบบสห วิชาชีพ เพื่อความอยู่ดีมีสุขของคนในสังคม

๒.๒.๔ หลักธรรมที่นำมาใช้ในการสังคมสงเคราะห์

พุทธทาสภิกขุ (๒๕๒๕: ๓๙๕) ได้เสนอหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาเป็นพื้นฐาน สำหรับงานสังคมสงเคราะห์ ดังนี้

^{๘๓} สมบูรณ์ สุขสำราญ, การพัฒนาตามแนวพุทธศาสนา : กรณีศึกษาพระสงฆ์นักพัฒนา, (กรุงเทพมหานคร: สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, ๒๕๓๐), หน้า ๑๒๖-๑๒๗.

^{๘๔} อภิชัย พันธเสน, แนวคิดทฤษฎี และภาพรวมของการพัฒนา, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๓๙), หน้า ๘-๑๐.

^{๘๕} จำนงค์ อติวัฒน์สิทธิ์ และคณะ, สังคมวิทยา, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๐), หน้า ๗๗.

พรหมวิหาร ๔ คือ หลักธรรมที่นักสังคัมสงเคราะห์ควรยึดเป็นหลักประจำใจในการปฏิบัติงาน ซึ่งประกอบด้วย ดังนี้

๑. เมตตา คือ ความปรารถนาให้ผู้รับบริการเป็นสุข โดยพยายามแผ่เมตตา ให้แก่ตนเองและผู้รับบริการ การแผ่เมตตานี้ประยุกต์เข้ากับหลักการของงานสังคัมสงเคราะห์ ค่านิยม และจรรยาบรรณของงานสังคัมสงเคราะห์ ด้วยการเข้าใจยอมรับยินดีที่จะช่วยเหลือให้ความเห็นใจต่อปัญหาและความทุกข์ของเขา

๒. กรุณา คือ ความปรารถนาจะช่วยให้ผู้รับบริการพ้นจากสภาพปัญหาความเดือดร้อน เมื่อเห็นเขามีความเดือดร้อน ให้พิจารณาว่า เขาเป็นเพื่อนทุกข์ เกิด แก่ เจ็บ ตาย เหมือนกับเรา

๓. มุทิตา คือ พลอยยินดีเมื่อผู้รับบริการสามารถแก้ปัญหาได้ และยินดีกับเพื่อนร่วมงานเมื่อเขาปฏิบัติงานได้ดี

๔. อุเบกขา คือ วางใจเป็นกลางในการให้บริการด้วยความเป็นธรรมไม่อคติ และเมื่อได้ช่วยเหลือผู้รับบริการอย่างเต็มความสามารถแล้ว ผู้รับบริการยังตนอยู่ในความเดือดร้อน ก็ไม่ควรวิตกกังวล หรือเป็นทุกข์มากเกินไป หลักธรรมอุเบกขานี้ มีความตระหนักในตนเอง (Self-awareness) คือ รู้ว่าตนเองเป็นใคร กำลังทำอะไรอยู่ มีขอบเขตแค่ไหน

นอกจากนั้นแล้วยังมีสังคหวัตถุ ๔ คือ หลักการสงเคราะห์ เป็นการสงเคราะห์ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน สังคหวัตถุ ๔ อย่างนี้ พระพุทธเจ้าทรงอุปมาเหมือนพาหนะที่จะนำคนไปสู่ความสุขความเจริญในโลก เพราะสังคัมมนุษย์เราจำเป็นต้องอิงอาศัยธรรมะ ๔ ประการนี้ ทรงชี้อีกมุมที่ตรงกันข้าม ถ้าหากว่าสังคัมปราศจากเสียซึ่งธรรม ๔ ประการนี้แล้วแม้มารดาบิดาก็จะไม่ได้รับการนับถือบูชาจากบุตรธิดา โลกจะอยู่ไม่ได้เลย จึงเรียกว่าธรรมเป็นเครื่องสงเคราะห์ การสงเคราะห์ก็มีอยู่ ๒ ฝ่าย คือ อามิสสังคหะ คือ สงเคราะห์ด้วยวัตถุสิ่งของธรรมสังคหะ สงเคราะห์โดยธรรม ถ้าเรามองในแง่ของคนที่แสวงหาที่พึ่ง สิ่งนี้ก็เป็นการสนองตอบความต้องการขั้นพื้นฐานของคน เช่น ต้องการความรักและได้รับความรัก ความอบอุ่น ความปลอดภัย ต้องการที่พึ่งพำนักอาศัยต้องการพักผ่อนหย่อนใจหรือว่าต้องการร่วมกิจกรรมต่าง ๆ กัน เป็นต้น ก็ต้องมีธรรมะเป็นเครื่องยึดเหนี่ยว หลักที่จะให้เกิดเครื่องยึดเหนี่ยวทางใจกันขึ้น มาสรุปรวมอยู่ที่สังคหวัตถุ แม้แต่แนวความคิด การแสวงหาเครื่องรางของขลังที่ชาวบ้านเขาแสวงหากันแนวของพระเครื่องนั้น คือ เมตตา มหานิยม คงกระพันชาตรี แคล้วคลาด ธรรมะทั้ง ๔ ประการ มีลักษณะก่อให้เกิดเป็นเมตตาตามหานิยม คงกระพันชาตรีและแคล้วคลาดจากภยันตรายทั้งหลายได้ องค์ธรรมทั้ง ๔ ประการนี้ คือ

๑. ทาน คือ การแบ่งปันเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่กัน การให้การช่วยเหลือแนะนำในสิ่งที่ดีมีประโยชน์ ซึ่งช่องทางให้บุคคลสามารถแก้ปัญหาให้ลุล่วงไปด้วยตนเอง ที่ควรแก่การให้ การให้นั้นมีอยู่ ๒ แนวใหญ่ๆ คือ การให้ด้วยจิตคิดอนุเคราะห์ หมายถึงว่าการอนุเคราะห์การสงเคราะห์ช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกัน ด้วยอหยาศัยไมตรีโอบอ้อมอารีต่อบุคคลเหล่านั้น เขาประสบความสำเร็จเดือดร้อนความขาดแคลน ก็สงเคราะห์เขาเท่าที่จะสงเคราะห์กันได้และบางครั้งเป็นเรื่องของอหยาศัยไมตรีในทำนองที่แบ่งกันกินแบ่งกันใช้ เพื่อนบ้านใกล้เรือนเคียงกัน มีของอะไรก็แบ่งกันกินแบ่งกันใช้ เป็นการสร้างอหยาศัยไมตรีอย่างที่คนไทยเราถือว่า รั้วคนดีกว่ารั้วสังกะสีรั้วเหล็กกำแพง

อย่างบ้านในชนบทเห็นได้ชัดมาก ถ้าไม่มีหนอนบ่อนไส้ไม่มีใคร สามารถขโมยได้ เพราะถึงขโมยก็ออกไปนอกหมู่บ้านไม่ได้ประเดี๋ยวก็จับได้ นี่คือลักษณะโครงสร้างสังคมไทยที่เรานิยมเอาธรรมะไปสั่งสอนกันมา ก่อให้เกิดเป็นความปรารถนาดี ความหวังดีต่อกันว่า “เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่โอบอ้อมอารี” การอนุเคราะห์คือแสดงความมีน้ำใจการสงเคราะห์ให้ในกรณีที่เขาขาดแคลน เราก็สงเคราะห์เขาให้เพื่อบูชาคุณความดี เช่น การทำบุญตักบาตร การให้อาหาร ให้เสื้อผ้า แก่พ่อแม่ ปู่ย่าตายายในวันตรุษสงกรานต์ การเสียภาษี ให้แก่รัฐ เหล่านี้เป็นกรณีก่อให้เกิดคุณความดีการให้ก็เป็น การปฏิบัติธรรมะเหมือนกันอย่าลืมนะว่าขอบข่ายของการให้พอถึงจุดหนึ่ง เมื่อเราเป็นพวกเดียวกันแล้ว หนักนิตเบาหน้อยก็หนักกันได้ กลายเป็นอภัยทาน คือการให้อภัย เมื่ออภัยกันได้ ก็เข้าอกเข้าใจกัน ต่อมากลายเป็นธรรมทาน คือ จะพัฒนาไปจากจุดที่วัตถุกุศล แต่มาถึงจุดหนึ่ง สามารถว่ากล่าวตักเตือนกันได้ อย่างคนเฒ่าคนแก่ในท้องถิ่นชนบท ท่านสามารถจะดูดำเด็กที่เหมือนกับ ลูกหลานของท่านได้เวลามีปัญหากรณีพิพาทอะไร ท่านผู้นี้ไปพูดบางทีก็เลิกแล้วต่อกันได้ นี่เพราะอะไร เพราะท่านผู้นี้ได้สร้างสมบารมีด้วยการสงเคราะห์ในเชิงวัตรธรรมมาก่อน มีการให้อภัยในความผิดพลาดบกพร่อง อยู่ในฐานะที่ว่ากล่าวตักเตือนกันได้ คนเรากว่าที่จะปรับตัวขึ้นมาอยู่ในจุดนี้ได้ก็ต้องใช้เวลา สร้างบารมีพอสมควร หลวงพ่อบางรูปในต่างจังหวัด มีการมีงานภายในวัด ตำรวจไม่ต้องมาตรวจการณ์ ไม่ต้องมาทำอะไร หลวงพ่ออยู่รูปเดียวใครไม่กล้าทำอะไรหรอก จะไปก่อเรื่องก่อราวขึ้นมาไม่ได้ อย่างนี้หลวงพ่อก็ต้องมีบารมีอยู่มาจนเด็ก ๆ เรียกหลวงปู่หมดแล้ว ฉะนั้นสมภารในต่างจังหวัดจึงจำเป็นต้องเป็นพระแก่ ๆ เพราะเป็นเรื่องของบารมี ถ้าไม่มีบารมีเราก็คงทำงานไม่ได้ อยู่เป็นหลวงปู่แล้วสบายแล้ว สามารถที่จะควบคุมอะไรก็ได้

๒. ปิยวาจา คือ การพูดถ้อยคำไพเราะอ่อนหวาน น่านับถือ ประกอบด้วย สัจจะ คือ ความจริงใจและต้องเกิดประโยชน์แก่ผู้เจรจาด้วย อ่อนหวาน ตรงกันข้ามกับคำหยาบแต่ในเชิงปฏิบัติแล้ว ปิยวาจา คือ เจรจาถ้อยคำอันเป็นที่รัก วาจาเป็นที่รัก ผู้กล่าวกล่าวด้วยความรักความปรารถนาดีต่อบุคคลอื่น ซึ่งบางครั้งอาจเป็นคำดูคำตักเตือนก็ได้ แต่ถ้าหากว่า พูดด้วยความรักหวังดีปรารถนาดี ถือว่ายังเป็นธรรมเครื่องสงเคราะห์กัน ถ้าหากอหิยาศัยเริ่มมีความรักความปรารถนาดีต่อไปจะกระจายตัวไปเอง คือจะพูดคำสัตย์คำจริงเอง จะไม่ยุยงให้คนเหล่านั้นเขาแตกแยกกัน เพราะรักหวังดีต่อเขา จะพูดเฉพาะเรื่องที่มีประโยชน์มันก็จะกระจายตัวเอง เป็นวจีสัจจัตถุสครบทั้ง ๔ แต่เริ่มที่ปิยวาจา คือวาจาอันเกิดจากใจที่มีความรักและหวังดี ปิยวาจาบางครั้งถ้อยคำอาจจะไม่ไพเราะ ไม่อ่อนหวาน หากพูดด้วยความปรารถนาดี ยังอยู่ในขอบข่ายของปิยวาจาเรื่องของวาจานั้น ฟังสิ่งเกิดว่าในแง่ของธรรมชาติร่างกายก็น่าคิด ในแง่ของธรรมก็น่าศึกษา ในแง่ของชีวิตประจำวันก็น่าสนใจ เพราะแต่ละเหตุแต่ละกรรมนั้น ท่านได้ให้ความสำคัญแก่วาจาไว้มาก เช่น ในกุศลกรรมบถ ๑๐ ว่าด้วยการทำความดีทางกาย วาจา ใจ ท่านแสดงเรื่องของวาจาไว้ถึง ๔ ข้อ ในขณะที่ใจมีเพียง ๓ ข้อเท่านั้น คติไทยเราเองได้ให้ความสำคัญแก่วาจาไว้มาก เช่น

- ปากเป็นเอก เลขเป็นโท หนังสือเป็นตรี ชั่วดี เป็นตรา
- เป็นมนุษย์สุดนิยมเพียงลมปาก จะได้ยากโหยหิวเพราะชีวหา หากพูดดีมีคนเขาเมตตา จะพูดจางพิเคราะห์ให้เหมาะสม
- ปากเป็นเอกเหมือนเสมภมณีให้คนเชื่อ ฉลาดเหลือวาจาปรีชาฉาน จะกล่าวถ้อยร้อยคำไม่รำคาญ เป็นรากฐานเทิดตนพันลำเค็ญ

- ถึงบางพูดพูดดีเป็นศรีศักดิ์ มีคนรักสรรถ้อยร้อยจิต พูดชั่วตัวตายทำลายมิตร จะชอบผิดในมนุษย์เพราะพูดจา

- อันอ้อยตาลหวานลิ้นแล้วสิ้นซาก แต่ลมปากหวานหุมิรู้หาย

การพูดที่เป็นปียวาจาจึงต้องออกมาจากจิตที่ ประกอบด้วยความรักความเมตตา ต่อผู้ที่ตนพูดด้วย วาจาเปล่งออกมาอย่างไร ใจต้องคิดอย่างนั้นด้วย คือวาจา ต้องเป็นเช่นเดียวกับใจ ใจเช่นเดียวกับวาจา หรือพูดอย่างที่ตนคิดอย่างที่พูดและตัวความคิดนั้นเองจะต้องมีเมตตาเป็นหลัก จิต เพื่อให้การพูดและแม้การกระทำก่อปรด้วยเมตตาก่อนจะพูดจึงต้องคิดว่า จะพูดอะไร? พูดกับใคร? พูดไปทำไม? พูดไปแล้วได้ประโยชน์อะไรบ้าง? ประเภทของถ้อยคำที่พูดด้วยความรักจึงประกอบด้วย

(๑) เป็นความจริง ตามประสาทสัมผัสของตนคือพูดตามที่ตนได้เห็น ได้ยิน ได้ทราบ ได้รู้มาเมื่อเห็นว่ามีประโยชน์แก่ผู้ฟังก็พูดเรื่องนั้นให้ฟัง

(๒) เป็นคำสร้างสามัคคี เรื่องที่นำมาพูดจะต้องมีลักษณะประสานสามัคคี ส่งเสริมสามัคคีและกระชับสามัคคี ตามสมควรแก่ฐานะของบุคคล

(๓) เป็นถ้อยคำที่ไพเราะอ่อนหวาน ฟังแล้วสบายหู สบายใจ สุขใจ ปลื้มใจ เพราะได้ฟังถ้อยคำที่สะท้อนจากใจอันก่อปรด้วยรัก ความเมตตาจากผู้พูด

(๔) เป็นคำที่มีสารประโยชน์ อันเป็นคนพูดที่เกิดจากการตั้งถามดังกล่าว ดังนั้นการพูดในลักษณะนี้จึงต้องดูว่า เรื่องนั้นเป็นเรื่องจริงไหม พูดไปแล้วเขาเห็นว่าเป็นประโยชน์ทรงสอนให้กาลที่จะพูดเรื่องนั้น

๓. อุตถจริยา คือ การบำเพ็ญประโยชน์ ซึ่งหมายถึงการประพฤติปฏิบัติจนให้เป็นประโยชน์ให้แก่บุคคลอื่น การทำคุณประโยชน์ให้แก่บุคคลในวงกว้าง ไม่จำกัดเฉพาะตนและญาติผู้ใกล้ชิด จะเห็นได้ว่ามีทั้งกายกรรม วชิกรรม มโนกรรม ทางกายกรรม ก็ช่วยเหลือขนขวายในกิจการงานอย่างในบ้านในเมืองของเขา เราก็ช่วยเหลือกัน ไถนาก็ช่วยเหลือกันไถนา มีกิจการอะไรก็ตาม เช่น ปลูกบ้าน ต่างจังหวัดบ้านหลังหนึ่งขนาด ๒ - ๓ ห้อง ปลูกไม่กี่วันก็เสร็จ เพราะเขาช่วยเหลือกัน นี้เรียกว่าประพฤติสิ่งที่ เป็นประโยชน์ด้วยกันในทางกาย ช่วยเหลือขนขวายกันในกิจการงานที่ชอบประพฤติสิ่งที่ เป็นประโยชน์กันด้วยวาจา คือพูดในทางที่เสริมสร้างความสามัคคีเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน แนะนำชี้แจงแสดงเหตุผล การกระทำบางอย่างต้องคิดใจเขาใจเรา เช่น อยู่ใกล้เคียง เพื่อนคนหนึ่งต้องการจะอ่านหนังสือ เราเขย่าวิทยุเสียลิ้น ไม่เป็นอุตถจริยา เพราะทำลายประโยชน์อีกฝ่ายหนึ่ง ที่เขาจะฟังได้ ซ่อนชั้นของวินัย มีวินัยบางข้อเสริมอุตถจริยา เช่น ภิกษุรูปหนึ่งกำลังท่องปาฏิโมกข์อยู่ เราไปชวนคุยเป็นการทำลายประโยชน์ท่านก็ปรับเป็นอาบัติปาจิตตีย์ นั่นคือ สอนให้ประพฤติในสิ่งที่ เป็นประโยชน์ต่อกัน เกื้อกูลกันในบางครั้งบางคราว เราไม่สามารถจะทำได้ แต่อย่าถึงกับไปทำลายประโยชน์ของเขา อย่างนี้พออยู่กันภายในสังคมได้

ขอบข่ายของคำว่า อุตถจริยา จึงเริ่มต้นจากการกระทำอะไรก็ตาม ที่สามารถอำนวยประโยชน์ความสุขให้แก่คนอื่นได้ โดยที่ สุดแม้แต่การงดเว้นไม่กระทำในลักษณะห้กราน ทำลายผลประโยชน์ที่คนอื่นควรจะได้ หรือได้แล้ว ก็ได้ชื่อว่าเป็นการทำสิ่งที่เป็นประโยชน์ เมื่อกล่าวสรุปตามสถานะของคนแต่ละคนแล้วขอบข่ายของการทำประโยชน์สามารถกระจายออกไป ๓ ทางใหญ่ๆ ด้วยกัน คือ

- ในฐานะเป็นสมาชิกคนหนึ่งของครอบครัว ตระกูล บ้านเมือง พยายามไม่ทำสิ่งที่เป็นการอันตรายต่อต้นสังกัดของตน โดยพยายามทำในสิ่งที่ตนเป็นประโยชน์ต่อตนเองและครอบครัว
- ในฐานะเป็นสมาชิกคนหนึ่งของสังคม ไม่ทำตนให้เป็นพิษเป็นภัยต่อสังคม แต่พยายามทำสิ่งที่ตนเป็นประโยชน์ต่อสังคมที่ตนเป็นสมาชิก
- ในฐานะที่ตนเป็น ซึ่งการเป็นของคนแต่ละคนนั้นไปสัมพันธ์กับ ชั้น ยศ ตำแหน่ง กาลสถานที่ กรณีเป็นต้น ซึ่งต้องปฏิบัติตนให้เป็นประโยชน์ต่อการทำงาน ภารกิจหน้าที่ กาล สถานที่นั้น ๆ ตามสมควรแก่จุดที่ตนเข้าไปสัมพันธ์ในขณะนั้น

๔. สมานัตตา คือ ความมีตนเสมอ การรู้จักปรับตัวให้เข้ากับผู้อื่นได้ ร่วมสุขร่วมทุกข์ เสมอต้นเสมอปลาย ได้แก่ การวางตนเหมาะสมแก่ฐานะที่ควรจะเป็นและที่ตนเป็น ไม่แสดงอาการ ชื่น ๆ ลง ๆ ๓ วันร้าย ๔ วันร้าย กำหนดทิศทางลมไม่ค่อยถูก ว่าจะเอาอย่างไรกันแน่ อีกอย่างหนึ่งคือไม่ลืมนั่น เช่น เคยเป็นเพื่อนฝูงกันมา พอได้ดีหน่อยก็ลืมนั่น ต้องแสดงอัธยาศัยไมตรีให้ปกติ แม้คนไม่ชอบพูดชอบคุยอะไรก็ต้องทักทายปราศรัยเรื่องทีออกจะปฏิบัติยาก คุณิทานเปรียบเทียบออกจะฟังง่าย บางเรื่องเป็นการยอมรับนับถือกันอย่าง สหาย ๓ คนเป็นขอทาน คนหนึ่งราชาธมา เกย ได้เป็นพระราชา อีกคนหนึ่งคิดว่าเพื่อนเราเป็นพระราชา ก็เบง แต่งตัวขอทานเข้าไป อันนี้เป็น การไม่ให้เกียรติ ไม่ยกย่องเพื่อนในฐานะที่ชอบที่ควร เพื่อนก็ให้เงินหน่อยหนึ่งแล้วไล่ออกจากเมือง ไปเลย อีกคนหนึ่ง แก่ถื่อว่า เพื่อนก็คือเพื่อนแต่ในที่ต่อหน้าสาธารณชน ก็ต้องวางตัวให้ความเคารพนับถือตามสมควรแก่ฐานะของเพื่อน นี่คือเป็นหลักของสมานัตตา วางตนเหมาะสมแก่ฐานะที่ตนเป็น ไม่ใช่พอมีสมานัตตาแล้วสมภารจะลงเล่นกับลูกวัด คือต้องวางตนเหมาะสมกับฐานะ อีกประการหนึ่งก็คือ ไม่ถือตัวจนเกินไป เวลาได้ดีไม่หลงตัว ลืมนั่น คางคกขึ้นวอ มะพร้าวขึ้นดก ยางคกขึ้นมี ชี้อ่าได้ดี ทีโบราณท่านพูดว่าคางคกขึ้นวอ คือถ้าทำอะไร ๆ กันเกิน ๆ ไป ก็เสียหลักของสมานัตตา แทนที่คนจะเกิดความนับถือกลับไม่พอใจชิงชิงเอาได้ หลัก ๔ ประการนี้ เป็นการปฏิบัติตัวของคนแต่ละคน แต่ไม่ได้หมายความว่า กะเกณฑ์ให้คนใดคนหนึ่ง เป็นทุกฝ่ายต้องแสดงออกซึ่งอัธยาศัยเหล่านั้น เช่น เพื่อนกันก็ต้องเสมอต้นเสมอปลาย แสดงความเป็นกัลยาณมิตร แม้ในยามวิบัติก็ไม่ทอดทิ้งกัน หลักของสมานัตตา คือมีตนเสมอ วางตนเสมอ แต่ต้องไม่วางตัวต่ำเกินไป เพื่อต้องการให้คนอื่นเขาเห็นว่าเราไม่ถือเนื้อถือตัว เล่นหัวจนไม่เป็นเวลา วางตัวสูงเกินไปก็เสีย

คุณธรรมทั้ง ๔ ประการนี้ มีในบุคคลใดก็ตาม จะเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวน้ำใจคนไว้ได้ ก่อให้เกิดความเคารพ ความรัก ความนับถือต่อกันและกัน เป็นเหมือนพาหนะที่จะนำคนไปสู่ความสุขความเจริญที่ต้องการได้ เป็นจุดยึดเหนี่ยวทางใจ ภายในจากครอบครัว เป็นต้นไป จนถึงสังคม จนกลายเป็นพระเครื่อง ๔ องค์ ที่ก่อให้เกิดผลทางเมตตามหานิยม คงกระพันชาตรีและแคล้วคลาดแท้ ๆ ทั้งเป็นพุทธวิธีการสงเคราะห์ด้วยสังคหวัตถุ ๔ ประการ นี้ พระพุทธเจ้าตรัสรับรองไว้ในหัตถกสูตรว่า ใช้ได้ผลจริง ไม่ว่าจะนำหลักการนี้ไปใช้กับบุคคล กลุ่มชน หรือชุมชนเล็กใหญ่ประการใดทั้งในอดีต ปัจจุบัน และในอนาคต ซึ่งเรื่องนี้ หัตถกอุบาสก ชาวเมืองอาลวี ทูลรับว่าเป็นความจริง เพราะตัวเขาเองปกครองชนหมู่มาก โดยใช้หลักสังคหวัตถุ ๔ เป็นหลัก ได้รับความสำเร็จอย่างงดงาม ดังคำกราบทูลของหัตถกอุบาสกต่อพระพุทธเจ้าว่า

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคได้ทรงแสดงสังคหวัตถุ ๔ ประการไว้ ข้าพระองค์สงเคราะห์บริษัทใหญ่นี้ด้วยสังคหวัตถุ ๔ ประการเหล่านั้น ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญข้าพระองค์รู้ว่า ผู้นี้ควรสงเคราะห์ด้วยทาน ข้าพระองค์สงเคราะห์ด้วยทาน ผู้นี้ควรสงเคราะห์ด้วยวาจาอ่อนหวาน ข้าพระองค์ก็สงเคราะห์ด้วยวาจาอ่อนหวาน ผู้นี้ควรสงเคราะห์ด้วยการประพฤติสิ่งที่เป็ประโยชน์ ข้าพระองค์ก็สงเคราะห์ด้วยสิ่งที่เป็ประโยชน์ ผู้นี้ควรสงเคราะห์ด้วยการวางตัวเสมอ ข้าพระองค์ก็สงเคราะห์ด้วยการวางตัวเสมอ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็โภคทรัพย์ในตระกูลข้าพระองค์มีอยู่ ชนทั้งหลายจึงสำคัญถ้อยคำของข้าพระองค์ว่าควรฟัง ไม่เหมือนของคนจน” (พระไตรปิฎกฯ เล่ม ๓๕ หน้า ๒๖๙) ครองใจคนเป็นจุดที่ยึดเหนี่ยวน้ำใจคนไว้ได้

หลักธรรมข้อต่อมาก็คือ อิทธิบาท ๔ ประกอบด้วย ดังนี้

๑. ฉันทะ คือ ปลุกฝังความรักงานและความพอใจในงาน
๒. วิริยะ คือ มีความพากเพียรพยายามปฏิบัติงานให้บรรลุผล
๓. จิตตะ คือ เอาใจใส่และฝึกฝนหน้าที่ของตนอยู่เสมอ
๔. วิมังสา คือ หมั่นพิจารณาตรึกตรองเหตุผลหาทางปรับปรุงการปฏิบัติงานให้ดียิ่งๆ

ขึ้นไป

อริยสัจ ๔ ประกอบด้วย ดังนี้

๑. ทุกข์ คือ ความจริงอันประเสริฐ ได้แก่ความเกิด ความแก่ ความเจ็บไข้ เป็นทุกข์ ความประจวบกับสิ่งที่ไม่ได้รักเป็นทุกข์ ความปรารถนาสิ่งใดแล้วไม่ได้เป็นทุกข์ ในกระบวนการปฏิบัติงานสังคมสงเคราะห์ใช้หลักอริยสัจ เช่นกัน คือ การศึกษาหาข้อเท็จจริง หาสาเหตุของปัญหา ซึ่งเป็นความทุกข์ ความคับข้องใจของผู้รับบริการ

๒. สมุทัย คือ เหตุให้เกิดทุกข์ ได้แก่ ชั้น ๕ มี รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ การปฏิบัติงานสังคมสงเคราะห์ ได้ที่นำหลักธรรมข้อนี้มาประยุกต์ใช้ โดยใช้วิเคราะห์ให้ได้สาเหตุที่แท้จริงของปัญหาว่า เกิดมาจากไหน อะไรเป็นสาเหตุที่แท้จริงของปัญหา ต้องใช้ความสามารถทางทฤษฎีและหลักธรรมพุทธศาสนาเข้าประยุกต์ใช้ โดยมองว่าความทุกข์ต่างๆ ไปของมนุษย์เกิดมาจากกิเลส ตัณหา ความโลภ แล้ววิเคราะห์ว่าต่อไปความทุกข์นั้นเกิดมาจากตัวผู้รับบริการเองจากสังคมหรือจากสิ่งแวดล้อม

๓. นิโรธ คือ ความดับทุกข์ พิจารณาตามหลักอริยสัจข้อนี้ว่า ปัญหาทุกสิ่งทุกอย่างย่อมแก้ไขได้เสมอ เมื่อมีเกิด ก็มีดับ ดังนั้น ใช้หลักอริยสัจประยุกต์ใช้ในการแก้ปัญหา

๔. มรรค คือ วิธีการไปให้ถึงความดับทุกข์ มรรคมองค์ ๘ ได้แก่ ความเห็นถูกต้อง ความดำริถูกต้อง การพูดถูกต้อง การทำงานถูกต้อง การอาชีพถูกต้อง ความพากเพียรถูกต้อง ความระลึกรู้ถูกต้องและความตั้งใจมั่นคงที่ถูกต้อง ท่านพุทธทาสยังได้กล่าวไว้เพิ่มเติมว่า “การสังคมสงเคราะห์สูงสูดนั้น คือ การหว่านโปรยสัมมาทิฐิ ทำให้คนมีสัมมาทิฐิ”

ข้าเลื่อง วุฒิจันทร์ ได้กล่าวถึง การสังคมสงเคราะห์ด้านสวัสดิการของพระสงฆ์ว่า วัดเป็นของชาวบ้าน การบำเพ็ญกุศลในโอกาสต่างๆ ทางวัดจะต้องอำนวยความสะดวก ช่วยเหลือพร้อมให้คำแนะนำทั้งที่บ้านและที่วัด การทำบุญกุศล ตามประเพณีชีวิตและสังคมของหมู่บ้าน ได้แก่ การเก็บศพ ตั้งศพ บำเพ็ญกุศลศพ ฌาปนกิจศพและที่เก็บกระดูก เจ้าอาวาสเป็นผู้นำของฝ่ายสงฆ์ จะให้ช่วยเหลือ โดยเฉพาะกำนัน ผู้ใหญ่บ้านหรือผู้ที่อาวุโสในหมู่บ้านหรือตำบล ที่เป็น

ผู้นำชาวบ้าน จะของความร่วมมือเจ้าอาวาสจัดงานรื่นเริงของหมู่บ้านในสถานที่ของวัดดีกว่าที่อื่น เพราะจะมีคนมาทำบุญ ทำกิจกรรมประกอบความดี เว้นความชั่ว และอบายมุขต่างๆ^{๘๖} นอกจากนี้ยังได้แสดงพระศนะของพระสงฆ์ควรมีบทบาทด้านการสังคมสงเคราะห์ ดังนี้

๑. เมื่อวัดมีที่ดินเหลือ ควรจัดตั้งโรงเรียน หรือสถานการศึกษาระดับต่างๆ ให้เป็นส่วนหนึ่งของวัด ไม่ควรกั้นเขตตัดขาดจากบ้าน วัด โรงเรียน ควรให้มีความใกล้ชิดกับวัด อุบาสก อุบาสิกา ควรทำบุญบำเพ็ญกุศล สมาทานศีล ฟังเทศน์ที่วัดเป็นประจำและทำหน้าที่บำรุงวัด ร่วมกับประชาชนในชุมชนอื่นๆ ด้วย

๒. พระสงฆ์ควรตั้งสุขศาลา สถานือนามัย หรือโรงพยาบาล ภายในวัดหรือในเขตวัด

๓. ควรสร้างที่อ่านหนังสือพิมพ์ ห้องสมุดประจำหมู่บ้าน พิพิธภัณฑน์ในวัด อาจเกิดจากความร่วมมือจากทางวัดเอง หรือจากประชาชน ชาวบ้าน แม้แต่ทางราชการ จัดสร้างขึ้นให้วัดดูแลได้ อาจให้ใช้สถานที่แล้วมีพระภิกษุ สามเณรเป็นผู้ดูแลรักษาให้บริการแก่ประชาชน

๔. ควรตั้งสภาตำบล ให้เป็นที่ประชุมราษฎรของหน่วยราชการ ในกิจการด้านการพัฒนาหมู่บ้าน ตำบล ท้องถิ่น วัดอาจให้ใช้สถานที่ เช่น ศาลาการเปรียญ หรือบริเวณวัดได้

๕. ควรสร้างบ่อน้ำดื่ม น้ำใช้ น้ำประปาหมู่บ้าน น้ำใช้ในด้านการเกษตร ทางวัดอาจเป็นผู้ดำเนินงาน นอกจากนั้นให้ชาวบ้านช่วยกันดูแลรักษา โดยอาจแต่งตั้งคณะกรรมการและมีทางวัดเข้าไปช่วยดูแล

๖. กิจกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวกับการประกอบอาชีพ หรือกิจการอื่นๆ ของหมู่บ้านควรให้ใช้สถานที่วัด โดยเจ้าอาวาสหรือพระภิกษุสามเณรช่วยดูแลให้ความสะดวกภายในขอบเขต ความสามารถ ซึ่งต้องไม่ผิดพระธรรมวินัย ไม่ทำให้เสียสมณสาธูป เช่น การจัดตั้งธนาคารข้าว ธนาคารพืชพันธุ์ ธนาคารโคกระบือ กองทุน มูลนิธิ สหกรณ์ต่างๆ ศูนย์บริการสาธารณะ ศูนย์ฝึกอาชีพ ศูนย์ประสานงานของประชาชนในกิจการต่างๆ

๗. กิจกรรมเฉพาะหน้า พระสงฆ์ควรจัดการชวนชวนให้ โดยพระเป็นผู้นำให้ชาวบ้านได้ช่วยเหลือซึ่งกันและกันมีวัดเป็นศูนย์กลาง ได้แก่ การเกิดภัยธรรมชาติ ต่างๆ

ทินพันธ์ นาคะตะ ได้กล่าวถึง บทบาทของพระสงฆ์ไว้ว่า หน้าที่หลักของพระภิกษุสงฆ์ คือ การศึกษาประพฤติปฏิบัติธรรม สำหรับหน้าที่ที่มีต่อสังคมหลายประการ กล่าวคือ นอกจากมีหน้าที่ในการดำเนินกิจกรรมบางอย่างของวัดแล้ว ยังมีหน้าที่ในการให้การอบรมสั่งสอนหลักธรรม คำสอนให้แก่ประชาชนทั่วไป เพื่อให้นำหลักธรรมนั้นไปประพฤติปฏิบัติตามให้อยู่ในศีลธรรมอันดีงามต่อไป ยิ่งไปกว่านั้น ยังให้การสงเคราะห์ทางด้านจิตใจ คือ ประกอบพิธีกรรมทางศาสนาแก่ชาวบ้านด้วย สำหรับพระภิกษุผู้มีความรู้สูงจะเป็นผู้จัดการศึกษาให้แก่ชุมชน โดยเป็นครู สำหรับเด็กผู้ชายจะถูกส่งไปเป็นศิษย์วัดหรือสามเณร เพื่อให้เรียนการอ่านการเขียนให้เรียนวิชาเลขคณิต

^{๘๖} ข้าเลื่อง วุฒิจันทร์, เอกสารการวิจัยส่วนบุคคลในลักษณะวิชา สังคมจิตวิทยา เรื่องการพัฒนา กิจการคณะสงฆ์เพื่อความมั่นคงแห่งชาติ, อ้างแล้ว, หน้า ๙-๑๓.

อย่างง่าย ๆ ตลอดจนให้การอบรมทางศีลธรรม และหลักธรรมทางศาสนา ส่งผลให้เด็กผู้ชายส่วนมากอ่านออก เขียนได้ มีความรู้ด้านจริยธรรมของสังคม^{๘๗}

ในสังคาลสูตร กล่าวถึง หน้าที่ของพระสงฆ์กับประชาชนไว้ดังนี้คือ พระสงฆ์สอนประชาชน ให้เว้นจากการกระทำความชั่ว แนะนำให้ทำความดีอนุเคราะห์ด้วยน้ำใจอันงาม สอนในสิ่งที่ยังไม่ได้สดับเล่าเรียน ให้ได้สดับเล่าเรียน ชี้แจงให้เข้าใจชัดในสิ่งที่ได้สดับเล่าเรียน และบอกทางสวรรค์ให้ จะเห็นได้จากหลักฐานที่ว่า พระสงฆ์อยู่ในฐานะผู้นำประชาชนในด้านจิตใจ หรือหลักของศีลธรรม ซึ่งย่อมนวมไปถึงด้านสติปัญญาทั้งหมดด้วย^{๘๘}

ในการบริหารกิจการคณะสงฆ์ ตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๕๐๕ และแก้ไขเพิ่มเติมโดยพระราชบัญญัติ คณะสงฆ์ (ฉบับที่ ๒) พ.ศ. ๒๕๓๕ ได้กำหนดแนวคิด หลักการ เกี่ยวกับการบริหารกิจการคณะสงฆ์ไว้ ดังนี้

มาตรา ๑๕ ตรี กำหนดให้มหาเถรสมาคมมีอำนาจหน้าที่ ดังต่อไปนี้

๑. ปกครองคณะสงฆ์ให้เป็นไปโดยเรียบร้อยดีงาม
๒. ปกครองและกำหนดการบรรพชาสามเณร
๓. ควบคุมและส่งเสริมการศาสนศึกษา การศึกษาสงเคราะห์ การเผยแผ่ การสาธารณสงเคราะห์ของคณะสงฆ์
๔. รักษาหลักพระธรรมวินัยของพระพุทธศาสนา
๕. ปฏิบัติหน้าที่อื่นๆ ตามที่บัญญัติไว้ในพระราชบัญญัตินี้หรือกฎหมายอื่นเพื่อการนี้ให้มหาเถรสมาคมมีอำนาจตรากฎหมายเถรสมาคม ออกข้อบังคับวางระเบียบ ออกคำสั่ง มีมติหรือออกประกาศ โดยไม่ขัดหรือแย้งกับกฎหมายและพระธรรมวินัยใช้บังคับได้ และจะมอบให้พระภิกษุรูปใดหรือคณะกรรมการหรือคณะอนุกรรมการตามมาตรา ๑๙ เป็นผู้ใช้อำนาจหน้าที่ตามวรรคหนึ่งก็ได้

มาตรา ๓๗ กำหนดให้เจ้าอาวาสมีหน้าที่ ดังนี้

๑. บำรุงรักษาวัด จัดกิจการและศาสนสมบัติของวัดให้เป็นไปด้วยดี
 ๒. ปกครองและสอดส่องให้บรรพชิตและคฤหัสถ์ที่มีอยู่หรือพำนักอาศัยอยู่ในวัดนั้น ปฏิบัติตามพระธรรมวินัย กฎมหาเถรสมาคม ข้อบังคับ ระเบียบหรือคำสั่งของมหาเถรสมาคม
 ๓. เป็นธุระในการศึกษาอบรมและสั่งสอน พระธรรมวินัยแก่บรรพชิตและคฤหัสถ์
 ๔. ให้ความสะดวกตามสมควรในการบำเพ็ญกุศล
- มาตรา ๓๘ เจ้าอาวาสมีอำนาจ ดังนี้
๑. ให้บรรพชิตและคฤหัสถ์ ซึ่งมีได้รับอนุญาตของเจ้าอาวาสเข้าไปอยู่อาศัยในวัด
 ๒. สั่งให้บรรพชิตและคฤหัสถ์ ซึ่งไม่อยู่ในโอวาทของเจ้าอาวาสออกไปเสียจากวัด
 ๓. สั่งให้บรรพชิตและคฤหัสถ์ที่มีอยู่หรือพำนักอาศัยในวัด ทำงานภายในวัดหรือทำทัณฑ์บนหรือให้ขอขมาโทษ ในเมื่อบรรพชิตหรือคฤหัสถ์ในวัดนั้นประพฤติผิดคำสั่งเจ้าอาวาส ซึ่ง

^{๘๗} ทินพันธ์ นาคะตะ, พระพุทธศาสนากับสังคมไทย, (กรุงเทพมหานคร : สหายบล็อกและการพิมพ์, ๒๕๔๓), หน้า ๕-๗.

^{๘๘} ที.ปา. ๑๑/๒๐๔/๒๐๘

ได้สั่งโดยชอบด้วยพระธรรมวินัย กฎมหาเถรสมาคม ข้อบังคับ ระเบียบหรือคำสั่งของมหาเถรสมาคม

กฎหมายเถรสมาคม ฉบับที่ ๒๓ (พ.ศ. ๒๕๔๑) ว่าด้วยระเบียบการปกครอง ข้อ ๕ กำหนดไว้ว่า วิธีดำเนินการเพื่อความเรียบร้อยดีงาม วิธีดำเนินการศาสนศึกษาและศึกษาสงเคราะห์ วิธีดำเนินการเผยแผ่พระพุทธศาสนา วิธีดำเนินการสาธารณูปการและสาธารณสงเคราะห์ อันเกี่ยวกับการคณะสงฆ์และการพระศาสนา ให้เป็นไปตามที่กำหนดในระเบียบมหาเถรสมาคม^{๘๙}

ข้อ ๔๔ พระสังฆาธิการต้องเฝ้าเพื่อต่อกฎหมาย พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ กฎกระทรวง กฎมหาเถรสมาคม ข้อบังคับ ระเบียบ คำสั่ง มติ ประกาศ พระบัญชาสมเด็จพระสังฆราช สกมลมหาสังฆปริณายก และปฏิบัติตามหลักพระธรรมวินัยโดยเคร่งครัด

ข้อ ๔๕ พระสังฆาธิการต้องเชื่อฟังและปฏิบัติตามคำสั่งของผู้บังคับบัญชา ซึ่งสั่งโดยชอบด้วยอำนาจหน้าที่ ถ้าไม่เห็นด้วยคำสั่งนั้นให้เสนอความเห็นคัดค้านเป็นลายลักษณ์อักษรภายใน ๑๕ วัน นับแต่วันที่ได้รับทราบคำสั่ง และเมื่อได้คัดค้านดังกล่าวมานั้นแล้ว แต่ผู้สั่งมิได้ถอนหรือแก้คำสั่งนั้น ถ้าคำสั่งนั้นไม่ผิดพระวินัยต้องปฏิบัติตาม แล้วรายงานจนถึงผู้สั่ง

ในกรณีที่มีการคัดค้านคำสั่งดังกล่าวในวรรคแรก ให้ผู้ส่งรายงานเรื่องทั้งหมดไปยังผู้บังคับบัญชาเหนือตนเพื่อพิจารณาสั่งการ

ในการปฏิบัติหน้าที่ ห้ามมิให้ทำการข่มผู้บังคับบัญชาเหนือตน เว้นแต่จะได้รับอนุญาตพิเศษเป็นครั้งคราว

ข้อ ๔๗ พระสังฆาธิการต้องตั้งใจปฏิบัติหน้าที่โดยชอบและห้ามมิให้ใช้อำนาจหน้าที่ทางที่ไม่สมควร

ข้อ ๔๘ พระสังฆาธิการต้องสุภาพเรียบร้อยต่อผู้บังคับบัญชาเหนือตน และผู้อยู่ในปกครอง

ข้อ ๔๙ พระสังฆาธิการต้องรักษาส่งเสริมสามัคคีในหมู่คณะ และช่วยเหลือซึ่งกันและกันในทางที่ชอบ

ข้อ ๕๐ พระสังฆาธิการต้องอำนวยความสะดวกในหน้าที่การคณะสงฆ์ และการศาสนา

ข้อ ๕๑ พระสังฆาธิการต้องรักษาข้อความอันเกี่ยวกับการคณะสงฆ์ที่ยังไม่ควรเปิดเผย

ส่วนการรักษาจริยาพระสังฆาธิการกฎหมายเถรสมาคม ฉบับที่ ๒๔ (พ.ศ.๒๕๔๑) ข้อ ๕๒ กำหนดให้ผู้บังคับบัญชาตามลำดับชั้น มีหน้าที่ควบคุม ดูแล แนะนำ ชี้แจง หรือสั่งให้ผู้ใต้บังคับบัญชาปฏิบัติตามจริยาโดยเคร่งครัด

ถ้าผู้บังคับบัญชารู้ว่าผู้ใต้บังคับบัญชาละเมิดจริยา ต้องพิจารณาว่าความละเมิดของผู้อยู่ใต้บังคับบัญชานั้น อยู่ในอำนาจที่ตนจะสั่งลงโทษได้หรือไม่ ถ้าอยู่ในอำนาจที่ตนจะสั่งลงโทษได้ ก็ให้สั่งลงโทษ แล้วรายงานไปยังผู้บังคับบัญชาเหนือตน ถ้าเห็นว่าความละเมิดนั้นควรจะลงโทษหนัก

^{๘๙} วิรัช ธีรพันธุ์เมธี และทองใบ ธีรนันท์ทางกูร, **คู่มือพระสังฆาธิการ**, (กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิก, ๒๕๔๖), หน้า ๒๐๔.

กว่าที่ตนมีอำนาจจะลงโทษได้ ก็ให้รายงานผู้บังคับบัญชาเหนือตนขึ้นไป เพื่อพิจารณาโทษตามควร

ผู้บังคับบัญชารูปใด ไม่จัดการลงโทษผู้ใต้บังคับบัญชาที่ละเมิดจรรยาหรือจัดการลงโทษโดยไม่สุจริต ให้ถือว่าผู้บังคับบัญชารูปนั้นละเมิดจรรยา

การบริหารกิจการคณะสงฆ์เป็นการบริหารงานของคณะสงฆ์ทุกท่านที่จำเป็น ต้องให้ความสำคัญต่อการดูแลคณะสงฆ์ดังนั้นจึงได้มีการออกพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ คือ รูปแบบของการปกครองสงฆ์ไว้เพื่อเป็นรูปแบบของการดูแลและการปกครองคณะให้อยู่อย่างเป็นระเบียบเรียบร้อยดีงาม พระราชบัญญัติการดูแลกิจการคณะสงฆ์ มีระเบียบการดังนี้

๑) รัฐ และมหาเถรสมาคมควรร่วมกันกำหนดนโยบายให้พุทธศาสนิกชนไปวัดในวันอาทิตย์เพื่อปลูกฝังให้คนไทยใกล้ชิดศาสนธรรมและสามารถนำหลักศาสนธรรมปรับใช้ในวิถีชีวิตตนได้

๒) สถาบันผลิตพระสังฆาธิการควรกำหนดนโยบาย แผน และมาตรการในการพัฒนาศักยภาพของพระสงฆ์ให้เป็นผู้มีความพร้อมในด้านการบริหารวัดเพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้เป็นแหล่งฟื้นฟูและพัฒนาจิตใจและพัฒนาตนให้ถึงพร้อมในการปฏิบัติภารกิจทั้ง ๖ ด้าน ของคณะสงฆ์รวมทั้งเป็นกัลยาณมิตรของศาสนิกชน สามารถปลูกฝังและฝึกอบรมให้เยาวชนมีสัมมาทิฐิในการดำรงชีวิต

๓) วัดควรปรับเปลี่ยนบทบาทให้ทันกับสังคมในเชิงรุก คือจัดโครงการและกิจกรรมที่เป็นประโยชน์ต่อสังคมโดยรวมและมีบทบาทในการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน โดยดึงศาสนิกชนเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมของวัดและพระเข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรมพัฒนาสังคมและชุมชน มีภาครัฐสนับสนุนงบประมาณ

๔) มหาเถรสมาคมควรมีมาตรการให้ยุติพุทธพาณิชย์ อันเป็นการลดความศรัทธาของศาสนิกชน

๕) พระสงฆ์ควรเป็นแบบอย่างที่ดีในด้านศีลธรรมและจรรยาเพื่อปลูกศรัทธาให้เกิดขึ้นกับประชาชนในท้องถิ่น

๖) ฝ่ายปกครองคณะสงฆ์ทุกระดับควรให้ความสำคัญแก่วัด และพระสงฆ์ที่มีบทบาทให้การเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนและพัฒนาเยาวชนและศาสนิกชนในแต่ละบทบาทหน้าที่ตามภารกิจ คณะสงฆ์ เช่น สนับสนุนด้านงบประมาณความก้าวหน้า ด้านสมณศักดิ์การพัฒนาศักยภาพและเชิดชูยกย่องให้เป็นที่ประจักษ์แก่หมู่คณะสงฆ์

๑. ด้านการปกครอง

๑) พระสงฆ์ควรศึกษาหลักธรรมให้ถ่องแท้ทั้งปริยัติและปฏิบัติ เพื่อให้พร้อมที่จะปฏิบัติภารกิจทั้ง ๖ ด้านของคณะสงฆ์

๒) พระสงฆ์ควรพัฒนาตนให้รอบรู้ทั้งทางโลกและทางธรรม เพื่อรู้เท่าทันต่อความเปลี่ยนแปลงของสังคม อันจะส่งผลต่อศักยภาพในการอบรมพัฒนาจิต การเผยแผ่ศาสนธรรมแก่ศาสนิกชน เช่น ด้านการบริหาร ด้านกฎหมาย กฎระเบียบของสงฆ์ เป็นต้น

๓) ระบบการศึกษาของคณะสงฆ์ควรปรับประยุกต์ให้เหมาะสมกับยุคสมัยแต่คงไว้ซึ่งหลักศาสนธรรม

๒. ด้านการศาสนศึกษา

วัดต้องเป็นแหล่งเรียนรู้ที่ดีที่มีการจัดตั้งสถานที่เรียนและส่งเสริมการเรียนการสอนต่อพระภิกษุสามเณรที่สนใจในการเรียนทั้งด้านบาลีและนักธรรม

๓. ด้านการเผยแผ่ศาสนาธรรม

๑) วัดต้องพัฒนาให้เป็นหน่วยปฏิบัติในการเผยแผ่ศาสนาธรรมที่เข้มแข็ง

๒) พระสงฆ์ควรเอาใจใส่ในการศึกษาธรรมะและเพิ่มศักยภาพในการเผยแผ่ศาสนาธรรม

๓) พระสงฆ์ควรเป็นผู้ให้คำสอนและหลักศาสนาธรรมทั้งโดยตรงและโดยทางอ้อม โดยตรง คือ เป็นผู้ให้การฝึกอบรมแก่ศาสนิกชน โดยทางอ้อมคือการครองตนตามหลักธรรมวินัย ซึ่งจะก่อศรัทธาแก่บุคคลทั่วไป และการให้การอบรมพัฒนาศักยภาพด้านการอบรมพัฒนาจิตและหลักปรีชาญาณทางศาสนาแก่คณาจารย์ วิทยากรผู้ให้การอบรมแก่เยาวชน อีกส่วนหนึ่ง

๔) พระสงฆ์ควรมีบทบาทเชิงรุกในการสั่งสอนเยาวชนด้านศีลธรรม เช่น เป็นวิทยากรอบรมในสถานศึกษา หรือจัดโครงการและกิจกรรมต่างๆ นำศาสนิกชนและเยาวชนเข้ามามีส่วนร่วมในการอบรมศาสนาธรรม ซึ่งอาจทำโดยวัด กลุ่มบุคคลโดยมีวัดเป็นแกนนำกลุ่มพระสงฆ์และสื่อมวลชน เป็นต้น หากร่วมมือกันหลายจุดและประสานเครือข่ายเป็นร่างแหทั่วประเทศ จะช่วยเหลือสังคมไทยได้อย่างดียิ่ง

๕) พระสงฆ์ควรให้การอบรมแก่ผู้ต้องขังและพนักงานตามโรงงานที่ไม่มีโอกาสไปฟังเทศน์ที่วัด

๔. ด้านการศึกษาสงเคราะห์

๑) รัฐบาลควรมีนโยบายสนับสนุนการศึกษาสงเคราะห์ที่ชัดเจนและต่อเนื่อง เช่น การสนับสนุนงบประมาณ โดยเฉพาะโรงเรียนพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์ ซึ่งเป็นการฝึกอบรมคุณธรรมจริยธรรมแก่เยาวชนโดยแท้จริง และเป็นการอบรมต่อเนื่องตั้งแต่วัยเยาว์

๒) วัดควรเป็นแหล่งเรียนรู้ของเยาวชนและประชาชนเพื่อเพิ่มความเข้มแข็งของชุมชน โดยเป็นศูนย์กลางประสานวิทยากรช่วยอบรมประชาชนด้านการอาชีพ ตัวอย่างเช่นหลายๆ วัดได้ดำเนินการอยู่ หรือจัดห้องสมุดชุมชน และพัฒนาวัดให้เป็นแหล่งเรียนรู้ศาสนาธรรมศาสนาปฏิบัติ เพื่อให้ประชาชนได้ศึกษาตามอัธยาศัย

๕. ด้านการสาธารณูปการ

๑) รัฐบาลควรมีนโยบายสนับสนุนการสาธารณูปการที่ชัดเจนและต่อเนื่อง เช่น สนับสนุนให้วัดเป็นแหล่งเรียนรู้ของชุมชน ด้านการพัฒนาศีลธรรมจริยธรรมขนบธรรมเนียมประเพณี และศิลปวัฒนธรรมของท้องถิ่น เป็นแหล่งรวมองค์ความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่น

๒) วัดควรเป็นแบบอย่างที่ดีทั้งด้านการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและเป็นสถานที่พักผ่อนหย่อนใจที่ปลอดภัย

๖. ด้านสาธารณสงเคราะห์

วัดควรเป็นศูนย์กลางสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน เป็นศูนย์รวมที่สร้างคุณธรรมจริยธรรม และสามารถศีลธรรมในท้องถิ่น เป็นศูนย์รวมที่สามารถชี้แนะทิศทางพัฒนาชุมชนในทางที่ชอบที่ควร รวมทั้งปลูกจิตสำนึกให้ประชาชนเข้าใจศาสนาธรรมและนำไปใช้ในชีวิตประจำวันได้

สำนักงานคณะ กรรมการศึกษาแห่งชาติ ได้ระบุถึงภารกิจที่สำคัญของการบริหารกิจการคณะสงฆ์ในแต่ละด้าน ดังนี้

๑) ด้านศาสนศึกษา หมายถึง การจัดการศึกษาปริยัติธรรมและการศึกษาอื่น ๆ อันควรแก่สมณะ ซึ่งได้แก่ การศึกษาพระปริยัติธรรม หรือการศึกษาธรรมบาลี ซึ่งปัจจุบันได้จำแนกเป็นสองส่วน คือ การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรม บาลี และการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกสามัญ

๒) ด้านศึกษาสงเคราะห์ เป็นการจัดการศึกษาสงเคราะห์แก่ประชาชนทั่วไปปัจจุบันมีการดำเนินการดังนี้ ศูนย์ศึกษาพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์ ศูนย์อบรมเด็กก่อนเกณฑ์ในวัด โรงเรียนราษฎร์สงเคราะห์ที่วัดสนับสุนน

๓) ด้านการเผยแผ่ศาสนาธรรม เป็นการเผยแผ่ศาสนาธรรม ดำเนินการใน ๒ ลักษณะ คือ เป็นโครงการปฏิบัติสืบเนื่องและเป็นโครงการเฉพาะกิจปฏิบัติตามนโยบายของรัฐบาล

๔) ด้านสาธารณสงเคราะห์ เป็นงานเกี่ยวกับการสงเคราะห์ชุมชนและสังคมโดยมีวัดและพระภิกษุเป็นแกนนำ ได้แก่ โครงการอุปสมบทและบรรพชาพระภิกษุสามเณรภาคฤดูร้อน โครงการสงเคราะห์พระภิกษุสามเณรและวัดที่ประสบภัยและขาดแคลน วัดและเจ้าอาวาส พระภิกษุเป็นผู้นำในการพัฒนาชุมชนและสังคม เช่น ให้สถานที่เป็นที่จัดประชุมอบรมเยาวชน และประชาชนด้านอาชีพต่าง ๆ การสร้างถนนเข้าหมู่บ้าน การออมทรัพย์ ให้สถานที่เป็นแหล่งประปาหมู่บ้าน การสนับสนุนทุนการศึกษาเด็กนักเรียน การช่วยเหลือผู้ป่วยผู้ยากไร้ เป็นต้น

๕) ด้านสาธารณูปการ เป็นงานที่เกี่ยวกับการพัฒนาวัด ด้านอาคารสถานที่ และสิ่งแวดล้อม เพื่อให้วัดเอื้อประโยชน์ตามภารกิจของวัดในด้านอื่น ๆ การพัฒนาเหล่านี้ ได้แก่ การดูแลบำรุงรักษาสาธารณสมบัติของวัด การดูแลรักษาและก่อสร้างอาคารสถานที่ เช่น พระอุโบสถ เมรุ อาคารเรียน หอธรรม กุฏิ ศาลาการเปรียญ เป็นต้น งานสาธารณูปการแต่ละวัดจะไม่เท่าเทียมกันมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับขนาดเศรษฐกิจ ความต้องการของชุมชนและบารมีของเจ้าอาวาสหรือพระสงฆ์ในวัดเป็นสำคัญ ทั้งนี้ทางวัดจะได้รับงบประมาณสนับสนุนจากกรมการศาสนาเป็นบางส่วนเรียกว่า เงินอุดหนุนบูรณะวัด

๖) ด้านการปกครอง งานปกครองของสงฆ์ อาศัยพระราชบัญญัติคณะสงฆ์พ.ศ. ๒๕๐๕ แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ ๒) พ.ศ. ๒๕๓๕ โดยลำดับชั้นการปกครองคณะสงฆ์ไว้ดังนี้ มาตรา ๒๐ คณะสงฆ์ต้องอยู่ภายใต้การปกครองของมหาเถรสมาคม การจัดระเบียบการปกครองคณะสงฆ์ให้เป็นไปตามที่กำหนดในกฎหมายมหาเถรสมาคม และกฎหมายมหาเถรสมาคมฉบับที่ ๑๕ พ.ศ. ๒๕๓๒ ว่าด้วยระเบียบการปกครองคณะสงฆ์ หมวด ๒ ระเบียบการปกครองคณะสงฆ์ส่วนกลางและหมวด ๓ ระเบียบการปกครองคณะสงฆ์ส่วนภูมิภาค พระธรรมวรนายก (โอภาส นินฺตติเมธี) ได้กล่าวถึงบทบาทของวัดหรือพระสงฆ์ที่ต้องบริหาร ดังนี้

๑) ทำวัดให้สะอาด ร่มรื่น สบายใจ

๒) ทำตัวให้เป็นตัวอย่างแห่งความดี ความสงบ ดับความเร่าร้อนทางจิตใจเป็นที่พึ่งสุดท้ายให้ชุมชน

๓) ทำประโยชน์ให้ชุมชนเต็มขีดความรู้ความสามารถ

๔) จัดหาวัสดุอุปกรณ์การทำบุญเอาไว้ใช้ ให้หยิบยืม หรือให้เช่าแล้วแต่กรณี

๕) จัดให้มีกิจกรรมวันพระ วันอาทิตย์ วันสำคัญของชาติ วันสำคัญของศาสนาวันสำคัญของพระมหากษัตริย์ และกิจกรรมประจำวันตามความเหมาะสมจัดวัดให้เป็นแหล่งค้ำคูณภูมิปัญญาสู่ท้องถิ่น เช่น เป็นอุทยานการศึกษา เป็นพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น เป็นที่อ่านหนังสือ หรือห้องสมุดประชาชน เป็นศูนย์วิทยาศาสตร์เทคโนโลยีและสิ่งแวดล้อม ให้มีมีห้องน้ำ ห้องสุขา ลานจอดรถ หอกระจายข่าว เพื่อบริการประชาชนตามสมควรแก่สถานะ

พระพิพิธธรรมสุนทร (สุนทร ญาณสุนทร) ได้กล่าวโดยสรุปว่า การบริหารวัดให้เป็น ๗ โรง คือ

๑) วัดเป็นโรงธรรม ได้แก่ ต้องพัฒนาวัดให้เป็นที่สอนธรรมะ ให้เป็นสถานที่เทศน์ วัดใดไม่มีการสอนธรรมะประชาชน ไม่มีการเทศน์ตลอดจนการไหว้พระสวดมนต์ร่วมกับประชาชน วัดนั้นจะค่อย ๆ เสื่อมไป

๒) วัดเป็นโรงทิม คือ เป็นที่สวดศพ เป็นที่เก็บศพ เป็นที่ฝังศพ นี่เป็นผลประโยชน์ที่วัดจะต้องมีอยู่ และอย่าไปรังเกียจศพ เพราะคนบ้านไหนก็อยากจะทำศพอยู่บ้านนั้นอยากจะทำศพอยู่บ้านนั้น

๓) วัดเป็นโรงละคร คือ เป็นโรงหนังโรงละคร ต้องจัดที่ส่วนหนึ่งไว้ประจำอย่าไปรังเกียจหนังละคร เพราะนั่นเป็นการแสดงพื้นบ้าน เท่ากับว่าเจ้าอาวาสวัดนั้น ๆ ได้ศิลปินไว้ใช้งานในงานต่าง ๆ

๔) วัดเป็นโรงพยาบาล วัดจะต้องให้การดูแลเอาใจใส่ประชาชนในเรื่องสุขภาพ พลาณามัย แต่ก่อนแต่ไรมาพระสงฆ์นอกจากมีความรู้ในทางธรรมะแล้ว ท่านมักจะเรียนเรื่องสมุนไพรต่าง ๆ ให้การสงเคราะห์ประชาชนด้วยการบำบัดรักษา

๕) วัดเป็นโรงเรียน ปัจจุบันแม้ไม่ได้สอนในศาลาวัด แต่เจ้าอาวาสจะต้องมีบทบาทในโรงเรียนด้วยการให้เห็นว่าโรงเรียนเป็นโรงเรียนวัด

๖) วัดเป็นโรงแรม หมายถึง การทาวัดให้เป็นที่ตั้งต้อนรับประชาชน เป็นที่ปฏิสันถารเป็นที่พักพิงสำหรับพระอาคันตุกะ หรือเป็นที่พึ่งพิงอาศัยของประชาชนเมื่อเกิดภัยพิบัติ

๗) วัดเป็นโรงงาน คือ วัดต้องมีการก่อสร้าง พระสังฆาธิการแห่งวัดนั้นๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเจ้าอาวาส ผู้ช่วยเจ้าอาวาส หรือพระในวัดต้องมีฝีมือ และเนื่องจากวัดมีการก่อสร้างนั่นเอง การพัฒนาฝีมือของพระเถรในการส่งไปคุมงาน ไปดูงาน ไปศึกษางานกับช่างหรือการผลิตช่างมีความสำคัญ

นอกจากนี้ยังมีนักวิชาการและหน่วยงานได้กล่าวถึงการบริหารงานกิจการคณะสงฆ์ไว้ดังนี้

พระธรรมวรนายก กล่าวไว้ว่า การบริหารงานการคณะสงฆ์ประกอบด้วย การกำหนดนโยบาย วางแผน จัดโครงการให้มีหลักการ วิธีการ และระเบียบงานที่เอื้ออำนวยต่อภารกิจสำคัญ ๆ ๖ ประการ คือ

๑. การปกครอง คือ การจัดระบบความเป็นอยู่ในสังคมสงฆ์ เน้นการบำบัดทุกข์บำรุงสุขเป็นหลัก ภายใต้วิธีการ ๓ วิธีการ ได้แก่ นิคคหวิธี ชมคนที่ควรชม หรือตำหนิ คนที่ควรตำหนิ ปคคหวิธี ยกย่องคนที่ควรยกย่อง ปวารณวิธี เปิดโอกาสให้ผู้อื่นว่ากล่าวตักเตือนสั่งสอนตนได้ คือ

ให้ตักเตือนซึ่งกันและกัน โดยใช้พระธรรมวินัย กฎหมายบ้านเมือง และขนบธรรมเนียมจารีต ประเพณีอันดีงามเป็นเครื่องมือ

๒. การศึกษา คือ การจัดสภาพการเรียนรู้ทั้งใน และนอกหลักสูตรเน้นการเรียนการสอนวิชาการตามหลักสูตรเป็นงานหลัก และมีการศึกษาอบรมเป็นงานรอง ภายใต้หลักการศึกษา ๓ ประการ คือ ศิล เรียนเรื่องศีล คือ ระเบียบวินัย เพื่อเป็นเครื่องมือในการพัฒนาพฤติกรรมให้สะอาด สมာธิ เรียนเรื่องสมาธิ คือ วิธีทำจิตใจให้สงบเพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการพัฒนาสภาพจิตใจให้มั่นคง ปัญญา เรียนเรื่องปัญญา คือ ความรู้ทั่วไปเพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการพัฒนาทัศนคติให้ถูกต้อง

๓. การเผยแผ่ คือ กระบวนการประกาศพระพุทธศาสนา เน้นการออกไปให้การอบรมสั่งสอนหรือรอให้ผู้ฟังเข้ามาขอรับการอบรมสั่งสอนเป็นหลักตามพระพุทธศาสนา ประสงค์ ๓ ประการ คือ เพื่อการบำเพ็ญประโยชน์ต่อปวงชน เพื่อการเสริมสร้างความผาสุกแก่ปวงชน เพื่อแสดงเมตตาคุณเคราะห์ต่อชาวโลกทั้งปวง

๔. การสาธารณูปการ คือ กระบวนการบำเพ็ญสาธารณประโยชน์เน้นกิจกรรมการพัฒนาภายในวัดเป็นงานหลัก ถู้องานอื่นเป็นงานรอง ภายใต้หลักการสำคัญ ๒ ประการ คือ ดูแลรักษาของเก่าไว้ให้ได้ และสร้างสรรค์พัฒนาของใหม่ให้งอกเงย

๕. การศึกษาสงเคราะห์ คือ กระบวนการสงเคราะห์ปวงชนทั้งก่อนวัยเรียนในวันเรียน และพ้นวัยเรียน ให้ได้รับการศึกษาเล่าเรียนอย่างต่อเนื่องในเรื่องต่างๆ ตามสมควรแก่อัตภาพ ในลักษณะการศึกษาแห่งชีวิตเน้นกลุ่มเยาวชนเป็นเป้าหมายหลัก ส่วนคนกลุ่มอื่นถือเป็นเป้าหมายรอง

๖. การสาธารณสงเคราะห์ คือ กระบวนการสงเคราะห์ปวงชนประสบภัยพิบัติจากวินาศภัยอุบัติเหตุ และสาธารณภัย ซึ่งได้แก่ ภัย คือ ความยากจน ความเจ็บไข้ ความไม่รู้ ทั้ง ๓ ประการนี้ คุณความดีปวงชนชาวไทยอยู่ทั่วไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งคนไทยในชนบท

กรมการศาสนา ได้แยกการสาธารณสงเคราะห์ของคณะสงฆ์โดยลักษณะ มี ๔ อย่าง คือ การดำเนินกิจการเพื่อช่วยเหลือเกื้อกูล การช่วยเหลือเกื้อกูลกิจการของผู้อื่น ซึ่งเป็นไปเพื่อการสาธารณประโยชน์ การช่วยเหลือเกื้อกูลสถานที่อันเป็นสาธารณสมบัติ และการช่วยเหลือเกื้อกูลประชาชนทั่วไป

กล่าวโดยสรุป การบริหาร ๖ ด้าน เป็นบทบาทหน้าที่ที่พระสงฆ์จะต้องปฏิบัติ เพื่อความสงบเรียบร้อยของสังคม ประโยชน์สุขของคนในสังคม เนื่องจากพระสงฆ์เป็นส่วนหนึ่งของสังคม ถ้าพระสงฆ์ทำหน้าที่อย่างถูกต้อง ก็จะทำให้สังคมทั้งภายในวัดหรือภายนอกวัด ก็จะมีความสุข มีความรักความสามัคคี อยู่กันอย่างเอื้ออาทร มีเมตตา ให้ความอนุเคราะห์ซึ่งกันและกัน

๒.๔ รายงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาการถอดบทเรียนการปฏิบัติงานสังคมสงเคราะห์ชุมชนของพระสงฆ์ เป็นการถอดบทเรียน เพื่อกำหนดบทบาทพระสงฆ์ในการสงเคราะห์ชุมชนโดยการนำเอาหลักและวิถี การทางพระพุทธศาสนามาประยุกต์ใช้ในการพัฒนาชุมชน เป็นประโยชน์ต่อการวิจัยเป็นอย่างยิ่ง

โดยเฉพาะผู้วิจัยสามารถนำมาเป็นแนวคิดอันจะนำไปสู่การปรับปรุงหลักสูตรในคราวต่อไป ดังผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

เฉลิม อุตกฤษฎ์ ได้ศึกษาบทบาทของพระสงฆ์ในงานพัฒนาชุมชน โดยพิจารณาจากกลุ่มพระสงฆ์ที่ผ่านการอบรมจากโครงการพระภิกษุเพื่อส่งเสริมการพัฒนาท้องถิ่น จำนวน ๒๐๓ รูป และพระสงฆ์ที่สำเร็จการศึกษาจากมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัยและมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๑๐๐ รูป ผลการศึกษาพบว่า พระสงฆ์มีบทบาทมากที่สุด คือ การพัฒนาวัด ได้แก่ การปรับปรุงที่อยู่อาศัย การคมนาคมภายในวัด การพัฒนาหมู่บ้าน ได้แก่ การปรับปรุงการคมนาคมภายในหมู่บ้าน การบริการสังคม ได้แก่ สร้างและปรับปรุงบริเวณโรงเรียน จัดหาอุปกรณ์การศึกษา การพัฒนาการศึกษา ได้แก่ การอบรมศีลธรรมแก่ประชาชน การศึกษาด้านพระปริยัติ ได้แก่ การให้การศึกษาหลักสูตรสามัญศึกษาแก่ภิกษุ สามเณร นักเรียนตลอดจนให้การอบรมพิเศษแก่ผู้ต้องขังในเรือนจำ^{๙๐}

บรรพต วีระสัย และคณะ ได้ศึกษาพระสงฆ์กับสังคมไทย โดยพิจารณาในเชิงสังคม เศรษฐกิจ การเมืองการปกครอง กรณีศึกษาวัดในกรุงเทพฯ และฉะเชิงเทรา ผลการวิจัยพบว่า พระสงฆ์มีบทบาทด้านเศรษฐกิจ คือ ส่งเสริมให้ประชาชนประกอบอาชีพที่สุจริต มีการสอนงานอาชีพ ได้แก่ การนวดแผนโบราณ ยาสมุนไพร ศิลปกรรม การก่อสร้าง เป็นต้น ด้านสังคม คือ ให้การอบรมจริยธรรม ให้ลดการเสพสิ่งเสพติด การอนุเคราะห์ผู้ยากไร้ การสงเคราะห์ผู้มีปัญหาทางใจ การอนุเคราะห์ผู้เดินทาง การช่วยเหลือกิจกรรมของประชาชน ได้แก่ การใช้วัดเก็บวัสดุ ให้ยืมของใช้ เก็บของศักดิ์สิทธิ์ อนุเคราะห์เลี้ยงสัตว์ เป็นต้น ด้านการศึกษา คือ ให้ความรู้แก่พระสงฆ์และประชาชนทั้งในและนอกวัด การสร้างโรงเรียนในวัด ด้านการเมืองการปกครอง ในทางอ้อมเป็นเชิงเหนี่ยวนำ คือ การปกครองที่ไม่เป็นธรรม^{๙๑}

สัญญา ภูแก้วเผือก ได้ศึกษาเปรียบเทียบบทบาทของวัดกับกรมประชาสงเคราะห์ที่มีต่อการสงเคราะห์เด็กกำพร้าและเด็กยากไร้ : ศึกษาเฉพาะกรณีวัดสระแก้ว จังหวัดอ่างทอง และสถานสงเคราะห์เด็กชายบ้านปากเกร็ด จังหวัดนนทบุรี โดยพิจารณาปัญหา อุปสรรคการดำเนินการและแนวทางการแก้ไข ผลการวิจัยพบว่า การดำเนินการของวัดในรูปแบบอย่าง “ไม่เป็นทางการ” ซึ่งไม่ได้อาศัยงบประมาณจากรัฐบาลแต่อาศัยความศรัทธาจากประชาชนที่บริจาคจตุปัจจัยมาใช้ในการดำเนินการเป็นส่วนใหญ่ วัดพยายามให้บริการด้านต่างๆ แก่เด็กเช่นเดียวกับกรมประชาสงเคราะห์ แต่ถูกจำกัดด้วยปัจจัยด้านการเงิน บุคลากร การบริการอย่างเป็นระบบ ด้วยเหตุที่วัดรับเลี้ยงเด็กมากเกินไป ทำให้เป็นอุปสรรคในการดำเนินงานเป็นอย่างยิ่ง ปัญหา

^{๙๐} เฉลิม อุตกฤษฎ์, การศึกษาบทบาทของพระภิกษุในงานพัฒนาชุมชน, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๑), หน้า (๑).

^{๙๑} บรรพต วีระสัย และคณะ, พระสงฆ์กับสังคมไทยในมิติต่างๆ, (กรุงเทพมหานคร: องค์การยูวพุทธศาสนิกสัมพันธ์แห่งโลก, ๒๕๒๓), หน้า (๑).

เร่งด่วนคือ การสงเคราะห์เด็กให้มีประสิทธิภาพมากขึ้น การหามาตรการในการสงเคราะห์เด็ก การวางนโยบายตลอดจนการจัดการให้พึ่งตนเองมากยิ่งขึ้น^{๙๒}

ภัทรพร สิริกาญจน ได้ศึกษาหน้าที่ของพระสงฆ์ตามพุทธบัญญัติ : แนวคิดและบทบาทของพระคำเขียน สุวณโณ ในการพัฒนาชุมชน โดยพิจารณาถึงความสอดคล้องหรือความขัดแย้งของบทบาทในงานพัฒนาชุมชนกับพุทธบัญญัติ ผลการวิจัยพบว่า ตามพุทธบัญญัติ พระวินัย ในปัจจุบันพระสงฆ์มีบทบาทและหน้าที่ในการปฏิบัติธรรม เผยแผ่พุทธธรรมและช่วยเหลือฆราวาสทั่วไปให้พ้นทุกข์ ตามความเหมาะสมตามความสามารถ ถึงแม้สภาพสังคมมีความซับซ้อนและประชาชนมีปัญหาชีวิตมากขึ้น พระสงฆ์ก็มีบทบาทช่วยเหลือสังคมอย่างใกล้ชิดยิ่งกว่าแต่ก่อน และเป็นผู้แก้ปัญหาเกือบทุกเรื่องของชาวบ้าน เช่น ปัญหาครอบครัว ปัญหาความยากจน เป็นต้น จนบาทครั้งก็ถูกวิจารณ์ว่า ไม่เหมาะสมกับความเป็นสมณะทำให้ไม่ได้รับความร่วมมือจากชาวบ้าน รัฐ และคณะสงฆ์จากส่วนกลางอย่างเพียงพอ แต่ถ้าชาวบ้าน รัฐ และคณะสงฆ์มีความเข้าใจต่อบทบาท และเห็นความสำคัญของพระสงฆ์นักพัฒนาอย่างแท้จริง พระสงฆ์นักพัฒนาย่อมได้รับการสนับสนุนให้มีบทบาทในการช่วยเหลือสังคมได้อย่างกว้างขวางต่อไป^{๙๓}

พระครูใบฎีกาสุรพล อาสโภ (แยมชุ่ม) ศึกษาการพัฒนาารูปแบบงานสาธารณสงเคราะห์ตามกระบวนทัศน์วิถีพุทธ ผลการวิจัยพบว่า

๑. การสาธารณสงเคราะห์ เป็นภารกิจกรรมสำคัญของพระสงฆ์ในการทำงานช่วยเหลือชาวบ้านหรือคนส่วนมากหรือคนทั่วไป ซึ่งเป็นหน้าที่หลักของเจ้าอาวาสตามมาตรา ๓๗ แห่งพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๕๐๕ ข้อ ๔ บัญญัติไว้ว่า “ให้ความสะดวกตามสมควรในการบำเพ็ญกุศล” การพัฒนางานสาธารณสงเคราะห์นั้น หลักพุทธธรรมแห่งพระพุทธศาสนาเป็นเครื่องมือสำคัญที่ส่งเสริมและสนับสนุนการช่วยเหลือผู้อื่นเป็นอย่างมาก การพัฒนารูปแบบการพัฒนางานสาธารณสงเคราะห์ตามกระบวนทัศน์วิถีพุทธของพระสงฆ์ต้องอาศัยหลักพุทธธรรมสำคัญคือ ไตรสิกขา พรหม-วิหาร ๔ ราชสังคหวัตถุ จักรวรรดิวัตร อปริหานิยธรรม ทศพิธราชธรรม สาราณียธรรม สปัจริยธรรม ฯลฯ โดยพระสงฆ์ควรมีรูปแบบการพัฒนางานสังคมสงเคราะห์ในส่วนที่สังคมคาดหวังไว้ทั้ง ๒ ส่วนคือการสงเคราะห์ทางวัตถุ และสงเคราะห์ทางจิตใจไปพร้อมๆ กัน โดยมีจุดมุ่งหมายอันจะนำไปสู่การพัฒนาและบูรณาการสังคมอย่างยั่งยืนถาวร ต้องพัฒนาคุณภาพจิตใจ พัฒนาคุณภาพชีวิต พัฒนาคุณภาพทรัพยากรมนุษย์ และพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมภายใต้รูปแบบการพัฒนาตามกระบวนทัศน์วิถีพุทธ เพื่อความหลุดพ้นจากหล่มแห่งความทุกข์ ย่อมนาประโยชน์สุขอย่างสูงสุดมาสู่สังคมไทย

๒. ปัญหาด้านการสาธารณสงเคราะห์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในเขตการปกครองคณะสงฆ์ภาค ๑๕ ในปัจจุบันนี้ มี ๔ ด้าน คือ ๑) ปัญหาด้านการดำเนินการเพื่อช่วยเหลือเกื้อกูล ๒) ปัญหาด้าน

^{๙๒} สัญญา ภูแก้วเผือก, การศึกษาเปรียบเทียบบทบาทของวัด กับกรมประชาสงเคราะห์ ที่มีต่อการสงเคราะห์เด็กกำพร้า และเด็กยากไร้ : ศึกษาเฉพาะกรณี วัดสระแก้ว จังหวัดอ่างทอง และสถานสงเคราะห์เด็กชายบ้านปากเกร็ด จังหวัดนนทบุรี, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๓๓), หน้า (๑).

^{๙๓} ภัทรพร สิริกาญจน, หน้าที่ของพระสงฆ์ตามพุทธบัญญัติ : แนวคิดและบทบาทของพระคำเขียน สุวณโณ ในการพัฒนาชุมชน, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๖), หน้า (๑).

การช่วยเหลือกิจการของผู้อื่นเพื่อสาธารณประโยชน์ ๓) ปัญหาด้านการถือกุศลสาธารณสมบัติสถานที่อันเป็นสาธารณสมบัติ และ ๔) ปัญหาด้านการถือกุศลประชาชนหรือสรรพสัตว์

๓. งานด้านการสาธารณสงเคราะห์ตามกระบวนทัศน์วิถีพุทธของคณะสงฆ์ภาค ๑๕ นั้น เน้นการบริหารจัดการอย่างเป็นระบบที่สามารถปฏิบัติงานออกมาแล้วเป็นสาธารณประโยชน์จริงอย่างเป็นรูปธรรม และที่สำคัญต้องปรับประยุกต์หลักพุทธธรรมอันเหมาะสมมี หลักไตรสิกขา หลักพรหมวิหารธรรม และหลักสังคหวัตถุธรรม ฯลฯ มาใช้ในการปฏิบัติงานทั้งระบบอย่างเหมาะสมต้งาม โดยมีเป้าหมายจุดประสงค์หลักเพื่อให้คณะสงฆ์ได้ถือปฏิบัติดำเนินการเน้นหลักให้คณะสงฆ์ได้ทำงานช่วยเหลือประชาชนที่ได้รับความเดือดร้อนในด้าน ต่าง ๆ เป็นหลักสำคัญ การปฏิบัติงานด้านการสาธารณสงเคราะห์ของคณะสงฆ์ภาค ๑๕ จึงต้องเน้นหนักไปในทิศทางที่เกี่ยวกับการที่คณะสงฆ์ต้องให้ความสงเคราะห์ประชาชนในชุมชนและสังคม ยังเป็นการสร้างความผูกพันระหว่างวัดกับบ้านอีกทางหนึ่งด้วย ที่ไม่ขัดต่อพระธรรมวินัยและกฎหมายกฎระเบียบของบ้านเมือง เพื่อมุ่งพัฒนาทั้งทางคุณภาพชีวิตของประชาชนทั้งทางวัตถุและจิตใจให้มีความสมดุลทั้งกาย วาจา และจิตใจอันจะนำความสุข ความเจริญพัฒนามาสู่วัดและชุมชนสังคมประเทศชาติ โดยมีวัดและพระภิกษุสามเณรเป็นผู้นำที่สำคัญ และเป็นการดำเนินการช่วยเหลือสังคมทางวัตถุและจิตใจในรูปแบบต่างๆ ได้แก่ ด้านการพัฒนาจิตใจ ด้านคุณภาพชีวิต ด้านการพัฒนาชุมชนและท้องถิ่น ด้านการส่งเสริมอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรม ก็จะส่งผลให้ก่อเกิดความสุข สงบ สว่าง เป็นการพัฒนาอย่างยั่งยืน^{๙๔}

กองแผนงาน กรมการศาสนา ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “ปัจจัยที่ส่งผลต่อความสำเร็จของเจ้าอาวาสในการพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลางของชุมชน”, จากการวิจัยพบว่า กระบวนการบริหารของเจ้าอาวาสวัดทุกรูป มีกระบวนการแบบธรรมาธิปไตย กล่าวคือ การบริหารที่ทุกคนมีส่วนร่วมรับฟังข้อคิดเห็นในลักษณะการปรึกษาหารือ โดยมุ่งประโยชน์ส่วนรวมเป็นที่ตั้ง และปัจจัยที่ส่งผลต่อความสำเร็จของเจ้าอาวาสในการพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลางของชุมชน แบ่งเป็น ๒ ปัจจัย คือ

๑. ปัจจัยหลัก หรือปัจจัยโดยตรง ประกอบด้วย ความสามารถพิเศษหรือมีคุณลักษณะเฉพาะพิเศษของเจ้าอาวาส บุคลิกภาพ ภาวะผู้นำ เช่น ความมีมนุษยสัมพันธ์ ความซื่อสัตย์ ระยะเวลาในการบวช ระดับการศึกษา และกระบวนการบริหารในการทำงานอย่างเป็นระบบ เป็นต้น

๒. ปัจจัยเสริม หรือปัจจัยที่มีส่วนสนับสนุน ได้แก่ สภาพแวดล้อม ทำเลที่ตั้งบรรยากาศในวัด และการที่วัดมีลักษณะพิเศษเฉพาะ เช่น เป็นโบราณสถาน มีโบราณวัตถุทางศิลปวัฒนธรรมและ อื่น ๆ^{๙๕}

ประทุม อังกูโรหิต ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “สถาบันทางพระพุทธศาสนากับงานสังคมสงเคราะห์”, ผลการศึกษาพบว่า

^{๙๔} พระครูใบฎีกาสุรพล อาสโภ (แยมชุม), การพัฒนารูปแบบงานสาธารณสงเคราะห์ตามกระบวนทัศน์วิถีพุทธ, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๘), หน้า (๑) –(๒).

^{๙๕} กองแผนงาน กรมการศาสนา, ปัจจัยส่งผลต่อความสำเร็จของเจ้าอาวาสในการพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลางของชุมชน, (กรุงเทพมหานคร : กรมการศาสนา, ๒๕๔๒), หน้า (๑) –(๒).

๑. พระภิกษุสงฆ์ นักวิชาการและบุคคลทั่วไปสนับสนุนการทำงานสังคมสงเคราะห์ของสถาบันทางพระพุทธศาสนา เนื่องจากสอดคล้องกับหลักคำสอนของพระพุทธศาสนา และเป็นการทำเพื่อประโยชน์สุขของมหาชน

๒. วัดทั้งห้าวัด และเสถียรธรรมสถานมีจุดอ่อนจุดแข็งที่แตกต่างกัน แต่เผชิญปัญหาและ อุปสรรคที่คล้ายคลึงกัน เช่น ด้านเงินทุนและบุคลากร ขณะที่เสถียรธรรมสถานได้รับความร่วมมือ จากชุมชนและองค์กรต่าง ๆ ทั้งในประเทศและต่างประเทศ ในระดับที่น่าพึงพอใจ ชาวบ้านมักมีทัศนคติว่างานสังคมสงเคราะห์ที่วัดทั้งหลายทำมิใช่ “กิจของสงฆ์”

๓. การแก้ไขปัญหาที่มีประสิทธิภาพน่าจะเป็นการทำงานเชิงรุกมากกว่าเชิงรับ โดยการสร้าง ความสัมพันธ์และความร่วมมือกับรัฐและชุมชนรวมทั้งองค์กรเอกชน และใช้สื่อช่วยในการเผยแพร่กิจกรรมต่าง ๆ ให้มากขึ้น ที่สำคัญคือการสร้างความสมดุลระหว่างการทำงานสังคมสงเคราะห์กับการเผยแผ่ธรรม นอกจากนี้พระสงฆ์ต้องมีความระมัดระวังด้านความประพฤติให้อยู่ในกรอบของ พระวินัยและจารีตประเพณีในขณะที่ปฏิบัติภารกิจให้การสงเคราะห์ประชาชน^{๙๖}

ในภาพรวม งานวิจัยนี้ช่วยเพิ่มพูนความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการทำงานสังคมสงเคราะห์ ของสถาบันทางพระพุทธศาสนาในสังคมพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท และสามารถนำไปใช้เป็นตัวอย่างสำหรับพระสงฆ์และวัดอื่น ๆ ที่ดำเนินงานสังคมสงเคราะห์ในลักษณะที่คล้ายคลึงกันได้เฉพาะอย่างยิ่งในแหล่งที่สวัสดิการของรัฐยังเข้าไปไม่ถึง

^{๙๖} ประทุม อังกูรโรหิต, สถาบันทางพระพุทธศาสนากับงานสังคมสงเคราะห์, (กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า (๑)–(๒).

บทที่ ๓

วิธีการดำเนินงานวิจัย

รายงานวิจัยเรื่อง “การเสริมสร้างแนวปฏิบัติในการสังคมนาเคราะห์ของวัดในจังหวัดเชียงใหม่” มีวัตถุประสงค์ ๓ ประการ ดังนี้ (๑) เพื่อศึกษากระบวนการเสริมสร้างแนวปฏิบัติในการสังคมนาเคราะห์ของวัดในจังหวัดเชียงใหม่ (๒) เพื่อศึกษาปัจจัยที่มีผลต่อการปฏิบัติด้านสังคมนาเคราะห์ของวัดในจังหวัดเชียงใหม่ และ (๓) เพื่อสร้างและวิเคราะห์เครือข่ายสังคมนาเคราะห์ของวัดในจังหวัดเชียงใหม่ โดยคณะผู้วิจัยได้ดำเนินการวิจัยตามกระบวนการขั้นตอน ดังนี้

- ๓.๑ ระเบียบวิธีการวิจัย
 - ๓.๒ ประชากร กลุ่มตัวอย่าง และผู้ให้ข้อมูลหลัก
 - ๓.๓ เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย
 - ๓.๔ ขั้นตอนในการดำเนินการวิจัย
 - ๓.๕ การวิเคราะห์ผลข้อมูล
- มีรายละเอียดในแต่ละขั้นตอนดังต่อไปนี้

๓.๑ ระเบียบวิธีการวิจัย

ในการวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยมีวิธีการวิจัย ดังนี้

๑) การศึกษาในเชิงเอกสาร (Documentary Study) ทำการศึกษาและรวบรวมข้อมูลจากเอกสารและหลักฐานที่เกี่ยวข้องของพระไตรปิฎก หนังสือ รายงานการวิจัย รายงานการประชุม ภาพถ่าย เอกสารแสดงความสัมพันธ์ที่แสดงให้เห็นถึงกระบวนการเสริมสร้างแนวปฏิบัติในการสังคมนาเคราะห์ของวัดในจังหวัดเชียงใหม่

๒) การศึกษาเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ในภาคสนาม (Field Study) เพื่อทราบถึงปัจจัยที่มีผลต่อการปฏิบัติด้านสังคมนาเคราะห์ของวัดในจังหวัดเชียงใหม่ ในพื้นที่ที่เป็นกรณีศึกษา โดยมีขั้นตอนการศึกษาค้นคว้า ดังนี้

(๑) ทำการศึกษาและคัดเลือกวัดที่ทำงานด้านสังคมนาเคราะห์ จำนวน ๔ วัด โดยการสุ่มแบบเจาะจง (Purposive Sampling) ตามความสำคัญของเรื่อง คือ เป็นวัดที่มีกิจกรรมการให้การสังคมนาเคราะห์ชุมชนที่มีชื่อเสียงและเป็นรู้จัก มีการดำเนินงานมาอย่างต่อเนื่อง และมีความโดดเด่นเฉพาะตนในด้านกิจกรรมด้านสังคมนาเคราะห์

(๒) ศึกษาและรวบรวมข้อมูลจากการสัมภาษณ์ การประชุมกลุ่มย่อยร่วมกับพระสงฆ์ระดับพระสังฆาธิการหรือผู้ที่รับมอบหมายให้ดูแลงาน ผู้บริหารหรือผู้ช่วยงาน

(๓) ดำเนินการศึกษาเพื่อค้นหาปัจจัยที่มีผลต่อการปฏิบัติด้านสังคมสงเคราะห์ของวัดในจังหวัดเชียงใหม่ โดยใช้การสำรวจและสัมภาษณ์เชิงลึกทั้งรายบุคคลและกลุ่ม หลังจากนั้น จึงทำการสังเคราะห์ปัจจัยที่ทำให้วัดประสบความสำเร็จหรืออุปสรรคปัญหาในการดำเนินงานของวัดแต่ละแห่ง

(๔) การวิเคราะห์เครือข่ายสังคมสงเคราะห์ของวัดในจังหวัดเชียงใหม่ เพื่อขยายความร่วมมือร่วมกับทางคณะสงฆ์ หน่วยงานหรือองค์กรภาครัฐและเอกชนที่เกี่ยวข้อง โดยใช้การจัดสัมมนาที่เน้นกระบวนการมีส่วนร่วมของผู้ที่เกี่ยวข้องในการดำเนินการศึกษาวิจัย

(๕) สรุปและนำเสนอผลการศึกษาที่ได้ทั้งจากการศึกษาในเชิงเอกสารและภาคสนาม โดยนำมาวิเคราะห์ตามประเด็นที่สำคัญ คือ กระบวนการเสริมสร้างแนวปฏิบัติในการสังคมสงเคราะห์ของวัดในจังหวัดเชียงใหม่ ปัจจัยที่มีผลต่อการปฏิบัติด้านสังคมสงเคราะห์ของวัดในจังหวัดเชียงใหม่ และการสร้างและวิเคราะห์เครือข่ายสังคมสงเคราะห์ของวัดในจังหวัดเชียงใหม่ เพื่อนำผลการศึกษาวิจัยมาเผยแพร่ให้รัฐบาล คณะสงฆ์ ผู้บริหาร และผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องของในระดับประเทศได้รับทราบ

(๖) สรุปผลการศึกษาวิจัย และข้อเสนอแนะ

๓.๒ พื้นที่ในการวิจัย ประชากร กลุ่มตัวอย่าง และผู้ให้ข้อมูลหลัก

การทำวิจัยในครั้งนี้ ได้คัดเลือกพื้นที่การวิจัย ประชากร กลุ่มตัวอย่าง และผู้ให้ข้อมูลหลัก ในเขตจังหวัดเชียงใหม่ และการจัดเก็บข้อมูลภาคสนามในพื้นที่เป้าหมาย จำนวน ๔ วัด ได้แก่

๑) วัดโสมนาราม ตำบลดอนแก้ว อำเภอแมริม จังหวัดเชียงใหม่ มีบทบาทเด่นในการให้การสงเคราะห์ชมรมผู้สูงอายุโรงพยาบาลนครพิงค์ เชียงใหม่ ฝึกอบรมคุณธรรมจริยธรรมแก่เด็กและเยาวชน

๒) วัดเจดีย์แม่ครัว ตำบลแม่แฝกใหม่ อำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่ มีบทบาทเด่นในการให้การ สงเคราะห์ประชาชนทุกช่วงวัย การจัดโครงการสื่อสารศิลปวัฒนธรรมแก่เด็กและเยาวชน เพื่อปลูกฝัง ให้เด็กมีพื้นฐานในการเสริมสร้างอุดมการณ์ ใฝ่เรียนรู้ รู้คุณค่า มีความภาคภูมิใจ รู้สึกห่วง แห่น และ ช่วยกันอนุรักษ์ สืบสานศิลปวัฒนธรรมประเพณี วิถีชีวิตท้องถิ่นดั้งเดิม สามารถนำมาประยุกต์ใช้ใน การดำเนินชีวิตของชุมชนในสังคมยุคปัจจุบัน

๓) วัดอุโมงค์ (สวนพุทธธรรม) ตำบลสุเทพ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ มีบทบาทเด่นในการให้ การศึกษาเรียนรู้พระพุทธศาสนาตามแนวของหลวงปู่พุทธทาส การเป็นสถานที่ปฏิบัติธรรม สำหรับ ประชาชนทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศ และเป็นวัดป่าที่ตั้งอยู่ไม่ไกลเมืองสำหรับเป็น สถานที่เรียนรู้ ทางประวัติศาสตร์ของจังหวัดเชียงใหม่

๔) วัดดอนจั่น ตำบลท่าศาลา อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ มีบทบาทเด่นในการให้ การศึกษาแก่เด็กเยาวชนบนพื้นที่สูง และการสงเคราะห์เด็กที่ด้อยโอกาสทางสังคม

ประชากร กลุ่มตัวอย่าง และผู้ให้ข้อมูลหลักในการศึกษาครั้งนี้ ประกอบด้วย กลุ่มคณะ สงฆ์จังหวัดเชียงใหม่ จำนวน ๑๕ รูป ประกอบด้วย

รูปที่ ๑ พระธรรมเสนาบดี. รองเจ้าคณะภาค ๗ เจ้าอาวาสวัดพระธาตุดอยสุเทพราชวรวิหาร ตำบลสุเทพ อำเภอเมืองเชียงใหม่ จังหวัดเชียงใหม่

รูปที่ ๒ พระเทพโกศล. ที่ปรึกษาเจ้าคณะจังหวัดเชียงใหม่ เจ้าอาวาสวัดศรีโสดา ตำบลสุเทพ อำเภอเมืองเชียงใหม่ จังหวัดเชียงใหม่

รูปที่ ๓ พระเทพปริยัติ. เจ้าคณะจังหวัดเชียงใหม่ เจ้าอาวาสวัดเจ็ดยอด (พระอารามหลวง) ตำบลสุเทพ อำเภอเมืองเชียงใหม่ จังหวัดเชียงใหม่

รูปที่ ๔ พระเทพมิ่งคลาจารย์. รองเจ้าคณะจังหวัดเชียงใหม่ เจ้าอาวาสวัดท่าตอน ตำบลท่าตอน อำเภอแม่เมาะ จังหวัดเชียงใหม่

รูปที่ ๕ พระราชสิงหวรรณิ. รองเจ้าคณะจังหวัดเชียงใหม่ เจ้าอาวาสวัดพระสิงห์วรมหาวิหาร ตำบลสุเทพ อำเภอเมืองเชียงใหม่ จังหวัดเชียงใหม่

รูปที่ ๖ พระราชรัชนี. เจ้าคณะอำเภอเมืองเชียงใหม่ เจ้าอาวาสวัดสวนดอก (พระอารามหลวง) ตำบลสุเทพ อำเภอเมืองเชียงใหม่ จังหวัดเชียงใหม่

รูปที่ ๗ พระโพธิรังสี. เจ้าคณะอำเภอดอยสะเก็ด เจ้าอาวาสวัดดอยสะเก็ด (พระอารามหลวง) ตำบลสุเทพ อำเภอเมืองเชียงใหม่ จังหวัดเชียงใหม่

รูปที่ ๘ พระประชนาถมนิ. เจ้าอาวาสวัดดอนจั่น ตำบลท่าศาลา อำเภอเมืองเชียงใหม่ จังหวัดเชียงใหม่

รูปที่ ๙ พระครูสิริปริยัตยานุศาสน์, ดร.. รองเจ้าคณะอำเภอแม่แจ่ม วัดพันแหวน ตำบลพระสิงห์ อำเภอเมืองเชียงใหม่ จังหวัดเชียงใหม่

รูปที่ ๑๐ พระครูโฆษิตปริยัติยาภรณ์. เจ้าคณะตำบลสุเทพ เขต ๑ วัดป่าแดงมหาวิหาร ตำบลอุโมงค์ อำเภอเมืองเชียงใหม่ จังหวัดเชียงใหม่

รูปที่ ๑๑ พระครูประวิตรวรานุกุต, ผศ.ดร.. ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดสวนดอก (พระอารามหลวง) ตำบลสุเทพ อำเภอเมืองเชียงใหม่ จังหวัดเชียงใหม่

รูปที่ ๑๒ พระครูสถิตเจติยารักษ์. เจ้าคณะตำบลแม่แฝก เขต ๒ เจ้าอาวาสวัดเจติย์แม่ครัว ตำบลแม่แฝกใหม่ อำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่

รูปที่ ๑๓ พระใบฎีกาอรุณ ชูติปัญญา (อวดสุข). เจ้าอาวาสวัดโสภณาราม ตำบลดอนแก้ว อำเภอแม่ริม จังหวัดเชียงใหม่

รูปที่ ๑๔ พระครูสมุห์บุญเลิศ ชยวงโส. เลขานุการเจ้าคณะตำบลสุเทพ เขต ๒ วัดอุโมงค์ ตำบลอุโมงค์ อำเภอเมืองเชียงใหม่ จังหวัดเชียงใหม่

รูปที่ ๑๕ พระอำนวยการศิลป์ สีสำโร. ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดไร่เปิง (ตโปทาราม) ตำบลอุโมงค์ อำเภอเมืองเชียงใหม่ จังหวัดเชียงใหม่

๒) กลุ่มตัวแทนองค์กรภาครัฐ อาทิ สำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดเชียงใหม่, สำนักงานพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์จังหวัดเชียงใหม่ สำนักงานสวัสดิการและคุ้มครองแรงงานจังหวัดเชียงใหม่ และตัวแทนภาครัฐที่มีส่วนเกี่ยวข้อง

๓) กลุ่มตัวแทนผู้ปฏิบัติงานและประชาชนผู้เข้ารับบริการ อาทิ พระสงฆ์ผู้นำหรือผู้ที่รับมอบหมายให้ดูแลงาน ผู้บริหารหรือผู้ช่วยงาน เจ้าหน้าที่ปฏิบัติงานทั้งที่เป็นพระภิกษุและคฤหัสถ์

๓.๓ เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาค้นคว้าจากแนวคิด ทฤษฎี และเอกสารงานวิชาการที่เกี่ยวข้อง เพื่อนำประกอบในการจัดทำเครื่องมือการวิจัย จำนวน ๔ ชุด คือ

๑. แบบสัมภาษณ์ สำหรับสัมภาษณ์พระสงฆ์ กลุ่มตัวแทนองค์กรภาครัฐ และกลุ่มตัวแทนองค์กรภาคเอกชนและประชาชนที่เกี่ยวข้องกับงานสังคมสงเคราะห์ของวัดทั้ง ๔ แห่ง เกี่ยวกับปัจจัยที่มีผลต่อการปฏิบัติด้านสังคมสงเคราะห์ของวัดในจังหวัดเชียงใหม่ ประกอบด้วย

ส่วนที่ ๑ ประวัติส่วนตัว ประวัติการศึกษา และประวัติการทำงานอย่างย่อ ของผู้ถูกสัมภาษณ์

ส่วนที่ ๒ คำถามปลายเปิดเกี่ยวกับกระบวนการเสริมสร้างแนวปฏิบัติในการสังคมสงเคราะห์ของวัดในจังหวัดเชียงใหม่ มีคำถามดังต่อไปนี้

๑. วัดของท่านมีงานสังคมสงเคราะห์เรื่องใดบ้าง มีกระบวนการหรือขั้นตอนการทำงานอย่างไร

๒. งานสังคมสงเคราะห์มีอุปสรรคปัญหาในด้านใด ที่ควรแก้ไขหรือพัฒนาปรับปรุง

๓. ท่านมีความคิดเห็นอย่างไรต่อกระบวนการเสริมสร้างแนวปฏิบัติในการสังคมสงเคราะห์ของวัดในจังหวัดเชียงใหม่

ส่วนที่ ๓ คำถามปลายเปิดเกี่ยวกับทัศนคติที่มีต่อปัจจัยที่มีผลต่อการปฏิบัติด้านสังคมสงเคราะห์ของวัดในจังหวัดเชียงใหม่ มีคำถามดังต่อไปนี้

๑. ท่านมีความคิดเห็นว่าการปัจจัยความสำเร็จที่มีผลต่อการปฏิบัติด้านสังคมสงเคราะห์ของวัดในจังหวัดเชียงใหม่มีอะไรบ้าง

๒. ท่านคิดว่า ควรมีการประยุกต์หลักพุทธธรรมใดในการส่งเสริมปัจจัยความสำเร็จที่มีผลต่อการปฏิบัติด้านสังคมสงเคราะห์ของวัดในจังหวัดเชียงใหม่

ส่วนที่ ๔ คำถามปลายเปิดเกี่ยวกับทัศนคติที่มีต่อการสร้างและวิเคราะห์เครือข่ายสังคมสงเคราะห์ของวัดในจังหวัดเชียงใหม่ มีคำถามดังต่อไปนี้

๑. ท่านคิดว่า เครือข่ายสังคมสงเคราะห์ของวัดในจังหวัดเชียงใหม่ ควรจะมีรูปแบบใดบ้าง

๒. ท่านคิดว่า การสร้างเครือข่ายสังคมสงเคราะห์ของวัดในจังหวัดเชียงใหม่ ควรจะมีแนวทางในการพัฒนาให้เกิดขึ้นได้อย่างไร

ส่วนที่ ๕ คำถามปลายเปิดข้อเสนอแนะ และความคิดเห็นอื่นๆ

๒. แบบสัมภาษณ์เชิงลึกอย่างมีโครงสร้าง (Structured In-depth interview) โดยเป็นการสอบถามในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับการวิจัยและประเด็นอื่นๆ เพื่อให้ได้คำตอบตามวัตถุประสงค์งานวิจัย

๓. การสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วม (Participant Observation) เป็นเครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูลจากการสังเกตพฤติกรรมของการทำงานสังคมสงเคราะห์ในวัดที่เป็นพื้นที่ในการศึกษา

๔. การจัดประชุมเสวนากลุ่มเพื่อถอดบทเรียนสร้างองค์ความรู้ร่วมกัน (Lesson Learned) เกี่ยวกับเครือข่ายสังคมสงเคราะห์ของวัดในจังหวัดเชียงใหม่ เพื่อขยายความร่วมมือร่วมกับทางคณะสงฆ์ หน่วยงานหรือองค์กรภาครัฐและเอกชนที่เกี่ยวข้อง โดยใช้การจัดสัมมนาที่เน้นกระบวนการมีส่วนร่วมของผู้ที่เกี่ยวข้องในการดำเนินการศึกษาวิจัย มีบันทึกข้อคิดเห็น ๓ ส่วน คือ

ส่วนที่ ๑ บทสนทนาเกี่ยวกับกระบวนการเสริมสร้างแนวปฏิบัติในการสังคมสงเคราะห์ของวัดในจังหวัดเชียงใหม่

ส่วนที่ ๒ บทสนทนาเกี่ยวกับทัศนคติที่มีต่อปัจจัยที่มีผลต่อการปฏิบัติด้านสังคมสงเคราะห์ของวัดในจังหวัดเชียงใหม่

ส่วนที่ ๓ บทสนทนาเกี่ยวกับสร้างและวิเคราะห์เครือข่ายสังคมสงเคราะห์ของวัดในจังหวัดเชียงใหม่

การสร้างและตรวจสอบคุณภาพของเครื่องมือการวิจัย ผู้วิจัยมีขั้นตอนดังต่อไปนี้

๑. ศึกษาค้นคว้าแนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับการสังคมสงเคราะห์ แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับการพัฒนาเครือข่าย แนวคิดเกี่ยวกับพระสงฆ์กับงานสังคมสงเคราะห์ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อเป็นแนวทางในการสร้างแบบสอบถาม

๒. สร้างเครื่องมือการวิจัยให้ครอบคลุมเนื้อหาและวัตถุประสงค์เกี่ยวกับการเสริมสร้างแนวปฏิบัติในการสังคมสงเคราะห์ของวัดในจังหวัดเชียงใหม่

๓. นำเครื่องมือการวิจัยที่สร้างเสร็จแล้วเสนอต่อผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบเครื่องมือและปรับปรุงแก้ไขตามคำแนะนำ จำนวน ๓ ท่าน ได้แก่

- รศ.ดร.วิโรจน์ อินทนนท์ อาจารย์ประจำภาควิชาศาสนาและปรัชญา คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

- ผศ.ดร.ประเสริฐ ปอนถิ่น อาจารย์ประจำสาขาวิชาสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่

- นายประเสริฐ ชัยพิกุลิต อดีตข้าราชการกรมประชาสงเคราะห์ นักวิจัยสังคมศาสตร์ (นักวิจัยชาวเขา) สถาบันวิจัยชาวเขา และอดีตผู้อำนวยการสถาบันวิจัยชาวเขา จังหวัดเชียงใหม่ ระดับ ๘

๔. นำเครื่องมือการวิจัยที่ปรับปรุงแล้วให้ผู้เชี่ยวชาญ จำนวน ๓ ท่าน พิจารณาตรวจสอบความเที่ยงตรงตามเนื้อหา (Content Validity) โดยใช้ดัชนีความสอดคล้องระหว่างข้อคำถามกับประเด็นหลักของเนื้อหา แล้วผู้วิจัยได้นำมาวิเคราะห์หาค่าดัชนีความสอดคล้อง โดยใช้สูตร IOC (The Index of Item Objective Congruence)^๑

$$\text{ความเที่ยงตรงเชิงเนื้อหา} = \frac{\text{ผลรวมของคะแนนความคิดเห็นของผู้เชี่ยวชาญ}}{\text{จำนวนผู้เชี่ยวชาญ}}$$

^๑ พวงรัตน์ ทวีรัตน์, การสร้างและพัฒนาและทดสอบผลสัมฤทธิ์, (กรุงเทพมหานคร : สำนักทดสอบทางการศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, ๒๕๔๐), หน้า ๑๑๗.

เครื่องมือการวิจัยข้อใดมีค่าความเที่ยงตรงตั้งแต่ ๐.๕ ขึ้นไป จึงจะยอมรับว่าเป็นแบบสอบถามที่มีความเที่ยงตรงเชิงเนื้อหา (Index of Congruence–Objective Congruence หรือ IOC) โดยมีรายละเอียด ดังนี้

- +1 หมายถึง ความคิดเห็นว่า แน่ใจว่าเครื่องมือการวิจัยวัดตรงตามวัตถุประสงค์
- 0 หมายถึง ความคิดเห็นว่า ไม่แน่ใจว่าเครื่องมือการวิจัยวัดตรงตามวัตถุประสงค์
- 1 หมายถึง ความคิดเห็นว่า แน่ใจว่าเครื่องมือการวิจัยไม่ได้วัดตรงตามวัตถุประสงค์

ผู้วิจัยได้นำเครื่องมือการวิจัยเสนอผู้เชี่ยวชาญทั้ง ๓ ท่าน เพื่อให้ความเห็น และได้ค่าความเที่ยงตรงเชิงเนื้อหาของแบบสอบถาม เท่ากับ ๑.๐ โดยทุกข้อได้ค่าความเที่ยงตรงเชิงเนื้อหา มากกว่า ๐.๕ ตามเกณฑ์ที่กำหนด

๕. นำเครื่องมือการวิจัยที่ผ่านการตรวจสอบคุณภาพและปรับปรุงแก้ไขสมบูรณ์แล้วนำไปเก็บข้อมูลกับกลุ่มตัวอย่างเป้าหมายต่อไป

๓.๔ ขั้นตอนในการดำเนินการวิจัย

คณะผู้วิจัยได้กำหนดขั้นตอนการดำเนินงานวิจัยไว้ ดังนี้

๑) การจัดประชุมทีมวิจัย เพื่อซักซ้อมความรู้ความเข้าใจและจัดทำเครื่องมือการวิจัย ได้แก่ แบบสัมภาษณ์ แบบสนทนากลุ่ม และเครื่องมืออุปกรณ์ประกอบการวิจัย ได้แก่ เครื่องบันทึกภาพและเสียง

๒) การทำจดหมายและประสานงานติดต่อเพื่อขอศึกษาวิจัยในพื้นที่และสัมภาษณ์

๓) การจัดประชุมเสวนาทางวิชาการเรื่อง “การเสริมสร้างแนวทางปฏิบัติในการสังคมสงเคราะห์ของวัดในจังหวัดเชียงใหม่” โดยมีตัวแทนจากคณะสงฆ์จังหวัดเชียงใหม่ สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ สำนักงานพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์จังหวัดเชียงใหม่ นิสิตนักศึกษา และประชาชนทั่วไป

๔) การจัดทำสื่อสิ่งพิมพ์และวีดิทัศน์นำเสนอผลงานวิจัยเพื่อเผยแพร่สู่สาธารณชน

๕) การจัดทำแผนพัฒนาการสังคมสงเคราะห์ของวัด เพื่อบรรจุไว้ในแผนพัฒนาพระพุทธศาสนาจังหวัดเชียงใหม่

๖) การจัดพิมพ์เอกสารรายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ เพื่อจัดส่งสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์

๓.๕ การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูล คณะผู้วิจัยใช้วิธีการวิเคราะห์ดังต่อไปนี้

๑. วิเคราะห์แบบสัมภาษณ์ ในประเด็นเกี่ยวกับปัจจัยที่มีผลต่อการปฏิบัติด้านสังคมสงเคราะห์ของวัดในจังหวัดเชียงใหม่ โดยใช้วิธีการวิเคราะห์เนื้อหา (Content analysis) จัดหมวดหมู่ตามประเด็น และจัดแสดงเนื้อหาเป็นแผนผังหรือตารางประกอบการวิเคราะห์บรรยาย

๒. วิเคราะห์จากการสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วม (Participant Observation) และจากแบบสัมภาษณ์เชิงลึกอย่างมีโครงสร้าง (Structured In-depth interview) ในประเด็นคำถามที่

เกี่ยวข้องกับการวิจัยและประเด็นอื่นๆ เพื่อให้ได้คำตอบตามวัตถุประสงค์งานวิจัย และการจัดประชุมเสวนากลุ่มเพื่อถอดบทเรียนสร้างองค์ความรู้ร่วมกัน (Lesson Learned) โดยใช้วิธีการวิเคราะห์เนื้อหา (Content analysis) และสังเคราะห์ข้อมูลจากการดำเนินการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

๓. สังเคราะห์ผลการวิจัยเชิงคุณภาพ และการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เพื่อสรุปองค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัย

หลังการเก็บรวบรวมข้อมูลแล้วนำมาแปลงของข้อมูลจากแบบสัมภาษณ์เสียงสัมภาษณ์ และการสนทนากลุ่มและเชื่อว่าจะเป็นแนวทางส่งเสริมพัฒนาความรู้กระบวนการสร้างการเรียนรู้ เพื่อพัฒนาด้านสังคมสงเคราะห์สำหรับวัดและชุมชนในจังหวัดเชียงใหม่ทั้ง ๔ แห่ง อันจะเป็นประโยชน์ต่อชุมชน ท้องถิ่นและส่งเสริมกระบวนการปฏิบัติในการสังคมสงเคราะห์ของวัดในจังหวัดเชียงใหม่ ตลอดจนหาปัจจัยต่อการสังคมสงเคราะห์และจะนำมาซึ่งการวิเคราะห์หาเครือข่ายในการทำงานด้านสังคมสงเคราะห์เพื่อหาวิธีช่วยเหลือชุมชนท้องถิ่นที่เป็นรูปธรรมเช่นการฝึกอาชีพที่ยั่งยืนต่อไป

บทที่ ๔

ผลการวิจัย

รายงานวิจัยเรื่อง การเสริมสร้างแนวปฏิบัติในการสังคมนาสงเคราะห์ของวัดในจังหวัดเชียงใหม่ มีวัตถุประสงค์ ๓ ประการ ดังนี้ (๑) เพื่อศึกษากระบวนการเสริมสร้างแนวปฏิบัติในการสังคมนาสงเคราะห์ของวัดในจังหวัดเชียงใหม่ (๒) เพื่อศึกษาปัจจัยที่มีผลต่อการปฏิบัติด้านสังคมนาสงเคราะห์ของวัดในจังหวัดเชียงใหม่ และ (๓) เพื่อสร้างและวิเคราะห์เครือข่ายสังคมนาสงเคราะห์ของวัดในจังหวัดเชียงใหม่ การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยมีพื้นที่เป้าหมาย จำนวน ๔ วัด ในจังหวัดเชียงใหม่ กลุ่มประชากร ได้แก่ พระสังฆาธิการเจ้าคณะปกครอง พระภิกษุเจ้าอาวาส หรือพระภิกษุผู้แทนหรือผู้ที่รับมอบหมายให้ดูแลงาน จำนวน ๑๕ รูป ซึ่งผู้วิจัยขอเสนอรายละเอียดใน ๔ ประเด็น ดังนี้

๓.๑ กระบวนการเสริมสร้างแนวปฏิบัติในการสังคมนาสงเคราะห์ของวัดในจังหวัดเชียงใหม่

กระบวนการเสริมสร้างแนวปฏิบัติในการสังคมนาสงเคราะห์ของวัด จากผลการศึกษาค้นคว้านี้ สามารถประมวลผลเป็นกระบวนการได้ ๕ ขั้นตอน คือ

๑. การให้ความรู้ คือ การอบรมให้ความรู้ด้านสังคมนาสงเคราะห์ การสำรวจข้อมูลปัญหาต่างๆ ของสังคมนา และการวางแผนการจัดทำแผนและแนวทางการให้การสงเคราะห์สังคมนา

๒. การสงเคราะห์สังคมนาในด้านต่างๆ ได้แก่ สาธารณะสงเคราะห์ ศึกษาสงเคราะห์ สุขภาวะสงเคราะห์ อาชีวสงเคราะห์ สวัสดิการสงเคราะห์ และศาสนสงเคราะห์

๓. การพัฒนา ประกอบด้วย ศูนย์ประสานงานสังคมนาสงเคราะห์ของคณะสงฆ์ บุคลากรด้านสังคมนาสงเคราะห์ของวัด กองทุน/มูลนิธิเพื่อการสังคมนาสงเคราะห์ อุปกรณ์เครื่องมือในการสังคมนาสงเคราะห์

๔. การสร้างเครือข่าย ประกอบด้วย เครือข่ายศูนย์ประสานงานสังคมนาสงเคราะห์คณะสงฆ์ เครือข่ายวัดเพื่อการสังคมนาสงเคราะห์ เครือข่ายจิตอาสา และเครือข่ายกองทุน/มูลนิธิเพื่อการสังคมนาสงเคราะห์

๕. การสรุปร่วมกัน ประกอบด้วย การประชุมเสวนาสรุปผลการทำงานสังคมนาสงเคราะห์ การประเมินผลและรายงานผลการทำงานสังคมนาสงเคราะห์ การนำเสนอผลการทำงานสังคมนาสงเคราะห์

มีรายละเอียดในแต่ละประเด็น ดังนี้

๓.๑.๑ การให้ความรู้

ขั้นตอนแรกของกระบวนการเสริมสร้างแนวปฏิบัติในการสังคมสงเคราะห์ของวัด คือ การอบรมให้ความรู้ด้านสังคมสงเคราะห์ การสำรวจข้อมูลปัญหาต่างๆ ของสังคม และการวางแผนการจัดทำแผนและแนวทางการให้การสงเคราะห์สังคม

พระธรรมเสนาบดี รองเจ้าคณะภาค ๗ เจ้าอาวาสวัดพระธาตุดอยสุเทพราชวรวิหาร กล่าวว่า “ภาระกิจการสังคมสงเคราะห์ของพระสงฆ์ เป็นการช่วยเหลือสังคมทั้งทางวัตถุและจิตใจ ในรูปแบบต่างๆ แต่ต้องไม่ขัดต่อพระธรรมวินัย ได้แก่ การสร้างสาธารณประโยชน์ต่างๆ ของหมู่บ้าน การอบรมทรัพย์ การช่วยเหลือผู้ยากไร้ หรือโครงการทางศาสนา เช่น โครงการอุปสมบทและบรรพชา พระภิกษุสามเณรภาคฤดูร้อน โครงการสงเคราะห์พระภิกษุสามเณรที่วัดประสบภัยขาดแคลน มีเจ้าอาวาสเป็นผู้นำในการพัฒนาชุมชนและสังคม เช่น ให้สถานที่เป็นที่จัดประชุมอบรมเยาวชนและประชาชนด้านอาชีพ ซึ่งพระสงฆ์ที่ทำงานด้านนี้ก็ควรมีการฝึกอบรมความรู้การสังคมสงเคราะห์ที่เป็นมาตรฐานด้วย”^๑

พระเทพโกศล ที่ปรึกษาเจ้าคณะจังหวัดเชียงใหม่ เจ้าอาวาสวัดศรีโสดา กล่าวว่า “รูปแบบการพัฒนาและบทบาทงานสาธารณสงเคราะห์ของพระสงฆ์นั้นมีหลากหลาย ต้องมีการสำรวจปัญหาของชุมชนก่อน เช่น มีปัญหาด้านจิตใจ พระสงฆ์ในฐานะเป็นผู้นำชุมชนในทางจิตใจก็ต้องเสริมในเรื่องศีลธรรมจริยธรรมที่ถูกต้องแก่ชุมชน และยังมีปัญหาอื่นๆ ที่พระสงฆ์อาจจำเป็นและควรเข้าไปเกี่ยวข้องในฐานะที่พระสงฆ์เป็นผู้รับแรงศรัทธาจากชาวบ้าน เป็นผู้ประสานการรวมตัวของชาวบ้านในการพัฒนา และอาจใช้วัดเป็นสถานที่รวมกลุ่ม เช่น เป็นสถานที่ศึกษาสำหรับชาวบ้านส่งลูกบุตรมารับใช้พระ รับการอบรมทางศีลธรรมและเล่าเรียนวิชาต่างๆ รวมทั้งเป็นศูนย์รวมของเยาวชน เป็นสถานสงเคราะห์บุตรหลานของชาวบ้านที่ยากจนได้มาอาศัยเลี้ยงชีวิตอยู่และศึกษาเล่าเรียนด้วย ตลอดถึงผู้ใหญ่ที่ชดสนมาอาศัยวัด เป็นสถานพยาบาลที่แจกจ่ายพวกรักษาผู้เจ็บป่วย เป็นสโมสรที่ชาวบ้านมาพบปะสังสรรค์หย่อนใจ เป็นสถานบันเทิงที่จัดงานเทศกาลและมหรสพต่างๆ สำหรับชาวบ้าน เป็นที่ใกล้เกลี่ยข้อพิพาท เป็นที่ปรึกษาแก้ปัญหาชีวิตและความทุกข์ต่างๆ เป็นศูนย์กลางศิลปวัฒนธรรมที่รวบรวมศิลปกรรม เป็นคลังวัสดุสำหรับเก็บของไว้ ซึ่งชาวบ้าน จะได้ขอยืมไปใช้เมื่อคนมีงานต่างๆ เป็นศูนย์กลางการปกครอง ที่กำนันหรือผู้ใหญ่บ้านจะเรียกลูกบ้านมาประชุมกันบอกแจ้งกิจกรรมต่างๆ เป็นที่ประกอบพิธีกรรมหรือให้บริการด้านพิธีกรรม อันเป็นเรื่องผูกพันกับชีวิตของทุกคนในระยะต่าง ๆ”^๒

พระเทพปริยัติ เจ้าคณะจังหวัดเชียงใหม่ เจ้าอาวาสวัดเจ็ดยอด (พระอารามหลวง) กล่าวว่า “การช่วยเหลือสังคมในด้านต่าง ๆ การจัดกิจกรรมอันเป็นประโยชน์ ต้องมีการวางแผนการจัดทำแผนและแนวทางการให้การสงเคราะห์สังคมทั้งการสงเคราะห์บุคคลและสาธารณสงเคราะห์ในแต่ละปีให้ชัดเจน เช่น โครงการพระธรรมจาริกนี้จะมีการจัดทำแผนปฏิบัติงานของพระธรรมจาริกว่า พระ

^๑ สัมภาษณ์ พระธรรมเสนาบดี, รองเจ้าคณะภาค ๗, เจ้าอาวาสวัดพระธาตุดอยสุเทพราชวรวิหาร, ๑๒ พฤศจิกายน ๒๕๖๒.

^๒ สัมภาษณ์ พระเทพโกศล, ที่ปรึกษาเจ้าคณะจังหวัดเชียงใหม่, เจ้าอาวาสวัดศรีโสดา, ๑๒ พฤศจิกายน ๒๕๖๒.

ธรรมจาริกจะทำอะไรบ้างในรอบปี เพราะการทำงานบางอย่างจะสัมพันธ์กับหน่วยงานอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง เช่น การก่อสร้างถนน ทำสะพาน น้ำประปา จะมีหน่วยงานในท้องถิ่นเข้ามาทำ ซึ่งเขาก็จะมีงบประมาณที่ตั้งเบิกจ่ายพัฒนาเป็นปี พระธรรมจาริกเองก็ต้องมีแผนในการปฏิบัติงานร่วมกัน ส่วนที่จะช่วยสังคมได้เฉพาะปัญหาเฉพาะหน้า เช่น การช่วยเหลือผู้ยากไร้เพราะถูกไฟไหม้บ้าน การจัดหน่วยบรรเทาสาธารณภัยหรือการจัดการให้ฟรีในพิธีงานศพ ส่วนนี้ก็จะช่วยบรรเทาทุกข์ให้กับชาวบ้านที่เป็นพุทธศาสนิกชนได้ ตลอดทั้งให้การช่วยเหลือสังคมทั้งภายในวัดและนอกวัด ภายในวัด เช่น อำนวยความสะดวกแก่ผู้มาพึ่งมาทำบุญที่วัดให้เหมาะสมและวัดต้องสะอาด สะดวก สบาย ภายนอกวัด เช่น สงเคราะห์ช่วยเหลือชาวบ้านที่มีทุกข์เท่าที่จะทำได้ยั้งดูตาย เนื่องจากพระสงฆ์นอกจากจะทำงานเผยแผ่คำสอนทางศาสนาแล้ว ก็ต้องมีบทบาทหน้าที่ที่ทำประโยชน์ต่อชุมชนที่ตนอาศัยอยู่และข้าวปลาอาหารที่ชาวบ้านเขาถวายทานมาด้วย”^๓

พระเทพมิ่งคลาจารย์ รองเจ้าคณะจังหวัดเชียงใหม่ เจ้าอาวาสวัดท่าตอน กล่าวว่า “พระสงฆ์นอกจากจะปฏิบัติตนตามหลักพระธรรมวินัยแล้ว อีกหน้าที่หนึ่ง คือ การปฏิบัติหน้าที่ตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ และคำสั่งของเจ้าคณะผู้ปกครอง ซึ่งจะมีการประชุมประจำปีเพื่อกำหนดนโยบายและชี้แจงแนวทางปฏิบัติให้พระสังฆาธิการเจ้าอาวาสทุกวัดให้ปฏิบัติตามนโยบาย นโยบายที่สำคัญคือการให้การสงเคราะห์ประชาชน เพื่อเป็นการแบ่งเบาภาระให้กับรัฐบาลในด้านการบริหารปกครอง และเสริมสร้างการบริการในด้านสวัสดิการของรัฐ รวมไปถึงการให้การศึกษาแก่คนยากจนก็เป็นอีกหน้าที่หนึ่งที่พระสงฆ์ทำหน้าที่เป็นครูสอน เป็นศูนย์กลางของศึกษาของชุมชน จะเห็นว่า วัดและพระสงฆ์มีอิทธิพลและบทบาทต่อวิถีชีวิตของประชาชนมาก เพราะวัดและพระสงฆ์เป็นศูนย์รวมทางจิตใจ ศีลธรรมและพฤติกรรมต่างๆ พระสงฆ์นอกจากจะเป็นที่เคารพของชาวบ้านในชุมชนแล้วยังนับว่าเป็นทรัพยากรบุคคลที่มีคุณค่าในการมีส่วนร่วมพัฒนาสังคม หากพระสงฆ์ศึกษาหาความรู้เพิ่มเติมในด้านการสังคมสงเคราะห์ที่ถูกต้อง ก็จะช่วยเสริมสร้างความเจริญอย่างมีประสิทธิภาพและเกิดประโยชน์อย่างถูกต้อง จะช่วยเสริมสร้างความเจริญอย่างมีประสิทธิภาพและเกิดประโยชน์อย่างสูงสุด”^๔

ดังนั้น พระสงฆ์จึงเป็นส่วนหนึ่งของสังคมที่มีบทบาทต่อการช่วยเหลือประชาชน มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย จึงได้ดำเนินการจัดการศึกษาหลักสูตรสังคมสงเคราะห์แก่พระภิกษุสามเณรและคฤหัสถ์ในระดับอุดมศึกษา ปริญญาตรี ซึ่งกลุ่มนิสิตเหล่านี้ได้รับการศึกษางานด้านสังคมสงเคราะห์ชุมชน ได้เรียนรู้ทั้งภาคทฤษฎีและภาคปฏิบัติ ฝึกประสบการณ์ในการช่วยเหลือคนในชุมชน โดยร่วมกับทุกภาคส่วนของชุมชนและสังคม มุ่งทำงานแบบสหวิชาชีพ เพื่อความอยู่ดีมีสุขของคนในสังคม

^๓ สัมภาษณ์ พระเทพปริยัติ, เจ้าคณะจังหวัดเชียงใหม่, เจ้าอาวาสวัดเจ็ดยอด (พระอารามหลวง), ๑๒ พฤศจิกายน ๒๕๖๒.

^๔ สัมภาษณ์ พระเทพมิ่งคลาจารย์, รองเจ้าคณะจังหวัดเชียงใหม่, เจ้าอาวาสวัดท่าตอน, ๑๒ พฤศจิกายน ๒๕๖๒.

๓.๑.๒ การสงเคราะห์สังคัม

ขั้นตอนที่สอง การสงเคราะห์สังคัมของวัดนั้นมีหลายด้าน อาทิ สาธารณะสงเคราะห์ ศึกษาสงเคราะห์ สุขภาวะสงเคราะห์ อาชีวะสงเคราะห์ สวัสดิการสงเคราะห์ และศาสนสงเคราะห์

พระครูสิริปริยัตยานุศาสตร์, ดร. รองเจ้าคณะอำเภอแม่แจ่ม กล่าวว่า “หลักการสังคัมสงเคราะห์ของพระสงฆ์นั้นถ่ายโอนหลักการมาจากการบริหารกิจการคณะสงฆ์ ตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๕๐๕ และแก้ไขเพิ่มเติมโดยพระราชบัญญัติ คณะสงฆ์ (ฉบับที่ ๒) พ.ศ. ๒๕๓๕ ได้กำหนดแนวคิด หลักการเกี่ยวกับการบริหารกิจการคณะสงฆ์ไว้ ดังนี้

มาตรา ๑๕ ตรี กำหนดให้มหาเถรสมาคมมีอำนาจหน้าที่ ดังต่อไปนี้

๑. ปกครองคณะสงฆ์ให้เป็นไปโดยเรียบร้อยดีงาม
๒. ปกครองและกำหนดการบรรพชาสามเณร
๓. ควบคุมและส่งเสริมการศาสนศึกษา การศึกษาสงเคราะห์ การเผยแผ่ การสาธารณสงเคราะห์ของคณะสงฆ์

๔. รักษาหลักพระธรรมวินัยของพระพุทธศาสนา

๕. ปฏิบัติหน้าที่อื่นๆ ตามที่บัญญัติไว้ในพระราชบัญญัตินี้หรือกฎหมายอื่นเพื่อการนี้ให้มหาเถรสมาคมมีอำนาจตรากฎหมายเถรสมาคม ออกข้อบังคับวางระเบียบ ออกคำสั่ง มีมติหรือออกประกาศ โดยไม่ขัดหรือแย้งกับกฎหมายและพระธรรมวินัยใช้บังคับได้ และจะมอบให้พระภิกษุรูปใดหรือคณะกรรมการหรือคณะอนุกรรมการตามมาตรา ๑๙ เป็นผู้ใช้อำนาจหน้าที่ตามวรรคหนึ่งก็ได้

มาตรา ๓๗ กำหนดให้เจ้าอาวาสมีหน้าที่ ดังนี้

๑. บำรุงรักษาวัด จัดกิจการและศาสนสมบัติของวัดให้เป็นไปด้วยดี
๒. ปกครองและสอดส่องให้บรรพชิตและคฤหัสถ์ที่มีอยู่หรือพำนักอาศัยอยู่ในวัดนั้นปฏิบัติตามพระธรรมวินัย กฎมหาเถรสมาคม ข้อบังคับ ระเบียบหรือคำสั่งของมหาเถรสมาคม
๓. เป็นธุระในการศึกษาอบรมและสั่งสอน พระธรรมวินัยแก่บรรพชิตและคฤหัสถ์
๔. ให้ความสะดวกตามสมควรในการบำเพ็ญกุศล

กฎหมายเถรสมาคม ฉบับที่ ๒๓ (พ.ศ. ๒๕๔๑) ว่าด้วยระเบียบการปกครอง ข้อ ๕ กำหนดไว้ว่า วิธีดำเนินการเพื่อความเรียบร้อยดีงาม วิธีดำเนินการศาสนศึกษาและศึกษาสงเคราะห์ วิธีดำเนินการเผยแผ่พระพุทธศาสนา วิธีดำเนินการสาธารณูปการและสาธารณสงเคราะห์ อันเกี่ยวกับการคณะสงฆ์และการพระศาสนา ให้เป็นไปตามที่กำหนดในระเบียบมหาเถรสมาคม”^๕

พระครูโฆษิตปริยัตยาภรณ์ เจ้าคณะตำบลสุเทพ กล่าวว่า “การบริหารกิจการคณะสงฆ์เป็นการบริหารงานของคณะสงฆ์ทุกท่านที่จำเป็นต้องให้ความสำคัญต่อการดูแลคณะสงฆ์ ดังนั้น จึงได้มีการออกพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ คือ รูปแบบของการปกครองสงฆ์ไว้เพื่อเป็นรูปแบบของการดูแลและการปกครองคณะให้อยู่อย่างเป็นระเบียบเรียบร้อยดีงาม พระราชบัญญัติการดูแลกิจการคณะสงฆ์ มีระเบียบการดังนี้

๑. รัฐ และมหาเถรสมาคมควรร่วมกันกำหนดนโยบายให้พุทธศาสนิกชนไปวัดในวันอาทิตย์ เพื่อปลูกฝังให้คนไทยใกล้ชิดศาสนธรรมและสามารถนำหลักศาสนธรรมปรับใช้ในวิถีชีวิตตนได้

^๕ สัมภาษณ์ พระครูสิริปริยัตยานุศาสตร์, ดร., รองเจ้าคณะอำเภอแม่แจ่ม, ๑๒ พฤศจิกายน ๒๕๖๒.

๒. สถาบันผลิตพระสังฆาธิการควรกำหนดนโยบาย แผน และมาตรการในการพัฒนา ศักยภาพของพระสงฆ์ให้เป็นผู้มีความพร้อมในด้านการบริหารวัดเพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้เป็นแหล่งฟื้นฟู และพัฒนาจิตใจและพัฒนาตนให้ถึงพร้อมในการปฏิบัติภารกิจทั้ง ๖ ด้าน ของคณะสงฆ์ รวมทั้งเป็น กัลยาณมิตรของศาสนิกชน สามารถปลุกฝังและฝึกอบรมให้เยาวชนมีสัมมาทิฐิในการดำรงชีวิต

๓. วัดควรปรับเปลี่ยนบทบาทให้ทันกับสังคมในเชิงรุก คือจัดโครงการและกิจกรรมที่เป็น ประโยชน์ต่อสังคมโดยรวมและมีบทบาทในการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน โดยดึง พุทธศาสนิกชนเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมของวัดและพระเข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรมพัฒนาสังคม และชุมชน มีภาครัฐสนับสนุนงบประมาณ”^๖

พระครูประวิตรวรานุกฤต, ผศ.ดร.. ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดสวนดอก (พระอารามหลวง) กล่าวว่า “การทำงานสังคมสงเคราะห์ของพระสงฆ์นั้น สามารถแบ่งเป็นด้านๆ ได้ ดังนี้

๑. ด้านการปกครอง พระสงฆ์ควรศึกษาหลักธรรมให้ถ่องแท้ทั้งปริยัติและปฏิบัติ เพื่อให้ พร้อมที่จะปฏิบัติภารกิจทั้ง ๖ ด้านของคณะสงฆ์ พระสงฆ์ควรพัฒนาตนให้รอบรู้ทั้งทางโลกและทาง ธรรม เพื่อรู้เท่าทันต่อความเปลี่ยนแปลงของสังคม อันจะส่งผลต่อศักยภาพในการอบรมพัฒนาจิต การเผยแผ่ศาสนาธรรมแก่ศาสนิกชน เช่น ด้านการบริหาร ด้านกฎหมาย กฎระเบียบของสงฆ์ เป็นต้น ระบบการศึกษาของคณะสงฆ์ควรปรับประยุกต์ให้เหมาะกับยุคสมัยแต่คงไว้ซึ่งหลักศาสนาธรรม

๒. ด้านการศึกษา วัดต้องเป็นแหล่งเรียนรู้ที่ดีมีการจัดตั้งสถานที่เรียนและส่งเสริม การเรียนการสอนต่อพระภิกษุสามเณรที่สนใจในการเรียนทั้งด้านบาลีและนักธรรม

๓. ด้านการเผยแผ่ศาสนาธรรม วัดต้องพัฒนาให้เป็นหน่วยปฏิบัติในการเผยแผ่ศาสนาธรรม ที่เข้มแข็ง พระสงฆ์ควรเอาใจใส่ในการศึกษาธรรมะและเพิ่มศักยภาพในการเผยแผ่ศาสนาธรรม พระสงฆ์ควรเป็นผู้ให้คำสอนและหลักศาสนาธรรมทั้งโดยตรงและโดยทางอ้อม โดยตรง คือ เป็นผู้ให้ การฝึกอบรมแก่ศาสนิกชน โดยทางอ้อมคือการครองตนตามหลักธรรมวินัย ซึ่งจะก่อศรัทธาแก่บุคคล ทั่วไป และการให้การอบรมพัฒนาศักยภาพด้านการอบรมพัฒนาจิตและหลักปริยัติทางศาสนาแก่ คณาจารย์ วิทยากรผู้ให้การอบรมแก่เยาวชน อีกส่วนหนึ่ง พระสงฆ์ควรมีบทบาทเชิงรุกในการสั่งสอน เยาวชนด้านศีลธรรม เช่นเป็นวิทยากรอบรมในสถานศึกษา หรือจัดโครงการและกิจกรรมต่างๆ นำศา สนิกชนและเยาวชนเข้ามามีส่วนร่วมในการอบรมศาสนาธรรม ซึ่งอาจทำโดยวัด กลุ่มบุคคลโดยมีวัด เป็นแกนนำกลุ่มพระสงฆ์และสื่อมวลชน เป็นต้น หากร่วมมือกันหลายจุดและประสานเครือข่ายเป็น ร่างแหทั่วประเทศ จะช่วยเหลือสังคมไทยได้อย่างดียิ่ง ควรให้การอบรมแก่ผู้ต้องขังและพนักงานตาม โรงงานที่ไม่มีโอกาสไปฟังเทศน์ที่วัด

๔. ด้านการศึกษาสงเคราะห์ รัฐบาลควรมีนโยบายสนับสนุนการศึกษาสงเคราะห์ที่ชัดเจน และต่อเนื่อง เช่น การสนับสนุนงบประมาณ โดยเฉพาะโรงเรียนพระพุทธานุศาสนาวินิตย ซึ่ง เป็น การฝึกอบรมคุณธรรมจริยธรรมแก่เยาวชนโดยแท้จริง และเป็นการอบรมต่อเนื่องตั้งแต่วัยเยาว์ วัด ควรเป็นแหล่งเรียนรู้ของเยาวชนและประชาชนเพื่อเพิ่มความเข้มแข็งของชุมชนโดยเป็นศูนย์กลาง ประสานวิทยากรช่วยอบรมประชาชนด้านการอาชีพ ตัวอย่างเช่นหลายๆ วัดได้ดำเนินการอยู่ หรือจัด

^๖ สัมภาษณ์ พระครูโฆสิตปริยัติยาภรณ์, เจ้าคณะตำบลสุเทพ, ๑๒ พฤศจิกายน ๒๕๖๒.

ห้องสมุดชุมชน และพัฒนาวัดให้เป็นแหล่งเรียนรู้ศาสนธรรมศาสนปฏิบัติเพื่อให้ประชาชนได้ศึกษาตามอัธยาศัย

๕. ด้านการสาธารณูปการ รัฐควรมีนโยบายสนับสนุนการสาธารณูปการที่ชัดเจนและต่อเนื่อง เช่น สนับสนุนให้วัดเป็นแหล่งเรียนรู้ของชุมชน ด้านการพัฒนาศีลธรรมจริยธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี และศิลปวัฒนธรรมของท้องถิ่น เป็นแหล่งรวมองค์ความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่น วัดควรเป็นแบบอย่างที่ดีทั้งด้านการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและเป็นสถานที่พักผ่อนหย่อนใจที่ปลอดภัย

๖. ด้านสาธารณสงเคราะห์ วัดควรเป็นศูนย์กลางสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน เป็นศูนย์รวมที่สร้างคุณธรรมจริยธรรม และสามัคคีธรรมในท้องถิ่น เป็นศูนย์รวมที่สามารถชี้แนะทิศทาง การพัฒนาชุมชนในทางที่ชอบที่ควร รวมทั้งปลูกจิตสำนึกให้ประชาชนเข้าใจศาสนธรรมและนำไปใช้ใน ชีวิตประจำวันได้”^๗

พระราชสังฆราชมนตรี รองเจ้าคณะจังหวัดเชียงใหม่ เจ้าอาวาสวัดพระสิงห์วรมหาวิหาร กล่าวว่า “ภารกิจที่สำคัญของการบริหารกิจการคณะสงฆ์ในแต่ละด้าน คือ

๑. ด้านศาสนศึกษา หมายถึง การจัดการศึกษาปริยัติธรรมและการศึกษาอื่น ๆ อันควรแก่ สมณะ ซึ่งได้แก่ การศึกษาพระปริยัติธรรม หรือการศึกษาธรรมบาลี ซึ่งปัจจุบันได้จำแนกเป็นสองส่วน คือ การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรม บาลี และการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกสามัญ

๒. ด้านศึกษาสงเคราะห์ เป็นการจัดการศึกษาสงเคราะห์แก่ประชาชนทั่วไปปัจจุบันมีการ ดำเนินการดังนี้ ศูนย์ศึกษาพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์ ศูนย์อบรมเด็กก่อนเกณฑ์ในวัด โรงเรียนราษฎร์ สงเคราะห์ที่วัดสนับสนุน

๓. ด้านการเผยแผ่ศาสนธรรม เป็นการเผยแผ่ศาสนธรรม ดำเนินการใน ๒ ลักษณะ คือ เป็นโครงการปฏิบัติสืบเนื่องและเป็นโครงการเฉพาะกิจปฏิบัติตามนโยบายของรัฐบาล

๔. ด้านสาธารณสงเคราะห์ เป็นงานเกี่ยวกับการสงเคราะห์ชุมชนและสังคมโดยมีวัด และ พระภิกษุเป็นแกนนำ ได้แก่ โครงการอุปสมบทและบรรพชาพระภิกษุสามเณรภาคฤดูร้อนโครงการ สงเคราะห์พระภิกษุสามเณรและวัดที่ประสบภัยและขาดแคลน วัดและเจ้าอาวาส พระภิกษุเป็นผู้นำ ในการพัฒนาชุมชนและสังคม เช่น ให้สถานที่เป็นที่จัดประชุมอบรมเยาวชน และประชาชนด้านอาชีพ ต่าง ๆ การสร้างถนนเข้าหมู่บ้าน การออมทรัพย์ ให้สถานที่เป็นแหล่งประปาหมู่บ้าน การสนับสนุน การศึกษาเด็กนักเรียน การช่วยเหลือผู้ป่วยผู้ยากไร้ เป็นต้น

๕. ด้านสาธารณูปการ เป็นงานที่เกี่ยวกับการพัฒนาวัด ด้านอาคารสถานที่ และสิ่ง แวดล้อม เพื่อให้วัดเอื้อประโยชน์ตามภารกิจของวัดในด้านอื่น ๆ การพัฒนาเหล่านี้ ได้แก่ การดูแล บำรุงรักษาสาธารณสมบัติของวัด การดูแลรักษาและก่อสร้างอาคารสถานที่ เช่น พระอุโบสถ เมรุ อาคารเรียน หอธรรม กุฏิ ศาลาการเปรียญ เป็นต้น งานสาธารณูปการแต่ละวัดจะไม่เท่าเทียมกันมาก หรือน้อยขึ้นอยู่กับขนาดเศรษฐกิจ ความต้องการของชุมชนและบารมีของเจ้าอาวาสหรือพระสงฆ์ใน

^๗ สัมภาษณ์ พระครูประวิตรวรานุกต, ผศ.ดร.. ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดสวนดอก (พระอารามหลวง), ๑๒ พฤศจิกายน ๒๕๖๒.

วัดเป็นสำคัญ ทั้งนี้ทางวัดจะได้รับงบประมาณสนับสนุนจากกรมการศาสนาเป็นบางส่วนเรียกว่า เงินอุดหนุนบูรณะวัด”^๕

โดยสรุป การบริหารงานการคณะสงฆ์ประกอบด้วย การกำหนดนโยบาย วางแผน จัดโครงการให้มีหลักการ วิธีการ และระเบียบงานที่เอื้ออำนวยต่อการกิจสำคัญ ๆ ๖ ประการ คือ

๑. การปกครอง คือ การจัดระบบความเป็นอยู่ในสังคมสงฆ์ เน้นการบำบัดทุกข์บำรุงสุขเป็นหลัก ภายใต้วิธีการ ๓ วิธีการ ได้แก่ นิคคหวิธี ชมคนที่ควรชม หรือตำหนิ คนที่ควรตำหนิ ปิคคหวิธี ยกย่องคนที่ควรยกย่อง ปวารณาวิธี เปิดโอกาสให้ผู้อื่นว่ากล่าวตักเตือนสั่งสอนตนได้ คือ ให้ตักเตือนซึ่งกันและกัน โดยใช้พระธรรมวินัย กฎหมายบ้านเมือง และขนบธรรมเนียมจารีตประเพณีอันดีงามเป็นเครื่องมือ

๒. การศึกษา คือ การจัดสภาพการเรียนรู้ทั้งใน และนอกหลักสูตรเน้นการเรียนการสอนวิชาการตามหลักสูตรเป็นงานหลัก และมีการศึกษาอบรมเป็นงานรอง ภายใต้หลักการการศึกษา ๓ ประการ คือ ศิล เรียนเรื่องศีล คือ ระเบียบวินัย เพื่อเป็นเครื่องมือในการพัฒนาพฤติกรรมให้สะอาดสมานธิ เรียนเรื่องสมาธิ คือ วิธีทำจิตใจให้สงบเพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการพัฒนาสภาพจิตใจให้มั่นคง ปัญญา เรียนเรื่องปัญญา คือ ความรู้ทั่วไปเพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการพัฒนาทัศนคติให้ถูกต้อง

๓. การเผยแผ่ คือ ภาระงานการประกาศพระพุทธศาสนา เน้นการออกไปให้การอบรมสั่งสอนหรือรอให้ผู้ฟังเข้ามาขอรับการอบรมสั่งสอนเป็นหลักตามพระพุทธศาสนา ประสงค์ ๓ ประการ คือ เพื่อการบำเพ็ญประโยชน์ต่อปวงชน เพื่อการเสริมสร้างความผาสุกแก่ปวงชน เพื่อแสดงเมตตาานุเคราะห์ต่อชาวโลกทั้งปวง

๔. การสาธารณูปการ คือ ภาระงานการบำเพ็ญสาธารณประโยชน์เน้นกิจกรรมการพัฒนาภายในวัดเป็นงานหลัก ถัดงานอื่นเป็นงานรอง ภายใต้หลักการสำคัญ ๒ ประการ คือ ดูแลรักษาของเก่าไว้ให้ได้ และสร้างสรรค์พัฒนาของใหม่ให้งอกเงย

๕. การศึกษาสงเคราะห์ คือ ภาระงานการสงเคราะห์ปวงชนทั้งก่อนวัยเรียนในวันเรียน และพ้นวัยเรียน ให้ได้รับการศึกษาเล่าเรียนอย่างต่อเนื่องในเรื่องต่างๆ ตามสมควรแก่อัตภาพ ในลักษณะการศึกษาแห่งชีวิตเน้นกลุ่มเยาวชนเป็นเป้าหมายหลัก ส่วนคนกลุ่มอื่นถือเป็นเป้าหมายรอง

๖. การสาธารณสงเคราะห์ คือ ภาระงานการสงเคราะห์ปวงชนประสบภัยพิบัติจากวิทยาศาสตร์อุบัติภัย และสาธารณภัย ซึ่งได้แก่ ภัย คือ ความยากจน ความเจ็บไข้ ความไม่รู้ ทั้ง ๓ ประการนี้คุกคามย่ำยีปวงชนชาวไทยอยู่ทั่วไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งคนไทยในชนบท

การบริหาร ๖ ด้าน เป็นบทบาทหน้าที่ที่พระสงฆ์จะต้องปฏิบัติ เพื่อความสงบเรียบร้อยของสังคม ประโยชน์สุขของคนในสังคม เนื่องจากพระสงฆ์เป็นส่วนหนึ่งของสังคม ถ้าพระสงฆ์ทำหน้าที่อย่างถูกต้อง ก็จะทำให้สังคมทั้งภายในวัดหรือภายนอกวัด ก็จะมี ความสงบสุข มีความรักความสามัคคี อยู่กันอย่างเอื้ออาทร มีเมตตา ให้ความอนุเคราะห์ซึ่งกันและกัน

^๕ สัมภาษณ์ พระราชสิงหพรหมณี, รองเจ้าคณะจังหวัดเชียงใหม่, เจ้าอาวาสวัดพระสิงห์วรมหาวิหาร, ๑๒ พฤศจิกายน ๒๕๖๒.

๓.๑.๓ การพัฒนา

การพัฒนา ประกอบด้วย ศูนย์ประสานงานสังคมสงเคราะห์ของคณะสงฆ์ บุคลากรด้านสังคมสงเคราะห์ของวัด กองทุน/มูลนิธิเพื่อการสังคมสงเคราะห์ อุปกรณ์เครื่องมือในการสังคมสงเคราะห์ จากผลการศึกษาพื้นที่กรณีศึกษา มีรายละเอียดดังนี้

วัดโสภณาราม ตำบลดอนแก้ว อำเภอมะริม จังหวัดเชียงใหม่ มีบทบาทเด่นในการให้การสงเคราะห์ชมรมผู้สูงอายุโรงพยาบาลนครพิงค์ เชียงใหม่ ฝึกอบรมคุณธรรมจริยธรรมแก่เด็กและเยาวชน วัดแห่งนี้ ตั้งอยู่เลขที่ ๑๕๓ บ้านศาลา หมู่ที่ ๓ ตำบลดอนแก้ว อำเภอมะริม จังหวัดเชียงใหม่ มีอาณาเขต ทิศตะวันออก ติดกับถนนโชตนา กม. ๑๐ ทิศใต้ ติดกับโรงเรียนบ้านศาลา ทิศตะวันตก ติดกับกรมพัฒนาที่ดิน ทิศเหนือ ติดกับกองพันสัตว์ต่าง (ศูนย์พัฒนาฝีมือแรงงานจังหวัดเชียงใหม่)

ภาพที่ ๑ ทางเข้าวัดโสภณาราม

วัดโสภณาราม เดิมมีชื่อว่า “วัดป่าตึง” เพราะรอบบริเวณวัดในอดีตมีต้นไม้เต็ง (ไม้เต็ง, ไม้รัง) ขึ้นอยู่หนาแน่นมาก พอภายหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ สิ้นสุดลง ไม้เต็งไม้รังเหล่านั้นก็ถูกตัดลง เพื่อนำไปใช้เป็นหมอนรองรถไฟและพื้นรถไฟ จนเกือบจะไม่มีเหลือให้เห็น เมื่อประมาณปี พ.ศ. ๒๔๘๓ ได้มีพระธุดงค์รูปหนึ่งทราบชื่อว่า นันทา “ครูบานันทา” (ไม่ทราบฉายา) ได้จาริกเดินทางมาปักกลดอยู่ทางทิศเหนือของวัด (ปัจจุบันนี้เป็นที่ตั้งศูนย์พัฒนาฝีมือแรงงานจังหวัดเชียงใหม่) ชาวบ้านต่างมีความเลื่อมใสศรัทธาในครูบารูปนี้มาก จึงได้นิมนต์ท่านอยู่จำพรรษาและเริ่มสร้างอารามชั่วคราวให้ท่านอยู่ เพราะตอนนั้นบริเวณแห่งนี้ยังไม่ได้กำหนดเป็นวัด เมื่อศรัทธาสาธุชน จะทำบุญกุศลต้องไปทำบุญที่วัดอื่น ซึ่งอยู่ห่างไกลจากหมู่บ้านมาก การเดินทางก็ไม่สะดวก อารามที่สร้างขึ้นใหม่นั้นเมื่อถึงฤดูฝน มักจะถูกน้ำป่าไหลหลากมาท่วมทุกปี ชาวบ้านจึงได้ทำการย้ายจากสถานที่เดิม มาก่อสร้างยังสถานที่ใหม่อยู่ทางทิศใต้ของสถานที่เดิม ประมาณ ๑๕๐ เมตร (คือบริเวณที่ตั้งวัดในปัจจุบันนี้) เมื่อประมาณปี พ.ศ. ๒๔๔๐ จึงได้มีกุลบุตร และสาธุชน ได้เกิดความศรัทธามาขอบรรพชา-อุปสมบทและจำพรรษา ทำนุบำรุงสืบต่อกันเรื่อยมา พ.ศ.๒๔๗๙ ทางวัดและชาวบ้านได้จัดตั้งโรงเรียนประชาบาลขึ้น เพื่อให้กุลบุตรและกุลธิดาในบ้านละแวกนี้ ได้มีโอกาสได้รับการศึกษาเล่าเรียนหนังสือภาษาไทย โดยอาศัยศาลาวัดเป็นอาคารเรียน มีพระภิกษุสามเณรภายในวัดเป็นครูสอนชั่วคราว จนได้รับความสนใจ

จากชาวบ้านบริเวณนี้ ได้ส่งลูกหลานมาศึกษาเล่าเรียนมากขึ้นตามลำดับเรื่อยมา ทางวัดจึงย้ายโรงเรียนออกไปตั้งสถานที่แห่งใหม่ ซึ่งอยู่ทางทิศใต้ของวัดซึ่งมีอาณาเขตติดกัน โดยทางวัดอนุญาตให้ใช้ที่ดินของวัดบางส่วนสร้างโรงเรียนเพิ่มเติม ปัจจุบันคือโรงเรียนบ้านศาลา

เมื่อ พ.ศ.๒๔๘๘ ทางกรมการศาสนามีนโยบายให้วัดต่างๆ ทั่วราชอาณาจักร ได้เปลี่ยนชื่อใหม่ให้เกิดความเหมาะสมตามกาลสมัย เจ้าอาวาสในขณะนั้นคือ พระอธิการดำรงค์ คนธियो จึงได้ยื่นคำร้องขอเปลี่ยนชื่อวัดใหม่ว่า “วัดโสภณาราม” ด้วยเหตุผลคือ อุบาสกท่านหนึ่ง นามว่า “พ่อน้อยโสภา” มีความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ได้มีจิตศรัทธาบริจาคบ้านไม้หลังหนึ่งให้แก่ทางวัด เพื่อทางวัดจะได้นำมาก่อสร้างกุฏิสงฆ์ ซึ่งในตอนนั้นมีพระครูอุตมวุฒิคุณ (พระธรรมเสนาบดี อดีตเจ้าคณะจังหวัดเชียงใหม่ วัดสำเภา ตำบลศรีภูมิ อำเภอเมืองเชียงใหม่ จังหวัดเชียงใหม่) เป็นเจ้าคณะอำเภอแมริม ในสมัยนั้น เป็นผู้ตั้งชื่อวัดว่าเพื่อเป็นอนุสรณ์แก่พ่อน้อยโสภา มาจนถึงปัจจุบันนี้ วัดโสภณารามเริ่มสร้างเมื่อ พ.ศ.๒๔๓๘ ได้รับอนุญาตให้สร้างเป็นวัดประมาณปี พ.ศ.๒๔๗๙ ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาเมื่อ ๒๐ มีนาคม ๒๕๑๕ เป็นวัดราษฎร์ สังกัดมหานิกาย

วัดโสภณารามนับตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ทางวัดได้มีส่วนร่วมในการช่วยเหลือทางหน่วยงานราชการและสาธารณะในด้านสังคมสงเคราะห์ ดังต่อไปนี้

๑. ด้านการศึกษา ได้แก่ เป็นสถานที่ตั้งโรงเรียนประชาบาล และโรงเรียนพระปริยัติธรรม เป็นที่ตั้งโรงเรียนพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์ และธรรมศึกษา เป็นที่ตั้งสำนักงาน ศ.พ.อ. แมริม เป็นสถานที่ฝึกอบรมเยาวชน ลูกเสือชาวบ้าน ไทยอาสาป้องกันชาติ กลุ่มสตรีแม่บ้าน สถานที่มอบใบประกาศนียบัตรและจัดกิจกรรมนักเรียนวันอาทิตย์ เป็นสถานที่จัดงานนักเรียนโรงเรียนบ้านศาลาและข้าราชการครูอำเภอแมริม

๒. ด้านการปกครอง ได้แก่ เป็นที่พักของกองทหารญี่ปุ่น ในสมัยสงครามโลกครั้งที่ ๒ เป็นสถานที่หน่วยเลือกตั้ง ผู้ใหญ่บ้าน กำนัน สจ. .สส. เป็นสถานที่ประชุมสภาตำบลดอนแก้ว การประชุมราษฎร์ประจำเดือน เป็นสถานที่ประชุมที่ประชุมของหน่วยราชการ เป็นสถานที่สงเคราะห์เด็กยากจนทั่วไปตั้งแต่ระดับประถมถึงอุดมศึกษา

๓. ด้านการบริหารคณะสงฆ์ ได้แก่ เป็นสถานที่ประชุมประชุมสงฆ์ระดับอำเภอ เป็นที่ตั้งหน่วยอบรมศีลธรรมประชาชนประจำตำบลดอนแก้ว เป็นที่ตั้งสำนักงานเจ้าคณะตำบลดอนแก้ว เป็นที่ตั้งสำนักงานรองเจ้าคณะอำเภอแมริม สำนักงานเจ้าคณะอำเภอแมริม เป็นสถานที่จัดงานอบรมอุบาสก-อุบาสิกา อำเภอแมริม เป็นที่พักพระภิกษุ สามเณร อุบาสก อุบาสิกา มาเรียนวิปัสสนากัมมัฏฐาน

ภาพที่ ๒ กองทุนโรงศพเพื่อคนยากจน

๔. ด้านการสาธารณสุขสงเคราะห์ ได้แก่ เป็นที่ตั้งกองทุนโรงศพเพื่อคนยากจน และบำเพ็ญกุศลศพไร้ญาติและคนยากจน โดยการรับบริจาคโลงศพจากศรัทธาประชาชน ทุกวันจะมีผู้ขอมาบริจาคโลงศพกับวัดจำนวนมาก การสร้างโลงศพไว้แจกฟรีให้กับผู้ยากจน ชดส่นเงินทอง ที่ฐานะยากจน รวมทั้งศพไร้ญาติก็จะมี การจัดทำบุญงานศพให้จนกระทั่งเผาที่เชิงตะกอน นอกจากนี้ ยังเป็นที่ตั้ง “มูลนิธิบุญญาภรณ์” เพื่อจัดทำโครงการน้ำใจคนไทยการรับบริจาคเสื้อผ้าเก่าและสิ่งของต่าง ๆ และโครงการความรู้สู่ชนบทรับบริจาคหนังสือเก่าเพื่อนำไปมอบให้ผู้ด้อยโอกาสที่อาศัยอยู่บนชุมชนพื้นที่สูง และได้มีส่วนสำคัญในการช่วยเหลืองานทางราชการและสาธารณสุขจำนวนมาก การศึกษาสงเคราะห์แก่พระภิกษุสามเณร โดยการสนับสนุนให้เล่าเรียนเปรียญธรรม บาลี และพระอภิธรรม โรงเรียนพุทธศาสนาวันอาทิตย์ และธรรมศึกษา และจัดตั้งมูลนิธิบุญญาภรณ์เพื่อให้การสนับสนุนการศึกษาของพระภิกษุสามเณรและนักเรียน ทั้งการศึกษานักธรรม บาลี อภิธรรม ศูนย์ศึกษาพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์ ปรียัติธรรมแผนกสามัญ และการศึกษาสงเคราะห์ เป็นสถานที่ตั้งสถานีวิทยุชุมชนวัดโสภณาราม คลื่น ๙๗.๕๐ สถานีวิทยุชุมชน จุดปฏิบัติการเรียนรู้วิทยุชุมชนบุญญาภรณ์

ให้ความรู้เรื่องธรรมะ และให้ชุมชนได้มีโอกาสนำเสนอข้อมูลข่าวสารของชุมชนและหน่วยราชการต่างๆ เพื่อเป็นการส่งเสริมให้ประชาชน ได้เข้าถึงข้อมูลข่าวสารได้มากขึ้น เป็นที่ตั้งสำนักงานชมรมผู้สูงอายุโรงพยาบาลนครพิงค์ เชียงใหม่ สหกรณ์เครดิตยูเนียนบุญญาภรณ์ จำกัด สมาคมผู้สูงอายุนครพิงค์ เชียงใหม่ และที่พักเก็บตัวของนักกีฬา ลูกเสือเนตรนารี^๔ หน่วยงานที่มาอาศัยอยู่และใช้สถานที่เป็นประจำในวัด อาทิ ศูนย์ส่งเสริมสุขภาพ ชมรมผู้สูงอายุนครพิงค์ สมาคมผู้สูงอายุ สหกรณ์ยูเนียน ก.ศ.น. แมริม โรงเรียนบ้านศาลา กลุ่มงานจิตอาสา รพ. นครพิงค์

ภาพที่ ๓ ศูนย์ส่งเสริมสุขภาพผู้สูงอายุ

๕. ด้านเศรษฐกิจ ได้แก่ การสร้างอาชีพให้กับคนยากจน หรือผู้มีรายได้น้อย หรือผู้ว่างงานให้มีความทำ โดยให้ทำงานโครงการต่าง ๆ ที่คิดขึ้น เช่น การทำโรงศพ การนำโค-กระบือ จากโครงการไถ่ชีวิตโค-กระบือให้เลี้ยง เพื่อมอบให้ชาวบ้านนำไปเลี้ยง จนมีการแพร่พันธุ์จำนวนมาก

๖. ด้านศิลปวัฒนธรรม ได้แก่ การตั้งพิพิธภัณฑ์วิถีชีวิตคนล้านนาแบบดั้งเดิม โดยรวบรวมข้าวของเครื่องใช้ เครื่องมือในการประกอบอาชีพ และดำรงชีพของคนสมัยโบราณ (สมัยเก่า) ให้รุ่นลูก รุ่นหลานไว้ดู และศึกษาต่อไป จัดตั้งมูลนิธิบุญญาภรณ์ เพื่อการกุศล เป็นต้น

พระใบฎีกาอรุณ ชุตติปัญโญ (อวดสุข) เจ้าอาวาสวัดโสภณาราม กล่าวว่า “บทบาทของพระสงฆ์ในการบำรุงวัด จัดกิจกรรม ดูแลสอดส่องบรรพชิต และคฤหัสถ์ที่อาศัยอยู่ภายในวัด ให้การอบรมศึกษาแก่บรรพชิตและคฤหัสถ์ และให้ความสะดวกแก่ผู้มาทำบุญ ด้านสวัสดิการนั้นพระสงฆ์มีความเป็นอยู่เนื่องด้วยคฤหัสถ์ ต้องมีบทบาทให้กับชุมชนเช่น เป็นสถานที่จัดตั้งโรงเรียนสอนศาสนา พิธี พระสงฆ์นั้นมีบทบาทในการให้ธรรมเป็นทาน เป็นผู้ชี้แนะแนวทางให้ประชาชนประพฤติปฏิบัติ ด้านจริยธรรม และเป็นคนดีของสังคมด้านการสงเคราะห์การศึกษาของพระสงฆ์นั้นมี ๒ ประการ คือ การสงเคราะห์การศึกษาให้แก่คฤหัสถ์ และพระภิกษุ-สามเณร ด้านการอาชีพนั้นชีวิตความเป็นอยู่ของพระสงฆ์ เนื่องด้วยคฤหัสถ์ เห็นชาวบ้านไม่มีอาชีพก็สนับสนุนโดยทำโครงการส่งเสริม ส่วนผู้ที่

^๔ วัดโสภณาราม, ประวัติวัดโสภณาราม, (วัดโสภณาราม อำเภอแมริม จังหวัดเชียงใหม่), (เอกสารอัดสำเนา)

ประสบการณ์ความสุขจากโรคภัยไข้เจ็บ พระสงฆ์มีบทบาทคือให้การให้กำลังใจ โดยใช้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาไปประยุกต์ใช้ โดยให้วัดเป็นที่พักพิงในยามยาก”^{๑๐}

ภาพที่ ๔ ศูนย์การเรียนรู้ศีลธรรมในวัด

ภาพที่ ๕ ศูนย์บูรณาการวัฒนธรรมไทยสายใยชุมชน

การบริหารจัดการวัดและชุมชน จะเห็นได้ว่า วัดโสภณารามเป็นวัดที่ให้การสังคมสงเคราะห์แห่งหนึ่งของจังหวัดเชียงใหม่ นอกจากนี้มีพระภิกษุสามเณรจำพรรษาที่วัดนี้แล้วยังให้การสงเคราะห์แก่เด็กเยาวชนพื้นที่สูงให้มาอยู่อาศัย อาหารเลี้ยงดู และช่วยเหลือเรื่องเงินในด้านการศึกษา วัดโสภณาราม ตำบลดอนแก้ว อำเภอแม่ริม จังหวัดเชียงใหม่ มีศักยภาพในด้านผู้นำ คือ เจ้าอาวาสมีความพร้อมในด้านการทำงานสังคมสงเคราะห์ มีกิจกรรมที่ให้การสงเคราะห์ในด้านการศึกษาของพระภิกษุสามเณร ค่ายฝึกอบรมคุณธรรมจริยธรรมแก่เด็กและเยาวชน กองทุนโรงพยาบาลเพื่อคนยากจน โครงการไถ่ชีวิตโค-กระบือ มีพื้นที่วัดที่เหมาะสมในการดำเนินงาน และชุมชนทั้งภาครัฐ/เอกชน และชาวบ้านให้ความร่วมมือและเข้ามาใช้พื้นที่วัดในหลายกิจกรรม

^{๑๐} สัมภาษณ์ พระใบฎีกาอรุณ ชุตินฺถ์ (อวดสุข) เจ้าอาวาสวัดโสภณาราม, ๒๗ ตุลาคม ๒๕๖๒.

วัดเจดีย์แม่ครัว ตำบลแม่แฝกใหม่ อำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่ มีบทบาทเด่นในการให้การสงเคราะห์ประชาชนทุกช่วงวัย การจัดโครงการสื่อสารศิลปวัฒนธรรมแก่เด็กและเยาวชน เพื่อปลูกฝัง ให้เด็กมีพื้นฐานในการเสริมสร้างอุดมการณ์ ใฝ่เรียนรู้ รู้คุณค่า มีความภาคภูมิใจ รู้สึกห่วงแหน และ ช่วยกันอนุรักษ์ สืบสานศิลปวัฒนธรรมประเพณี วิถีชีวิตท้องถิ่นดั้งเดิม สามารถนำมาประยุกต์ใช้ใน การดำเนินชีวิตของชุมชนในสังคมยุคปัจจุบัน

วัดแห่งนี้ตั้งอยู่เลขที่ ๙๔ บ้านเจดีย์แม่ครัว หมู่ที่ ๓ ตำบลแม่แฝกใหม่ อำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่ สังกัดคณะสงฆ์มหานิกาย ที่ดินตั้งวัดมีเนื้อที่ ๔ ไร่ ๕๐ ตารางวา อาณาเขต ทิศเหนือจดที่ดินของราษฎร ทิศใต้จดสถานีอนามัยตำบล ทิศตะวันออกจดที่ชลประทาน ทิศตะวันตกจดถนนสันทราย-พร้าว มีที่ธรณีสงฆ์จำนวน ๑ แปลง เนื้อที่ ๓ ไร่ ๒ งาน ๕๒ ตารางวา อาคารเสนาสนะประกอบด้วย วิหาร ศาลาการเปรียญ ศาลาบำเพ็ญบุญ และกุฎสงฆ์

วัดเจดีย์แม่ครัว สร้างเมื่อ พ.ศ.๒๔๗๗ ชื่อวัดได้จากการขุดคลองส่งน้ำจากต้นแม่น้ำปิง มาถึงบริเวณที่พอบองค์พระเจดีย์ ซึ่งเป็นสถานที่พักของแม่ครัว จึงเรียกบริเวณที่ตั้งวัดนี้ว่า วัดเจดีย์แม่ครัว ต่อมาได้ย้ายวัดจากที่เดิมเข้าคลองส่งน้ำมาทางทิศตะวันตก สร้างวัดขึ้นใหม่ยังที่ตั้งปัจจุบัน ที่ตั้งวัดเดิมกลายเป็นที่ธรณีสงฆ์ มีเจดีย์ ๑ องค์ เดิมทีบริเวณวัด และบ้านเจดีย์แม่ครัว เป็นป่าทึบ มีผู้คนอาศัยอยู่บริเวณริมแม่น้ำปิง ซึ่งห่างไปทางทิศตะวันตกประมาณ ๔ กม. ต่อมาได้มีการบุกเบิกพื้นที่อยู่และทำกิน และได้พบวัดร้าง ซึ่งมีองค์เจดีย์ ซึ่งค่อนข้างสมบูรณ์กว่าสิ่งก่อสร้างอย่างอื่น และได้มีการเริ่มบูรณะสร้างขึ้นใหม่ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๗๗ โดยตั้งชื่อว่าวัดดิงงาม ตามชื่อต้นไม้ต้นหนึ่ง ซึ่งมีลักษณะสวยงาม ต่อมาได้มีการสืบหาประวัติความเป็นมาของบริเวณนั้น เนื่องจากมีหลักฐานที่แสดงถึงการเคยเป็นที่อยู่อาศัยของชุมชนมาก่อน และได้ทราบถึง ประวัติการขุดคลองส่งน้ำ “เหมืองชี้หนี่” บริเวณที่พอบองค์เจดีย์ เคยเป็นสถานที่พักของแม่ครัว ที่มาทำอาหารเลี้ยงคนที่ถูกเกณฑ์ให้มาขุดคลองส่งน้ำ เนื่องจากไม่มีเงินจ่ายภาษี (ส่วย) จึงได้ตั้งชื่อใหม่ว่า “เจดีย์แม่ครัว”^{๑๑}

วัดเจดีย์แม่ครัว ตำบลแม่แฝกใหม่ อำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่ ศักยภาพในด้านผู้นำ คือ เจ้าอาวาสมีความพร้อมในด้านการงานพัฒนาชุมชน มีกิจกรรมที่ให้การสงเคราะห์ในการให้การสงเคราะห์ประชาชนทุกช่วงวัย การส่งเสริมอาชีพเสริมรายได้ การรวมกลุ่มอาชีพ กิจกรรมพัฒนาเด็กและเยาวชน กิจกรรมพัฒนาชุมชนและสิ่งแวดล้อม กิจกรรมด้านสุขภาพของกลุ่มผู้ติดเชื้อ มีพื้นที่วัดที่เหมาะสมในการดำเนินงาน และชุมชนทั้งภาครัฐ/เอกชน และชาวบ้านให้ความร่วมมือและเข้ามาใช้พื้นที่วัดในหลายกิจกรรม

วัดอุโมงค์ (สวนพุทธธรรม) ตั้งอยู่ในเขตตำบลสุเทพ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ มีบทบาทเด่นในการให้การศึกษารเรียนรู้พระพุทธศาสนาตามแนวของหลวงพ่อดุสิต การเป็นสถานที่ปฏิบัติธรรมสำหรับ ประชาชนทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศ และเป็นวัดป่าที่ตั้งอยู่ไม่ไกลเมืองสำหรับเป็นสถานที่เรียนรู้ ทางประวัติศาสตร์ของจังหวัดเชียงใหม่

^{๑๑} วัดเจดีย์แม่ครัว, ประวัติวัดเจดีย์แม่ครัว, (วัดเจดีย์แม่ครัว อำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่), (เอกสารอรรถาธิบาย)

ปัจจุบันวัดอุโมงค์ (สวนพุทธธรรม) ตั้งอยู่บ้านเลขที่ ๑๓๕ หมู่ ๑๐ บ้านอุโมงค์ ตำบลสุเทพ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของเมืองเชียงใหม่ ห่างจากตัวเมืองประมาณ ๔ กิโลเมตร ตั้งอยู่บริเวณเชิงดอยสุเทพทางทิศใต้ของมหาวิทยาลัยเชียงใหม่^{๑๒}

วัดอุโมงค์ มีเรียกหลายชื่อ เช่น “วัดอุโมงค์ (สวนพุทธธรรม)” หรือ “วัดอุโมงค์เถรจันทร์” ซึ่งมีที่มาของชื่อต่างกัน คือ วัดอุโมงค์ กับ สวนพุทธธรรม สองชื่อนี้เป็นชื่อที่ใช้เรียกสถานที่ส่งเสริมการปฏิบัติธรรมของพุทธนิคมเชียงใหม่แห่งเดียวกัน แต่มีที่มาต่างกัน นั่นคือ “วัดอุโมงค์เถรจันทร์” หรือ ถ้ำเถรจันทร์^{๑๓} ด้วยเมืองเชียงใหม่มีวัดอุโมงค์ ๒ แห่ง คือ วัดอุโมงค์ที่ตั้งอยู่ในเขตกำแพงเมืองด้านตะวันออก กับอีกวัดหนึ่งอยู่นอกกำแพงเมืองทางด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้^{๑๔} ตามตำนานกล่าวว่า ทั้ง ๒ วัด มีเจ้าอาวาสรูปเดียวกัน คือ พระมหาเถรจันทร์ ซึ่งการที่ท่านมีพระอาราม ๒ แห่ง กล่าวกันว่า เนื่องจากสติของท่านไม่สู้เป็นปกติ เวลาสติอารมณ์ดีก็อยู่วัดในเมือง เวลาไม่ปกติก็จะไปอยู่วัดนอกเมือง พระมหาเถรนี้เป็นที่เคารพนับถือของประชาชนมาก รวมทั้งเป็นที่เคารพของพญาก่อนด้วย ภายหลังพญาก่อนจึงทรงสร้างกุฏิใต้ดินที่เจดีย์วัดอุโมงค์นอกเมืองให้พระมหาเถรอยู่^{๑๕} หรือสันนิษฐานได้ว่า เป็นวัดในสายอรัญญวาสีในยุคนั้น ซึ่งอาจเป็นกลุ่มวัดอรัญญวาสีฝ่ายสวนดอก ที่รับพระพุทธศาสนานิกายลังกาวงศ์จากเมืองพันทน์ มีวัดสวนดอก วัดอุโมงค์เถรจันทร์ เป็นต้น หรืออาจมีนิกายอื่นๆ ในเขตอรัญญวาสี นอกเหนือจากกลุ่มวัดสวนดอกหรือกลุ่มวัดป่าแดง^{๑๖} ดังที่มีชื่อวัดปรากฏในพงศาวดารภาคที่ ๖๑ ซึ่งกล่าวถึง วัดร้างนอกเวียงเชียงแสนด้านทิศตะวันตกบริเวณ ซึ่งจัดเป็นเขตอรัญญวาสีของเมืองเชียงแสนไว้ว่า “ด้านตะวันตกแจ้งได้ลัดป่าสักเหนือประตูเชียงแสน ๑ วัดนาแรน ๑ วัดอุโมงค์ ๑ วัดบ้านแรม ๑ วัดบ่อเตือด ๑ วัดป่าศรีไชยา ๑ วัดประตูข้าม ๑ วัดจอมสวน ๑ วัดป่าแดง ๑ วัดดอยเรือใน ๑ มาถึงนี้มี ๔๐ หลัง”^{๑๗}

ส่วนคำว่า “สวนพุทธธรรม” เป็นชื่อใหม่ที่ ภิกขุ ปัญญานันทะ ประธานสงฆ์วัดอุโมงค์ ในปี พ.ศ. ๒๔๙๒ - ๒๕๐๙ ตั้งชื่อขึ้นต่อท้าย เพื่อเรียกสถานที่ป่าผืนใหญ่ที่ปกคลุมวัดร้างโบราณ ซึ่งมีทั้งหมดประมาณ ๑๕๐ ไร่ ที่พุทธนิคมเชียงใหม่จัดบูรณะขึ้นให้เป็นที่อยู่ของภิกษุสามเณร อุบาสก อุบาสิกา ผู้แสวงหาความสงบ พื้นที่แห่งนี้ จึงมีชื่อเรียกว่า สวนพุทธธรรม โดยยังได้รวมเอาวัดไผ่ ๑๑ กอ หรือในชื่อว่า “เวฬุภักฐาราม” ซึ่งพญามังรายทรงสร้างถวายไว้เป็นที่พำนักของพระมหากัสสปะ

^{๑๒} ปิยะรัตน์ โกมาศ, **ประวัติวัดอุโมงค์**, (เชียงใหม่ : โครงการย้อนรอยอดีตจิตรกรรมวัดอุโมงค์, ม.ป.ป.), หน้า ๑.

^{๑๓} ชุ่ม ฌ บางช้าง, **นำชมโบราณวัตถุสถานในจังหวัดเชียงใหม่**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๑๖), หน้า ๒๗.

^{๑๔} กรมศิลปากร, **การขึ้นทะเบียนโบราณสถานภาคเหนือ**, (กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, ๒๕๒๕), หน้า ๔๓.

^{๑๕} ชุ่ม ฌ บางช้าง, **นำชมโบราณวัตถุสถานในจังหวัดเชียงใหม่**, หน้า ๒๗.

^{๑๖} ยุพิน เข็มมุกต์, “สถาบันสงฆ์กับการเมืองและสังคมล้านนา พ.ศ. ๑๙๔๕ - ๒๐๐๒,” หน้า ๓๔.

^{๑๗} กรมศิลปากร, **ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๖๑**, (กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, ม.ป.ป.), หน้า ๑๘๔ - ๑๘๗.

เถระ ชาวลังกา ที่เข้ามาเผยแผ่พระพุทธศาสนาในสมัยนั้น และวัดอื่นๆ ที่อยู่ใกล้วัดอุโมงค์ทั้ง ๔ ด้าน อีก ๔ วัดเอาไว้ด้วยทั้งหมด^{๑๘}

พื้นที่ของวัดอุโมงค์ (สวนพุทธธรรม) หลังจากที่ได้ เจ้าชื่น สีโรรส ได้วัดประมาณจากลวดหนามและไม้ที่ใช้ปักเมื่อตอนบุกเบิก เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๑ บริเวณสวนพุทธธรรม มีเนื้อที่ประมาณ ๑๓๐ - ๑๕๐ ไร่ แต่เมื่อในวันที่ ๒๘ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๑๗ วัดอุโมงค์ได้รับโฉนดที่ดินเนื้อที่ ๓๗ ไร่ ๒ งาน ๗๒ ตารางวา ซึ่งพื้นที่ที่หายไปประมาณ ๙๓ - ๑๑๓ ไร่ กลายเป็นพื้นที่เขตป่าสงวนแห่งชาติดอยสุเทพอยู่ในเขตอุทยานแห่งชาติดอยสุเทพ-ปุย ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๙๕ ส่วนหนึ่งกลายเป็นที่ตั้งสถานีพัฒนาและส่งเสริมการอนุรักษ์สัตว์ป่าเชิงดอยสุเทพ จึงสร้างความเดือดร้อนต่อวัดเป็นอย่างมาก และเป็นพื้นที่ที่วัดอุโมงค์พยายามเรียกร้องขอกลับคืนอย่างต่อเนื่องถึง ๖๔ ปี (พ.ศ. ๒๔๙๕ - ปัจจุบัน)^{๑๙} ในขณะเดียวกันครอบครัวเจ้าชื่น ก็ได้ถวายที่ดินเพิ่มเติมให้เป็นสมบัติวัดอุโมงค์ จนมีพื้นที่ดินรวมในปัจจุบันของวัดอุโมงค์มีเนื้อที่ ๖๘ ไร่ ๒ งาน ซึ่งได้มีการแบ่งสรรเป็นพื้นที่ค่ายคุณธรรม และที่ดินฝังอุบาสิกา ซึ่งในส่วนพื้นที่ป่าด้านหลังวัดก็ถูกกันเป็นเขตสวนสัตว์ โดยอยู่ภายใต้การคุ้มครองร่วมกันของวัดและเขตอุทยานแห่งชาติดอยสุเทพ-ปุย

วัดอุโมงค์ (สวนพุทธธรรม) ตำบลสุเทพ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ ศักยภาพในด้านผู้นำ คือ เจ้าอาวาสและบุคลากรภายในวัดมีความพร้อมในด้านการงานเกี่ยวกับการจัดกิจกรรมสังคมสงเคราะห์ในด้านการศึกษาพระพุทธศาสนาทั้งภาคทฤษฎีและปฏิบัติ มีกิจกรรมที่ให้การสงเคราะห์ในการให้การศึกษาเรียนรู้พระพุทธศาสนาตามแนวของหลวงพ่อดุสิต หลวงพ่อพุทธทาส แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา และกิจกรรมปฏิบัติธรรมสำหรับชาวไทยและชาวต่างประเทศ มีพื้นที่วัดที่เหมาะสมในการดำเนินงาน และประชาชนเข้ามาใช้บริการหลากหลายทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศ

วัดดอนจั่น ตำบลท่าศาลา อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ มีบทบาทเด่นในการให้การศึกษาแก่เด็กเยาวชนบนพื้นที่สูง และการสงเคราะห์เด็กที่ด้อยโอกาสทางสังคม วัดแห่งนี้ตั้งอยู่หมู่บ้านดอนจั่น หมู่ที่ ๔ ตำบลท่าศาลา อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ สังกัดคณะสงฆ์มหานิกาย สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๐ บนเนื้อที่ ๔ ไร่ ๖๐ ตารางวา ตอนหลังได้ซื้อที่ดินเพิ่ม เพื่อใช้เป็นสถานที่จัดตั้งสถานศึกษาภายในวัด วัดดอนจั่นตั้งอยู่ในชุมชนชานเมือง มีสภาพเป็นชุมชนหนาแน่น ประชาชนประกอบอาชีพราชการ ค้าขาย รับจ้าง และอาชีพส่วนตัว มีฐานะอยู่ในระดับปานกลาง

วัดดอนจั่นจัดแบ่งบริเวณวัดออกเป็นสองส่วน คือ ส่วนแรกเป็นสถานที่ตั้งของวัดดอนจั่น ประกอบด้วย พระวิหาร วิหารหลวงเจ้าฟ้าจุฬาภรณ กุฏิสงฆ์ ศาลาการเปรียญ รูปปั้นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และส่วนที่สอง คือ บริเวณสถานศึกษาที่ตั้งอยู่ในวัดดอนจั่น เพื่อจัดการศึกษาให้กับเด็กด้อยโอกาสของวัด ประกอบด้วย โรงเรียนวัดดอนจั่น วิทยาลัยสารพัดช่างเชียงใหม่ ศูนย์การเรียนรู้วัดดอนจั่น และศูนย์การศึกษาวัดดอนจั่น มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่ โรงอาหาร หอพักนักเรียนชายหญิง หอประชุม และสถานที่เลี้ยงเด็กอนุบาล

^{๑๘} วัดอุโมงค์ (สวนพุทธธรรม), ประวัติวัดอุโมงค์ (สวนพุทธธรรม), [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://www.watumong.org/history/ประวัติวัดอุโมงค์/1/> [๕ มกราคม ๒๕๖๐].

^{๑๙} สมโชติ อ๋องสกุล, “พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในป่าวิเศษ”, วารสารร่มพยอม, (ปีที่ ๑๗ ฉบับที่ ๑ มกราคม - มิถุนายน ๒๕๕๘), หน้า ๑๒.

ด้านการดูแลเด็ก เด็กด้อยโอกาสวัดดอนจั่น จะได้รับการฝึกให้ปฏิบัติกิจกรรมประจำวัน คือ ตื่นนอนตั้งแต่ตี ๕ ทุกวันและทุกคนต้องลงมาออกกำลังกาย สวดมนต์ นั่งสมาธิ นักเรียนบางส่วนจะไปช่วยกันหุงข้าวและทำกับข้าว กวาดลานวัด ประมาณ ๗ โมง จะกลับขึ้นหอ ไปทำธุระส่วนตัว เปลี่ยนเสื้อผ้าชุดนักเรียน นักศึกษา และเวลา ๘ โมง ทุกคนจะมาพร้อมกันที่โรงอาหารเพื่อรับประทานอาหารเช้าพร้อมกัน ประมาณ ๐๘.๓๐ น. ทุกคนจะมาเข้าแถวหน้าเสาธง และเข้าเรียนภาคเช้า ประมาณ เวลา ๑๒.๐๐ น. รับประทานอาหารเช้าพร้อมกัน หลังจากนั้นก็จะเข้าเรียนจนถึงเวลา ๑๖.๐๐ น. จะต้องรีบกลับเข้าหอพัก เวลา ๑๗.๐๐ น. นักเรียนทุกคนต้องสวดมนต์เย็นและนั่งสมาธิ เวลาประมาณ ๑๘.๐๐ น. รับประทานอาหารเช้า และกลับเข้าหอพัก เพื่อพักผ่อนนอนหลับ

ภาพที่ ๖ กิจกรรมสงเคราะห์เด็กด้อยโอกาสทางสังคม วัดดอนจั่น

ทางวัดจะมอบหมายให้รุ่นพี่รุ่นน้อง ในหอพัก โดยมอบหมายให้ประธานหอพักชายและประธานหอพักหญิง ควบคุมพี่เลี้ยงของแต่ละระดับชั้น ในชั้น ป.๑ – ป.๓ ก็จะเป็นระดับชั้นหนึ่ง จะมีพี่เลี้ยงหนึ่งคน มีผู้ช่วยสองคน และในช่วงชั้นที่ ๒ คือ ป.๔ – ป.๖ มีพี่เลี้ยงหนึ่งคนควบคุมทั้งหมด ช่วงชั้นที่ ๓ คือ ม.๑ – ม.๓ และช่วงชั้นที่ ๔ คือ ปวช. ๑ – ๓ ทั้งหมดจะมีพี่เลี้ยง มจร. เป็นผู้ควบคุม พร้อมผู้ช่วยอีกสองคน และจะมีรองประธานแต่ละหออีกสองคน ช่วยกำกับดูแล ตั้งแต่การแต่งตัว เสื้อผ้า ความสะอาด ยารักษาโรค และจะมีอาจารย์ปกครองหนึ่งคนให้คำปรึกษาและคำแนะนำในการดูแลร่วมกัน

ภาพที่ ๗ การดูแลเด็กด้อยโอกาสทางสังคมกว่า ๗๐๐ ชีวิต ของวัดดอนจั่น

ด้านความเป็นมาของโครงการ พระประธานาณมุนี เจ้าอาวาสวัดดอนจั่น กล่าวว่า “ให้ ความสำคัญต่อเด็กด้อยโอกาส จึงได้ริเริ่มจัดตั้งโครงการพัฒนาคุณภาพชีวิต เด็กด้อยโอกาส เด็ก กำพร้า และเด็กยากจน ตั้งแต่ปี พ.ศ.๒๕๒๘ รวมระยะเวลากว่า ๓๐ ปี สิ่งที่ได้ดำเนินการคือการให้ ความอุปถัมภ์แก่เด็กที่มีสถานภาพเป็นเด็กกำพร้าที่พ่อหรือแม่เสียชีวิต พ่อหรือแม่ที่ติดยาเสพติด พ่อ หรือแม่พิการ พ่อหรือแม่ติดคุก เด็กที่ถูกทอดทิ้ง เด็กยากจน เด็กเร่ร่อน รวมทั้งเด็กที่ติดเชื้อ HIV ทาง วัดได้ร่วมมือกับคณะศรัทธา รวมทั้งผู้ที่เกี่ยวข้องดำเนินการกันเอง โดยโครงการได้รับเด็กที่มีปัญหาใน เขตจังหวัดภาคเหนือเข้ามากินนอนและเรียนหนังสืออยู่ในวัด ซึ่งทางวัดจะมีที่พักและอาหาร ชุด นักเรียน และสิ่งของเครื่องใช้ให้กับทุกคน ส่งเสียให้เรียนหนังสือ ซึ่งมีทั้งเด็กชาวไทยและชาวไทยภูเขา ประมาณเกือบ ๗๐๐ คน ส่วนใหญ่เป็นเด็กชายประมาณร้อยละ ๙๐ จากเผ่าต่างๆ ทางวัดจะจัดหา งบประมาณประมาณวันละ ๗๐,๐๐๐ บาท หรือประมาณ ๒,๐๐๐,๐๐๐ บาท โดยได้รับบริจาคจาก ศรัทธาใจบุญ โดยไม่ได้รับงบประมาณจากรัฐสักบาทเดียว นอกจากนั้น ยังได้จัดหางบประมาณสร้าง สถานศึกษาเพื่อให้เด็กทุกคนได้รับการศึกษาจนจบปริญญาตรี จนสามารถนำไปประกอบอาชีพหา เลี้ยงตนเองได้ และช่วยเหลือเด็กด้อยโอกาสเหล่านี้ให้ได้รับการยกระดับคุณภาพชีวิตเพื่อโอกาสชีวิต ที่ดีขึ้น”^{๒๐}

พระประธานาณมุนี กล่าวเสริมว่า “สำหรับหน้าที่หลักของพระภิกษุสงฆ์ก็คือ การศึกษา ประพฤติปฏิบัติธรรม ส่วนหน้าที่ที่มีต่อสังคมก็นับว่ามีอยู่หลายประการ กล่าวคือ นอกจากจะมีหน้าที่ ดำเนินกิจกรรมบางอย่างของวัด แล้วพระภิกษุสงฆ์ยังมีหน้าที่ในการอบรมสั่งสอนหลักธรรมให้ แก่ ประชาชนเพื่อนำไปประพฤติปฏิบัติตามและอยู่ในศีลธรรมอันดีงาม ยิ่งไปกว่านี้ พระภิกษุยังมีหน้าที่ เกี่ยวกับการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาให้แก่ชาวบ้านอีกด้วย พระภิกษุสงฆ์ผู้มีความรู้สูงกว่า ชาวบ้านเป็นผู้จัดการศึกษาและเป็นครู เด็กผู้ชายจะถูกส่งไปเป็นศิษย์วัด หรือสามเณร เพื่อเรียนการ อ่าน การเขียน และเรียนวิชาเลขคณิตอย่างง่ายๆ รวมทั้งรับการอบรมทางศีลธรรม และหลักธรรมของ ศาสนา ทำให้เด็กผู้ชายส่วนมากอ่านออกเขียนได้ และมีความรู้ในด้านจริยธรรมของสังคม พระสงฆ์ ควรตระหนักมั่นอยู่เสมอในหน้าที่เดิมแท้ของตนตามธรรมวินัย และจากรากฐานนี้จึงเริ่มบทบาทใหม่

^{๒๐} สัมภาษณ์ พระประธานาณมุนี เจ้าอาวาสวัดดอนจั่น, ๓๐ พฤศจิกายน ๒๕๖๒.

หรือปรับปรุงบทบาทเก่าขึ้นในรูปใหม่ ให้เหมาะสมกับสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป แทนที่จะดึงหรือหวงแหนหน่วยงานเหี่ยวบทบาทเดิมไว้ และเท่าที่มองเห็นในปัจจุบัน พระสงฆ์ก็นิยมเอียงไปในทางที่จะกระทำเช่นนั้น ส่วนที่จะเริ่มบทบาทใหม่หรือปรับปรุงบทบาทเก่าขึ้นในรูปใหม่อย่างไรบ้างนั้น ก็รวมอยู่ในหลักการเดิม ๓ อย่างคือ การศึกษา การเผยแผ่ และการสงเคราะห์ แล้วตั้งตนอยู่ในคุณสมบัติ ๓ ประการ คือ ความบริสุทธิ์ ความเสียสละ และความรู้สึกรู้สดีปัญหา ในสังคาลสูตรกล่าวถึงหน้าที่ระหว่างพระสงฆ์กับประชาชนไว้ดังนี้ คือ พระสงฆ์สอนประชาชน ให้เว้นจากการกระทำความชั่ว แนะนำให้ทำความดี อนุเคราะห์ด้วยน้ำใจอันงาม สอนในสิ่งที่ยังไม่ได้สดับเล่าเรียน ให้ได้สดับเล่าเรียน ชี้แจงให้เข้าใจชัดในสิ่งที่ได้สดับเล่าเรียน และบอกทางสวรรค์ให้ จะเห็นได้จากหลักฐานนี้ว่า พระสงฆ์อยู่ในฐานะผู้นำประชาชนในด้านจิตใจหรือหลักของศีลธรรม ซึ่งย่อรวมไปถึงด้านสติปัญญาทั้งหมดด้วย แต่อย่างไรก็ตาม บทบาทของพระสงฆ์นั้นขึ้นอยู่กับความจำเป็นของชุมชนเป็นหลักด้วย โดยหลักการแล้วพระสงฆ์ต้องมีข้อผูกพันอยู่กับสังคม มีพุทธพจน์หลายแห่งที่แสดงถึงความผูกพันนี้ เป็นต้นว่า ภิกษุทั้งหลายเธอทั้งหลายจงจาริกไป เพื่อประโยชน์และความสุขของชนเป็นจำนวนมาก เพื่ออนุเคราะห์โลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูล และความสุขแก่ทวยเทพและมนุษย์ทั้งหลาย ดังนั้น ที่วัดแห่งนี้ทำ ก็คือ หน้าที่ของพระสงฆ์ในด้านการสงเคราะห์ทางการศึกษาแก่เด็กและเยาวชน คือ

๑. หน้าที่ในการแนะนำสั่งสอน คือ การให้การศึกษาแก่เด็กและเยาวชน เผยแพร่ธรรมแก่เด็กและเยาวชน โดยเฉพาะในด้านการดำรงชีวิตที่ดีงาม ชีวิตที่ประเสริฐ ตามหลักการทางพุทธศาสนา เรียกว่า หน้าที่ของครู แม้องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ก็ได้รับการยกย่องจากบุคคลทั่วไปว่า เป็นพระบรมครู ซึ่งทำหน้าที่ฝึกเทวดาและมนุษย์ได้อย่างไม่มีใครยิ่งกว่าเพราะพระองค์ฝึกคนธรรมดาให้กลายเป็นคนดี (กัลยาชน) และกลายเป็นคนประเสริฐ (อริยชน) ในระดับสูงสุด ดังนั้น การศึกษาจึงเป็นหน้าที่ของพระสงฆ์ในฐานะครูเป็นหน้าที่ถาวรตลอดมาตั้งแต่สมัยพุทธกาลถึงปัจจุบัน

๒. หน้าที่เป็นผู้ให้คำปรึกษา ให้ความรู้ความเข้าใจแก่เด็กและเยาวชน เมื่อเด็กและเยาวชนมีความรู้ความเข้าใจอย่างถูกต้อง ก็จะประพฤติอยู่ในศีลธรรม รู้จักอบรมจิต ฝึกอบรมปัญญา ให้เด็กและเยาวชนอยู่ร่วมกับสังคมในอนาคตได้ มีความประพฤติดี ประพฤติชอบ เรียกว่า มีความรู้ไปประกอบสัมมาชีพ ในฐานะเป็นพลเมืองที่ดีของประเทศชาติบ้านเมือง ดังนั้น หน้าที่ของพระผู้ให้การศึกษา จึงมีดังนี้

๑. ต้องให้ความอนุเคราะห์แก่ผู้เรียน ทั้งทางด้านสติปัญญา จิตใจ และแนะแนว
๒. ต้องอนุเคราะห์ช่วยเหลือผู้เรียนที่ขาดแคลนปัจจัย ๔
๓. ต้องช่วยรักษาพยาบาลผู้เรียนที่ได้รับความเจ็บป่วยจนทุเลาและหายขาด
๔. สงเคราะห์ด้วยหน้าที่การงาน รับผิดชอบถึงขั้นฝางงาน หางานให้ทำ
๕. สงเคราะห์และปฏิบัติต่อผู้เรียนทุกคนด้วยความเมตตาเสมอกัน ไม่เลือกที่รัก ไม่มักที่ชัง ไม่ว่าจะเป็นคนไทย คนเมือง หรือคนในกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ”^{๒๑}

^{๒๑} สัมภาษณ์ พระประธานาณมณี เจ้าอาวาสวัดดอนจั่น, ๓๐ พฤศจิกายน ๒๕๖๒.

ภาพที่ ๘ การดูแลแบบพี่ดูแลน้อง วัดดอนจั่น

วัดดอนจั่น ตำบลท่าศาลา อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ ศักยภาพในด้านผู้นำ คือ เจ้าอาวาสและบุคลากรภายในวัดมีความพร้อมในด้านการงานเกี่ยวกับการจัดกิจกรรมสังคมสงเคราะห์ ในด้านการส่งเสริมการศึกษาแก่เด็กและเยาวชน มีกิจกรรมที่ให้การศึกษาและสงเคราะห์เด็กและเยาวชนที่ด้อยโอกาสทางสังคมตั้งแต่ระดับอนุบาลจนถึงระดับมหาวิทยาลัย มีพื้นที่วัดที่เหมาะสมในการดำเนินงาน และมีศรัทธาประชาชน ตลอดถึงหน่วยงานภาครัฐและหน่วยงานการศึกษาให้การสนับสนุน

๓.๑.๔ การสร้างเครือข่าย

การสร้างเครือข่าย ประกอบด้วย เครือข่ายศูนย์ประสานงานสังคมสงเคราะห์คณะสงฆ์ เครือข่ายวัดเพื่อการสังคมสงเคราะห์ เครือข่ายจิตอาสา และเครือข่ายกองทุน/มูลนิธิเพื่อการสังคมสงเคราะห์ จากการสัมภาษณ์ พระใบฎีกาอรุณ ชุตติปัญญา (อวดสุข) เจ้าอาวาสวัดโสภณาราม กล่าวว่า “พระสงฆ์ถือว่าเป็นผู้นำชุมชน เป็นศูนย์รวมจิตใจของประชาชน ชีวิตของประชาชนผูกพันกับพระสงฆ์ไม่ทางใดก็ทางหนึ่ง เพราะฉะนั้นความสัมพันธ์ระหว่างประชาชนในสังคมกับพระสงฆ์จึงไม่สามารถแยกจากกันได้ ทั้งนี้เพราะต่างต้องอาศัยซึ่งกันและกันตลอดเวลา ดังนั้น หน้าที่ทางสังคมสงเคราะห์ของพระสงฆ์เกิดจากองค์ประกอบ ๓ อย่าง คือ ๑. การดำเนินชีวิตของพระสงฆ์เริ่มต้องเกี่ยวข้องกับคุณุศล ในเรื่องปัจจัยสี่ ๒. สภาวะและเหตุการณ์ในสังคม เรียกร้องต้องการให้มีการเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้น ๓. คุณธรรม เมตตาธรรม กรุณา ของพระสงฆ์ที่ต้องช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นทุกข์ นอกจากนั้นแล้ว พระสงฆ์ในด้านการสังคมสงเคราะห์ควรมีเครือข่ายในการทำงานร่วมกันหลายกลุ่มอาทิ

๑. ด้านการศึกษา โดยการร่วมมือกับสถาบันการศึกษาในท้องถิ่น เช่นที่วัดโสภณารามเป็นสถานที่ที่เป็นโรงเรียน มีอาคารเรียน มีพระสงฆ์เป็นผู้สอนและอบรมเยาวชนให้รู้หนังสือ การอนุเคราะห์การจัดตั้งโรงเรียนสอนเด็กทั้งก่อนวัยเรียนและวัยปฐมศึกษา ชักชวนชาวบ้านให้สนับสนุนด้วยทุนการศึกษาและอุปกรณ์การเรียน

๒. ด้านการสาธารณสุข โดยการร่วมมือกับหน่วยงานด้านสาธารณสุขชุมชน พระสงฆ์ทั้งในอดีตและปัจจุบันในการรักษาพยาบาลแก่ชาวบ้านในทุกระดับความเจ็บป่วย โรคบางโรคหายด้วยแรงศรัทธาที่ผู้ป่วยมีต่อพระสงฆ์

๓. ด้านการพัฒนาจิตใจประชาชน โดยการร่วมมือกับคณะสงฆ์ทั้งในระดับตำบล เช่น อปต. นอกจากนี้การเทศนาสั่งสอนแล้วยังมีการสอนปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ก็สามารถช่วยให้เกิดความสุขสงบทางจิตใจได้มาก

๔. ด้านการสงเคราะห์ทางจิต โดยการร่วมมือกับหน่วยงานด้านสุขภาพจิต ด้านนี้พระสงฆ์มีบทบาท และมีส่วนช่วยสุขภาพจิตของประชาชนได้มาก งานสังคมสงเคราะห์ที่พระสงฆ์จะทำได้โดยตรง คือ งานสงเคราะห์ทางจิตใจเป็นหลัก

๕. ด้านการพัฒนาท้องถิ่น โดยการร่วมมือกับองค์การบริหารส่วนตำบล ในชนบท พระสงฆ์มีบทบาทมากในฐานะผู้นำด้านการเสนอความคิดริเริ่ม และระดมความร่วมมือของชาวบ้าน ในการพัฒนาต่างๆ พระสงฆ์เป็นผู้นำชุมชน งานพัฒนาต่างๆ ต้องอาศัยวัดและพระสงฆ์วัดเป็นของประชาชน เป็นที่ทำบุญบำเพ็ญกุศลตามประเพณีของชาวบ้าน พระภิกษุสามเณรในวัด มีหน้าที่ให้ความสะดวกแก่ประชาชนในการทำบุญบำเพ็ญกุศลทั้งที่บ้านและที่วัด”^{๒๒}

^{๒๒} สัมภาษณ์ พระใบฎีกาอรุณ ชุตติปัญญา (อวดสุข) เจ้าอาวาสวัดโสภณาราม, ๒๗ ตุลาคม ๒๕๖๒.

ภาพที่ ๙ บุคลากรที่ทำงานด้านสังคมสงเคราะห์ วัดโสภณาราม

พระครูสถิตเจติยารักษ์ เจ้าคณะตำบลแม่แฝก เขต ๒ เจ้าอาวาสวัดเจติย์แม่คร้ว กล่าวว่า “วัดเจติย์แม่คร้วนับตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ทางวัดได้มีส่วนร่วมในการช่วยเหลือกับหน่วยงานราชการและเอกชนในด้านสังคมสงเคราะห์หลายด้าน ดังต่อไปนี้

๑. ด้านการศึกษา ได้แก่ การสนับสนุนกิจกรรมของกลุ่มเด็ก/เยาวชน เป็นภาระหนึ่งที่ได้รับการส่งเสริมสนับสนุน ในการรวมกลุ่มสร้างพัฒนาการด้านต่าง ๆ ตลอดถึงส่งเสริมการมีส่วนร่วมในการป้องกัน การแก้ไขปัญหา การพัฒนาชุมชน ซึ่งเด็ก/เยาวชนที่มีการพบกลุ่มสร้างพัฒนาการกัน ทุกคำวันศุกร์สัปดาห์ที่ ๒ และสัปดาห์สุดท้ายของทุกเดือน และบ่ายวันเสาร์-วันอาทิตย์ รวมสร้างพัฒนาการร่วมกันมีความรู้ความสามารถที่หลากหลาย เช่น การเล่นดนตรีสากล ดนตรีพื้นบ้าน การฟ้อนรำ การทำหน้าที่ อสม.น้อย เป็นต้น มีการตั้งชื่อกลุ่มว่า “พันธู์แม่แม่แฝกใหม่” ซึ่งเป็นที่ยอมรับของชุมชน

ภาพที่ ๑๐ กิจกรรมพัฒนาการแกนนำพัฒนาชุมชน วัดเจดีย์แม่ครัว

กิจกรรมพัฒนาการแกนนำพัฒนาชุมชน คนทำงาน อาสาสมัคร เช่น คน/ครอบครัวต้นแบบ การฝึกหัดรักษาอุโบสถศีลกินอยู่อย่างพอเพียง

ภาพที่ ๑๑ การประชุมกลุ่มแกนนำพัฒนาชุมชน

การฝึกอบรมเด็ก/นักเรียน/เยาวชน ในรูปแบบต่าง ๆ ทั้งการเรียนการสอน การเข้าค่ายฯ คุณธรรม

ภาพที่ ๑๒ กิจกรรมอบรมศีลธรรมจริยธรรมและสืบสานวัฒนธรรมชุมชน

๒. ด้านสาธารณสุข ได้แก่ วัดเจดีย์แม่ครัว เป็นผู้ให้การสนับสนุน/ร่วมรับผิดชอบงานด้านเอดส์มาโดยตลอด เป็นแหล่งเรียนรู้-ศึกษาดูงาน ทั้งในและต่าง ๆ ประเทศ มีกิจกรรมป้องกัน แก้ไขปัญหา สร้างพัฒนาการ ด้านการป้องกันการแพร่เชื้อฯ การช่วยเหลือดูแลทั้งด้านการเลี้ยงดู การศึกษา การประกอบอาชีพ เสริมสร้างรายได้ แก่ผู้ติดเชื้อฯ เด็ก/ครอบครัวที่ได้รับผลกระทบ มาตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๔๐ ได้รับความไว้วางใจ ให้เป็นตัวแทนรับผิดชอบการจัดประชุม/สัมมนา และกิจกรรมต่าง ๆ ระดับจังหวัด และระดับประเทศมาแล้วหลายครั้ง

ภาพที่ ๑๓ กิจกรรมวันเอดส์โลก

พระครูสถิตเจติยารักษ์ กล่าวเสริมว่า “เนื่องจากปัญหาโรคเอดส์ที่เกิดขึ้น วัดได้เข้ามีส่วนร่วมในการช่วยเหลือผู้ติดเชื้อและผู้ป่วยเอดส์เพิ่มทั้งนี้ เพราะว่าวัดเป็นสถาบันที่มีอิทธิพลทางด้านจิตใจต่อประชาชนในสังคมตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน เพราะวัดเป็นศูนย์รวมจิตใจ และเป็นแหล่งปลูกฝังค่านิยม เจตคติ คุณธรรมและจริยธรรม การดำเนินชีวิตประจำวัน แม้ว่าในสถานการณ์ปัจจุบันสังคมได้เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ทั้งทางด้านสังคม เศรษฐกิจ และการเมือง บทบาทของพระสงฆ์อาจจะลดลงเมื่อเปรียบเทียบกับอดีตแต่กระนั้นบทบาทของวัดก็ได้ปรับเปลี่ยนบทบาทให้เข้ากับสภาพสังคมในแต่ละยุคสมัยด้วยเช่นกัน ในชุมชนชนบทพระจะเป็นผู้นำท้องถิ่นจะเป็นผู้ชี้ช่องทางเสนอแนะ ให้ความคิดริเริ่มเป็นศูนย์กลางให้ประชาชนทำงาน ตลอดจนเป็นที่ปรึกษาชาวบ้าน บทบาทของพระสงฆ์ในปัจจุบันยังคงมีมากมายหลายประการ เช่น บทบาทการเป็นผู้นำในการระดมเงินและทองคำเพื่อช่วยกู้เศรษฐกิจของชาติ บทบาทการเผยแผ่ธรรมะและการจัดสวัสดิการรวมถึงการฝึกงานให้แก่ผู้ตกทุกข์ได้ยากเป็นผู้ชี้ทางที่ถูกต้องให้กับสังคมเป็นต้น บทบาทของพระสงฆ์เหล่านี้ล้วนมีส่วนร่วมในการช่วยเหลือสังคมทั้งสิ้น ดังนั้น บทบาทของพระสงฆ์ในชุมชนจึงมีความสำคัญอย่างยิ่งในสถานะในปัจจุบัน เพราะปัญหาสังคมนั้นมีการเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา บทบาทของพระสงฆ์ก็เช่นกันย่อมมีการปรับไปตามสภาพของสังคม ไม่ว่าจะเป็นการช่วยเหลือด้านวัตถุสิ่งของ หรือช่วยเหลือในด้านจิตใจ ผู้ติดเชื้อเป็นผู้หนึ่งที่นอกจากมีปัญหาทางกายแล้วยังมีปัญหาด้านจิตใจ พระพุทธศาสนามีหลักธรรมที่สามารถนำมาประยุกต์ใช้กับปัญหาสังคมได้อย่างดี และวัดยังเป็นสถานที่พึ่งพิงที่สุดสำหรับผู้ที่มีปัญหาด้านเอดส์ ให้อยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุข”^{๒๓}

นอกจากนั้นแล้ว ในขณะที่สังคมไทยจะกลายเป็นสังคมผู้สูงอายุในอนาคต วัดก็ยังมีหน้าที่ในการส่งเสริมสนับสนุนชมรมผู้สูงอายุตำบลแม่แฝกใหม่ ประกอบด้วยชมรมผู้สูงอายุจาก ๑๔ หมู่บ้าน ร่วมกับทางโบสถ์คริสตจักร ขอทำความเข้าใจก่อนว่า การที่ต้องเข้าร่วมกับทางศาสนาคริสต์ด้วย ก็เพราะก็มีผู้สูงอายุกลุ่มหนึ่งที่เป็นคริสตชน ก็ต้องสงเคราะห์ด้วย ไม่มีการกีดกันทางศาสนา แต่จะเป็นความร่วมมือกัน ก็จะมีการประชุมคณะกรรมการชมรมฯ ทุกวันที่ ๑๕ ของทุกเดือน และมีกิจกรรมชุมนุมระดับตำบลทุกวันที ๑ ของทุกเดือน มีกิจกรรมพัฒนาการต่าง ๆ การดูแลรักษาสุขภาพ การประกอบอาชีพเสริมรายได้แก่สมาชิกที่มีความหลากหลาย ช่วยเหลือบูรณาการงานด้านต่าง ๆ ในชุมชน อย่างต่อเนื่อง และได้รับความไว้วางใจให้รับผิดชอบจัดกิจกรรมชุมนุมผู้สูงอายุระดับอำเภอมาแล้วหลายครั้ง

^{๒๓} สัมภาษณ์ พระครูสถิตเจติยารักษ์ เจ้าคณะตำบลแม่แฝก เขต ๒ เจ้าอาวาสวัดเจติย์แม่ควัว, ๓๐ พฤศจิกายน ๒๕๖๒.

ภาพที่ ๑๔ กิจกรรมทางศาสนาและประเพณีรดน้ำดำหัววันสงกรานต์

๓. ด้านเศรษฐกิจ ได้แก่ กลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์ เป็นองค์การการเงินและสวัสดิการชุมชน บนฐานพุทธธรรม ปัจจุบันมี ๑๒ กลุ่ม ๑ ชมรมผู้สูงอายุ มีการรวมตัวกันเป็นเครือข่ายระดับตำบล มีความเชื่อมโยงในการพัฒนาการ และสร้างสวัสดิการชุมชนระดับตำบลฯ เป็นแหล่งศึกษาเรียนรู้แก่ชุมชนอื่น ๆ ตลอดถึงสถาบันศึกษา หน่วยงานของราชการ ได้รับยกย่องให้เป็นต้นแบบในการจัดตั้งองค์การการเงินทั้งภาครัฐและภาคประชาชน

ภาพที่ ๑๕ กลุ่มออมทรัพย์ วัดเจดีย์แม่ครัว

กลุ่มเกษตรกรทฤษฎีใหม่ มีกิจกรรมพัฒนาการส่งเสริมและพัฒนาการประกอบอาชีพด้านการเกษตรที่หลากหลายต่อเนื่อง มีกิจกรรมการรวมกลุ่มรวมทุนลงทุนสร้างวิสาหกิจการทำปุ๋ยอินทรีย์เป็นที่รู้จักกันอย่างแพร่หลาย จนมีกลุ่มองค์กร/หน่วยงานต่างๆ มาศึกษาดูงานอยู่ตลอด

ภาพที่ ๑๖ กลุ่มเกษตรกรรุ่นใหม่

โครงการหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ มั่นฝรั่งทอดกรอบ ซึ่งมีวัตถุดิบที่ผลิตในชุมชน ทางกลุ่มสตรีแม่บ้านได้มีการรวมกลุ่ม รับซื้อผลิตผลที่เหลือจากการจำหน่ายจากเกษตรกร นำมาแปรรูปในรูปแบบต่าง ๆ นอกเหนือจากนี้ยังมีผลิตภัณฑ์ที่ลดกรรมอีกหลายรายการ เพื่อจำหน่ายเสริมสร้างรายได้แก่สมาชิก และมีกลุ่มองค์กรต่าง ๆ มาศึกษาดูงานอย่างต่อเนื่อง

ภาพที่ ๑๗ กลุ่มผลิตภัณฑ์ชุมชน

กลุ่มอาชีพในชุมชนตำบลแม่แฝกใหม่มีความหลากหลายมาก ประกอบด้วย กลุ่มเกษตรกร ทฤษฎีใหม่ เจดีย์แม่ครัว ได้แก่ กลุ่มเกษตรกรชีวภาพ กลุ่มผู้เลี้ยงไก่ กลุ่มผู้เลี้ยงปลา กลุ่มเพาะเห็ด กลุ่ม

ผลิตปุ๋ยชีวภาพ กลุ่มผู้เลี้ยงหมู กลุ่มผู้เลี้ยงโค กลุ่มผู้ทำกระดาศสา กลุ่มอาชีพเสริมผู้สูงอายุ เช่น เย็บผ้า หัตถกรรม ผลิตน้ำยาล้างจาน ดอกไม้จัน จักสาน ตัดช่อ/ตุง/ธง สมุนไพร กลุ่มเทียนแห่งชีวิต เย็บผ้า/ตุ๊กตา/อาชีพหมุนเวียนตามฤดูกาล/โอกาส (ผางประทีป-ผลิตภัณฑ์จากกระดาศสา ดอกไม้จัน-ดอกมะลิ ฯลฯ) เลี้ยงปลา/กบ และการปลูกพืชผักผสมผสานเพื่อการบริโภคในครัวเรือนฯ กลุ่มเกษตรธรรมชาติ แม่แฝกใหม่ ดำเนินการเกี่ยวกับการปลูกพืชผักปลอดสารฯ กลุ่มเกษตร ๙๙๙ รวมกลุ่มซื้อขาย ผลิตภัณฑ์เคมีทางการเกษตร และผลิตน้ำดื่ม ๙๙๙ กลุ่มเกษตรแม่แฝก รวมกลุ่มซื้อขาย ผลิตภัณฑ์เคมีทางการเกษตร กลุ่มผู้ปลูกมันฝรั่ง รวมกลุ่มซื้อขาย ผลิตภัณฑ์เคมี เครื่อง ทางการเกษตร ห้องเย็นเก็บผลผลิตทางการเกษตร และการจัดซื้อหัวพันธุ์มันฝรั่ง

๔. ด้านสิ่งแวดล้อม ได้แก่ การบริหารจัดการป่าชุมชน ซึ่งเกิดจากการขับเคลื่อนงานของเครือข่ายกลุ่มองค์กรชุมชนตำบลแม่แฝกใหม่ สามารถสร้างกลุ่มคนเป็น ”อาสาสมัครอนุรักษ์ป่า” มีกิจกรรม อนุรักษ์ฟื้นฟูสภาพป่าที่เสื่อมโทรม ป้อมปรามการบุกรุกทำลายป่า กำหนดเขตอนุรักษ์ฟื้นฟูได้มากกว่า ๒,๐๐๐ ไร่

ภาพที่ ๑๘ กิจกรรมอนุรักษ์ป่า

พระครูสถิตเจติยารักษ์ กล่าวเสริมว่า “อาจจะมีคำถามว่า ทำไม พระสงฆ์จึงต้องเข้ามาเกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ความจริงแล้ว บทบาทด้านสิ่งแวดล้อมของพระสงฆ์มีมาตั้งแต่ในสมัยพุทธกาล ปรากฏมากมายในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา เพราะพระสงฆ์ในสมัยนั้นมีชีวิตอยู่กับธรรมชาติ และอาศัยธรรมชาติเป็นที่ฝึกฝนตนเองให้ได้บรรลุธรรม เป็นธรรมดาอยู่เองที่พระสงฆ์กับธรรมชาติ จะต้องพึ่งพิงอาศัยซึ่งกันและกัน โดยมีหลักการอยู่อย่างน้อย ๓ ประการ คือ

๑. หลักการต้นไม้เป็นสิ่งมีชีวิต พระพุทธศาสนากล่าวว่า ต้นไม้ และพืชพันธุ์ เป็นชีวิตนทรีย์ หรือมีชีวิต เป็นที่หากินและอยู่อาศัยของสรรพสัตว์ รวมทั้งเป็นบ้านของเทวดาบางพวก พระพุทธเจ้าจึงปรับเอาปฏิบัติปาจิตตีย์แก่ภิกษุที่ตัดต้นไม้ เช่น ภิกษุชาวเมืองอาฬวีที่ตัดต้นไม้ทำให้วิมานเทวดาได้รับความเสียหาย

๒. หลักการใช้ทรัพยากรธรรมชาติตามความจำเป็นเท่านั้น พุทธศาสนาเน้นการประหยัด หรือใช้ทรัพยากรธรรมชาติเท่าที่จำเป็น และให้ค้ำค่าที่สุด ไม่นิยมความฟุ้งเฟ้อตามค่านิยมต่าง ๆ เห็นได้จากพระอานนท์ ได้ชี้แจงให้พระเจ้าอุเทนเห็นถึงการที่พระเจ้าใช้สิ่งของอย่างประหยัดและค้ำค่า จนพระองค์เข้าใจและหันมาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา นอกจากนั้นพระพุทธเจ้า ยังปรับเอาปฏิบัติแก่ภิกษุที่

ประดับ ตกแต่งสิ่งของจนเกินควร เช่น ทรงปรับอาบัติทุกกฎแห่งภิกษุชาวเมืองภัททียะ ซึ่งประดับ ตกแต่งรองเท้าอย่างสวยงาม เช่น รองเท้าสานด้วยหญ้า รองเท้าถักด้วยขนสัตว์ รองเท้าทำด้วยเงิน และรองเท้าทำด้วยทอง เป็นต้น

๓. หลักการว่าสัตว์เป็นสิ่งที่มิชีวิตควรแก่ความเมตตากรุณา วิธีชีวิตของพระเน้นการไม่เบียดเบียนสัตว์อื่นให้เดือดร้อน แม้กระทั่งชีวิตสัตว์เล็กๆ ทรงปรับอาบัติแก่ภิกษุผู้ทำเช่นนั้น เช่น ปรับอาบัติปาจิตตีย์แก่ภิกษุชาวเมืองอาหวิ ผู้ทำการก่อสร้าง ทั้งที่รู้ยูนาน้ำมีตัวสัตว์ แล้วเอาน้ำรดหญ้า บ้าง ดินบ้าง ใ้ให้คนอื่นรดบาง จนเป็นที่ติเตียนของภิกษุทั้งหลาย

บทบาทของพระสงฆ์ในสมัยนี้ ส่วนใหญ่แล้วดำเนินรอยตามบทบาทของพระพุทธเจ้า คือ การพัฒนาศีลธรรมและจิตใจ การสงเคราะห์ประชาชน และการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม มีข้อสังเกตว่า พระสงฆ์ส่วนใหญ่ในสมัยพุทธกาล เป็นพระอริยบุคคลหรือผู้หมดกิเลสแล้ว บทบาทของท่านจึงเกิดจากความเมตตาสงสารสัตว์โลกเป็นหลัก โดยมีเป้าหมายเพื่อให้ประชาชนเข้าถึงสัมมาทิสนะ รู้และเข้าใจความเป็นจริงของชีวิต เป็นบทบาทที่เป็นอิสระไม่ได้ถูกชี้นำหรือครอบงำโดยชนชั้นนำกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งชนชั้นในวาระต่าง ๆ จึงมีอิทธิพลต่อพระสงฆ์ เพียงแค่การเกื้อกูลท่าน ด้วยปัจจัย ๔ เท่านั้น อีกประการหนึ่งประชาชนในสมัยนั้นก็มองพระสงฆ์เป็นผู้บริสุทธิ์ และผู้นำทางจิตใจจริง ๆ

๕. ด้านสาธารณสงเคราะห์อื่นๆ ได้แก่ การจัดตั้งเครือข่ายกลุ่มองค์กรชุมชนตำบลแม่แฝกใหม่ เกิดขึ้นจากการขับเคลื่อนงานของกลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์ มีการประชุมกันทุกวันเสาร์สุดท้ายของทุกเดือน เหมือนเป็นประชาคมตำบลฯ เป็นเวทีพบปะแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ประสานความร่วมมือร่วมใจ ตัวแทนแกนนำ หัวหน้า หน่วยงานต่าง ๆ ทั้งภาครัฐ ภาคศาสนา และภาคประชาชน ที่มีความหลากหลายทั้งเพศทั้งวัย ทั้งกลุ่มงาน ในการจัดหรือดำเนินกิจกรรม โครงการต่าง ๆ ของชุมชน ซึ่งเป็นจุดเด่น และเป็นกลไกสำคัญที่ช่วยขับเคลื่อนให้เกิดวาระมติ การดำเนินกิจกรรม โครงการต่างๆ ให้เห็นเป็นรูปธรรม

ภาพที่ ๑๙ การประชุมกลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์

ศูนย์ประสานงานกองงานเลขาของเครือข่ายกลุ่มองค์กรชุมชนฯ ทำหน้าที่ในการประสานงาน บริการ อำนวยความสะดวก สนับสนุน การดำเนินกิจกรรมต่างๆ ของหน่วยงาน กลุ่มองค์กรต่างๆ ในชุมชน ตลอดถึงการจัดเก็บรวบรวมปัญหา ความต้องการข้อมูลข่าวสาร และเผยแพร่

สะท้อนส่งต่อแก่กลุ่ม องค์กร หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ทำให้เกิดการขับเคลื่อนงานต่างๆ ที่เกิดจากวาระ
มิติต่างๆ ในที่ประชุม ให้เห็นเป็นรูปธรรม”^{๒๔}

พระครูสถิตเจติยารักษ์ กล่าวถึงกิจกรรมที่ดำเนินการอยู่ และต้องการการพัฒนาการใน
อนาคต คือ กลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์ (องค์กรการเงิน และสวัสดิการชุมชน) สวัสดิการวันละ ๑ บาท
ศูนย์ปฏิบัติการเรียนรู้ วิทยุชุมชน ตำบลแม่แฝกใหม่ ป่าชุมชน (ปัจจุบันกำลังต่อสู้กับอำนาจของรัฐฯ
และนายทุน) ผู้สูงอายุ (พัฒนาศักยภาพ ให้สามารถช่วยเหลือตัวเอง ครอบครัว และสนับสนุนกิจกรรม
โครงการต่างๆ ในชุมชนได้ เด็ก เยาวชน (ป้องกัน แก้ไขปัญหาสร้างพัฒนาการ ให้สามารถแบ่งปัญหา
ภาระครอบครัว ช่วยเหลือตัวเอง ครอบครัว และสนับสนุนกิจกรรมโครงการต่างๆ ในชุมชนได้ การ
ป้องกัน แก้ไขปัญหาเอดส์ และสร้างพัฒนาการกลุ่มผู้ติดเชื้อเอดส์ เด็กครอบครัวที่ได้รับผลกระทบ
ให้สามารถช่วยเหลือตัวเองครอบครัว และชุมชนได้ จัดเวทีประชาคม สร้างการเรียนรู้แก่ผู้นำ และ
ชุมชนอย่างต่อเนื่องทุกวันเสาร์สุดท้ายของเดือน รณรงค์ ให้เกิดการลด ละ เลิก อบายมุข ทุกชนิด ใน
ชุมชน โดยเฉพาะเรื่องการดื่มแอลกอฮอล์ วิสาหกิจชุมชน (ผลิต แปรรูป จำหน่าย บริโภคในชุมชน
ครบวงจร กำลังหาทุนเริ่มต้นดำเนินการ เพื่อเป็นแบบอย่างแก่ชุมชน) รณรงค์ต่อสู้ความยากจนบน
ฐานพุทธธรรม โดยการฝึกหัดรักษาศีลปฏิบัติอยู่อย่างพอเพียง และการสร้างกลุ่มคนทุกเพศทุกวัย
และครอบครัวต้นแบบ เพื่อขยายผลสู่ครอบครัว และชุมชน ตลอดถึง เป็นทีมอาสาปฏิบัติการใน
ชุมชน ช่วยเหลือ ป้องกัน-แก้ไขปัญหา พัฒนา ทั้งระดับบุคคล ครอบครัว และชุมชนทุกรูปแบบ

ส่วนปัญหาอุปสรรคในการพัฒนาชุมชน ในการดำเนินกิจกรรมงานแต่ละอย่าง ก่อนนั้น
ไม่ได้รับความสนใจสนับสนุนจาก อปท. เท่าที่ควร เมื่อมีความโดดเด่น จึงเป็นที่ยอมรับและได้รับ
การสนับสนุน จาก อปท. แม้ปัจจุบันก็ยังมียังกิจกรรมสาธารณะอีกหลายอย่างที่ยังไม่เป็นที่ยอมรับของ
สมาชิกทั้งฝ่ายปกครอง และฝ่ายพัฒนา ดูภายนอกเหมือนหนึ่ง ตำบลแม่แฝกใหม่ มีความเข้มแข็ง เป็น
ศูนย์กลางเศรษฐกิจในพื้นที่ ทุกภาคส่วนมีความเข้าใจ มีความสามัคคีกันดี ซึ่งตามความเป็นจริงแล้ว
แกนนำกลไกของรัฐภายในตำบลฯ โดยเฉพาะฝ่ายปกครอง และฝ่ายบริหาร กับเครือข่ายองค์กรภาค
ประชาชนภายนอกดูดี มีความสมบูรณ์พร้อมทุกอย่าง ซึ่งแท้ที่จริง ภายในตำบลยังมีปัญหาแทบทุก
ด้าน ทั้งด้านการเมือง การศาสนา การศึกษา เศรษฐกิจ สังคม ผ่านมาก่อนนั้นประชาชน กลุ่มองค์กร
ต่าง ๆ ยังมีความขัดแย้ง แตกแยกกันค่อนข้างสูง อันเนื่องมาจากเครือข่ายภาคประชาชนมีความ
เข้มแข็ง มีการเชื่อมโยงประสานความร่วมมือกันค่อนข้างเหนียวแน่น และมีผลงานปรากฏเป็น
รูปธรรมมากมาย ทั้งที่หลายอย่างน่าจะเป็นบทบาทภาคกลไกของรัฐ ทำให้ผู้นำที่เป็นกลไกของรัฐที่ไม่
มีวิสัยทัศน์ในการทำงานเพื่อชุมชนอย่างแท้จริง ไม่ชอบใจกับการทำงานของภาคประชาชนที่มีการ
รวมตัว สร้างการเรียนรู้กันเป็นเครือข่ายฯ จากการทำงานที่พยายามลดการปะทะมาเป็นประสาน ทำ
ให้แกนนำหน่วยงานต่าง ๆ เข้ามามีส่วนร่วมเวทีของเครือข่ายมากขึ้น ทำให้ปัญหาความคิดเห็นขัดแย้ง
ต่าง ๆ ลดลงได้”^{๒๕}

^{๒๔} สัมภาษณ์ พระครูสถิตเจติยารักษ์ เจ้าคณะตำบลแม่แฝก เขต ๒ เจ้าอาวาสวัดเจติย์แม่ครัว, ๓๐
พฤศจิกายน ๒๕๖๒.

^{๒๕} สัมภาษณ์ พระครูสถิตเจติยารักษ์ เจ้าคณะตำบลแม่แฝก เขต ๒ เจ้าอาวาสวัดเจติย์แม่ครัว, ๓๐
พฤศจิกายน ๒๕๖๒.

พระครูสมุห์บุญเลิศ ขววงโส, เลขานุการนุการเจ้าคณะตำบลสุเทพ เขต ๒ วัดอุโมงค์ (สวนพุทธธรรม) กล่าวว่า “วัดอุโมงค์ (สวนพุทธธรรม) นับตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ทางวัดได้มีส่วนร่วมในการช่วยเหลือทางหน่วยงานราชการและสาธารณะในด้านสังคมสงเคราะห์หลายด้านเช่นกัน ดังเช่น

๑. ด้านการศึกษา ได้แก่ แหล่งเรียนรู้และการประชาสัมพันธ์ของวัดอุโมงค์ (สวนพุทธธรรม) มีประวัติศาสตร์ความเป็นมาและมีชื่อเสียงในฐานะเป็นวัดที่มีอุโมงค์ที่ใช้สำหรับปฏิบัติภาวนา ซึ่งเป็นโบราณสถานที่แตกต่างจากวัดอื่นๆ ในเชียงใหม่ และยังมีสภาพที่ใช้งานในปัจจุบัน รวมทั้งมีงานศึกษาวิจัยหลายชิ้นจากสถาบันการศึกษาต่างๆ ให้การสนับสนุนให้เป็นแหล่งเรียนรู้ที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ล้านนาและพระพุทธศาสนาในล้านนา

ภาพที่ ๒๐ พิพิธภัณฑสถานภาพปริศนาธรรม และปริศนาธรรมกลางแจ้ง

ภาพที่ ๒๑ หอสมุดธรรมโฆษณีย์

พระครูสมุห์บุญเลิศ ขววงโส ได้เล่าถึงการอนุรักษ์โบราณสถานและจิตรกรรมของวัดอุโมงค์ว่า “ทางวัดได้มีการร่วมมือกับหน่วยงานและสถาบันการศึกษาหลายแห่ง เพื่อขอความช่วยเหลือในด้านการจัดการและพัฒนาอนุรักษ์โบราณสถานและจิตรกรรมของวัดอุโมงค์ ตัวอย่างเช่น อาจารย์สุรัชย์ จงจิตงาม อาจารย์อดิชาติ เกตตะพันธ์ อาจารย์ศิริวรรณ เกตตะพันธ์ และอีกหลายท่าน

จากคณะจิตรศิลป์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ได้มาทำวิจัย โครงการย้อนรอยอดีตจิตรกรรมวัดอุโมงค์ เพื่อร่วมกันรื้อฟื้นภาพจิตรกรรมในอุโมงค์ ที่ปัจจุบันได้ลบเลือนไปมากแล้ว ให้กลับมีชีวิตอีกครั้ง โดยการจัดทำเป็นภาพกราฟิก เพื่อไว้ใช้ศึกษาเรียนรู้ และพัฒนาเป็นแหล่งเรียนรู้แก่ประชาชนทั่วไป รวมถึงการปลูกฝังจิตสำนึกทางประวัติศาสตร์แก่เยาวชนในรุ่นต่อไป”^{๒๖}

ภาพที่ ๒๒ จิตรกรรมฝาผนังในอุโมงค์ ประติมากรรมจำลอง ^{๒๗}

พระครูสมุห์บุญเลิศ ขยวงโส ได้กล่าวว่า “การประชาสัมพันธ์ก็มีทั้งการเผยแพร่ข่าวสารใน เว็บไซต์ของวัด มีเอกสารหนังสือเผยแพร่ในรูปแบบหนังสือพิมพ์ชาวพุทธ และนิตยสารชาวพุทธ รวมทั้งมีร้านหนังสือธรรมะ ส่วนใหญ่ประชาชนจะรู้จักวัดอุโมงค์เป็นอย่างดี เพราะมีจุดเด่นในเรื่อง การเผยแพร่ความรู้ของหลวงพ่อกุศลและหลวงปู่ปัญญานันทะ ซึ่งที่นี่เป็นศูนย์ความรู้ในแบบ พุทธศาสนแห่งเดียวในภาคเหนือ ประกอบกับวัดมีโบราณสถานที่สำคัญ คือ อุโมงค์ และมีสวนป่าที่ร่ม รื่น ก็จะมีนักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศแวะเวียนกันมามากในแต่ละวัน วัดเองก็มี นโยบายในการอนุรักษ์ต้นไม้ไว้ และมีการปลูกต้นไม้เพิ่ม มีการอนุรักษ์ธรรมชาติให้เหมาะสมกับพื้นที่ น่าจะเป็นแนวทางที่เหมาะสมกับวัดแห่งนี้ รวมทั้งการพัฒนาเป็นแหล่งเรียนรู้ที่สอดคล้องกลมกลืนกับ ธรรมชาติ เช่น ด้านหน้าอุโมงค์มีเศียรพระพุทธรูปหินสลักสกุลช่างพะเยา พ.ศ. ๑๙๕๐ –๒๑๐๐ บริเวณวัดเป็นสวนพุทธธรรม ร่มรื่นด้วยแมกไม้มานานาพันธุ์ เป็นสวนป่าที่เหมาะสมกับการนั่งวิปัสสนา ด้านหลังเป็นสวนป่าและสวนสัตว์ซึ่งเป็นเขตอภัยทาน สามารถเข้าไปเที่ยวชมเล่นได้ และเป็นสถานที่ดู นกที่ตีกอีกแห่งหนึ่งของเมืองเชียงใหม่”^{๒๘}

พระครูสมุห์บุญเลิศ ขยวงโส ได้กล่าวว่า “ในการบริหารบุคลากรภายในวัดก็จะเป็นหน้าที่ หลักของอาตมา ในฐานะเป็นผู้ช่วยเจ้าอาวาส เนื่องจากตอนนี้ หลวงพ่อเจ้าอาวาสชราภาพและกำลัง อาพาธ นอนพักรักษาตัวอยู่ในกุฏิ แต่การบริหารจัดการภายในวัดก็จะมีแผนกต่างๆ ดำเนินงานด้วย

^{๒๖} สัมภาษณ์ พระครูสมุห์บุญเลิศ ขยวงโส, เลขานุการนุการเจ้าคณะตำบลสุเทพ เขต ๒ วัดอุโมงค์ (สวนพุทธธรรม) ตำบลสุเทพ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่, ๑๘ ตุลาคม ๒๕๖๒.

^{๒๗} สุรัชย์ จงจิตงาม, โครงการย้อนรอยอดีตจิตรกรรมวัดอุโมงค์, ภาควิชาศิลปะไทย คณะจิตรศิลป์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://www.umongpainting.com/web-links/contact> [๓๐ พฤศจิกายน ๒๕๕๙].

^{๒๘} สัมภาษณ์ พระครูสมุห์บุญเลิศ ขยวงโส, เลขานุการนุการเจ้าคณะตำบลสุเทพ เขต ๒ วัดอุโมงค์ (สวนพุทธธรรม) ตำบลสุเทพ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่, ๑๘ ตุลาคม ๒๕๖๒.

ความสงบเรียบร้อย มีผู้ช่วยเจ้าอาวาส จำนวน ๓ รูป แบ่งเป็นฝ่ายปกครอง ฝ่ายการศึกษาและเผยแผ่ และฝ่ายสาธารณูปการ มีเจ้าหน้าที่ดูแลค่ายคุณธรรม เจ้าหน้าที่หอสมุดธรรมโมฆะณี เจ้าหน้าที่สำนักงานสวนพุทธธรรม (ศูนย์เผยแผ่ธรรม) แบ่งเป็นฝ่ายเผยแผ่เสียงตามสายกระจายธรรม ฝ่ายเผยแผ่ CD ธรรมะ และจัดทำข้อมูลหนังสือชาวพุทธ เจ้าหน้าที่ดูแลศูนย์ปฏิบัติธรรมนานาชาติ มีชื่อว่า Meditation Center Wat Umong Suan Buddha Dhamma Chaingmai นอกจากนั้นก็จะมี ผู้ดูแลกลุ่มแม่ชี และโรงครัว ซึ่งก็มีคณะญาติโยมที่เข้ามาช่วยงานในวัดหลายกลุ่ม ก็จะผลัดเปลี่ยน หมุนเวียนกันเข้ามาตลอด”^{๒๙}

การพัฒนาความรู้ทางพระพุทธศาสนาของวัดอุโมงค์ (สวนพุทธธรรม) พระครูสมุห์บุญเลิศ ชยวงโส เลขาธิการเจ้าคณะตำบลสุเทพ เขต ๒ วัดอุโมงค์ (สวนพุทธธรรม) กล่าวว่า “วัดอุโมงค์ (สวนพุทธธรรม) มีลักษณะภูมิประเทศเป็นป่ารกทึบรายล้อมด้วยไม้ยืนต้นขนาดใหญ่หลายต้น พื้นที่เป็นที่ราบสลับเนิน และเป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่าบางชนิด เช่น วัวแดง ไก่ป่า ฯลฯ ภายในอาณาเขตวัดมี หัซงกาโบราณสถาน ซึ่งสร้างไว้ตั้งแต่สมัยสถาปนาอาณาจักรล้านนากระจายอยู่ทั่วไป และมีสิ่งก่อสร้างขึ้นมาใหม่ในสมัยที่คณะพุทธนิคมได้เข้ามาบูรณะให้เป็นสวนพุทธธรรมโดยเฉพาะสี่ธรรมะของพุทธทาสภิกขุประเภทแผ่นป้ายปูนธรรมะ และงานปูนปั้น ซึ่งสิ่งก่อสร้างล่าสุดที่เกิดขึ้นคือพุทธธรรม ศูนย์หนังสือพระพุทธศาสนาตั้งอยู่บริเวณขวามือเมื่อผ่านซุ้มทางเข้าวัดอุโมงค์ และศูนย์ปฏิบัติธรรมนานาชาติ ซึ่งอยู่ด้านหน้า สำหรับเป็นสถานที่ปฏิบัติธรรมของชาวต่างชาติ”^{๓๐}

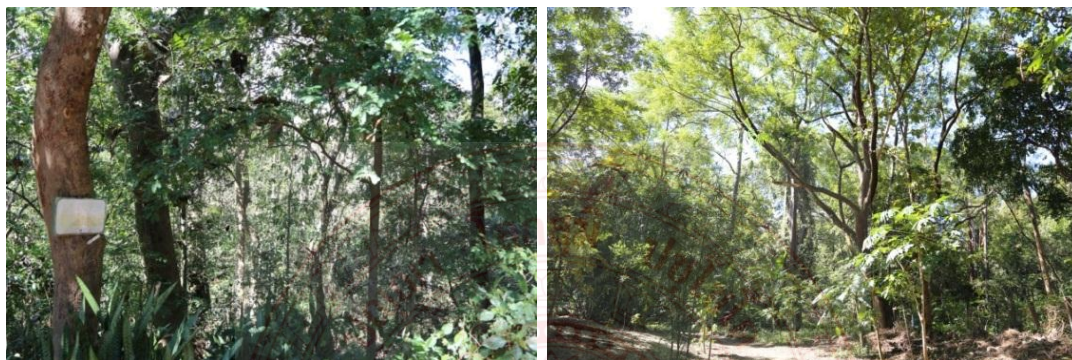
พระครูสมุห์บุญเลิศ ชยวงโส กล่าวเสริมว่า วัดอุโมงค์ (สวนพุทธธรรม) มีแนวทางในการพัฒนาวัดให้เป็นแหล่งเรียนรู้ทางด้านพระพุทธศาสนาตามแนวหลวงพ่อบุญทาส และประวัติศาสตร์ล้านนา โดยการถ่ายทอดความรู้แก่กลุ่มบุคคลที่หลากหลายทั้งด้านวิชาการ และการท่องเที่ยว มีจำนวนบุคลากรภายในวัดจำนวนมาก และมีความหลากหลาย ทั้งพระภิกษุสงฆ์สามเณร แม่ชี อุบาสก-อุบาสิกา ขรราวาสชาย-หญิงจิตอาสาที่เข้ามาปฏิบัติภารกิจหน้าที่ต่างๆ และผู้ที่เข้ามาปฏิบัติธรรมทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศ และกลุ่มเยาวชนที่เข้ามาพักอบรมคุณธรรม จึงมีการแบ่งงานกันหลากหลายแผนกและหน้าที่ และมีคณะพระภิกษุสามเณรทำงานในฝ่ายการเผยแผ่ธรรมในสื่อต่างๆ

๒. ด้านอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม การจัดการพื้นที่ธรรมชาติ (ป่าไม้/แหล่งน้ำ) ของวัดอุโมงค์ (สวนพุทธธรรม) พระครูสมุห์บุญเลิศ ชยวงโส กล่าวว่า “ในสวนนี้ วัดได้ดำเนินการจัดสรรไว้อย่างชัดเจน และมีพื้นที่ป่าไม้มากกว่าครึ่งหนึ่งของพื้นที่ใช้สอยทั้งหมด ซึ่งก็เป็นปัญหาด้วยเช่นกัน เพราะมีพื้นที่ที่กว้างขวางมาก ทำให้การดูแลก็มักไม่ค่อยทั่วถึง แต่ส่วนมากก็ไม่มีปัญหาอะไร เพราะส่วนหนึ่งก็เป็นเขตป่าอุทยานฯ ซึ่งเขาก็มีกฎหมายและเจ้าหน้าที่ดูแล ในส่วนของวัด ก็พยายามใช้พื้นที่ใช้ประโยชน์ของพื้นที่ให้คุ้มค่าที่สุด การก่อสร้างสิ่งต่างๆ ก็จะเว้นการตัดต้นไม้ขนาดใหญ่ และให้เน้นการสร้างสิ่งปลูกสร้างตามพื้นที่เดิมๆ เว้นการตัดแต่งพื้นที่ให้มากที่สุด เพราะบางครั้งก็จะเป็นการปิดกั้นการไหลของทางน้ำได้ การอนุรักษ์ธรรมชาติตามเจตนารมณ์เดิมของเจ้าเซ็น สีโรรส ผู้สืบเชื้อสายเจ้าเชียงตุง ผู้เคยสนองงานดูแลต้นไม้ในสมัยพระราชชายาวิเศษศรี คือ การก่อสร้างสิ่งปลูกสร้าง เว้นต้นไม้

^{๒๙} สัมภาษณ์ พระครูสมุห์บุญเลิศ ชยวงโส, เลขาธิการนุการเจ้าคณะตำบลสุเทพ เขต ๒ วัดอุโมงค์ (สวนพุทธธรรม) ตำบลสุเทพ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่, ๑๘ ตุลาคม ๒๕๖๒.

^{๓๐} สัมภาษณ์ พระครูสมุห์บุญเลิศ ชยวงโส, เลขาธิการนุการเจ้าคณะตำบลสุเทพ เขต ๒ วัดอุโมงค์ (สวนพุทธธรรม) ตำบลสุเทพ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่, ๑๘ ตุลาคม ๒๕๖๒.

ห้ามตัด สมัยเมื่อในหลวงรัชกาลที่ ๙ เสด็จมาวัดอุโมงค์ก็เคยฝากฝังเจ้าขึ้นให้ดูแลต้นไม้ไว้ให้ดี วัดกับชุมชนต้องช่วยกันดูแลรักษาสิ่งแวดล้อม วัดก็ควรมีกิจกรรมหรือประเพณีที่เกี่ยวกับศาสนาเพื่อสิ่งแวดล้อม เช่น ถวายผ้าป่าต้นไม้ บวชป่า เพื่อสร้างจิตสำนึกร่วมในการช่วยกันการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมของวัดให้ร่มรื่นต่อไป การจัดการเรื่องขยะ เพราะทุกวันนี้ก็มีรถของเทศบาลมาเก็บ วัดนี้ก็มีนักท่องเที่ยวมาเยอะมาในแต่ละวัน วัดต้องปลูกต้นไม้ ดอกไม้ตกแต่งในบริเวณที่ไม่เปียกเปียน โบราณสถาน เราก็ต้องช่วยดูแลต้นไม้ รดน้ำต้นไม้ วัดต้องปลูกต้นไม้ ดอกไม้ตกแต่งในบริเวณที่ไม่เปียกเปียนโบราณสถาน”^{๓๑}

ภาพที่ ๒๓ เขตอนุรักษ์สวนป่าสัก วัดอุโมงค์ (สวนพุทธธรรม)

วัดอุโมงค์ (สวนพุทธธรรม) มีแนวทางในการอนุรักษ์พื้นที่ป่าดั้งเดิมและแหล่งน้ำตามธรรมชาติ มีการปลูกต้นไม้เพิ่มเติม และเว้นการตัดต้นไม้ใหญ่จากการปลูกสร้างอาคาร และมีแผนพัฒนาเป็นแหล่งเรียนรู้และแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติและวัฒนธรรม

การจัดการสถานที่สักการะ/พื้นที่พักผ่อน/แหล่งท่องเที่ยวของวัดอุโมงค์ (สวนพุทธธรรม) พระครูสมุห์บุญเลิศ ขยวงโส กล่าวว่า “สถานที่สักการะ ก็จะอยู่ในเขตโบราณสถานสำคัญ คือ พระเจดีย์และอุโมงค์ พระอุโบสถ ซึ่งอยู่บริเวณกลางวัด เป็นอาคารที่จัดสร้างขึ้นใหม่ พื้นที่พักผ่อน คือ รอบๆ บริเวณสระน้ำขนาดใหญ่บริเวณกลางวัด จะเป็นจุดที่นักท่องเที่ยวเข้ามาพักผ่อน มีอาหารให้นักและขนมปังสำหรับให้ปลา นอกจากนั้นแล้ว ก็ยังมีพิพิธภัณฑ์ภาพปริศนาธรรม หอสมุดธรรมโฆษณ์ โรงพิมพ์ ร้านหนังสือ ซึ่งก็จะจัดจำหน่ายหนังสือธรรมะเป็นหลัก ส่วนการพัฒนาวัดควรอิงธรรมชาติเป็นหลัก เพราะสิ่งปลูกสร้างในวัดที่อื่นๆ ส่วนใหญ่มักชอบตัดต้นไม้ ถมสระ สร้างวิหาร เจดีย์ แต่ที่นี้วัดควรเน้นการสร้างที่ไม่ทำลายธรรมชาติ เนื่องจากว่า วัดแห่งนี้เป็นที่ท่องเที่ยว มีผู้คนเข้ามาจำนวนมาก รวมทั้งเป็นวัดใหญ่แห่งหนึ่ง มีพระภิกษุสามเณร สำนักแม่ชี ผู้เข้ามาพักอาศัยปฏิบัติธรรม ทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศ เมื่อเป็นเช่นนี้ก็มักจะมีปัญหาการจัดการเรื่องขยะอยู่บ้าง แต่ก็อาศัยความร่วมมือร่วมใจจากหน่วยงานเพราะทุกวันนี้ก็มีรถของเทศบาลมาเก็บ วัดนี้ก็มีนักท่องเที่ยวมาเยอะมาในแต่ละวัน และรณรงค์ให้นักท่องเที่ยวและผู้เข้ามาศึกษาธรรมช่วยกันรักษาความสะอาด ทั้งขยะ

^{๓๑} สัมภาษณ์ พระครูสมุห์บุญเลิศ ขยวงโส, เลขานุการนุการเจ้าคณะตำบลสุเทพ เขต ๒ วัดอุโมงค์ (สวนพุทธธรรม) ตำบลสุเทพ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่, ๑๘ ตุลาคม ๒๕๖๒.

ลงในถัง การบำบัดดูแลน้ำเสียจากห้องน้ำ ห้องครัวก็ต้องทำอย่างดี มีบ่อบำบัดก่อนที่จะปล่อยลงแหล่งน้ำธรรมชาติ เพราะมีผู้เข้ามาใช้บริการมาก”^{๓๒}

วัดอุโมงค์ (สวนพุทธธรรม) เป็นวัดที่มีความสำคัญทางโบราณคดีล้านนา มีโบราณสถานที่มีความโดดเด่นและความสำคัญเหมาะสำหรับการเป็นแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์และพระพุทธศาสนาของนักวิชาการ อาจารย์ นักศึกษา นักเรียน และประชาชนทั่วไป รวมไปถึงนักท่องเที่ยวที่มีความสนใจทางการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมและธรรมชาติ

๓. ด้านการปฏิบัติธรรม ได้แก่ การจัดฝึกอบรมการปฏิบัติสมาธิในวัดอุโมงค์ (สวนพุทธธรรม) พระครูสมุห์บุญเลิศ ชยวงโส กล่าวว่า “วัดอุโมงค์ (สวนพุทธธรรม) มีแนวปฏิบัติที่เป็นหลักของวัด คือ แบบอานาปานสติ มีทั้งรูปแบบการเดินจงกรมและการนั่งสมาธิ มีทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษ เป็นสำนักปฏิบัติธรรมอยู่ท่ามกลางป่าไม้ธรรมชาติ บรรยากาศสงบ ร่มรื่น เย็นสบายตลอดทั้งวัน สถานที่พักสำหรับผู้ปฏิบัติธรรม มีทั้งห้องพักส่วนตัวและที่พักรวม มีศาลาปฏิบัติธรรมและที่เดินจงกรม แทนนั่งสมาธิอยู่ท่ามกลางป่าไม้ ธรรมชาติ”^{๓๓}

วัดอุโมงค์ (สวนพุทธธรรม) มีสำนักปฏิบัติธรรมที่หลากหลาย คือ สำนักปฏิบัติธรรมสำหรับชาวต่างประเทศ พระภิกษุภวณะ คณะแม่ชี และนักเรียน ซึ่งก็จะใช้หลักอานาปานสติเป็นหลัก

พระครูสมุห์บุญเลิศ ชยวงโส กล่าวว่า “การพัฒนาคนต้องพัฒนาที่จิตใจก่อน หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาชี้ชัดว่า ธรรมทั้งหลายมีใจเป็นหัวหน้ามีใจประเสริฐที่สุด สำเร็จได้เพราะใจ เพราะฉะนั้นจึงต้องพัฒนาจิตใจเพราะจิตที่ฝึกดีแล้วจะทำให้มีการพัฒนาภายนอกด้วย การพัฒนาจิตใจตามทัศนะของพระพุทธศาสนาเรียกว่า ภavana หรือ กรรมฐาน มี ๒ ประการ คือ สมถภavana คือทำจิตใจให้สงบและวิปัสสนาภavana คือทำให้เกิดการรู้แจ้งเห็นจริง พระสงฆ์เป็นผู้ที่ประพฤติปฏิบัติเป็นตัวอย่างทั้งทางกาย และทางใจ ที่เปี่ยมล้นด้วยความเมตตา กรุณา ต่อผู้ที่ประสบความทุกข์ หรือมีปัญหา เป็นที่ปรึกษาให้ธรรมะเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตให้อยู่ในสังคมได้อย่างปกติสุข”^{๓๔}

วัดอุโมงค์ (สวนพุทธธรรม) มีการวางแผนการใช้ประโยชน์พื้นที่ที่มีความหลากหลายตามลักษณะกิจกรรมทั้งในด้านศาสนาและสังคม รวมไปถึงพื้นที่อนุรักษ์สิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ การบริหารจัดการเส้นทางภายในวัดที่มีความเป็นระเบียบเรียบร้อย มีแหล่งเรียนรู้ทั้งด้านปริยัติและปฏิบัติ การบริหารจัดการด้านบุคลากรในส่วนงานต่างๆ การจัดการด้านอาหารและสุขอนามัยที่ดี และการจัดการสภาพแวดล้อมที่มีความร่มรื่นเย็นสบาย และมีกิจกรรมทางศาสนา กิจกรรมด้านการปฏิบัติธรรม กิจกรรมการพัฒนาสังคม และกิจกรรมด้านประเพณีวัฒนธรรม การจัดการในด้านกฎระเบียบสำหรับผู้อยู่อาศัยและผู้เข้ามาเยี่ยมชมอย่างชัดเจน จึงเป็นสถานที่เหมาะสมสำหรับผู้เข้ามาใช้ประโยชน์ที่มีความหลากหลายกว่าวัดอื่นๆ

^{๓๒} สัมภาษณ์ พระครูสมุห์บุญเลิศ ชยวงโส, เลขานุการนุการเจ้าคณะตำบลสุเทพ เขต ๒ วัดอุโมงค์ (สวนพุทธธรรม) ตำบลสุเทพ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่, ๑๘ ตุลาคม ๒๕๖๒.

^{๓๓} สัมภาษณ์ พระครูสมุห์บุญเลิศ ชยวงโส, เลขานุการนุการเจ้าคณะตำบลสุเทพ เขต ๒ วัดอุโมงค์ (สวนพุทธธรรม) ตำบลสุเทพ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่, ๑๘ ตุลาคม ๒๕๖๒.

^{๓๔} สัมภาษณ์ พระครูสมุห์บุญเลิศ ชยวงโส, เลขานุการนุการเจ้าคณะตำบลสุเทพ เขต ๒ วัดอุโมงค์ (สวนพุทธธรรม) ตำบลสุเทพ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่, ๑๘ ตุลาคม ๒๕๖๒.

พระประธานาณมูณี เจ้าอาวาสวัดดอนจั่น กล่าวว่า “ด้านกิจกรรมการเรียนการสอน วัดดอนจั่น มีสถาบันการศึกษาที่มาตั้งอยู่ในวัด ๓ สถาบัน คือ โรงเรียนวัดดอนจั่น วิทยาลัยสารพัดช่างเชียงใหม่ ศูนย์การเรียนรู้วัดดอนจั่น และมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่ โรงเรียนวัดดอนจั่น สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การประถมศึกษาเชียงใหม่ เขต ๑ จัดการเรียนการสอนในระดับประถมศึกษาปีที่ ๑ ถึงมัธยมศึกษาปีที่ ๓ โดยใช้หลักสูตรแกนกลาง พุทธศักราช ๒๕๕๑ ของกระทรวงศึกษาธิการ และเพิ่มรายวิชาที่เกี่ยวกับวิชาชีพในทุกช่วงชั้น ตามความเหมาะสมกับศักยภาพของผู้เรียน เพื่อเตรียมเด็กเข้าเรียนในระดับ ปวช. ของวิทยาลัยสารพัดช่าง วิทยาลัยสารพัดช่างเชียงใหม่ ศูนย์การเรียนรู้วัดดอนจั่น ได้เปิดการเรียนการสอนในระดับประกาศนียบัตรวิชาชีพ (ปวช.) โดยการเปิดสอนในสาขาบัญชี สาขาคอมพิวเตอร์ธุรกิจ สาขาอิเล็กทรอนิกส์ และสาขาการทำสัรณยนต์ โดยเน้นการฝึกปฏิบัติจริง ต่อมาได้ยกเลิกสาขาการทำสัรณยนต์ เนื่องจากเด็กต้องออกไปฝึกงานในสถานประกอบการนอกวัด ซึ่งผิดกฎของวัดที่ไม่อนุญาตให้เด็กออกนอกวัด เนื่องจากเกรงว่าเด็กจะเกิดอันตราย การเรียนทุกระดับชั้น เรียนฟรีไม่มีค่าใช้จ่าย ส่วนมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่ ได้เปิดสอนในระดับปริญญาตรี สาขาวิชารัฐศาสตร์ รับนักศึกษาต่อจากวิทยาลัยสารพัดช่าง โดยจะมีอาจารย์จากมหาวิทยาลัยผลัดเปลี่ยนกันมาสอนตามตาราง สภาพการจัดการเรียนรู้ อาจารย์ผู้สอนจะใช้สื่อการเรียนที่ทันสมัยผ่านระบบคอมพิวเตอร์ อินเทอร์เน็ต เครื่องฉายโปรเจคเตอร์ โดยทางวัดจะจัดหาไว้ให้บริการทั้งหมด การเรียนในระดับปริญญาตรี นิสิตจะต้องเสียค่าลงทะเบียนปีละ ๑๕,๐๐๐ บาทต่อคน ซึ่งทางวัดจะเป็นผู้รับผิดชอบค่าใช้จ่ายทั้งหมด”^{๓๕}

๓.๑.๕ การสรุปร่วมกัน

การสรุปร่วมกัน ประกอบด้วย การประชุมเสวนาสรุปรผลการทำงานสังคมสงเคราะห์ การประเมินผลและรายงานผลการดำเนินงานสังคมสงเคราะห์ การนำเสนอผลการดำเนินงานสังคมสงเคราะห์ จากการจัดเก็บข้อมูล และการสอบถามปัญหาความต้องการของชุมชน ซึ่งจะเน้นในเรื่องของคุณภาพชีวิตเป็นหลัก และร่วมกันวิเคราะห์ปัญหาและสาเหตุของปัญหาต่าง ๆ ทั้งเป็นทางการและไม่เป็นทางการ ทำให้ทราบถึงปัญหามากมายที่เกิดขึ้นในชุมชน แต่ไม่ได้รับการแก้ไขอย่างจริงจัง เช่น ปัญหาด้านการเป็นอยู่ ครอบครัวขาดความอบอุ่น การประกอบอาชีพ หนี้สิน การศึกษา ผู้ด้อยโอกาส ผู้สูงอายุ เด็กเยาวชน เด็กครอบครัวที่ได้รับผลกระทบจากโรคเอดส์ ผู้ติดเชื้อเอดส์ การแพร่ระบาดของโรคเอดส์ การแพร่ระบาดของสิ่งเสพติดต่าง ๆ และอบายมุขต่างๆ ในชุมชน สิ่งแวดล้อม สารพิษ ตกค้าง ค่านิยม-บริโภคนิยม ความไม่ภูมิใจในเชื้อชาติ วิถีชีวิต ประเพณี วัฒนธรรมพื้นบ้านดั้งเดิมถูกทำลาย ป่าไม้ถูกทำลาย ความขัดแย้งระหว่างชุมชนและกลุ่มองค์กรต่างๆ เป็นต้น ซึ่งล้วนแต่บั่นทอนความสุขความสงบ ความมีเสถียรภาพในชุมชน ตลอดถึงบั่นทอนทั้งสุขภาพร่างกาย สุขภาพจิต ของชุมชนทุกเพศทุกวัย นับวันจะมีความรุนแรงมากขึ้น จึงทำให้รู้ว่า ตำบลแม่แฝกใหม่ที่ดูว่าเข้มแข็ง เป็นตำบลนำร่องโครงการต่างๆ แท้ที่จริงแล้ว ยังมีปัญหาอีกมากมายหลายอย่าง ที่ต้องการแก้ไขแทบทุกด้าน ทั้งด้านการเมือง การศาสนา การศึกษา เศรษฐกิจ และสังคม ซึ่งนับวันจะรุนแรงมากขึ้น ดังได้

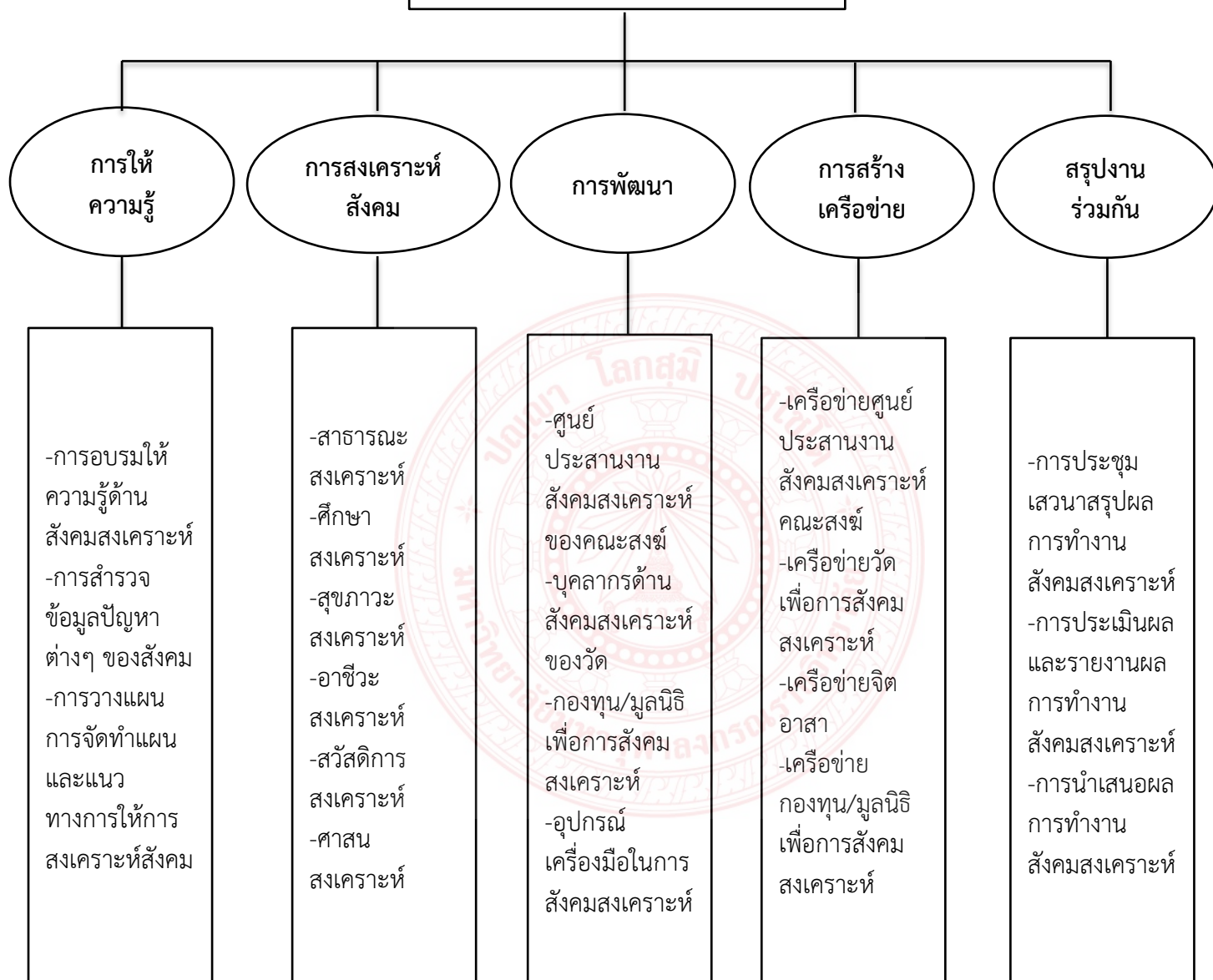
^{๓๕} สัมภาษณ์ พระประธานาณมูณี. เจ้าอาวาสวัดดอนจั่น, ๓๐ พฤศจิกายน ๒๕๖๒.

รวบรวมปัญหาสาธารณะ และจัดทำแผนพัฒนาพึ่งตนเองขึ้น ดังปรากฏในรายงานนี้ รากเหง้าของปัญหาทั้งหมดส่วนมาก มาจากคนในสังคมชุมชน รู้ผิด มีค่านิยมที่ผิด เห็นผิด คิดผิด ไม่มีอิสระด้านความคิด ถูกครอบงำความคิดด้วยกระแสโลกาภิวัตน์ และหมกหมุ่นอยู่กับปัญหาที่รุ่มร่า จนไม่มีเวลาคิดทบทวนหาปัญหาสาเหตุทางออกถูกต้อง

วัดเจติยัมเฒ่าครวมีบทบาทด้านสงเคราะห์ชุมชนหลายด้านทั้งการอบรมสั่งสอนชี้แนะแนวทางที่ถูกต้องให้แก่ชาวบ้านในการประพฤติปฏิบัติ และให้การศึกษาแก่ประชาชน เช่นการอนุเคราะห์ให้ใช้สถานที่ สนับสนุนด้านการศึกษา เป็นต้น การเผยแพร่ธรรมพระสงฆ์มีบทบาทมากในสังคม ในรูปของการเทศน์ในพิธีต่าง ๆ และในด้านการพัฒนาจิตใจ โดยการให้ฝึกสมาธิ ภาวนา ให้จิตใจสงบ และอีกประการหนึ่ง คือ การช่วยเหลือผู้ติดเชื่อ และผู้ป่วยเอดส์ เพราะพระสงฆ์เป็นที่พึ่งสุดท้ายของประชาชนเมื่อมีปัญหา บทบาทพระสงฆ์ต้องมีความเมตตาต่อผู้ที่ประสบปัญหา เพื่อให้กำลังใจในการต่อสู้กับปัญหาต่าง ๆ โดยการใช้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเป็นแนวทางในการให้ความช่วยเหลือเริ่มตั้งแต่การดำเนินชีวิตให้เป็นไปในแนวทางที่ถูกต้อง รู้จักการหลีกเลี่ยงทางเสื่อมทั้งปวง เพราะพระสงฆ์กับประชาชนไม่สามารถห่างกันได้ เนื่องจากชีวิตพระสงฆ์มีความสัมพันธ์กับชาวบ้านทางด้านปัจจัยสี่ในการเลี้ยงชีพ ถ้าประชาชนมีปัญหอะไรก็หมายถึงปัญหานั้นก็กระทบต่อพระสงฆ์เช่นกัน ดังนั้นจึงไม่สามารถทอดทิ้งประชาชนได้ในยามประสบปัญหา พระสงฆ์ยอมอยู่เคียงข้างประชาชน คอยเป็นผู้ชี้แนะแนวทางที่ถูกต้องที่ควรให้ประชาชนมีความเป็นอยู่ในสังคมอย่างปกติสุข

สรุปภาพรวมได้ว่า วัดที่เป็นกรณีศึกษาทั้ง ๔ วัด มีศักยภาพความพร้อมใน ๔ ด้านสำคัญ คือ (๑) ศักยภาพบุคคล (๒) ศักยภาพกิจกรรม (๓) ศักยภาพวัด (๔) ศักยภาพชุมชน ที่เหมือนกันและแตกต่างกันตามบริบทของวัดแต่ละแห่ง ดังนั้น กระบวนการเสริมสร้างแนวปฏิบัติในการสังคมสงเคราะห์ของวัดนั้นจะต้องพิจารณาถึงความเหมาะสมและจุดเด่นจุดด้อยในการพัฒนาแต่ละด้านให้มีความพร้อมในระดับหนึ่งก่อนที่จะดำเนินงานในการพัฒนาวัดเพื่อการสังคมสงเคราะห์ที่มีประสิทธิภาพได้ ดังนั้น จากที่ได้กล่าวมาทั้งหมดนั้นสามารถกล่าวได้ว่า วัดและพระสงฆ์นั้นได้มีบทบาทในด้านการสังคมสงเคราะห์เป็นศูนย์กลาง เป็นที่ปรึกษาให้คิดเห็น และเป็นแสงสว่างของสังคมมาโดยตลอดไม่ว่าจะพิจารณาในแง่ของหลักธรรม หรือในแง่ของการปฏิบัติตนเป็นตัวอย่างเพื่อสังคมไทย จากผลการศึกษาศึกษาสามารถสรุปกระบวนการเสริมสร้างแนวปฏิบัติในการสังคมสงเคราะห์ของวัดได้ดังนี้

กระบวนการเสริมสร้างแนวปฏิบัติ
ในการสังคมสงเคราะห์ของวัด

๔.๒ ปัจจัยที่มีผลต่อการปฏิบัติด้านสังคมสงเคราะห์ของวัดในจังหวัดเชียงใหม่

ในปัจจุบัน บทบาทและกิจกรรมด้านสังคมสงเคราะห์ของวัดส่วนหนึ่งได้รับการสนับสนุนส่งเสริมจากภาครัฐ แต่ส่วนใหญ่เกิดขึ้นจากการสนับสนุนทุนปัจจัยจากศรัทธาประชาชนที่มีต่อผู้นำ คือ เจ้าอาวาสเป็นหลัก กิจกรรมเหล่านี้ส่วนใหญ่มิ่วัตถุประสงค์เพื่อการเกื้อกูลสนับสนุนสภาพการดำเนินชีวิตของคนหลายกลุ่มทุกเพศวัย โดยเฉพาะกิจกรรมเหล่านี้เป็นความร่วมมือระหว่างชาวบ้านในชุมชนหมู่บ้าน และองค์กรชุมชนในท้องถิ่น ได้แก่ เทศบาล องค์กรบริหารส่วนตำบล กลุ่มองค์กรพัฒนาในชุมชน และผู้นำชุมชน อย่างไรก็ตาม ปัจจัยสำคัญที่มีส่วนส่งเสริมให้การปฏิบัติภารกิจสังคมสงเคราะห์ของวัดประสบความสำเร็จได้นั้นขึ้นอยู่กับปัจจัยเหล่านี้

๔.๒.๑ นโยบายด้านการสังคมสงเคราะห์ของคณะสงฆ์

หลักนโยบายสำคัญที่ยึดโยงอยู่กับบทบาทหน้าที่ที่สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ ซึ่งได้กล่าวบทบาทหน้าที่ ภารกิจหรือฐานะของพระสังฆาธิการทุกระดับชั้นจะต้องถือปฏิบัติ และดำเนินการให้ครบทั้งหมด ๖ พันธกิจหลัก ดังต่อไปนี้

๑. พันธกิจด้านการปกครอง หมายถึง พันธกิจวัดโดยภิกษุผู้เป็นเจ้าอาวาสหรือเจ้าคณะปกครองดำเนินการสอดส่อง ดูแล รักษาความเรียบร้อยดีงาม เพื่อให้พระภิกษุสามเณรที่อยู่ในวัด หรือในปกครองปฏิบัติตามพระธรรมวินัย กฎหมาย กฎ ข้อบังคับ คำสั่ง ประกาศของมหาเถรสมาคม หรือพระบัญชาของสมเด็จพระสังฆราช ภารกิจด้านนี้ครอบคลุมถึงการที่ภิกษุได้ทำหน้าที่ปกครองทุกระดับ นับตั้งแต่ ผู้ช่วยเจ้าอาวาส รองเจ้าอาวาส เจ้าอาวาส เจ้าคณะตำบล เจ้าคณะอำเภอ เจ้าคณะจังหวัด เจ้าคณะภาค เจ้าคณะใหญ่ (หน) นอกจากนี้ยังรวมถึงการที่ภิกษุทำหน้าที่เป็นพระกรรมวาจาจารย์ เป็นอุปัชฌาย์ในการอุปสมบทกุลบุตร

๒. พันธกิจด้านการศึกษาสงเคราะห์พระปริยัติธรรม หมายถึง พันธกิจด้านการจัดการศึกษาพระ ปริยัติธรรมของคณะสงฆ์ทั้งแผนกธรรม-บาลี แผนกสามัญ การอุดมศึกษาในมหาวิทยาลัยสงฆ์สองแห่ง ภารกิจด้านนี้ครอบคลุมถึงการที่ภิกษุทำหน้าที่เป็นครูสอน เป็นกรรมการตรวจข้อสอบธรรม-บาลีสนามหลวง เป็นเลขานุการ สอบธรรม-บาลีสนามหลวง เป็นผู้อำนวยการหรือเป็นประธาน จัดสอบสนามหลวง และเป็นเจ้านำนักเรียนในฐานะที่เป็นเจ้าอาวาส นอกจากนี้ยังรวมถึงการที่ภิกษุส่งเสริมการศึกษาพระปริยัติธรรมทุกๆ วิธีที่ไม่ขัดต่อพระธรรมวินัย เช่น มอบทุนการศึกษาแต่ภิกษุสามเณรที่สอบไล่ได้ จัดตั้งกองทุนเพื่อการศึกษาพระปริยัติธรรม เป็นต้น

๓. พันธกิจด้านการศึกษาสงเคราะห์การศึกษาสามัญ หมายถึง พันธกิจด้านการดำเนินการจัดการศึกษา เช่น การปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมแก่เด็ก และเยาวชนให้มีความรู้ความเข้าใจหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเพื่อสามารถดำรงตน และดำเนินชีวิตในสังคมได้อย่างมีความสุข และเป็นพลเมืองที่มีความรู้คู่คุณธรรมของประเทศ ได้แก่ การจัดการศึกษาในรูปแบบ “ศูนย์ศึกษาพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์ (หรือวันหยุดอื่นๆ)” “ศูนย์อบรมเด็กก่อนเกณฑ์ในวัด” “โรงเรียนเอกชน การกุศลของวัด” ภารกิจด้านนี้ครอบคลุมถึงการที่ภิกษุผู้เป็นเจ้าอาวาสได้เป็นประธานบริหารทุนสงเคราะห์ มอบทุนสงเคราะห์ มอบทุนอาหารกลางวันแก่นักเรียนในทุกระดับการศึกษา บริจาคทุนทรัพย์ส่วนตัว เพื่อการศึกษาแก่เด็กในระบับโรงเรียนของรัฐ หรือของเอกชน หรือสร้าง หรือซ่อมแซม

อาคาร สถานศึกษา กล่าวคือ การดำเนินการใดๆ ของภิกษุที่มีความสามารถโดยไม่ขัดต่อพระธรรมวินัยที่เป็นไปเพื่อการส่งเสริมการศึกษาแก่เด็กและเยาวชนที่อยู่ในวัยเรียน จัดว่าเป็นภารกิจด้านการศึกษาสงเคราะห์ทั้งสิ้น

๔. พันธกิจด้านเผยแผ่พระพุทธศาสนา หมายถึง พันธกิจด้านการดำเนินการประกาศพระพุทธศาสนาให้ประชาชนได้รับทราบในทุกๆ วิธีที่ไม่ขัดต่อพระธรรมวินัยโดยมุ่งเน้นให้ประชาชนได้มีความรู้ ความเข้าใจในหลักธรรม แล้วน้อมนำไปปฏิบัติในชีวิตประจำวัน ได้แก่ การเทศนา การปาฐกถาในโอกาสและสถานที่ต่างๆ ทั้งในวัดและนอกวัด การบรรยายธรรมทั้งทางวิทยุ และโทรทัศน์ การเผยแผ่ธรรมด้วยสื่อต่างๆ เช่น หนังสือ หนังสือพิมพ์ หรือวีดิทัศน์ ภารกิจด้านนี้ครอบคลุมถึงการที่วัดหรือภิกษุสงฆ์จัดกิจกรรมต่างๆ ขึ้นในวัดโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อการเผยแผ่ธรรมหรือต้องการให้ประชาชนได้เข้าวัดปฏิบัติธรรม หรือมุ่งเน้นสืบสานวัฒนธรรมไทยที่ได้รับอิทธิพลมาจากหลักพระพุทธศาสนา เช่นการจัดงานเทศน์มหาชาติ การจัดงานในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา การจัดงานในวันที่กำหนดเป็นวันสำคัญของไทย (วันขึ้นปีใหม่สงกรานต์ เป็นต้น) การจัดโครงการบวชสามเณรภาคฤดูร้อน การจัดโครงการบวชเนกขัมมจารีณี (ชีพรามณ์) การจัดอุปสมบทหมู่หรือจัดให้มีการปฏิบัติธรรมเฉลิมพระเกียรติในวันเฉลิมพระชนมพรรษาของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ การจัดพิธีแสดงคนเป็นพุทธมามกะ การจัดให้มีการแสดงธรรมในวันฉัตรมงคล(วันพระ) การจัดส่งพระภิกษุไปสอนศีลธรรมแก่นักเรียนตามโรงเรียนต่างๆ นอกจากนี้ ยังมีการเผยแผ่ธรรมที่คณะสงฆ์ร่วมกบกรมการศาสนาจัดให้ดำเนินการในรูปแบบ “หน่วยอบรมประชาชนประจำตำบล (อ.ป.ต.)” “การอบรมจริยธรรมนักเรียน ข้าราชการและประชาชน” “การอบรมครูจริยศึกษา” “การส่งเสริมหน่วยเผยแผ่ศีลธรรม” “การส่งเสริมหน่วยสงเคราะห์พุทธมามกะผู้เยาว์” “งานพระจริยานิเทศก์” “งานพระธรรมทูต” และโครงการต่างๆ ที่วัดสามารถจัดได้ตามศักยภาพ กล่าวโดยสรุปการดำเนินการใดๆ ของพระภิกษุในพระพุทธศาสนาที่เป็นไปเพื่อการเผยแผ่ธรรมทางพระพุทธศาสนาทั้งในวัดนอกวัด ชื่อว่าภารกิจด้านการเผยแผ่ทั้งสิ้น

๕. พันธกิจด้านสาธารณูปการ หมายถึง พันธกิจที่วัดหรือพระภิกษุดำเนินการเกี่ยวกับการพัฒนาวัดด้านอาคารสถานที่และสิ่งแวดล้อม การบูรณปฏิสังขรณ์ในเขตพุทธาวาส และเขตสังฆาวาส หรือกล่าวง่าย ๆ ก็คือ ภารกิจด้านการก่อสร้าง การซ่อมแซม การจัดให้มีการบำรุง ดูแลรักษาถาวรวัตถุหรือสาธารณสมบัติของวัด เช่น การสร้างพระอุโบสถ วิหาร อาคารเรียน ศาลาการเปรียญ หอธรรม กุฏิ เมารุ เป็นต้น

๖. พันธกิจด้านสาธารณสงเคราะห์ หมายถึง พันธกิจที่วัด หรือพระภิกษุสงฆ์ดำเนินการช่วยเหลือสังคมทางวัตถุในรูปแบบต่างๆ ที่ไม่ขัดต่อพระธรรมวินัย ทั้งนี้โดยมุ่งเน้นเพื่อประโยชน์และความสุขแก่ประชาชนเป็นสำคัญ ได้แก่ การสงเคราะห์ภิกษุสามเณร และวัดที่ประสบภัยและขาดแคลน การให้วัดเป็นสถานที่ประกอบกุศลเกี่ยวกับเรื่องเกิด แก่ เจ็บ ตาย เช่น การสวดศพการเผาศพ การทำบุญอุทิศ การถวายสังฆทาน เป็นต้น การให้วัดเป็นสถานที่จัดฝึกอบรมประชาชนด้านอาชีพต่างๆ การสงเคราะห์ผู้ป่วยโรคร้ายหรือผู้ป่วยยากไร้ การจัดให้มีโรงพยาบาล การบริจาคทรัพย์

ส่วนตัวหรือชักชวนญาติโยมบริจาคทรัพย์จัดสร้างโรงพยาบาล การช่วยเหลือผู้ประสบอุทกภัย หรือ การบำเพ็ญสาธารณประโยชน์ต่างๆ เป็นต้น^{๓๖}

จะเห็นได้ว่า พระสงฆ์จะต้องมีนโยบายเกี่ยวกับการบริหารปกครอง การศึกษาให้แก่ พระภิกษุสามเณร และเด็กที่เป็นลูกศิษย์ ผู้ซึ่งอาศัยวัดเป็นที่พักที่อาศัย ให้การศึกษาถึงขั้นระดับ ปริญญาตรี โท เอก เพื่อให้สอดคล้องกับสังคมมากยิ่งขึ้น ส่วนภารกิจของพระสงฆ์ในการดำเนินการ ทั้ง ๖ ด้าน เริ่มตั้งแต่การปกครอง ดูแลความเรียบร้อยเพื่อให้พระภิกษุ สามเณร ภายในวัดประพฤติ ปฏิบัติตามพระธรรมวินัย ภารกิจด้านการศึกษาทั้งทางโลกและทางธรรมให้แก่พระภิกษุ-สามเณร จนกระทั่งหาทุนการศึกษาให้ ส่วนภารกิจด้านการศาสนศึกษาขึ้นโดยปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมแก่ เด็กและเยาวชน โดยไม่ขัดต่อพระธรรมวินัย ภารกิจด้านการเผยแผ่ มุ่งเน้นให้ประชาชนมีความรู้ความ เข้าใจในหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา และสนใจเข้าวัดปฏิบัติธรรม ภารกิจด้านสาธารณูปการ มุ่ง บำรุงรักษาศาสนาสถานเพื่อความสะดวกแก่พุทธศาสนิกได้เข้ามาทำบุญ ภารกิจด้านสาธารณ สงเคราะห์ มุ่งสงเคราะห์ทั้งภิกษุ-สามเณร ตลอดถึงประชาชนทั่วไปที่ประสบปัญหาเดือดร้อนต่างๆ เป็นต้น ซึ่งเป็นนโยบายของพระสงฆ์มี ๖ ประการ ส่วนใหญ่เป็นการให้การสงเคราะห์เพื่อสนับสนุน ส่งเสริม ป้องกัน แก้ไขปัญหาสังคม ทั้งในระดับบุคคล กลุ่ม ชุมชน โดยการปลูกฝังค่านิยม และ คุณธรรมจริยธรรมให้กับผู้ที่มีความต้องการให้ช่วยเหลือ และมุ่งเน้นให้การช่วยเหลือผู้ที่ปัญหาและ ยังไม่สามารถช่วยเหลือตนเองได้ให้ช่วยเหลือตนเองได้และผู้อื่นรอบข้างต่อไป

๔.๒.๒ ศักยภาพและความพร้อมของวัดหรือองค์กร

จากผลการดำเนินกิจกรรมด้านสังคมสงเคราะห์ของวัดในกลุ่มเป้าหมาย ที่ผ่านมา แม้จะ ประสบผลสำเร็จเป็นอย่างดีในบางวัดหรือบางกิจกรรม แต่ภายในวัดก็ยังมีปัญหาหลายด้าน จาก การได้ประชุมกลุ่มร่วมกับกลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลักเพื่อประเมินผลการดำเนินงาน พบว่า เมื่อมองวัดในจังหวัด เชียงใหม่กับการสังคมสงเคราะห์ในภาพรวม แม้หลายวัดจะมีงบประมาณสนับสนุน แต่ปัญหาหลาย อย่างของวัดบางแห่งก็ยังไม่ได้รับการแก้ไข สืบเนื่องมาจากสาเหตุหลายประการ ซึ่งพอสรุปได้ดังนี้

๑. การดำเนินงานสังคมสงเคราะห์ของวัดบางแห่ง หรือบางกิจกรรมยังไม่บรรลุผล เท่าที่ควร โดยเฉพาะงานในด้านการปลูกสร้างจิตสำนึกให้ชุมชนเกิดความตระหนักร่วมกันแก้ไขปัญหา เพื่อให้สามารถพึ่งพาอาศัยตนเองได้ เนื่องจากประชาชนในชุมชน ส่วนหนึ่งยังขาดการมีส่วนร่วมใน กิจกรรมการสังคมสงเคราะห์อย่างทั้งด้านการวางแผน การดำเนินการ การรับรู้ เรียนรู้ ข้อเสนอ ข้าราชการดำเนินงาน ผู้นำชุมชนบางแห่งขาดวิสัยทัศน์ในการบริหารปกครองและการพัฒนา ทำให้ ชาวบ้านขาดความเชื่อมั่นในการเข้าร่วมกิจกรรม โดยเฉพาะการประชุม สัมมนา ฝึกอบรม ศึกษาดู งาน

๒. กิจกรรมสังคมสงเคราะห์ของบางวัดมีหน่วยงานภาครัฐ นักการเมือง และหรือกลุ่ม องค์กรอิสระเข้ามาทำงานแบบฉาบฉวย ไม่ต่อเนื่อง การพัฒนาของกลุ่มองค์กรต่างๆ ไม่สร้างการ เชื่อมโยง ประสานความร่วมมือแบบบูรณาการกันจริง ส่วนมากเป็นการทำเฉพาะเรื่องแยกส่วน บางครั้งเรื่องเดียวกันก็ต่างคนต่างทำ ทำแล้วทำอีก ในกลุ่มเป้าหมายเดียวกัน ทำให้แกนนำและ

^{๓๖} สถาบันพระสังฆาธิการ สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, การดูแลรักษาและการจัดการศาสน สมบัติ, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, ๒๕๔๘), หน้า ๑-๓.

ชาวบ้านเบื่อหน่าย บางครั้งก่อให้เกิดความแตกแยก บาดหมางหรือไม่ไว้วางใจกันและกัน โดยเฉพาะในเรื่องผลประโยชน์ทับซ้อน เช่น การทำงานที่หวังผลประโยชน์ทางการเมืองหรือผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ

๔. พระสงฆ์และผู้นำชุมชนบางแห่ง ยังขาดวิสัยทัศน์และมีประสบการณ์น้อยในการบริหารจัดการงานสังคมสงเคราะห์ชุมชน โดยส่วนหนึ่งมักยึดติดตำแหน่งหน้าที่การบริหารกิจการวัดมากกว่าหน้าที่ในการให้การสังคมสงเคราะห์ชุมชน ไม่เข้าใจกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชน และความคิดเห็นส่วนตัวหรือหมู่คณะ ไม่ยอมรับการรวมกลุ่มทำกิจกรรมร่วมกับชุมชน ทำให้การแก้ไขปัญหาพัฒนาไม่ทั่วถึง และไม่ตรงกับปัญหาความเดือดร้อน ความต้องการของชุมชนอย่างแท้จริง

๕. กลุ่มองค์กรคณะสงฆ์ในบางพื้นที่ ยังไม่มีการกำหนดบทบาท ทิศทาง พันธกิจให้ชัดเจน ที่กระทำอยู่ส่วนใหญ่เป็นการทำงานโดยพระสงฆ์วัดนั้นๆ เอง เป็นการเฉพาะ ขาดการสนับสนุนจากทางคณะสงฆ์อย่างเป็นทางการ และหรือทำตามคำสั่งจากคณะสงฆ์ส่วนกลางที่มีบัญชาเท่านั้น ไม่ได้เน้นหาความสำคัญกับบทบาทหน้าที่ในการสร้างและเอื้อประโยชน์แก่การสังคมสงเคราะห์ชุมชนอย่างแท้จริง โดยเฉพาะการทำงานร่วมกับองค์กรชุมชนท้องถิ่น นับว่ามีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งในการทำงาน เนื่องจากองค์กรชุมชนอยู่ใกล้ชิดกับปัญหา และจะยังความมั่นคงของกิจกรรมให้ยั่งยืนต่อไป ส่วนในอนาคตองค์กรภาครัฐนั้นจะเป็นเพียงปัจจัยสนับสนุนในด้านนโยบาย เงินทุน และการทำงานร่วมมากกว่าที่จะมีบทบาทนำเหมือนในอดีต

๔.๒.๓ การยึดหลักมนุษยธรรมและพุทธธรรมในการสังคมสงเคราะห์

การยึดหลักมนุษยธรรมและพุทธธรรมในการสังคมสงเคราะห์ แบ่งออกเป็น ๓ ด้าน คือ

๑. การยึดหลักมนุษยธรรมและพุทธธรรมในการสังคมสงเคราะห์ด้านเศรษฐกิจ คือ การส่งเสริมในด้านอาชีพของชาวบ้านในชุมชน ประกอบด้วยหลักการสำคัญตามหลักทฤษฎีธัมมิกัตถะ ๔ ดังนี้

๑.๑ หลักอุฏฐานสัมปทา ถึงพร้อมด้วยความขยัน หมั่นเพียร ในการประกอบสัมมาอาชีพ คือ การส่งเสริมด้านอาชีพเสริมรายได้ กิจกรรมในชุมชน มีโครงการที่ได้รับการสนับสนุนจากภาครัฐ คือ โครงการหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ โดยใช้วัตถุดิบในชุมชนเป็นหลัก การส่งเสริมกลุ่มสตรีแม่บ้านให้มีการรวมกลุ่มกันรับซื้อผลิตภัณฑ์ที่เหลือจากการจำหน่ายของเกษตรกรในชุมชน เพื่อนำมาแปรรูปเป็นผลิตภัณฑ์ชุมชนในรูปแบบต่าง ๆ นอกเหนือจากนี้ ยังมีผลิตภัณฑ์จากหัตถกรรมที่สามารถผลิตได้โดยชุมชน มีการรวมกลุ่มกันเป็นกลุ่มสมาชิก โดยมีการพัฒนาเป็นกลุ่มผลิตภัณฑ์อาชีพที่หลากหลาย เช่น ผลิตภัณฑ์จากกระดาษสา งานจักสาน ทำไม้กวาด หรือผลิตภัณฑ์ชุมชนอื่นๆ เช่น น้ำยาล้างจาน น้ำยาปรับผ้านุ่ม โดยมีการรวมกลุ่มกันเป็นกลุ่มอาชีพต่างๆ ตามความสนใจหรือความเชี่ยวชาญ ได้แก่ กลุ่มเกษตรกรทฤษฎีใหม่ กลุ่มเกษตรกรชีวภาพ กลุ่มผู้เลี้ยงไก่ กลุ่มผู้เลี้ยงปลา กลุ่มเพาะเห็ด กลุ่มผลิตปุ๋ยชีวภาพ กลุ่มผู้เลี้ยงหมู และกลุ่มผู้เลี้ยงโค อาชีพเลี้ยงปลา กบ และการปลูกพืชผักผสมผสาน กลุ่มหัตถกรรม เช่น กลุ่มผู้ทำกระดาษสา กลุ่มเย็บผ้า กลุ่มผลิตน้ำยาล้างจาน กลุ่มจักสาน กลุ่มสมุนไพร กลุ่มเย็บตุ๊กตา กลุ่มอาชีพตามฤดูกาลและประเพณี เช่น กลุ่มทำผางประทีป กลุ่มทำดอกไม้จันทน์ตัดช่อ/ตุง/ธง รวมไปถึงกลุ่มอาชีพของกลุ่มผู้สูงอายุชุมชน กลุ่มปลูกพืชผักปลอดสารพิษ กลุ่มเกษตรกรอินทรีย์ กลุ่มผลิตน้ำดื่ม กลุ่มผู้ปลูกมันฝรั่ง กิจกรรมทางอาชีพเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้การ

พัฒนางานสังคมสงเคราะห์สำเร็จเป้าหมายได้โดยง่าย เนื่องจากเป็นที่มาของรายได้ที่นำมาใช้จ่ายในการดำรงชีวิตและเลี้ยงปากเลี้ยงท้องของประชาชนได้เป็นอย่างดี ดังนั้น การทำงานสังคมสงเคราะห์ของพระสงฆ์ในชุมชนโดยเฉพาะในชุมชนหมู่บ้านชนบท ควรพิจารณาถึงการสังคมสงเคราะห์ในด้านอาชีพก่อนเป็นอันดับแรก

๑.๒ หลักการรักษัมปทา การเก็บรักษาทรัพย์สินที่ได้มาโดยชอบธรรม คือ การส่งเสริมด้านการออมทรัพย์ การจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์ให้กับกลุ่มอาชีพ เพื่อการเก็บออมทรัพย์ไว้ใช้จ่ายในการดำรงชีพ และการเก็บทุนไว้ดำเนินอาชีพต่อไป เช่น การจัดตั้งกลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์ เพื่อเป็นองค์การการเงินและสวัสดิการชุมชน เช่น การสะสมสวัสดิการวันละ ๑ บาท หรือการสร้างสวัสดิการชุมชนในรูปแบบอื่นๆ เพื่อให้ชาวบ้านในชุมชนมีเงินไว้ใช้เก็บออมใช้จ่ายในคราวจำเป็น เช่น เมื่อยามเจ็บไข้ได้ป่วย เงินทุนการศึกษาแก่บุตรหลาน การจัดตั้งโครงการสวัสดิการผู้เกษียณอายุ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อให้ผู้สูงอายุได้รับความสุขในปัจฉิมวัย

๑.๓ หลักกัลยาณมิตรตา การคบหาสมาคมกับคนดี มีคุณธรรม มีน้ำใจและเป็นเพื่อนที่ดี คือ การจัดตั้งกลุ่มให้คำปรึกษาด้านการลงทุนในการส่งเสริมอาชีพและสวัสดิการแก่ชาวบ้านในชุมชนให้มีความรู้ความเข้าใจในการประกอบอาชีพและการพัฒนาอาชีพ รวมไปถึงทักษะในการประกอบอาชีพทดแทนอื่นๆ ให้มีความก้าวหน้าในอาชีพมากขึ้น โดยมีการขอความร่วมมือจากหน่วยงานภาครัฐหรือเอกชนในการส่งเสริมอาชีพ หรือขยายช่องทางในการระดมอาชีพให้กว้างขวางมากขึ้น

๑.๔ หลักสมชีวิตตา การใช้จ่ายอย่างประหยัดพอเพียง ใช้ชีวิตสมถะ ไม่ฟุ้งเฟ้อ คือ การส่งเสริมให้ประชาชนดำรงชีวิตตามหลักเศรษฐกิจพอเพียง โดยเป็นหน้าที่หลักที่สำคัญของพระสงฆ์ในการให้คำปรึกษาและแนะนำสั่งสอนให้ชาวบ้านมีความตระหนักถึงการดำเนินชีวิตที่เหมาะสมกับตนเอง

๒. การยึดหลักมนุษยธรรมและพุทธธรรมในการสังคมสงเคราะห์ด้านสุขภาพ คือ การส่งเสริมในด้านการดูแลสุขภาพของชาวบ้านในชุมชน ประกอบด้วยหลักการสำคัญตามหลักสัปปายการี ๕ ดังนี้

๒.๑ หลักสัปปายการี รู้จักทำความสบายแก่ตนเอง คือ การดูแลสุขภาพ และการจัดกิจกรรมตรวจสุขภาพแก่ชาวบ้านในชุมชน โดยเป็นผู้ให้การสนับสนุนกิจกรรมการส่งเสริมสุขภาพ โดยเฉพาะกลุ่มผู้สูงอายุและผู้ป่วยในชุมชน มีการจัดตั้งกลุ่มอาสาสมัครดูแลสุขภาพของชุมชน เน้นการมีส่วนร่วม เช่น โครงการงดเหล้า งดบุหรี่ โครงการต่อต้านยาเสพติดในชุมชน โดยการทำงานร่วมกับหน่วยงานภาครัฐ เช่น สาธารณสุข สถานีอนามัย โรงพยาบาล ตำรวจ เป็นต้น เพื่อส่งเสริมให้ประชาชนในชุมชนรักษาสุขภาพและช่วยป้องกันปัญหาเสพติดใช้ชุมชน ซึ่งมีบุคคลที่ควรเฝ้าระวัง คือ เด็กและเยาวชนในชุมชน

๒.๒ หลักสัปปายะ มัตตัญญู รู้จักประมาณในสิ่งที่สบาย คือ การส่งเสริมออกกำลังกาย การเคลื่อนไหวร่างกายหรืออิริยาบถจากการทำงานหรือพักผ่อนมากเกินไป โดยให้ความสำคัญกับความเหมาะสมกับเพศวัย เช่น กิจกรรมเสริมสร้างสุขภาพสำหรับผู้สูงอายุ การแข่งขันกีฬาหรือกีฬาพื้นบ้าน หรือการละเล่นเด็กเยาวชนในชุมชน เช่น การจัดทำลานธรรมลานกีฬา เพื่อส่งเสริมให้ประชาชนในชุมชนหมั่นออกกำลังกายเพื่อส่งเสริมความมีสุขภาพดี

๒.๓ หลักปริณตโกซี บริโภคสิ่งที่ประณีต คือ การส่งเสริมการบริโภคอาหารที่ปลอดภัย สารเคมี การเพาะปลูกและบริโภคพืชผักพื้นบ้าน อาหารพื้นบ้าน เพื่อส่งเสริมสุขภาพด้านการบริโภคอาหารของชาวบ้านในชุมชน ซึ่งอาจพัฒนาต่อยอดมาจากการจัดทำโครงการอาชีพพืชผักปลอดภัย สารพิษ รวมไปถึงการบริโภคขนมขบเคี้ยวตามท้องตลาดของเด็กและเยาวชนให้หันกลับมาบริโภคขนมพื้นบ้าน ส่วนหนึ่งก็เป็นการส่งเสริมอาชีพด้านขนมและอาหารพื้นบ้านของชุมชนทางหนึ่ง

๒.๔ หลักสีลวา มีศีล ประพฤติดีงาม ไม่ทำความผิด คือ การส่งเสริมให้ประชาชนตั้งอยู่ในหลักการประพฤติอยู่ในศีลธรรมอันดีงามของพระพุทธศาสนาและชุมชน เช่น โครงการหมู่บ้านศีล ๕ โครงการนอนวัดฟังธรรม ซึ่งเป็นประเพณีของล้านนาในการส่งเสริมให้ผู้สูงอายุหรือวัยผู้ใหญ่เข้าวัดรักษาศีล ๘ ในคืนวันธัมมัสสวนะ เป็นต้น

๒.๕ หลักกัลยาณมิตร มีกัลยาณมิตร คือ การส่งเสริมให้มีการรวมกลุ่มชาวบ้านในชุมชนเพื่อประกอบกิจกรรมพัฒนาชุมชนส่งเสริมความรักสามัคคีในชุมชน การรวมกลุ่มของกลุ่มพ่อบ้านแม่บ้าน กลุ่มเด็กและเยาวชน กลุ่มผู้สูงอายุ เพื่อประกอบกิจกรรมที่เป็นประโยชน์ต่อชุมชน รวมไปถึงกิจกรรมส่งเสริมและสืบสานประเพณีพิธีกรรมที่ดีงามของชุมชน รวมไปถึงการจัดตั้งกลุ่มอนุรักษ์รักษาวัฒนธรรมประเพณีชุมชน การอนุรักษ์ประเพณีวัฒนธรรมทางศาสนา และการถ่ายทอดศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่น เช่น พิธีกรรมทางศาสนาและงานบุญประเพณีในท้องถิ่น การขับร้อง การดนตรี การฟ้อนรำ โดยมีพระสงฆ์ ผู้นำชุมชน และกลุ่มผู้สูงอายุเป็นที่ปรึกษาหรือร่วมดำเนินงาน มุ่งเน้นให้ประชาชนเกิดความตระหนักและหวงแหนอัตลักษณ์วัฒนธรรมของชุมชนเพื่อให้เกิดความรักใคร่สมัครกัน ลดความแตกแยกและความขัดแย้งกันทั้งทางด้านการเมืองหรือการแข่งขันทางเศรษฐกิจ

๓. การยึดหลักมนุษยธรรมและพุทธธรรมในการสังคมสงเคราะห์ด้านสังคม คือ การส่งเสริมในด้านความสัมพันธ์ทางสังคมของชาวบ้านในชุมชน ประกอบด้วยหลักการสำคัญตามหลักสังคหวัตถุ ๔ ดังนี้

๓.๑ หลักทาน การให้ การเสียสละ หรือการเอื้อเพื่อแบ่งปันของๆตนเพื่อประโยชน์แก่บุคคลอื่น คือ การส่งเสริมให้มีกิจกรรมโครงการบริจาคสิ่งของหรือการให้ความช่วยเหลือผู้ประสบภัยหรือตกทุกข์ได้ยากในชุมชนและนอกชุมชน ทั้งในด้านวัตถุทาน ได้แก่ ปัจจัยเงินทอง สิ่งของเครื่องใช้ที่จำเป็นสำหรับผู้อื่น โดยเน้นการช่วยเหลือแบ่งปันกันในชุมชน โดยมีวัดและพระสงฆ์เป็นศูนย์กลางในการแลกเปลี่ยนแบ่งปัน และด้านธรรมทาน คือ การให้ธรรมหรือข้อแนะนำอันจะเป็นประโยชน์ต่อบุคคลอื่นๆที่กำลังประสบภัยหรือประสบความทุกข์ รวมไปถึงการเสียสละเวลาในการเป็นอาสาสมัครพัฒนาหมู่บ้านในรูปแบบต่างๆ เช่น การฝึกอบรมเด็กนักเรียนและเยาวชนทั้งการเรียนการสอน การเข้าค่ายกิจกรรมเยาวชน ค่ายคุณธรรม อาสาสมัครอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติชุมชน อาสาสมัครป้องกันไฟป่า เป็นต้น

๓.๒ หลักปิยวาจา การพูดจาด้วยถ้อยคำที่ไพเราะอ่อนหวาน พูดด้วยความจริงใจ คือ การส่งเสริมด้านการปฏิสัมพันธ์กันในชุมชน เช่น กิจกรรมการประชุมพูดคุยกันด้วยมิตรไมตรี เพื่อร่วมกันแก้ไขปัญหาและค้นหาทางออกของปัญหาต่างๆ ของชุมชนอย่างสร้างสรรค์ โดยมีพระสงฆ์และผู้นำชุมชน เป็นแบบอย่างที่ดีและแกนนำสำคัญในการพัฒนาและไกล่เกลี่ยความเข้าใจที่ดีร่วมกันของคนในชุมชน โดยไม่ส่งเสริมให้มีการแสดงตนแก่งแย่งแข่งขันกันหรือวิพากษ์วิจารณ์กันอย่างแตกหัก ซึ่งจะก่อให้เกิดความบาดหมางกันชุมชนทั้งในด้านการเมืองหรือการทำมาหาเลี้ยงชีพ

๓.๓ หลักอัตถจริยา การสงเคราะห์ทุกชนิดหรือการประพฤติในสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่ผู้อื่น โดยการรวมกลุ่มและจัดตั้งชมรมเพื่อสนับสนุนการพัฒนาชุมชนและแก้ไขปัญหาสังคมในหลายด้าน และเพื่อรองรับสถานการณ์ปัญหาที่จะเกิดขึ้นในอนาคต การสนับสนุนและปลักดันเครือข่ายการพัฒนาในทุกๆ ด้านของชุมชน โดยเน้นการมีส่วนร่วมและถือมติร่วมกันของคนในชุมชน รวมไปถึงการประสานงานการทำงานร่วมกับกลุ่มองค์กรหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้องจากภายนอกทั้งภาครัฐและเอกชน เพื่อให้เกิดการขับเคลื่อนงานอย่างเป็นรูปธรรมมากยิ่งขึ้น

๓.๔ หลักสมานัตตา การเป็นผู้มีความสม่ำเสมอ หรือมีความประพฤติเสมอต้นเสมอปลาย คือ การส่งเสริมการจัดกิจกรรมทุกด้านอย่างสม่ำเสมอและมีความต่อเนื่อง ไม่น้อมเอียงเอื้อประโยชน์ให้กับกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งเพียงกลุ่มเดียว ซึ่งจะก่อให้เกิดความแตกแยกในชุมชน โดยมีการจัดกิจกรรมประชมุร่วมกันอย่างสม่ำเสมอ รวมไปถึงการแก้ไขปัญหาและข้อพิพาทข้ออย่างโปร่งใสและชัดเจน โดยเฉพาะพระสงฆ์และผู้นำชุมชนต้องมีความประพฤติเป็นกลาง ไม่มีอคติ และกระทำประโยชน์โดยไม่หวังประโยชน์ส่วนตนเพียงฝ่ายเดียว

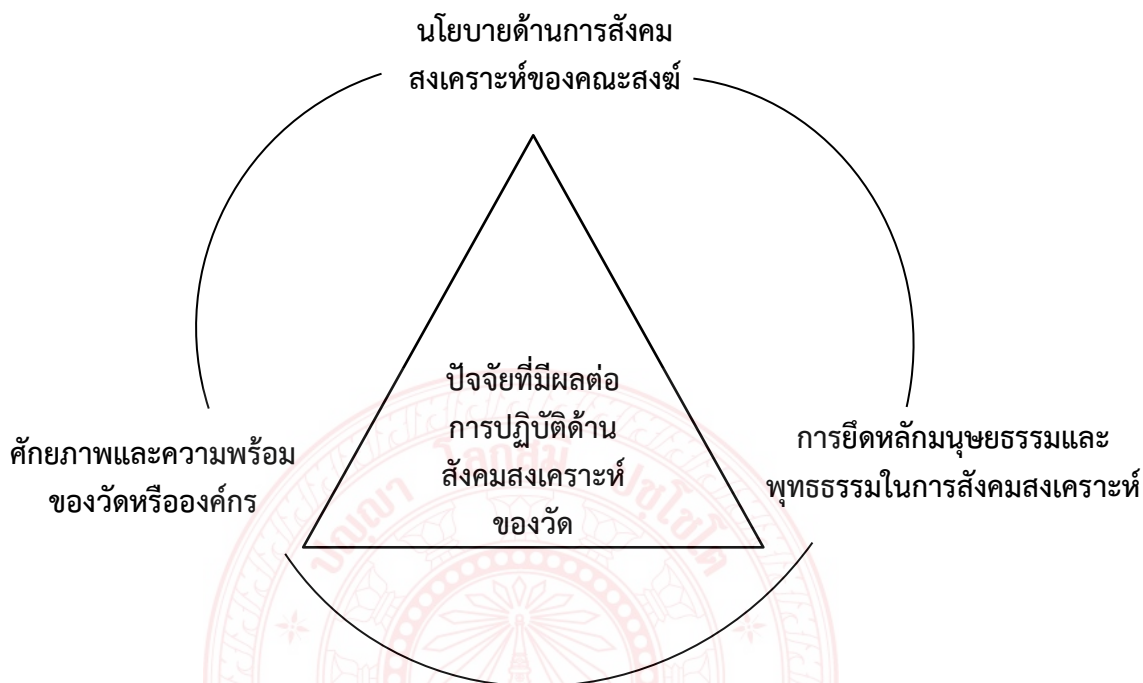
โดยสรุป กิจกรรมการสังคมสงเคราะห์ชุมชนของวัดในจังหวัดเชียงใหม่โดยภาพรวม ส่วนหนึ่งมีความเข้มแข็งในการดำเนินกิจกรรม และมีโครงการอย่างต่อเนื่อง ส่วนในระดับชุมชนท้องถิ่น ผู้วิจัยจะได้นำกรณีตัวอย่าง ๔ แห่งมานำเสนอ ซึ่งถือเป็นตัวแทนส่วนหนึ่งของวัดที่ทำงานด้านการสังคมสงเคราะห์ชุมชนในจังหวัดเชียงใหม่ สรุปผลการจัดกิจกรรมเป็นประเภทได้ดังนี้

๑. กิจกรรมสังคมสงเคราะห์ด้านเศรษฐกิจ จากภาวการณ์ด้านเศรษฐกิจในสังคมแบบทุนนิยมบริโภคนิยม ทำให้เกิดการโยกย้ายของประชากรวัยแรงงานสู่เมือง ราคาผลผลิตทางการเกษตรซึ่งถือเป็นรายได้หลักของชาวบ้านในชุมชนตกต่ำ สินค้าอุปโภคบริโภคมีราคาแพง รวมไปถึงภาระรายจ่ายที่เพิ่มสูงขึ้นทั้งค่าเล่าเรียนบุตรหลาน ค่ารักษาพยาบาล เหล่านี้ก่อให้เกิดปัญหาความเหลื่อมล้ำทางด้านรายได้ ทำให้ส่วนใหญ่ชาวบ้านมีฐานะทางเศรษฐกิจต่ำ ประชากรวัยผู้สูงอายุมีสัดส่วนจำนวนมากขึ้น และในชุมชนบางแห่งขาดกิจกรรมที่ชุมชนสามารถแก้ไขปัญหาได้ด้วยตนเอง ต้องอาศัยพึ่งพิงการแก้ไขปัญหาจากภาครัฐเพียงอย่างเดียว แต่อย่างไรก็ตาม ในชุมชนยังคงมีทุนทางสังคมอยู่มาก นั่นคือ วัฒนธรรมท้องถิ่น ภูมิปัญญาความรู้ และทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งทุนทางสังคมเหล่านี้สามารถนำมาใช้ต่อยอดทุนทางเศรษฐกิจได้ แต่ชุมชนต้องมีผู้นำหัวก้าวหน้า และมีความสามัคคีร่วมไม้ร่วมมือกันของคนในชุมชน เช่น การทำอาชีพเสริมรายได้ การออมทรัพย์และการจัดสวัสดิการชุมชน การรวมกลุ่มอาชีพ การดำเนินชีวิตแบบพอเพียง

๒. กิจกรรมด้านสุขภาพ เนื่องจากชาวบ้านในชุมชนส่วนหนึ่งประสบปัญหาด้านสุขภาพทั้งในด้านสุขภาพร่างกายและส่งผลต่อสุขภาพทางจิตใจ ดังนั้น กิจกรรมด้านการสังคมสงเคราะห์รองลงมาคือ การดูแลรักษาสุขภาพ และการจัดกิจกรรมตรวจสุขภาพแก่ชาวบ้านในชุมชน โดยเป็นผู้ให้การสนับสนุนกิจกรรมการส่งเสริมสุขภาพทั้งในด้านสุขภาพร่างกายและสุขภาพจิต เช่น กิจกรรมทางศาสนาและวัฒนธรรม รวมไปถึงการส่งเสริมการรวมกลุ่มในการพัฒนาชุมชน

๓. กิจกรรมสังคมสงเคราะห์ด้านสังคม เนื่องจากสภาพสังคมไทยปัจจุบัน มีการเปลี่ยนแปลงไปอย่างมาก ก่อให้เกิดความขัดแย้งและการแข่งขันกันทางสังคมทั้งในด้านการเมืองและเศรษฐกิจ ส่งผลให้เกิดช่องว่างระหว่างคนในสังคม ขาดความเป็นรู้สึกเห็นอกเห็นใจและช่วยเหลือแบ่งปันกัน ดังนั้น การช่วยเหลือกันในด้านนี้เป็นสิ่งที่ได้รับได้ดำเนินงานมากที่สุดด้านหนึ่ง ส่วนใหญ่

วัดจะทำการสังคมสงเคราะห์ในด้านนี้จำนวนมากกว่าด้านอื่นๆ จากผลการศึกษาสามารถสรุปปัจจัยที่มีผลต่อการปฏิบัติด้านสังคมสงเคราะห์ของวัดได้ดังนี้

ดังนั้น จากผลการศึกษาได้แสดงให้เห็นถึงความพยายามของวัดและชุมชนหลายแห่งที่มีความตั้งใจในการดำเนินกิจกรรมอย่างต่อเนื่องและจริงจัง ส่วนบางแห่งก็ยังมีแนวทางไม่ค่อยชัดเจนนักในการดำเนินกิจกรรม เนื่องจากปัญหาหลายด้าน เช่น บทบาทและวิสัยทัศน์ของผู้นำ ความตระหนักและความเข้าใจสภาพปัญหาของชุมชน งบประมาณ และการสนับสนุนจากภาครัฐและเอกชน ตลอดจนปัจจัยความแตกต่างกันของลักษณะเฉพาะในด้านสังคมวัฒนธรรมและเศรษฐกิจในแต่ละชุมชน

๔.๓ เครื่องมือช่วยสังคมสงเคราะห์ของวัดในจังหวัดเชียงใหม่

จากผลการสัมภาษณ์และสนทนากลุ่มร่วมกับพระสังฆาธิการจังหวัดเชียงใหม่ สรุปได้ว่าการส่งเสริมเครือข่ายของเครือข่ายสังคมสงเคราะห์ของวัดต่างๆ ในจังหวัดเชียงใหม่ ควรมีการพัฒนาเครือข่ายสังคมสงเคราะห์ของวัดตามบทบาทหน้าที่ที่พระสงฆ์มีความถนัด ความเชี่ยวชาญ หรือความสนใจเฉพาะ ดังนี้

๑. เครือข่ายพระสงฆ์ในการสังคมสงเคราะห์ด้านการจัดสวัสดิการ คือ การสังคมสงเคราะห์ในลักษณะของการสงเคราะห์ด้วยทาน พระเทพมังคลาจารย์ รองเจ้าคณะจังหวัดเชียงใหม่ กล่าวว่า “ในฐานะที่พระสงฆ์เป็นผู้รับทาน คือ อาหารบิณฑบาตจากศรัทธาญาติโยมแล้ว สิ่งที่สำคัญ

คือ มีการเป็นผู้แบ่งเบาภาระต่างๆ ในสังคมด้วย ดังจะเห็นได้จากบทบาทของพระสงฆ์ที่จัดสวัสดิการในปัจจุบัน เช่น มูลนิธิต่างๆ โครงการบ้านเด็กกำพร้า เด็กขาดพ่อแม่ เด็กขาดผู้อุปการะดูแล เด็กเร่ร่อน เด็กไม่ได้เรียนหนังสือ เด็กครอบครัวแตกแยก เด็กไร้ที่อยู่อาศัยและเด็กถูกทารุณกรรม เช่น โรงเรียนวัดวิเวกการาม จังหวัดเชียงใหม่ โดยที่เจ้าอาวาสอนุญาตให้ใช้สถานที่วัด มีการฝึกอบรมบ่มนิสัยอยู่ตลอดทำให้เด็กได้ใกล้ชิดพระศาสนาโดยมีอาสาสมัครและพระสงฆ์เป็นผู้ให้การอบรมสั่งสอนให้ความอบอุ่น ที่จริง มีกิจกรรมที่เป็นการให้สวัสดิการแก่ประชาชน ทั้งในด้านการศึกษาและสาธารณประโยชน์ต่างๆ เช่น

๑. เมื่อวัดมีที่ดิน ควรจัดตั้งโรงเรียนหรือสถานศึกษาระดับต่างๆ ขึ้นเป็นส่วนหนึ่ง ของวัดไม่ควรกั้นเขตตัดขาดจากวัด ครู อาจารย์ นักเรียนและนักศึกษาของสถานศึกษานั้นควรใกล้ชิดกับวัด เป็นอุบาสก อุบาสิกา หรือศรัทธาวัดนั้น ทำบุญบำเพ็ญกุศล สมาทานศีลฟังเทศน์ที่วัดนั้นเป็นประจำ ทำหน้าที่บำรุงวัดนั้นร่วมกับประชาชน

๒. พระสงฆ์ควรจัดตั้งสุขศาลา สถานเอนามัย หรือโรงพยาบาลของรัฐประจำหมู่บ้าน ตำบลนั้น ภายในวัดหรือในเขตวัด เช่นเดียวกันกับการตั้งสถานศึกษา

๓. การสร้างที่อ่านหนังสือพิมพ์ ห้องสมุด พิพิธภัณฑสถานในวัด จะเป็นของวัดโดยทางวัดจัดประชาชนชาวบ้านเจ้าของวัดช่วยเหลือ ทางราชการช่วยเหลือ หรือจัดขึ้นเองทางวัดดูแล อาจใช้สถานที่เสนาสนะของวัดหรือจะสร้างขึ้นใหม่ พระภิกษุสามเณรในวัดเป็นผู้ดูแลรักษาจัดการให้บริการแก่ประชาชน

๔. การตั้งสภาตำบล ท้องถิ่นในด้านต่างๆ ของทางราชการควรใช้ที่วัด เช่น ศาลาการเปรียญ หรือบริเวณวัด ดีกว่าการสร้างศาลาประชาคมนอกวัด ทางวัดมีหน้าที่ให้บริการสถานที่และอำนวยความสะดวกต่างๆ ให้แก่ราชการ ในการให้ประชาชนชาวบ้านเจ้าของวัดมาร่วมรับบริการจากรัฐบาล

๕. การสร้างบ่อน้ำดื่ม น้ำใช้ น้ำประปาหมู่บ้าน น้ำใช้ในการเกษตรควรใช้สถานที่วัดเป็นที่จัดตั้ง ทางรัฐบาลหรือราชการจัดให้ในเบื้องต้น ประชาชนชาวบ้านช่วยกันดูแลรักษาโดยตั้งเป็นคณะกรรมการและทางวัดได้เข้าช่วยเหลือดูแลด้วย

๖. กิจกรรมต่างๆ ของหมู่บ้านที่เกี่ยวกับการประกอบอาชีพ หรือกิจการอื่นๆ ควรใช้สถานที่วัด โดยเจ้าอาวาสและพระภิกษุสามเณร ในวัดช่วยดูแลรักษาอำนวยความสะดวกให้ในส่วนที่ไม่เกินความสามารถ ไม่ผิดพระธรรมวินัย ไม่ทำให้เสียสมณสาธูป เช่นการจัดตั้งธนาคารข้าว ธนาคารพืชพันธุ์ ธนาคารโคกระบือ กองทุนมูลนิธิสหกรณ์ ศูนย์บริการสาธารณะ ศูนย์ฝึกอบรมวิชาชีพ ศูนย์ประสานงานของประชาชนในกิจการต่างๆ

๗. กิจกรรมที่เป็นการแก้ทุกข์ภัยเฉพาะหน้าแก่ประชาชนเจ้าของวัด เป็นสิ่งที่พระต้องจัดการชวนชวนให้ พระเป็นผู้นำที่จะให้ชาวบ้านเจ้าของวัดได้ช่วยเหลือกันโดยใช้วัดเป็นศูนย์กลาง เช่น ในโอกาสเกิดภัยธรรมชาติ หรืออุบัติเหตุต่างๆ ไฟไหม้ น้ำท่วม เกิดโรคระบาด เกิดโจรผู้ร้าย เกิดทุพภิกขภัย

จะเห็นว่า บทบาทของพระสงฆ์ในการให้บริการด้านสวัสดิการแก่ประชาชนนั้นมีหลายอย่าง คือ การให้ที่พักอาศัยตลอดจนอาหาร เครื่องนุ่งห่ม และทุนในการศึกษาเล่าเรียนแก่เด็กจากครอบครัวที่ยากจน หรืออยู่ในที่ห่างไกลมาเป็นศิษย์วัด ได้ให้การศึกษาเล่าเรียนทั้งในระดับ

ประถมศึกษา มัธยมศึกษา และอุดมศึกษา เพื่อเล่าเรียนในโรงเรียน วิทยาลัยและมหาวิทยาลัย ทั้งโดย
 ทุนของผู้ปกครอง และทุนที่พระภิกษุในวัดแต่ละวัดอุปการะ การให้สถานศึกษาของรัฐและท้องถิ่น ใช้
 ที่ดินและอาคารของวัดเป็นสถานที่ตั้งและใช้เป็นอาคารเรียน เป็นอาคารประกอบและบริเวณโรงเรียน
 หรือวิทยาลัย การจัดตั้งโรงเรียน วิทยาลัย หรือมหาวิทยาลัย แต่เก็บค่าเล่าเรียนในอัตราต่ำ บางแห่ง
 เป็นโรงเรียนนักเรียนยากจน ให้เรียนโดยไม่เสียค่าเล่าเรียนนอกจากนั้น บางวัดได้จัดให้มีการศึกษา
 ผู้ใหญ่สำหรับพระภิกษุสามเณร จัดสอนตามหลักสูตรของกระทรวงศึกษาธิการ การช่วยสอนศีลธรรม
 ในโรงเรียนโดยคณะสงฆ์เป็นผู้เสียค่าใช้จ่ายในการส่งพระภิกษุไปช่วยสอนศีลธรรม จริยศึกษาทั้งใน
 ชั่วโมงตามหลักสูตร และในการประชุมเป็นครั้งคราวในสถานศึกษาทั้งในระดับประถม มัธยม และ
 อุดมศึกษาทั่วราชอาณาจักร และจัดสอนธรรมศึกษาแก่นักเรียนตามสำนักเรียนของสงฆ์ การจัดตั้ง
 โรงเรียนสอนเด็กก่อนเกณฑ์ เป็นการศึกษาสงเคราะห์ที่กรมการศาสนาร่วมกับเจ้าอาวาสต่างๆ จัดขึ้น
 เพื่อวางรากฐานการศึกษาของเด็ก ในท้องถิ่นก่อนเข้าโรงเรียนเพื่อปลูกฝังให้เด็กใกล้ชิดพระ ใกล้ศาสนา
 เพื่อให้พระภิกษุสามเณร ผู้มีความรู้ ความสามารถได้ทำคุณประโยชน์ให้แก่ท้องถิ่นของตน และเป็น
 การแบ่งเบาภาระของผู้ปกครองเด็กในการเลี้ยงดูเด็กก่อนวัยเรียน การสงเคราะห์ในเรื่องอื่นๆ เช่น
 การบริการด้านความรู้ทางศีลธรรมและการบำเพ็ญประโยชน์แก่นักเรียน และประชาชน การตั้งทุน
 สงเคราะห์และให้ความช่วยเหลือด้านอุปกรณ์การเรียนแก่นักเรียนยากจน การบรรพชาสามเณรภาค
 ถูร้อน การตั้งศูนย์อบรมสัมมาอาชีพแก่ประชาชน การสาธารณสงเคราะห์ตามปกติ เช่น การให้
 สถานที่ในวัดหรือของวัด จัดตั้งกุศลสาธารณสถานเช่น โรงเรียน สุขศาลา ศาลาประชาคมฯ อนุญาต
 ให้ทางราชการหรือคณะบุคคลใช้อาคารของวัดจัดงานการกุศล งานรื่นเริงตามเทศกาลในประเพณี
 นิยม สงเคราะห์ตามเหตุการณ์ เช่น อนุญาตให้ประชาชนที่ประสบสาธารณภัยเข้าพักพิงในอาคารและ
 สถานที่ของวัด วัดรวบรวมปัจจัยเครื่องอุปโภคบริโภค ส่งไปสงเคราะห์ผู้ประสบสาธารณภัย”^{๓๓๗}

พระธรรมเสนาบดี รองเจ้าคณะภาค ๗ กล่าวว่า “พระสงฆ์ในฐานะเป็นผู้แทนของ
 พระพุทธศาสนาและเป็นตัวแทนของคณะสงฆ์ จะต้องทำบทบาทหลักๆ ทั้ง ๓ ประการ ได้แก่
 การศึกษา การเผยแผ่ และการสงเคราะห์ คือเป็นทั้งผู้ให้ความรู้ ให้คำปรึกษารวมไปถึงบทบาทในด้าน
 อื่น ๆ โดยเฉพาะในเรื่องของการให้บริการทางการศึกษา พระสงฆ์จะต้องทำหลาย ๆ บทบาทในเวลา
 เดียวกันคือ นอกจากจะเป็นผู้บริหารวางแผน เป็นผู้ประสานสื่อกลาง เป็นผู้ประชาสัมพันธ์ เป็นผู้
 แสวงหาแหล่งทรัพยากร ตลอดถึงเป็นผู้ให้บริการเองโดยตรงในหลายๆ เรื่องในบทบาทต่างๆ เหล่านี้
 พระสงฆ์ก็ได้ปฏิบัติสืบกันมาเป็นประจำ เพราะโดยดำเนินหลักคำสอนของพระพุทธศาสนา ก็เป็นไป
 เพื่อให้การสงเคราะห์โดยตรง กิจกรรมของพระสงฆ์ด้านการสงเคราะห์ทางการศึกษาหลักๆ คือ ๑. ให้
 ทุนการศึกษาแก่นักเรียนและนักศึกษา ๒. ให้โรงเรียนยืมอุปกรณ์ต่างๆ ของวัดไปใช้ประโยชน์ทาง
 การศึกษา ๓. ให้ที่ดินของวัดเป็นที่ตั้งโรงเรียน ๔. ให้โรงเรียนใช้สถานที่ของวัดในการทำกิจกรรม
 ทางการศึกษา เช่น ที่อ่านหนังสือประจำหมู่บ้านในวัด อันเป็นปัจจัยพื้นฐานที่สำคัญในการเสริมสร้าง
 คุณภาพกำลังคนและการมีส่วนร่วมของชุมชน ๕. มอบสิ่งก่อสร้างหรือวัสดุอุปกรณ์ต่างๆ ให้กับ
 โรงเรียนไว้ใช้ประโยชน์ทางการศึกษา ๖. กิจกรรมอื่นๆ ที่พิจารณาได้เป็นการสงเคราะห์ทางการศึกษา
 และไม่ขัดต่อพระธรรมวินัย”^{๓๓๘}

^{๓๓๗} สัมภาษณ์ พระเทพมิ่งคลาจารย์ รองเจ้าคณะจังหวัดเชียงใหม่, ๑๒ พฤศจิกายน ๒๕๖๒.

^{๓๓๘} สัมภาษณ์ พระธรรมเสนาบดี รองเจ้าคณะภาค ๗, ๑๒ พฤศจิกายน ๒๕๖๒.

๒. เครือข่ายพระสงฆ์ในการสังคมสงเคราะห์ด้านการอบรมศีลธรรมจริยธรรม บทบาทตามหน้าที่อีกประการหนึ่งของพระสงฆ์ก็คือ ธรรมทาน แปลว่า การให้ธรรมะ การให้ธรรมะนั้นมีความหมายกว้างมาก และคำว่า ธรรมะในภาษาบาลีก็เป็นคำที่มีความหมายกว้างที่สุดแต่ถ้าแยกประเภทใหญ่ๆ ก็มี ๒ อย่างคือ ความจริงกับความดีงามเป็นเรื่องของปัญญาอย่างหนึ่ง คุณธรรมอย่างหนึ่ง การให้ธรรมะหมายถึง การให้ความรู้ความเข้าใจและหลักแห่งความดี หรือในหลักการที่จะให้มนุษย์เข้าถึงสัจจะธรรม และได้ประสบสิ่งที่ดีงามคือทำให้เกิดความรู้ ความเข้าใจในสิ่งต่างๆ อย่างถูกต้องตั้งต้นแต่ความรู้สึกระดับสูงสุด เข้าใจในชีวิตว่า คืออะไร สภาวะที่แท้จริงของสิ่งทั้งหลายเป็นอย่างไร ลงมาจนถึงความเข้าใจทุกๆ ไปเกี่ยวกับจริยธรรมในการดำรงชีวิตเป็นแห่งของสัจจะธรรมอย่างหนึ่ง จริยธรรมอย่างหนึ่งรวมความคือช่วยประชาชนในทางปัญญา และในทางคุณธรรมอันเป็นบทบาทหลัก

พระเทพโกศล ที่ปรึกษาเจ้าคณะจังหวัดเชียงใหม่ เจ้าอาวาสวัดศรีโสดา กล่าวว่า “ในอดีตการทำงานสังคมสงเคราะห์ชุมชนของพระสงฆ์จำกัดอยู่เฉพาะในขอบเขตของวัดเท่านั้น เช่น การเทศนาสั่งสอนชาวบ้านในวันพระหรือวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา การเทศน์ในงานบุญพิธีหรืองานบำเพ็ญกุศลต่างๆ เช่น งานทำบุญบ้าน งานศพ หรือในโอกาสที่ญาติโยมไปวัดเพื่อทำบุญหรือขอคำปรึกษา เป็นต้น ในปัจจุบัน เมื่อกิจการพระศาสนาเจริญเติบโตเป็นปีกแผ่น มีการจัดองค์กรทางศาสนาที่เป็นระบบและแบบแผนประกอบกับความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีการขนส่งและสื่อสาร ช่วยให้การเดินทางไปในถิ่นต่างๆ มีความสะดวกยิ่งขึ้น และสามารถส่งข่าวสารในรูปแบบต่างๆ ถึงคนจำนวนมากได้อย่างมีประสิทธิภาพ และรวดเร็ว การเผยแผ่พระพุทธศาสนาจึงได้ใช้ประโยชน์จากความก้าวหน้าดังกล่าว พระสงฆ์ในยุคปัจจุบันสามารถดำเนินการเผยแผ่พระพุทธศาสนาได้อย่างกว้างขวาง และเข้าถึงประชาชนกลุ่มต่างๆ ได้มากขึ้น บทบาทของพระสงฆ์ด้านการเผยแผ่ธรรมในปัจจุบันอาจแบ่งได้ ๓ ประการใหญ่ ๆ คือ

๑. พระธรรมจาริก พระสงฆ์ไทยที่เสียสละเวลาและสมัครใจเดินทางไปปฏิบัติงานเผยแผ่พระพุทธศาสนาแก่ชาวเขาในท้องที่จังหวัดต่างๆ ที่มีชาวเขาอาศัยอยู่ทำให้ชาวเขาแต่ละเผ่าหันมาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา แสดงตนเป็นพุทธมามกะ และส่งบุตรหลานเข้าบรรพชาอุปสมบทเป็นจำนวนมาก และได้มีโอกาสศึกษาเล่าเรียนทั้งฝ่ายปริยัติธรรมและสามัญศึกษาและได้เดินทางเข้าไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาตามภูมิลำเนาเดิมอันเป็นเผ่าเดิมของตนต่อไป

๒. พระธรรมทูต เป็นพระภิกษุสามเณรที่มีความรู้ในทางพระพุทธศาสนาพอสมควรที่จะดำเนินการเผยแผ่ได้แล้วเสียสละไปพบกับประชาชนในถิ่นต่าง ๆ เพื่อหาทางโน้มน้าวประชาชนให้เกิดความสนใจเลื่อมใสในคุณค่าแห่งศีลธรรมและพระพุทธศาสนา

๓. การเผยแผ่พระพุทธศาสนาโดยทั่วไป เช่น การเทศน์ หรือการบรรยายธรรมในโอกาสต่างๆ เช่น ในวันธรรมสวนะ (วันพระ) งานศพ วันอาทิตย์ หรือตามที่ได้รับนิมนต์ไปในสถานที่ต่างๆ เนื่องในวันสำคัญต่างๆ การเผยแผ่โดยผ่านสื่อต่างๆ อาทิเช่นวิทยุ โทรทัศน์ สิ่งพิมพ์ อื่นๆ หมายถึงการ

เผยแผ่ที่ควบคู่ไปกับการพัฒนาด้านอื่นๆ เช่น การพัฒนาหรือสงเคราะห์ด้านวัตถุแล้วโน้มให้หันเข้าหาธรรมะ”^{๓๙}

พระเทพปริยัติ เจ้าคณะจังหวัดเชียงใหม่ กล่าวว่า “บทบาทของพระสงฆ์ด้านการอบรมจริยธรรม ในปัจจุบันมีพระสงฆ์ปฏิบัติงานการเผยแผ่พุทธศาสนาเพื่ออบรมจริยธรรมและการพัฒนาจิตใจ โดยออกมาในรูปแบบอีกรูปแบบหนึ่งคือ “งานพระธรรมทูต” งานพระธรรมทูต จัดเป็นงานหลักของคณะสงฆ์ร่วมกับมหาวิทยาลัยสงฆ์และกรมการศาสนา ซึ่งเป็นนโยบายของรัฐบาล เพื่อดำเนินการเผยแผ่พระศาสนาและมุ่งส่งเสริมให้ประชาชนเข้าใจถึงศาสนาทุกวิถีทาง ฉะนั้นจึงเป็นงานที่พระสงฆ์จะต้องจาริกออกไปเผยแผ่ธรรมให้กับประชาชนในท้องที่ต่างๆ เพื่อป้องกันความเสื่อมทางด้านจิตใจของประชาชนในอนาคต พระธรรมทูตนั้นมีวัตถุประสงค์ ๔ ประการ คือ ๑. เพื่อเสริมสร้างศรัทธาของประชาชน ๒. ให้ประชาชนมีศีลธรรมประจำตน ๓. ให้ประชาชนมีความเคารพมั่นในชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ ๔. ให้ประชาชนมีความเข้าใจดีต่อกันในระหว่างคนที่นับถือศาสนาต่างกันอย่างนอกเหนือจากพระธรรมทูตแล้วยังมีพระสงฆ์อีกกลุ่มหนึ่ง คือ พระธรรมจาริกร่วมกับกรมประชาสัมพันธ์ ซึ่งท่านได้ทำการอบรมศีลธรรมจริยธรรมแก่ประชาชนและเยาวชนทั่วไปพระธรรมจาริก คือ พระสงฆ์ไทยที่เสียสละ และสมัครใจเดินทางไปปฏิบัติงานเผยแผ่พระพุทธศาสนาแก่ชาวเขาในท้องถิ่นจังหวัดต่างๆ ที่มีชาวเขาอาศัยอยู่ พระธรรมจาริกได้เดินทางขึ้นไปปฏิบัติศาสนกิจ ตามหมู่บ้านชาวเขาเผ่าต่างๆ ในภาคเหนือเป็นประจำทุกปี มีชาวเขาเลื่อมใสศรัทธาส่งบุตรหลานเข้าบรรพชาอุปสมบทเป็นพระภิกษุสามเณรเป็นจำนวนมากเมื่อได้รับการอุปสมบทแล้วได้เข้ารับการศึกษาศาสนาที่วัดศรีโสดา เรียกโครงการว่าบรรพชาชาวไทยภูเขาซึ่งโครงการดังกล่าวมีวัตถุประสงค์คือ ๑. เพื่ออบรมศีลธรรมและหน้าที่พลเมืองดีแก่ชาวเขา ๒. เพื่อให้การสงเคราะห์ทางจิต การศึกษา การรักษาพยาบาลการช่วยเหลือในการแก้ปัญหาความเดือดร้อนเฉพาะหน้าต่างๆ เพื่อให้ชาวเขามีความรู้สึกว่า พวกเขาเป็นคนไทย ๓. เพื่อเผยแผ่พระพุทธศาสนา”^{๔๐}

๓. เครือข่ายพระสงฆ์ในการส่งเสริมสงเคราะห์ด้านการให้การศึกษา ในด้านการให้การศึกษา ถือเป็นบทบาทหน้าที่สำคัญของพระสงฆ์ไทย พระราชธรรมมุนี เจ้าคณะอำเภอเมืองเชียงใหม่ กล่าวว่า “บทบาทของพระสงฆ์ที่มีต่อการส่งเสริม การสนับสนุน การดำเนินงานที่สำคัญในด้านการให้การศึกษาและการศึกษานั้น สิ่งที่สำคัญ คือ การให้ความรู้ด้านวิชาการและวิชาชีพ พระสงฆ์จะต้องมีส่วนในการสนับสนุนการศึกษาด้านวิชาชีพด้วย ดังจะเห็นได้จากการที่วัด พระสงฆ์บางส่วนช่วยอุปการะหาเงิน ให้โรงเรียนเพื่อจัดซื้ออุปกรณ์การศึกษาต่างๆ เกี่ยวกับการสอนอาชีพ เช่น จักรเย็บผ้า อุปกรณ์เกี่ยวกับการเรียนวิชาเกษตรกรรม เป็นต้น ด้านการร่วมสนับสนุนกิจกรรมจริยธรรมของโรงเรียน ทั้งนี้เพราะโรงเรียนเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน การจัดกิจกรรมของโรงเรียนร่วมกับชุมชนเป็นสิ่งจำเป็นนอกเหนือจากการส่งเสริมการเรียนการสอนในห้องเรียนของนักเรียนตามหลักสูตรให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้นแล้วการทำกิจกรรมในวันสำคัญตามเทศกาลต่างๆ ครูและนักเรียนจะเข้าร่วมงานบุญงานกุศลที่ทางวัดจัดขึ้นมีกิจกรรมที่สำคัญๆ ได้แก่งานวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา เช่น วันวิสาขบูชา วันอาสาฬหบูชา วันมาฆบูชา การหล่อเทียนพรรษาในวันเข้าพรรษา การจัดงานประเพณีต่างๆ ใน

^{๓๙} สัมภาษณ์ พระเทพโกศล ที่ปรึกษาเจ้าคณะจังหวัดเชียงใหม่ เจ้าอาวาสวัดศรีโสดา, ๑๒ พฤศจิกายน ๒๕๖๒.

^{๔๐} สัมภาษณ์ พระเทพปริยัติ เจ้าคณะจังหวัดเชียงใหม่, ๑๒ พฤศจิกายน ๒๕๖๒.

กิจกรรมเหล่านี้ครูและนักเรียนเข้ามามีบทบาทในการจัดงานด้วย เพราะในสังคมไทย ความรู้สึกของคนที่มีต่อพระสงฆ์ คือ พระสงฆ์ท่านมีบทบาทเรื่องการบรรเทาทุกข์ บำรุงสุข บำรุงความรู้ บำรุงประโยชน์ของคนในวัด และชุมชน พระสงฆ์มีบทบาทที่สำคัญในการให้คำปรึกษาแก่คนในสังคม เพื่อปรับตัวให้ทันกับการเปลี่ยนแปลงของสังคมอันเป็นการปรับปรุงคุณภาพชีวิตและสังคม หากพระได้ศึกษาทางด้านจิตวิทยาก็จะเป็นที่ปรึกษาที่ดีแก่ชุมชนในด้านต่างๆ ได้ ทั้งนี้เพราะพระเป็นที่เคารพของคนทั่วไปอยู่แล้วด้วยเหตุนี้ ความเชื่อถือทั้งหลายก็ย่อมจะเกิดขึ้นมาก นอกจากนี้แล้ว พระสงฆ์ยังมีส่วนสนับสนุนการศึกษาในด้านสวัสดิการอื่นๆ กล่าวคือ มีพระสงฆ์จำนวนมาก และวัดหลายแห่งได้จัดตั้งทุนอุปถัมภ์ส่งเสริมการศึกษาสำหรับช่วยเหลือนักเรียนที่เรียนดีแต่ยากจนขัดสนในระดับการศึกษาต่างๆ ภายในวัด ซึ่งทางวัดจัดการเองบ้างมอบให้สถานศึกษาในวัดจัดการบ้างหรือมอบให้ส่วนราชการจัดการบ้างตามวัตถุประสงค์ โรงเรียนบางแห่งยังได้รับการสนับสนุนจัดบริการอาหารกลางวันให้แก่เด็กนักเรียนที่ยากจนของโรงเรียนแบบให้เปล่าจากความร่วมมือช่วยเหลือของเจ้าอาวาส และพระสงฆ์ตลอดจนผู้มีศรัทธา ส่วนวัดมักจะเป็นที่พักอาศัยของนักเรียน นิสิตนักศึกษาต่างท้องถิ่นที่เป็นบุตรหลานชาวบ้านที่ยากจนทั้งที่อาศัยอยู่ในเมืองและต่างจังหวัดได้เข้ามาอาศัยเลี้ยงชีวิตอยู่และศึกษาเล่าเรียน ตั้งแต่ระดับประถมศึกษาจนถึงชั้นมหาวิทยาลัยด้วย”^{๑๑}

พระครูสิริปริยัตยานุศาสน์, ดร. รองเจ้าคณะอำเภอแม่แจ่ม กล่าวว่า “หน้าที่ของพระสงฆ์ในฐานะให้การศึกษาตามหลักพระพุทธศาสนา ไว้ดังนี้ ๑. ต้องให้ความอนุเคราะห์แก่ผู้เรียนทั้งด้านสติปัญญา จิตใจ และแนะแนว ๒. ต้องอนุเคราะห์ช่วยเหลือผู้เรียนที่ขาดแคลนปัจจัยสี่ ๓. ต้องช่วยรักษาพยาบาลผู้เรียนที่ได้รับความเจ็บป่วยจนทุเลาและหายขาด ๔. สงเคราะห์ด้วยหน้าที่การงานรับผิดชอบชั้นฝักงานทางานให้ทำ ๕. สงเคราะห์และปฏิบัติต่อผู้เรียนทุกคนด้วยความเมตตาเสมอกัน เนื่องจากการศึกษาของไทยเริ่มต้นมาจากวัดมีพระสงฆ์เป็นผู้อบรมจริยธรรมต่างๆ แล้วค่อยๆ พัฒนาขึ้นมาจนแทรกวิชาความรู้ต่างๆ เข้ามามากมายต่อมาได้จัดตั้งโรงเรียนขึ้นมาเป็นสถาบันขั้นต้นด้านการศึกษาของประเทศไทย และแผนกการศึกษาสมัยใหม่ก็ได้พัฒนาขึ้นมาจากวัดเนื่องจากมีพระภิกษุสงฆ์ที่มีความสามารถในการสอนกับการมีสถานที่ภายในวัดเพียงพอแก่การจัดชั้นเรียน นับเป็นสิ่งเร่งเร้าสำคัญต่อการที่จะจัดให้มีโรงเรียนขึ้นในประเทศโดยเฉพาะในขณะที่ยังขาดทุนรอนสำหรับจัดหาสิ่งใหม่ๆ บทบาทพระสงฆ์ในการให้การศึกษาแก่ประชาชนนั้นอาจแบ่งได้เป็น ๒ ส่วน ดังนี้คือ ส่วนที่หนึ่งเกี่ยวกับเด็กและเยาวชนได้แก่ การจัดศูนย์อบรมเด็กก่อนเกณฑ์ โรงเรียนพุทธศาสนาวินาที ศูสอนศีลธรรมในโรงเรียน จากแนวคิดดังกล่าว วัดต่างๆ ก็มีช่วยเหลือนำด้านการศึกษาของประชาชน เช่น การใช้พื้นที่วัดเป็นที่ตั้งโรงเรียนส่งเสริมการตั้งโรงเรียนศึกษาผู้ใหญ่เป็นต้น กระทรวงศึกษาธิการจึงขอความอนุเคราะห์จากคณะสงฆ์ ให้วัดตั้งโรงเรียนสอนเด็กที่มีอายุก่อนเกณฑ์บังคับเข้าโรงเรียนตามกฎหมายขึ้น โดยมีพระเป็นครูในขั้นต้น เลือกวัดที่มีสถานที่กว้างขวาง และมีพระภิกษุที่พอจะสามารถทำการสอนเด็กก่อนเกณฑ์บังคับได้ นอกจากประชาชนจะได้รับการศึกษาจากพระสงฆ์แล้วยังมีการให้การศึกษาแก่พระสงฆ์สามเณรซึ่งเป็นลูกหลานชาวบ้านที่มาจากชนบทอีกคือ ๑. การศึกษาพระปริยัติธรรมทั้งแผนกบาลีและนักธรรม ๒. การศึกษาในมหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้ง ๒ แห่งคือ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และมหามกุฏราชวิทยาลัย พร้อมทั้งวิทยาเขตอีกเป็น

^{๑๑} สัมภาษณ์ พระราชธรรมิณี เจ้าคณะอำเภอเมืองเชียงใหม่, ๑๒ พฤศจิกายน ๒๕๖๒.

จำนวนมาก ส่วนในด้านการช่วยเหลือการศึกษาพระสงฆ์ท่านได้บอกสาธุชนผู้ให้การช่วยเหลือสังคมร่วมจัดทำโครงการทุนการศึกษาต่อเนื่องแก่เด็กยากจน เพื่อให้เด็กได้มีโอกาสในการศึกษาต่อเนื่องจากพ่อแม่ไม่มีปัจจัยสนับสนุนการศึกษาให้เรียนต่อหรือให้แก่เด็กที่มีปัญหาครอบครัวแตกแยกขาดความรักความอบอุ่นจากครอบครัวโดยจ่ายเป็นค่าเทอมค่าหนังสือ และอุปกรณ์การเรียนต่างๆ นอกจากนี้แล้วก็ยังมีมูลนิธิของวัดของพระสงฆ์อีกเป็นจำนวนมากที่ให้ทุนการศึกษาแก่เด็กที่ขาดแคลน ถือว่าเป็นบทบาทอีกด้านหนึ่งที่พระสงฆ์ได้ทำไว้ในสังคมปัจจุบันมีมากมายอาจไม่ครอบคลุมทุกด้านในปัญหาต่างๆ เนื่องจากมีข้อจำกัดบางอย่างในฐานะของความเป็นสงฆ์ ซึ่งเป็นกรอบบังคับพระสงฆ์ในด้านการจัดการสงเคราะห์^{๔๒}

๔. เครือข่ายพระสงฆ์ในการสังคมสงเคราะห์ด้านการส่งเสริมอาชีพ พระครูโฆสิตปริยัตติยาภรณ์ เจ้าคณะตำบลสุเทพ กล่าวว่า “ในอดีตบทบาทพระสงฆ์ด้านอาชีพนั้น เราสามารถมองเห็นได้จากงานอาชีพต่างๆ เช่น งานศิลปกรรม จิตรกรรม ศิลปะเหล่านี้ส่วนมากมาจากวัด มีพระสงฆ์เป็นผู้ถ่ายทอดให้ ในปัจจุบันด้านการประกอบอาชีพ พระสงฆ์ได้จัดทำโครงการต่างๆ มากมายเช่น โครงการเวทีบำเพ็ญประโยชน์ ของมูลนิธิวัดสวนแก้ว ได้จัดเป็นศูนย์ฝึกอาชีพให้แก่ผู้ที่เข้าพักอาศัยและผู้สนใจแต่มีฐานะยากจนให้มีโอกาสเข้ารับการศึกษาพระยะสันที่มีคุณภาพและประสิทธิภาพ จนได้รับมอบวุฒิบัตรเป็นใบเบิกทางเปลี่ยนวิद्याฐานะจากกรรมกรเป็นช่างไม้ ช่างปูน ช่างเหล็กช่างเชื่อม ทางมูลนิธิวัดสวนแก้วได้รับการสนับสนุนจากกรมประชาสงเคราะห์ กรมอาชีวศึกษากรมแรงงานและกระทรวงศึกษาธิการ โครงการนี้มีสมาชิกเฉลี่ย ปีละ ๑,๐๐๐ - ๒,๐๐๐ คน โครงการเกษตรเพื่อการบริโภค เป็นการส่งเสริมการเกษตร โดยมีวัตถุประสงค์ให้ชาวเขามีผลผลิต สำหรับการบริโภคในชุมชน เช่น การส่งเสริมให้มีการปลูกพืชผักในฤดูแล้งการจัดหาพืชพันธุ์ พันธุ์ไม้ผลเป็นการปลูกเพื่อการบริโภคในกรณีที่หมู่บ้านปลูกพืชเศรษฐกิจพระธรรมจาริก จะเป็นผู้ประสานในการฝึกอบรมให้แก่ชาวเขาในเรื่องพืชพันธุ์ และการศึกษาดูงานนอกหมู่บ้าน ตลอดจนการจัดหาเอกสารคู่มือจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องนำมาใช้เป็นคู่มือในการเพาะปลูก โครงการส่งเสริมอาชีพของกลุ่มแม่บ้านตามวัดต่างๆ มีพระสงฆ์เป็นผู้นำความรู้มาถ่ายทอดให้ หรือเชิญหน่วยงานที่ส่งเสริมอาชีพมาสอนฝึกอบรมให้ที่วัด เป็นการเสริมสร้างรายได้ให้แก่ตนเองและครอบครัว นอกจากนั้นแล้วพระสงฆ์ยังได้มีส่วนในการส่งเสริมอาชีพเช่น การให้การอุปถัมภ์โรงเรียนฝึกอาชีพต่างๆ เช่น โรงเรียนฝึกอาชีพ รวมไปถึงการจัดตั้งร้านค้าในเขตวัดเพื่อสนับสนุนผลิตภัณฑ์ชุมชน การเปิดสอนในสาขาวิชาต่างๆ เช่น ช่างเครื่องยนต์ และจักรยานยนต์ ช่างวิทยุ-โทรทัศน์ ช่างไฟฟ้ากำลัง ช่างเสริมสวยสตรี ช่างตัดเสื้อผ้าสตรี ช่างตัดผมชาย ช่างเจียรระโนพลอย วิชาพิมพ์ดีด”^{๔๓}

พระครูประวิตรวรานุกุต ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดสวนดอก (พระอารามหลวง) กล่าวแนวคิดในการพัฒนามนุษย์ของโครงการสรรโวทัยของชาวสิงห์ ในศรีลังกา ว่า “การสังคมสงเคราะห์ในประเทศไทย ควรศึกษาจากโครงการสรรโวทัยของชาวสิงห์ที่ประยุกต์พุทธธรรมเข้ากับการพัฒนาเด็กและเยาวชน ตลอดจนประชาชนของประเทศโดยเริ่มจากปัจเจกชนก่อนจึงเข้าไปยังหมู่บ้านประเทศและโลก คือ มีแนวทางสำหรับการเคลื่อนไหวใช้หลักพรหมวิหาร ๔ เพื่อพัฒนาแต่ละบุคคล ดังนี้คือ

^{๔๒} สัมภาษณ์ พระครูสิริปริยัตยานุศาสตร์, ดร., รองเจ้าคณะอำเภอแม่แจ่ม, ๑๒ พฤศจิกายน ๒๕๖๒.

^{๔๓} สัมภาษณ์ พระครูโฆสิตปริยัตติยาภรณ์, เจ้าคณะตำบลสุเทพ, ๑๒ พฤศจิกายน ๒๕๖๒.

ประการที่ ๑ เมตตา ความรักความปรารถนาดีต่อตนเองและผู้อื่น เราทั้งหมดต้องการความสุข เราควรพยายามเพื่อที่จะให้ชีวิตมีความสุข โดยตระหนักรู้และใช้สมาธิภาวนาจิตใจจะรู้สึกเป็นมิตรและประสานสอดคล้องกับตนเองและผู้อื่น หยิบยื่นความช่วยเหลือและผลประโยชน์ให้โดยปราศจากความปรารถนาแล้ว ปราศจากความมั่งร่ำรวยและการแข่งขันเพื่อแต่ละบุคคลจะได้สงบและมีความสุข ความสงบและความสุขนี้ก็จะแผ่กระจายไปยังผู้อื่นได้ด้วย

ประการที่ ๒ กรุณา ความกรุณาจะเกิดขึ้นได้เมื่อเรามองเห็นความทุกข์ยากของผู้อื่นและปรารถนาที่จะช่วยให้เขาพ้นจากภavnะนั้น คนรวยซึ่งไม่คำนึงถึงความทุกข์ยากของคนจนขาดคุณธรรมข้อนี้ จึงเป็นการยากที่จะพัฒนาตัวเองได้ดีขึ้น ไม่อาจเรียกได้ว่าเป็นผู้มีเมตตาได้ในพุทธศาสนาฝ่ายมหายานบุคคลควรอุทิศตนเพื่อเป็นพระโพธิสัตว์ ซึ่งมีอุดมคติที่จะขบปวงสัตว์ให้พ้นทุกข์ ก่อนที่ตนจะเข้าสู่พระนิพพานดังนั้นเราจึงไม่ควรเพิกเฉยแต่ต้องพยายามที่จะช่วยเหลือผู้อื่น ปลดปล่อยทุกข์ยากของเขาเท่าที่จะทำได้

ประการที่ ๓ มุทิตา ความยินดีเมื่อผู้อื่นมีความสุข หรือประสบความสำเร็จปราศจากความริษยาโดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อผู้ที่เป็นคู่แข่งก้าวหน้าไปกว่าเรา

ประการที่ ๔ อุเบกขา ความวางเฉย หมายถึงใจที่สมดุลไม่เอนเอียงไม่ว่าจะเผชิญกับความสำเร็จหรือความล้มเหลว ไม่ว่าจะเผชิญกับความรุ่งเรืองหรือความยากลำบากของตนหรือของคนอื่นก็ไม่หวั่นไหวเพราะสิ่งเหล่านี้ถ้าหากไม่สามารถที่จะช่วยเหลือผู้อื่นได้ก็จะไม่รู้สึกรำคาญใจหลังจากที่ได้พยายามอย่างดีที่สุดแล้ว

เมื่อบุคคลได้พัฒนาตนสู่ความสุข และความสงบมากกว่าที่จะพัฒนาไปสู่ความสำเร็จอย่างชาวโลกทั่วไปแล้ว ชาวพุทธก็เหมาะสมที่จะช่วยชุมชนของเขา เริ่มที่ครอบครัวหมู่บ้านเขาต้องให้ดีขึ้น ก่อนที่จะไปปลุกบุคคลอื่น ดังนั้นขั้นตอนในการพัฒนาเพื่อปลุกให้ดีขึ้นตามลำดับดังนี้ ๑. บุริโสทัย ปัจเจกชนต้น ๒. คาโมทัย หมู่บ้านทั้งหมู่บ้านต้น ๓. เมโสทัย ประเทศชาติต้น และ ๔. สรรโวทัย โลกต้น ดังนั้น วิธีสังคัมสงเคราะห์ คือ จะต้องสงเคราะห์ให้เขาสามารถช่วยเหลือตนเองได้ ต้องให้ความสว่างไสวทางวิญญาณ กล่าวคือ ต้องสงเคราะห์ด้านจิตใจไปด้วย ซึ่งการสงเคราะห์แบบนี้ไม่จำเป็นต้องลงทุนมาก สงเคราะห์ด้านวัตถุต้องใช้ทุนมาก และบางที่อาจทำให้ผู้ที่ถูกสงเคราะห์ช่วยเหลือตัวเองไม่ได้อีกด้วย สิ่งใดที่เป็นการกระทำเพื่อให้เขาดีขึ้น เช่น การแนะนำให้เขาเป็นคนดี การชี้โทษว่ากล่าวตักเตือน ก็ถือว่าเป็นการสังคัมสงเคราะห์ตามแบบพระพุทธศาสนาเช่นกันและการสงเคราะห์นั้นไม่จำเป็นต้องให้สิ่งที่ถูกใจเสมอไป เพราะการทำเช่นนั้น อาจเป็นการทำลายสังคัมก็ได้”^{๔๔}

พระครูประวิตรวรานุกูต กล่าวเสริมว่า “วิธีการสงเคราะห์เด็กในหน่วยนพกะว่า หลักการสงเคราะห์เด็กของหน่วยนพกะจะแบ่งเด็กในหมู่บ้านออกเป็น ๓ ปูน กำหนดโดยอายุคือ ประถมพุทธมามกะ อายุตั้งแต่ ๗-๑๑ ปี มัธยมพุทธมามกะ อายุตั้งแต่ ๑๒-๑๔ ปี อุดมพุทธมามกะ อายุตั้งแต่ ๑๕-๑๘ ปี การสงเคราะห์ให้หลักส่งเสริมความเจริญเติบโตของเด็กเป็นบรรทัดฐาน ส่งเสริมชีวิตจิตใจของเด็กทุกคนให้เจริญก้าวหน้ามากที่สุดที่จะพึงช่วยได้ หลักการสงเคราะห์แบ่งออกเป็น ๔ อย่าง คือ

๑. การวิเคราะห์ คือ การวิเคราะห์ดูพื้นฐานสันดานเดิมของเด็กให้รู้ว่ามิบุญทำกรรมแต่งมาอย่างไร โดยการวิเคราะห์ในหกรื่องคือ เรื่องที่มาของเด็ก เรื่องแนวโน้มแห่งศรัทธาของเด็กในลัทธิ

^{๔๔} สัมภาษณ์ พระครูประวิตรวรานุกูต ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดสวนดอก (พระอารามหลวง), ๑๒ พฤศจิกายน ๒๕๖๒.

ศาสนา เรื่องความสามารถของเด็กในการศึกษาเล่าเรียน เรื่องภาวะความเป็นไปทางครอบครัว เรื่องสุขภาพร่างกายและทางจิตใจ การจำแนกภาวะของเด็กอย่างถูกต้อง ย่อมจะนำสู่การแก้ไขของท่าน พุทธมาการจารย์ได้อย่างถูกต้อง

๒. การสงเคราะห์ มุ่งไปในทางส่งเสริมศีลธรรมความเจริญเติบโตของเด็ก เฉพาะอย่างยิ่งทางด้านจิตใจเป็นการอบรมบ่มนิสัยเริ่มแต่ให้เป็นเด็กที่ดีของพ่อแม่ให้เป็นสมาชิกที่ดีของครอบครัวให้เป็นคนดีของหมู่บ้านจนกระทั่งเป็นศาสนิกที่ดีของศาสนา และเป็นพลเมืองที่ดีของประเทศชาติ การอบรมนั้นต้องควบคู่กับการปฏิบัติเช่นเรื่องศีลให้เด็กฝึก รักษาศีล เรื่องสมาธิก็จะให้เด็กฝึกฝนตั้งใจ เรื่องปัญญา ก็จะฝึกให้เด็กใช้ความคิดการอบรมบ่มนิสัยในบางเรื่อง การอบรมให้เด็กมีนิสัยในการออมทรัพย์

๓. การสงเคราะห์ คือ การเพิ่มเติมเสริมส่งจุดมุ่งหมายคือ จะให้เด็กเริ่มตั้งตนไว้ชอบ หรือให้มีมงคลข้ออรรถสัมมาปณิธิ การตั้งตัวของคนเรานี้ย่อมถือหลักสองประการคือ ในทางคติโลกและในทางคติธรรมที่เรียกว่า โลกไม่ชั่วธรรมไม่เสีย เป็นการถูกต้องเหมาะสมในทางคติธรรมคือ การปลูกฝังเด็กไว้ในศาสนา การฝึกปฏิบัติธรรมทำสมาธิเป็นต้น ทางคติโลก คือ ส่งเสริมในทางการศึกษาเล่าเรียนของเด็ก มุ่งสร้างคนดีมีปัญญาในหมู่บ้านจนถึงการสงเคราะห์เด็กที่ขัดสนให้ได้เล่าเรียน และหาทางส่งเด็กที่เรียนดีให้เรียนต่ออย่างสุดความสามารถ

๔. การอนุเคราะห์ คือ การมุ่งไปในทางปกป้องคุ้มครองช่วยเหลือเด็กที่ช่วยตัวเองไม่ได้ให้รอดพ้นจากภัยพิบัติเช่นการเย็บเย็บเมื่อเด็กตกกระกำลำบาก เมื่อจะมีภัยอันตรายมาถึงเด็ก เช่น มียาเสพติดระบาด เป็นต้น จะช่วยให้เด็กเกิดความเข้าใจในการวางตัวเพื่อความปลอดภัย คอยแนะนำทางจิตใจให้เด็กสามารถปรับปรุงตัวเองให้เหมาะสมกับเหตุการณ์แวดล้อมนั่นเอง”^{๔๕}

๕. เครือข่ายพระสงฆ์ในการสังคมสงเคราะห์ด้านการรักษาสุขภาพ บทบาทด้านนี้เริ่มต้นจากการที่พระสงฆ์ได้ช่วยเหลือผู้ติดสุราและยาเสพติด ต่อมาบุคคลเหล่านั้นได้ติดเชื้อโรคเอดส์ด้วย พระสงฆ์จึงต้องหาวิธีการรักษาโรคเอดส์ไปด้วยเมื่อจำนวนผู้มาขอรับการช่วยเหลือเพิ่มมากขึ้น พระสงฆ์จึงต้องหาวิธีการช่วยเหลือและวิธีการรักษาผู้ที่ติดเชื้อเอดส์และผู้ป่วยเอดส์ที่มาขอรับการช่วยเหลือเหล่านั้น พระสงฆ์จึงได้เปลี่ยนบทบาทมาช่วยเหลือผู้ติดเชื้อและผู้ป่วยเอดส์ในที่สุด พระโพธิรังษี เจ้าคณะอำเภออดอยสะเกิด กล่าวว่า “วิธีการที่พระสงฆ์ช่วยเหลือบำบัดรักษาผู้ติดเชื้อเอดส์มีหลายวิธี เช่นการบำบัดรักษาด้วยสมุนไพรซึ่งเป็นยาพื้นบ้านของไทย การบำบัดด้วยสมาธิ การเยียวยาทางด้านจิตวิญญาณ การรักษาด้วยยาแผนปัจจุบัน และการผสมผสานด้วยวิธีต่างๆ เป็นต้น โดยใช้สถานที่คือวัดเป็นสถานที่พักอาศัยในการให้การช่วยเหลือ จำนวนวัดที่มีพระสงฆ์ให้การช่วยเหลือผู้ติดเชื้อและผู้ป่วยเอดส์นั้นกระจายอยู่ทั่วประเทศ ในระยะแรกนั้นมีวัดที่พระสงฆ์ได้ดำเนินการช่วยเหลือผู้ติดเชื้อและผู้ป่วยเอดส์จำนวนน้อยมาก แต่ในปัจจุบันได้ขยายไปทั่วทุกภาคของประเทศทั้งนี้เนื่องมาจากสาเหตุหลายประการประการแรกเพราะว่าจำนวนผู้ติดเชื้อเอดส์และผู้ป่วยเอดส์มีจำนวนเพิ่มมากขึ้น และได้แพร่ระบาดไปทั่วทุกภาคของประเทศและได้ส่งผลกระทบต่อสังคม ชุมชน บุคคลและครอบครัว พระสงฆ์ถือได้ว่าเป็นผู้นำและที่ปรึกษาของชุมชนจำเป็นต้องให้การช่วยเหลือบุคคลเหล่านั้นอีกทั้งการช่วยเหลือประชาชนที่ตกอยู่ในภาวะลำบาก ถือว่าเป็นคุณธรรมของพระสงฆ์ที่จะต้องช่วยเหลือ เพื่อให้

^{๔๕} สัมภาษณ์ พระครูประวิตรวานิช ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดสวนดอก (พระอารามหลวง), ๑๒ พฤศจิกายน ๒๕๖๒.

บุคคลเหล่านั้นสามารถช่วยเหลือและพึ่งตนเองได้โดยไม่เป็นภาระของสังคมซึ่งนับว่าเป็นการสังคมสงเคราะห์ประการหนึ่ง ทั้งนี้สอดคล้องกับคำกล่าวที่ว่างานสังคมสงเคราะห์ควรจะมีหลักใหญ่ๆ คือว่าสงเคราะห์เพื่อให้เขาช่วยตนเองได้ คือทำให้เขารู้และสามารถช่วยตนเองได้จะเป็นการสงเคราะห์ที่ยืนยาวและมีผลจริง ถ้าสงเคราะห์ทั่วไปมีแต่ทำให้คนอ่อนแอสงเคราะห์ด้วยวัตถุประสงค์มากเกินไปก็ทำให้โง่งง จะต้องสงเคราะห์ให้เขาฉลาดขึ้นให้รู้ว่าอะไรเป็นอะไร ชีวิตเป็นอย่างไร เกิดมาทำไม จะต้องสงเคราะห์อะไร จะต้องให้เขาตั้งหน้าช่วยตนเองก่อน การสงเคราะห์ไม่จำเป็นต้องเป็นการให้การช่วยเหลืออะไรเสมอไป สิ่งใดเป็นการกระทำให้ดีขึ้นก็เป็นการสงเคราะห์ทั้งนั้น แม้ว่าสิ่งนั้นจะไม่ใช่สิ่งที่พอใจแก่ผู้สงเคราะห์ก็ตาม มันก็ยังเป็นการสงเคราะห์อยู่นั่นเอง อย่างเช่น การใช้สมุนไพรเพื่อการพึ่งตนเองนั้น ความเจ็บป่วยบางอย่างเมื่อประชาชนไม่สามารถซื้อยามารักษาเอง และเมื่อไปรับการรักษาจากแพทย์แผนปัจจุบันก็ใช้ระยะเวลาการรักษาที่ยาวนาน ต้องเสียค่าใช้จ่ายที่สูงมากประชาชนเหล่านี้ส่วนหนึ่งหันมาพึ่งพิงการรักษาโรคจากพระสงฆ์ โดยพระสงฆ์จะจ่ายยาที่เตรียมจากสมุนไพร พระสงฆ์บางรูปยังผสมผสานการแพทย์แผนโบราณกับการแพทย์แผนปัจจุบันเข้าด้วยกันนับเป็นการประยุกต์วิธีการรักษาโรคให้ได้ผลดีอีกด้วย ในเรื่องความคิดเห็นเกี่ยวกับบทบาทของวัดและพระสงฆ์เนื่องจากวัดเป็นศูนย์กลางของชุมชน จึงสมควรให้วัดเป็นศูนย์กลางในการใช้สมุนไพรเพื่อการพึ่งตนเองของชุมชน บทบาทดังกล่าวได้แก่จัดเป็นที่ตั้งสหกรณ์หรือคลังยาสมุนไพรประจำหมู่บ้านควรมีการปลูกสมุนไพรภายในวัดและให้วัดเป็นที่อบรมเผยแพร่ความรู้เกี่ยวกับการใช้สมุนไพร ซึ่งในเรื่องเหล่านี้กลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่เห็นด้วย ส่วนบทบาทของพระสงฆ์ในการส่งเสริมการใช้สมุนไพรนั้น พระสงฆ์ที่มีความรู้ทางการรักษาโรคสามารถแนะนำการใช้สมุนไพรแก่ประชาชนได้เป็นอย่างดีเนื่องจากพระสงฆ์เป็นที่เชื่อถือศรัทธาของประชาชนมาโดยตลอด พระสงฆ์อาจเผยแพร่ความรู้เรื่องสมุนไพรด้วยวิธีการต่าง ๆ เช่น ในการแสดงธรรมก็สอดแทรกความรู้ในการใช้ยาประกอบไปด้วย การแจกพันธุ์พืชสมุนไพรให้ชาวบ้านนำไปปลูก พระสงฆ์อาจเป็นผู้นำในการพัฒนาการปลูกสวนสมุนไพร นอกจากนี้กลุ่มตัวอย่างยังเห็นด้วยว่าควรมีการอบรมเผยแพร่ความรู้ทางสาธารณสุขและการใช้สมุนไพรแก่พระสงฆ์ เพื่อให้พระสงฆ์สามารถเป็นที่พึ่งแก่คนยากจนได้ในภาวะจำเป็นที่ไม่อาจพึ่งพิงการรักษาจากหน่วยงานของรัฐและเอกชน จากบทบาทของพระสงฆ์ในการส่งเสริมการใช้สมุนไพรเพื่อการพึ่งพิงการพึ่งตนเองของชาวชนบทพอจะประมวลได้ดังต่อไปนี้

๑. การที่พระสงฆ์เป็นบุคคลที่ประชาชนศรัทธา เคารพ เชื่อถือ พระสงฆ์จึงสามารถเผยแพร่ความรู้ในเรื่องสมุนไพรได้เป็นอย่างดี

๒. พระสงฆ์สามารถเป็นผู้นำในการใช้สมุนไพรและเป็นที่ปรึกษา ทั้งนี้เพราะพระสงฆ์มีเวลามากและยังมีบทบาททางด้านสาธารณสุขมาตั้งแต่อดีตจนปัจจุบัน

๓. พระสงฆ์ที่มีความรู้ทางการรักษาโรค ยังมีบทบาทในการเป็นที่พึ่งสุดท้ายของประชาชนโดยเฉพาะในชนบทยากจนที่ด้อยโอกาสทางสาธารณสุข ทั้งนี้เพราะพระสงฆ์เหล่านี้ประกอบกรักษาโรคด้วยเมตตาธรรม ไม่คิดค่ารักษาพยาบาลและเป็นกันเองกับประชาชน

๔. วัดเป็นที่เก็บสมุนไพรประจำหมู่บ้าน เป็นที่ตั้งสหกรณ์ยา โดยมีพระสงฆ์คอยดูแลและให้คำแนะนำในการใช้แก่ประชาชน

๖. วัดเป็นสถานที่ฝึกอบรมการใช้สมุนไพร เป็นแหล่งเผยแพร่ความรู้เกี่ยวกับการใช้สมุนไพร โดยพระสงฆ์ที่มีความรู้ทางด้านนี้คอยให้ความช่วยเหลือ ให้คำแนะนำ

๗. นำเนื้อที่ว่างเปล่าของวัดมาใช้ประโยชน์โดยการทำแปลงสาธิต สวนสมุนไพรเพื่อเตรียมพันธ์สมุนไพรไว้แจกให้ชาวบ้านนำไปปลูก”^{๔๖}

โดยสรุป เครือข่ายพระสงฆ์ในการสังคมสงเคราะห์ด้านการจัดสวัสดิการ คือ การใช้เสนาสนะภายในวัดหรือการจัดกิจกรรมอื่นๆ ภายในวัด เช่น การตั้งศาลาประชาคมใช้เป็นที่ประชุมของราชการ เป็นที่ประชุมเพื่อพัฒนาหมู่บ้าน ตำบล ของท้องถิ่นในด้านต่างๆ ใช้ศาลาการเปรียญหรือบริเวณวัดเพื่ออำนวยความสะดวกต่างๆ ให้แก่ราชการ ให้ประชาชนชาวบ้านเจ้าของวัดมารับบริการจากรัฐบาล หรือการจัดกิจกรรมสู่กลุ่มผู้ด้อยโอกาสทางสังคม ให้ได้รับการฝึกฝนพัฒนาศักยภาพของตน เช่น การช่วยเหลือเด็กกำพร้า เด็กเร่ร่อน เด็กที่มาจากครอบครัวยากจน พระสงฆ์แบ่งที่ดินวัดให้จัดตั้งสถานศึกษา สถานือนามัย ห้องสมุด พิพิธภัณฑ์ ที่ตั้งของหน่วยราชการ ประปาหมู่บ้าน และจัดกิจกรรมสาธารณะประโยชน์ต่างๆ เช่น เมื่อคราวเกิดอุทกภัย พระสงฆ์ได้จัดการรวบรวมเครื่องอุปโภค จากผู้มีจิตศรัทธาแล้วนำไปช่วยเหลือผู้ประสบภัยในสถานที่ต่างๆ เป็นต้น

เครือข่ายพระสงฆ์ในการสังคมสงเคราะห์ด้านการอบรมศีลธรรมจริยธรรม คือการให้ธรรมะเป็นทาน ซึ่งปัจจุบันมีหน่วยงานของพระสงฆ์หลายหน่วยงานที่ทำหน้าที่อย่างเป็นระบบ คืองานพระธรรมทูตและงานพระธรรมจาริก ทำหน้าที่ปลูกฝังจริยธรรมเพื่อความสงบทางอารมณ์เป็นการฝึกจิตให้มีคุณภาพ มีสมรรถภาพจิตดี เช่น มีเมตตา กรุณา ชันติ มีหิริโอตตปปะ มีจริยธรรมที่เหมาะสมแก่การทำงาน มีความเข้มแข็งมั่นคง คล่องแคล่ว เป็นคนมีศีล มีระเบียบวินัย มีจิตปรารถนาจะให้ผู้อื่นพ้นจากทุกข์เห็นความสำคัญของผู้อื่น รู้คุณค่าแห่งศาสนา มีความรู้ความเข้าใจหลักแห่งความดี เข้าใจในชีวิตว่า คืออะไร สภาวะที่แท้จริงของสิ่งทั้งหลายเป็นอย่างไร ลงมาจนถึงความเข้าใจทั่วๆ ไปเกี่ยวกับจริยธรรมในการดำรงชีวิต ประสบสิ่งที่ตั้งใจคือทำให้เกิดความรู้ ความเข้าใจในสิ่งต่างๆ อย่างถูกต้อง

เครือข่ายพระสงฆ์ในการสังคมสงเคราะห์ด้านการให้การศึกษา ในอดีตที่ผ่านมา พระสงฆ์เป็นผู้นำทางการศึกษา เริ่มต้นขึ้นที่วัดโดยมีพระเป็นผู้สอน อาศัยศาลาการเปรียญเป็นสถานศึกษาแม้ในปัจจุบันบทบาทของพระสงฆ์ด้านการศึกษาก็ยังปรากฏอย่างชัดเจน เช่น การสอนเด็กเล็กในศูนย์อบรมเด็กก่อนเกณฑ์ในวัด ซึ่งพระเป็นผู้ก่อตั้งด้วยหรือให้การสนับสนุนในการก่อตั้งโรงเรียนพุทธศาสนาวินาศิตยเป็นโรงเรียนสอนวิชาด้านศาสนา และเสริมวิชาสามัญเพื่อเพิ่มความรู้แก่เด็กและเยาวชนให้มีความรู้คู่คุณธรรม และครูสอนวิชาศีลธรรมในสถานศึกษาต่างๆ เช่น กลุ่มพระธรรมวิทยากรซึ่งเป็นกิจกรรมของนักศึกษาในมหาวิทยาลัยสงฆ์ นอกจากนี้ยังจัดการศึกษาให้กับเด็กที่ไม่สามารถเข้าสู่ระบบการศึกษาของรัฐได้ โดยอาศัยการบวชเรียนที่เรียกว่าพระปริยัติธรรมแผนกสามัญเป็นการเรียนตั้งแต่ประถมจนถึงระดับมัธยมศึกษาจนถึงมหาวิทยาลัยอันเป็นสถานศึกษาระดับอุดมศึกษาของคณะสงฆ์ไทย นอกจากนี้แล้วยังมีมูลนิธิการกุศลของวัดต่างๆ ที่ให้ทุนการศึกษาแก่เด็กนักเรียนที่ยากจน ทั้งแบบต่อเนื่องและเป็นรายปี ส่วนประชาชนโดยทั่วไปพระสงฆ์ได้ให้การศึกษาดูโดยการแสดงพระธรรมเทศนา ให้เห็นถึงคุณและโทษประโยชน์มิใช่ประโยชน์

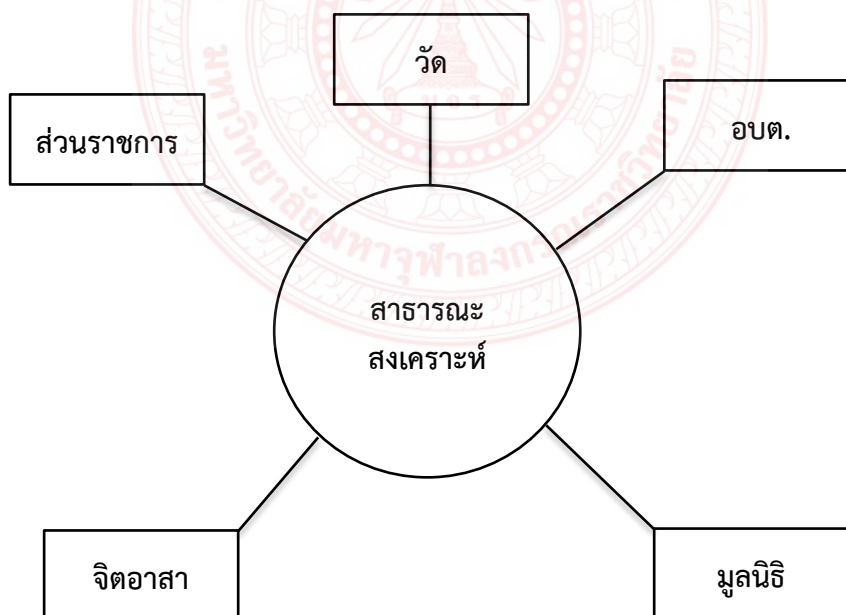
เครือข่ายพระสงฆ์ในการสังคมสงเคราะห์ด้านการส่งเสริมอาชีพ คือ พระสงฆ์ได้จัดการอบรมฝึกหัดให้ชาวบ้านประกอบงานด้านอาชีพเช่น จัดโครงการเกษตรเพื่อการบริโภคโดยมี

^{๔๖} สัมภาษณ์ พระโพธิ์รังษี เจ้าคณะอำเภออดอยสะเก็ด, ๑๒ พฤศจิกายน ๒๕๖๒.

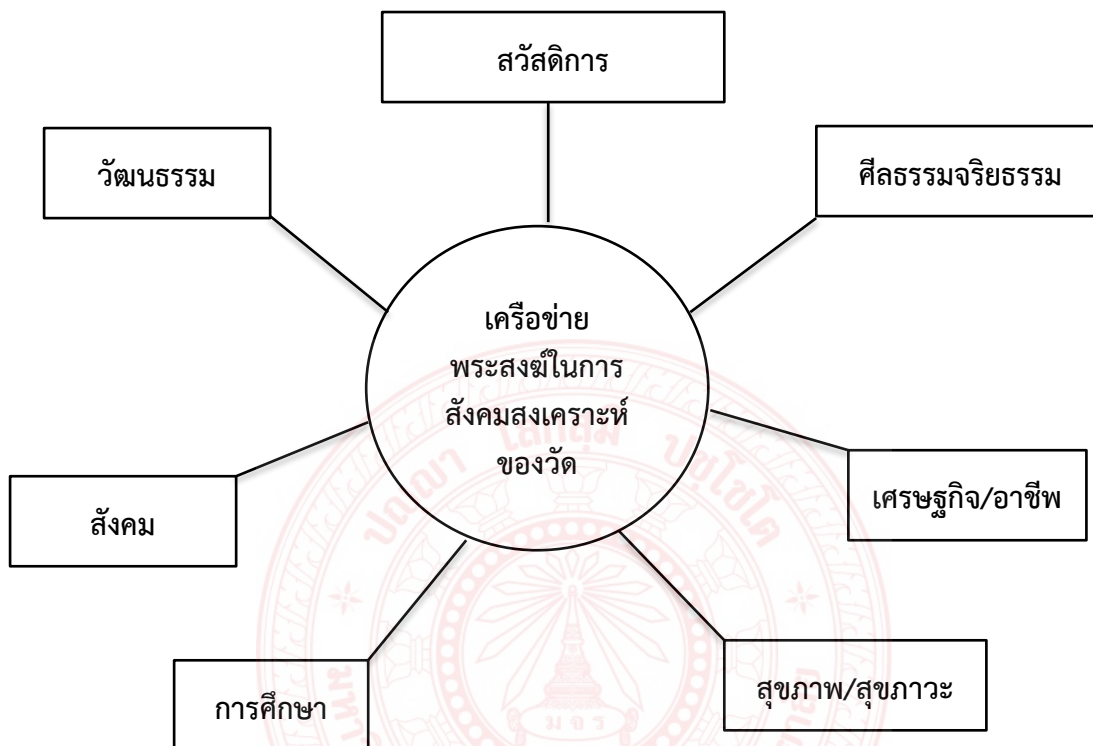
วัตถุประสงค์ให้มีผลผลิตสำหรับการบริโภคในชุมชน ส่งเสริมให้ปลูกพืชผักในฤดูแล้ง จัดหาพืชพันธุ์พันธุ์ไม้ผลปลูกเพื่อการบริโภค ในกรณีที่หมู่บ้านปลูกพืชเศรษฐกิจพระสงฆ์จะเป็นผู้ประสานในการฝึกอบรมให้เข้าใจในเรื่องพืชนั้นๆ และการศึกษาดูงานนอกหมู่บ้าน ตลอดจนการจัดหาเอกสารคู่มือจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง และสนับสนุนให้มีการฝึกหัดงานอาชีพในวัดเช่นการอบรมงานช่างวิชาแพทย์แผนโบราณเพื่อเพิ่มรายได้ เพิ่มคุณภาพชีวิต ให้เป็นที่ยอมรับของสังคมทั่วไป มีวิชาช่างไม้ ช่างปูน ช่างเหล็ก ช่างเชื่อม ซึ่งพระสงฆ์ได้รับการศึกษามาแต่อดีตและถ่ายทอดให้กับชาวบ้านมาตั้งแต่โบราณจนกระทั่งถึงปัจจุบันได้สนับสนุนหน่วยงานทั้งของรัฐและเอกชนให้เข้ามาอบรมวิชาชีพแก่ชาวบ้านโดยใช้สถานที่วัดเป็นที่ทำการฝึกอบรมหรือให้การสนับสนุนด้านเงินทุน ด้านการให้คำแนะนำปรึกษาแก่คนในชุมชนหรือหน่วยงานของรัฐ และเอกชนที่เข้ามาใช้พื้นที่วัดนั้น

เครือข่ายพระสงฆ์ในการสังคมสงเคราะห์ด้านการรักษาสุขภาพ บทบาทด้านนี้เริ่มต้นจากการที่พระสงฆ์ได้ช่วยเหลือผู้ติดเชื้อและยาเสพติด ต่อมาบุคคลเหล่านั้นได้ติดเชื้อโรคเอดส์ด้วย พระสงฆ์จึงต้องหาวิธีการรักษาโรคเอดส์ไปด้วยเมื่อจำนวนผู้มาขอรับการช่วยเหลือเพิ่มมากขึ้น พระสงฆ์จึงต้องหาวิธีการช่วยเหลือและวิธีการรักษาผู้ติดเชื้อเอดส์และผู้ป่วยเอดส์ที่มาขอรับการช่วยเหลือเหล่านั้น พระสงฆ์จึงได้เปลี่ยนบทบาทมาช่วยเหลือผู้ติดเชื้อและผู้ป่วยเอดส์ในที่สุด

ผังเครือข่ายเชิงกิจกรรมการทำงานด้านสาธารณสุขสงเคราะห์ของวัด

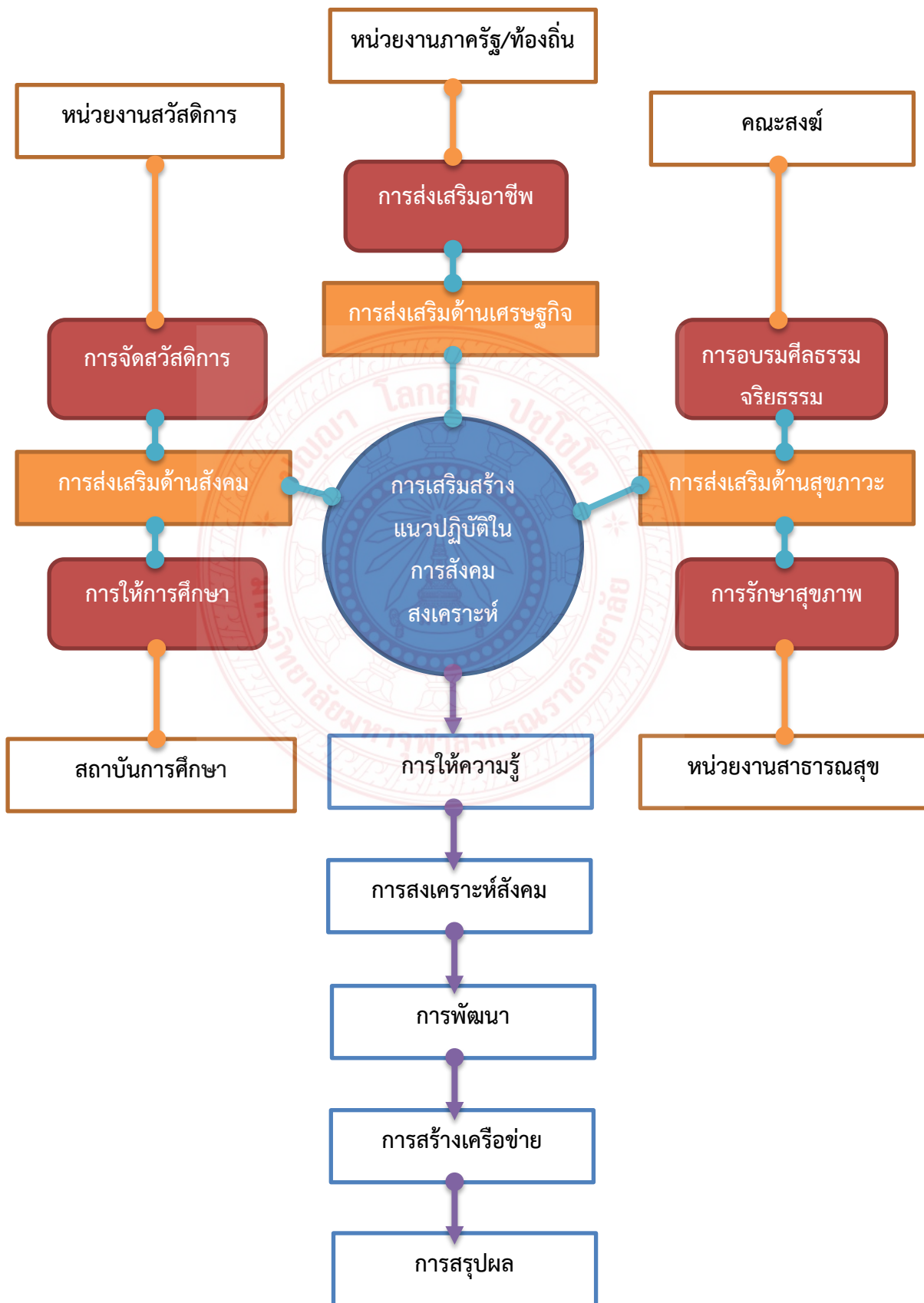

ผังเครือข่ายเชิงพื้นที่การทำงานด้านสาธารณสงเคราะห์ของวัด

สรุปได้ว่า แนวทางในการสร้างและพัฒนาเครือข่ายสังคมสงเคราะห์ของวัดในจังหวัดเชียงใหม่มีหลากหลายแนวทางขึ้นอยู่กับศักยภาพความพร้อมของผู้นำและวิสัยทัศน์ของเจ้าอาวาส บุคลากรภายในวัด และสถานการณ์ปัญหาของชุมชนนั้นๆ เป็นสำคัญ โดยสามารถจัดทำเป็นเครือข่ายตามบทบาทและหน้าที่ของพระสงฆ์ที่ทำงานโดดเด่นในเรื่องเดียวกัน อาทิ เครือข่ายพระสงฆ์ในการสังคมสงเคราะห์ด้านการจัดสวัสดิการ เครือข่ายพระสงฆ์ในการสังคมสงเคราะห์ด้านการอบรม ศีลธรรมจริยธรรม เครือข่ายพระสงฆ์ในการสังคมสงเคราะห์ด้านการให้การศึกษากฎหมาย เครือข่ายพระสงฆ์ในการสังคมสงเคราะห์ด้านการส่งเสริมอาชีพ และเครือข่ายพระสงฆ์ในการสังคมสงเคราะห์ด้านการรักษาสุขภาพ เพื่อพัฒนาเป็นเครือข่ายสังคมสงเคราะห์ของวัดที่มีความร่วมมือกันในระดับต่างๆ ตั้งแต่ในระดับตำบล อำเภอ จังหวัด และระดับประเทศต่อไป

๔.๔ องค์ความรู้จากการวิจัย

บทที่ ๕

บทสรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

การวิจัยครั้งนี้ เรื่อง การเสริมสร้างแนวปฏิบัติในการสังคmsgเคราะห์ของวัดในจังหวัดเชียงใหม่ มีวัตถุประสงค์ ๓ ประการ ดังนี้ (๑) เพื่อศึกษากระบวนการเสริมสร้างแนวปฏิบัติในการสังคmsgเคราะห์ของวัดในจังหวัดเชียงใหม่ (๒) เพื่อศึกษาปัจจัยที่มีผลต่อการปฏิบัติด้านสังคmsgเคราะห์ของวัดในจังหวัดเชียงใหม่ และ (๓) เพื่อสร้างและวิเคราะห์เครือข่ายสังคmsgเคราะห์ของวัดในจังหวัดเชียงใหม่ การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยมีพื้นที่เป้าหมาย จำนวน ๔ วัด ในจังหวัดเชียงใหม่ กลุ่มประชากร ได้แก่ พระสังฆาธิการเจ้าคณะปกครอง พระภิกษุเจ้าอาวาส หรือพระภิกษุผู้แทนหรือผู้ที่รับมอบหมายให้ดูแลงาน จำนวน ๑๕ รูป มีบทสรุปการศึกษา ดังนี้

๕.๑ บทสรุป

๕.๑.๑ กระบวนการเสริมสร้างแนวปฏิบัติในการสังคmsgเคราะห์ของวัดในจังหวัดเชียงใหม่

จากผลการศึกษากระบวนการเสริมสร้างแนวปฏิบัติในการสังคmsgเคราะห์ของวัดในจังหวัดเชียงใหม่ของวัดทั้ง ๔ วัด สามารถประมวลผลเป็นกระบวนการได้ ๕ ขั้นตอน คือ

๑. การให้ความรู้ คือ การอบรมให้ความรู้ด้านสังคmsgเคราะห์ การสำรวจข้อมูลปัญหาต่างๆ ของสังคmsg และการวางแผนการจัดทำแผนและแนวทางการให้การสงเคราะห์สังคmsg

๒. การสงเคราะห์สังคmsgในด้านต่างๆ ได้แก่ สาธารณะสงเคราะห์ ศึกษาสงเคราะห์ สุขภาวะสงเคราะห์ อาชีวสงเคราะห์ สวัสดิการสงเคราะห์ และศาสนสงเคราะห์

๓. การพัฒนา ประกอบด้วย ศูนย์ประสานงานสังคmsgเคราะห์ของคณะสงฆ์ บุคลากรด้านสังคmsgเคราะห์ของวัด กองทุน/มูลนิธิเพื่อการสังคmsgเคราะห์ อุปกรณ์เครื่องมือในการสังคmsgเคราะห์

๔. การสร้างเครือข่าย ประกอบด้วย เครือข่ายศูนย์ประสานงานสังคmsgเคราะห์คณะสงฆ์ เครือข่ายวัดเพื่อการสังคmsgเคราะห์ เครือข่ายจิตอาสา และเครือข่ายกองทุน/มูลนิธิเพื่อการสังคmsgเคราะห์

๕. การสรุปร่วมกัน ประกอบด้วย การประชุมเสวนาสรุปรผลการทำงานสังคmsgเคราะห์ การประเมินผลและรายงานผลการทำงานสังคmsgเคราะห์ การนำเสนอผลการทำงานสังคmsgเคราะห์

๕.๑.๒ ปัจจัยที่มีผลต่อการปฏิบัติด้านสังคมสงเคราะห์ของวัดในจังหวัดเชียงใหม่

จากผลการศึกษาปัจจัยที่มีผลต่อการปฏิบัติด้านสังคมสงเคราะห์ มี ๓ ปัจจัยหลัก คือ

๑. นโยบายด้านการสังคมสงเคราะห์ของคณะสงฆ์ บทบาทหน้าที่ ภารกิจหรือฐานะของ พระสังฆาธิการทุกระดับชั้นจะต้องถือปฏิบัติ และดำเนินการให้ครบทั้งหมด ๖ พันธกิจหลัก คือ (๑) พันธกิจด้านการปกครอง (๒) พันธกิจด้านการศึกษาสงเคราะห์พระปริยัติธรรม (๓) พันธกิจด้าน การศึกษาสงเคราะห์การศึกษาสามัญ (๔) พันธกิจด้านเผยแผ่พระพุทธศาสนา (๕) พันธกิจด้าน สาธารณูปการ (๖) พันธกิจด้านสาธารณสงเคราะห์

๒. การยึดหลักมนุษยธรรมและพุทธธรรมในการสังคมสงเคราะห์ เพื่อการส่งเสริมด้าน เศรษฐกิจ มีหลักการในการประยุกต์ใช้ดังนี้

๒.๑ การส่งเสริมด้านเศรษฐกิจ คือ การส่งเสริมในด้านอาชีพของชาวบ้านในชุมชน ประกอบด้วยหลักการสำคัญตามหลักทฤษฎีธัมมิกัตถะ ๔ ประกอบด้วย (๑) หลักอุฏฐานสัมปทา คือ การส่งเสริมด้านอาชีพเสริมรายได้ กิจกรรมในชุมชน การรวมกลุ่มอาชีพ (๒) หลักอาร์กขสัมปทา คือ การส่งเสริมด้านการออมทรัพย์ การจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์ (๓) หลักกัลยาณมิตตา คือ การจัดตั้งกลุ่ม ให้คำปรึกษาด้านการลงทุนในการส่งเสริมอาชีพและสวัสดิการแก่ชาวบ้านในชุมชนให้มีความรู้ความ เข้าใจในการประกอบอาชีพและการพัฒนาอาชีพ และ (๔) หลักสมชีวิตา คือ การส่งเสริมให้ประชาชน ดำรงชีวิตตามหลักเศรษฐกิจพอเพียง โดยเป็นหน้าที่หลักที่สำคัญของพระสงฆ์ในการให้คำปรึกษาและ แนะนำสั่งสอนให้ชาวบ้านมีความตระหนักถึงการดำเนินชีวิตที่เหมาะสมกับตนเอง

๒.๒ การส่งเสริมด้านสุขภาพ คือ การส่งเสริมในด้านการดูแลสุขภาพสุขภาพของ ชาวบ้านในชุมชน ประกอบด้วยหลักการสำคัญตามหลักสัปปายการี ๕ ประกอบด้วย (๑) หลักสัปปาย การี คือ การดูแลสุขภาพสุขภาพ และการจัดกิจกรรมตรวจสุขภาพแก่ชาวบ้านในชุมชน (๒) หลักสัปปา ยะ มัตตัญญู คือ การส่งเสริมออกกำลังกาย การเคลื่อนไหวร่างกายหรืออิริยาบถจากการทำงานหรือ พักผ่อนมากเกินไป โดยให้ความสำคัญกับความเหมาะสมกับเพศวัย (๓) หลักปริณตโมชชี คือ การ ส่งเสริมการบริโภคอาหารที่ปลอดภัยสะอาด การเพาะปลูกและบริโภคพืชผักพื้นบ้าน อาหารพื้นบ้าน เพื่อส่งเสริมสุขภาพด้านการบริโภคอาหารของชาวบ้านในชุมชน (๔) หลักสีลา คือ การส่งเสริมให้ ประชาชนตั้งอยู่ในหลักการประพฤติอยู่ในศีลธรรมอันดีงามของพระพุทธศาสนาและชุมชน และ (๕) หลักกัลยาณมิตตะ คือ การส่งเสริมให้มีการรวมกลุ่มชาวบ้านในชุมชนเพื่อประกอบกิจกรรมพัฒนา ชุมชนส่งเสริมความรักสามัคคีในชุมชน กิจกรรมส่งเสริมและสืบสานประเพณีพิธีกรรมที่ดั้งเดิมของ ชุมชน กลุ่มอนุรักษ์รักษาวัฒนธรรมประเพณีชุมชน

๒.๓ การส่งเสริมด้านสังคม การส่งเสริมในด้านความสัมพันธ์ทางสังคมของชาวบ้านใน ชุมชน ประกอบด้วยหลักการสำคัญตามหลักสังคหัตถุ ๔ ประกอบด้วย (๑) หลักทาน คือ การ ส่งเสริมให้มีกิจกรรมโครงการบริจาคสิ่งของหรือการให้ความช่วยเหลือผู้ประสบภัยหรือตกทุกข์ได้ยาก ในชุมชนและนอกชุมชน (๒) หลักปิยวาจา คือ การส่งเสริมด้านการปฏิสัมพันธ์กันในชุมชน เช่น กิจกรรมการประชุมพูดคุยกันด้วยมิตรไมตรี เพื่อร่วมกันแก้ไขปัญหาและค้นหาทางออกของปัญหา ต่างๆ ของชุมชนอย่างสร้างสรรค์ (๓) หลักอัตถจริยา คือ การรวมกลุ่มและจัดตั้งชมรมเพื่อสนับสนุน การพัฒนาชุมชนและแก้ไขปัญหาสังคมในหลายด้าน และเพื่อรองรับสถานการณ์ปัญหาที่จะเกิดขึ้นใน อนาคต และ (๔) หลักสมานัตตา คือ การส่งเสริมการจัดกิจกรรมทุกด้านอย่างสม่ำเสมอและมีความ

ต่อเนื่อง ไม่นิยมเอียงเอื้อประโยชน์ให้กับกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งเพียงกลุ่มเดียว ซึ่งจะก่อให้เกิดความแตกแยกในชุมชน

๓. ศักยภาพและความพร้อมของวัดหรือองค์กร จากการผลวิเคราะห์ลักษณะงานสังคมสงเคราะห์ของวัดที่เป็นกรณีศึกษา สามารถสรุปรายละเอียดที่แตกต่างกัน ดังนี้

๑. วัดโสภณาราม ตำบลดอนแก้ว อำเภอแม่ริม จังหวัดเชียงใหม่ มีศักยภาพในด้านผู้นำ คือ เจ้าอาวาสมีความพร้อมในด้านการทำงานสังคมสงเคราะห์ มีกิจกรรมที่ให้การสงเคราะห์ในด้านการศึกษาของพระภิกษุสามเณร ค่ายฝึกอบรมคุณธรรมจริยธรรมแก่เด็กและเยาวชน กองทุนโรงเรียนเพื่อคนยากจน โครงการไถ่ชีวิตโค-กระบือ มีพื้นที่วัดที่เหมาะสมในการดำเนินงาน และชุมชนทั้งภาครัฐ/เอกชน และชาวบ้านให้ความร่วมมือและเข้ามาใช้พื้นที่วัดในหลายกิจกรรม

๒. วัดเจดีย์แม่ครัว ตำบลแม่แฝกใหม่ อำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่ ศักยภาพในด้านผู้นำ คือ เจ้าอาวาสมีความพร้อมในด้านการทำงานพัฒนาชุมชน มีกิจกรรมที่ให้การสงเคราะห์ในการให้การสงเคราะห์ประชาชนทุกช่วงวัย การส่งเสริมอาชีพเสริมรายได้ การรวมกลุ่มอาชีพ กิจกรรมพัฒนาเด็กและเยาวชน กิจกรรมพัฒนาชุมชนและสิ่งแวดล้อม กิจกรรมด้านสุขภาพของกลุ่มผู้ติดเชื้อ มีพื้นที่วัดที่เหมาะสมในการดำเนินงาน และชุมชนทั้งภาครัฐ/เอกชน และชาวบ้านให้ความร่วมมือและเข้ามาใช้พื้นที่วัดในหลายกิจกรรม

๓. วัดอุโมงค์ (สวนพุทธธรรม) ตำบลสุเทพ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ ศักยภาพในด้านผู้นำ คือ เจ้าอาวาสและบุคลากรภายในวัดมีความพร้อมในด้านการทำงานเกี่ยวกับการจัดกิจกรรมสังคมสงเคราะห์ในด้านการศึกษาพระพุทธศาสนาทั้งภาคทฤษฎีและปฏิบัติ มีกิจกรรมที่ให้การสงเคราะห์ในการให้การศึกษารเรียนรู้พระพุทธศาสนาตามแนวของหลวงพ่พุทธทาส แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา และกิจกรรมปฏิบัติธรรมสำหรับชาวไทยและชาวต่างประเทศ มีพื้นที่วัดที่เหมาะสมในการดำเนินงาน และประชาชนเข้ามาใช้บริการหลากหลายทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศ

๔. วัดดอนจั่น ตำบลท่าศาลา อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ ศักยภาพในด้านผู้นำ คือ เจ้าอาวาสและบุคลากรภายในวัดมีความพร้อมในด้านการทำงานเกี่ยวกับการจัดกิจกรรมสังคมสงเคราะห์ในด้านการส่งเสริมการศึกษาแก่เด็กและเยาวชน มีกิจกรรมที่ให้การศึกษและสงเคราะห์เด็กและเยาวชนที่ด้อยโอกาสทางสังคมตั้งแต่ระดับอนุบาลจนถึงระดับมหาวิทยาลัย มีพื้นที่วัดที่เหมาะสมในการดำเนินงาน และมีศรัทธาประชาชน ตลอดถึงหน่วยงานภาครัฐและหน่วยงานการศึกษาให้การสนับสนุน

จะเห็นได้ว่า วัดที่เป็นกรณีศึกษาทั้ง ๔ วัด มีศักยภาพความพร้อมใน ๔ ด้านสำคัญ คือ (๑) ศักยภาพบุคคล (๒) ศักยภาพกิจกรรม (๓) ศักยภาพวัด (๔) ศักยภาพชุมชน ที่เหมือนกันและแตกต่างกันตามบริบทของวัดแต่ละแห่ง ดังนั้น กระบวนการเสริมสร้างแนวปฏิบัติในการสังคมสงเคราะห์ของวัดนั้นจะต้องพิจารณาถึงความเหมาะสมและจุดเด่นจุดด้อยในการพัฒนาแต่ละด้านให้มีความพร้อมในระดับหนึ่งก่อนที่จะดำเนินงานในการพัฒนาวัดเพื่อการสังคมสงเคราะห์ที่มีประสิทธิภาพได้

กล่าวได้ว่า ปัจจัยที่มีผลต่อการปฏิบัติด้านสังคมสงเคราะห์ของวัดในจังหวัดเชียงใหม่ พบว่า ในปัจจุบัน บทบาทและกิจกรรมด้านสังคมสงเคราะห์ของวัดส่วนหนึ่งได้รับการสนับสนุน

ส่งเสริมจากภาครัฐ แต่ส่วนใหญ่เกิดขึ้นจากการสนับสนุนทุนปัจจัยจากศรัทธาประชาชนที่มีต่อผู้นำ คือ เจ้าอาวาสเป็นหลัก กิจกรรมเหล่านี้ส่วนใหญ่มีวัตถุประสงค์เพื่อการเกื้อกูลสนับสนุนสภาพการดำเนินชีวิตของคนหลายกลุ่มทุกเพศวัย โดยเฉพาะกิจกรรมเหล่านี้เป็นความร่วมมือระหว่างชาวบ้าน ในชุมชนหมู่บ้าน และองค์กรชุมชนในท้องถิ่น ได้แก่ เทศบาล องค์กรการบริหารส่วนตำบล กลุ่มองค์กรพัฒนาในชุมชน และผู้นำชุมชน

๕.๑.๓ เครือข่ายสังคมสงเคราะห์ของวัดในจังหวัดเชียงใหม่

จากผลการสนทนากลุ่มร่วมกับพระสังฆาธิการจังหวัดเชียงใหม่ สรุปได้ว่า การส่งเสริมเครือข่ายของเครือข่ายสังคมสงเคราะห์ของวัดต่างๆ ในจังหวัดเชียงใหม่ ควรมีการพัฒนาเครือข่ายสังคมสงเคราะห์ของวัดตามบทบาทหน้าที่ที่พระสงฆ์มีความถนัด ความเชี่ยวชาญ หรือความสนใจ เฉพาะ ดังนี้

๑. เครือข่ายพระสงฆ์ในการสังคมสงเคราะห์ด้านการจัดสวัสดิการ คือ การสังคมสงเคราะห์ในลักษณะของการสงเคราะห์ด้วยทานปัจจัย ๔ สถานที่วัด การใช้เสนาสนะภายในวัดหรือการจัดกิจกรรมอื่นๆ ภายในวัด เช่น การตั้งสภาตำบลใช้เป็นที่ประชุมของราชการ เป็นที่ประชุมเพื่อพัฒนาหมู่บ้าน ตำบล ของท้องถิ่นในด้านต่างๆ ใช้ศาลาการเปรียญหรือบริเวณวัดเพื่ออำนวยความสะดวกต่างๆ ให้แก่ราชการ ให้ประชาชนชาวบ้านเจ้าของวัดมาร่วมรับบริการจากรัฐบาล หรือการจัดกิจกรรมสู่กลุ่มผู้ด้อยโอกาสทางสังคม ให้ได้รับการฝึกฝนพัฒนาศักยภาพของตน เช่น การช่วยเหลือเด็กกำพร้า เด็กเร่ร่อน เด็กที่มาจากครอบครัวยากจน พระสงฆ์แบ่งที่ดินวัดให้จัดตั้งสถานศึกษา สถานีอนามัย ห้องสมุด พิพิธภัณฑ์ ที่ตั้งของหน่วยราชการ ประปาหมู่บ้าน และจัดกิจกรรมสาธารณะประโยชน์ต่างๆ เช่น เมื่อคราวเกิดอุทกภัย พระสงฆ์ได้จัดการรวบรวมเครื่องอุปโภค จากผู้มีจิตศรัทธา แล้วนำไปช่วยเหลือผู้ประสบภัยในสถานที่ต่างๆ เป็นต้น หรือการสงเคราะห์สวัสดิการอื่นใดที่ช่วยบรรเทาความเดือดร้อนของประชาชนในชุมชน

๒. เครือข่ายพระสงฆ์ในการสังคมสงเคราะห์ด้านการอบรมศีลธรรมจริยธรรม คือการให้ธรรมะเป็นทาน ซึ่งปัจจุบันมีหน่วยงานของพระสงฆ์หลายหน่วยงานที่ทำหน้าที่อย่างเป็นระบบ คือ งานพระธรรมทูตและงานพระธรรมจาริก ทำหน้าที่ปลูกฝังจริยธรรมเพื่อความสงบทางอารมณ์เป็นการฝึกจิตให้มีคุณภาพ มีสมรรถภาพจิตดี เช่น มีเมตตา กรุณา ซันติ มีหิริโอตตปปะ มีจริยธรรมที่เหมาะสมแก่การทำงาน มีความเข้มแข็งมั่นคง คล่องแคล่ว เป็นคนมีศีล มีระเบียบวินัย มีจิตปรารถนา จะให้ผู้อื่นพ้นจากทุกข์เห็นความสำคัญของผู้อื่น รู้คุณค่าแห่งศาสนา มีความรู้ความเข้าใจหลักแห่งความดี เข้าใจในชีวิตว่า คืออะไร สภาวะที่แท้จริงของสิ่งทั้งหลายเป็นอย่างไร ลงมาจนถึงความเข้าใจทั่วๆ ไปเกี่ยวกับจริยธรรมในการดำรงชีวิต ประสบสิ่งที่ตั้งงามคือทำให้เกิดความรู้ ความเข้าใจในสิ่งต่างๆ อย่างถูกต้อง

๓. เครือข่ายพระสงฆ์ในการสังคมสงเคราะห์ด้านการให้การศึกษา ในด้านการให้การศึกษา ถือเป็นบทบาทหน้าที่สำคัญของพระสงฆ์ไทย พระสงฆ์เป็นผู้นำทางการศึกษา เริ่มต้นขึ้นที่วัดโดยมีพระเป็นผู้สอน อาศัยศาลาการเปรียญเป็นสถานศึกษาแม้ในปัจจุบันบทบาทของพระสงฆ์ด้านการศึกษาก็ยังปรากฏอย่างชัดเจน เช่น การสอนเด็กเล็กในศูนย์อบรมเด็กก่อนเกณฑ์ในวัด ซึ่งพระเป็นผู้ก่อตั้งด้วยหรือให้การสนับสนุนในการก่อตั้งโรงเรียนพุทธศาสนาวันอาทิตย์เป็นโรงเรียนสอนวิชาด้าน

ศาสนา และเสริมวิชาสามัญเพื่อเพิ่มความรู้แก่เด็กและเยาวชนให้มีความรู้คู่คุณธรรม และครูสอนวิชา ศีลธรรมในสถานศึกษาต่างๆ เช่น กลุ่มพระธรรมวิทยากรซึ่งเป็นกิจกรรมของนักศึกษาในมหาวิทยาลัย สงฆ์ นอกจากนี้ยังจัดการศึกษาให้กับเด็กที่ไม่สามารถเข้าสู่ระบบการศึกษาของรัฐได้ โดยอาศัยการ บวชเรียนที่เรียกว่าพระปริยัติธรรมแผนกสามัญเป็นการเรียนตั้งแต่ประถมจนถึงระดับมัธยมศึกษา จนถึงมหาวิทยาลัยอันเป็นสถานศึกษาระดับอุดมศึกษาของคณะสงฆ์ไทย นอกจากนี้แล้วยังมีมูลนิธิ การกุศลของวัดต่างๆ ที่ให้ทุนการศึกษาแก่เด็กนักเรียนที่ยากจน ทั้งแบบต่อเนื่องและเป็นรายปี ส่วน ประชาชนโดยทั่วไปพระสงฆ์ได้ให้การศึกษาดูแลโดยการแสดงพระธรรมเทศนา ให้เห็นถึงคุณและโทษ ประโยชน์มิใช่ประโยชน์

๔. เครือข่ายพระสงฆ์ในการสังคมสงเคราะห์ด้านการส่งเสริมอาชีพ คือ พระสงฆ์ได้จัดการ อบรมฝึกหัดให้ชาวบ้านประกอบงานด้านอาชีพเช่น จัดโครงการเกษตรเพื่อการบริโภคโดยมี วัตถุประสงค์ให้มีผลผลิตสำหรับการบริโภคในชุมชน ส่งเสริมให้ปลูกพืชผักในฤดูแล้ง จัดหาพืชพันธุ์ พันธุ์ไม้ผลปลูกเพื่อการบริโภค ในกรณีที่หมู่บ้านปลูกพืชเศรษฐกิจพระสงฆ์จะเป็นผู้ประสานในการ ฝึกอบรมให้เข้าใจในเรื่องพืชนั้นๆ และการศึกษาดูงานนอกหมู่บ้าน ตลอดจนการจัดหาเอกสารคู่มือ จากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง และสนับสนุนให้มีการฝึกหัดงานอาชีพในวัดเช่นการอบรมงานช่างวิชา แพทย์แผนโบราณเพื่อเพิ่มรายได้ เพิ่มคุณภาพชีวิต ให้เป็นที่ยอมรับของสังคมทั่วไป มีวิชาช่างไม้ ช่าง ปูน ช่างเหล็ก ช่างเชื่อม ซึ่งพระสงฆ์ได้รับการศึกษามาแต่อดีตและถ่ายทอดให้กับชาวบ้านมาตั้งแต่ โบราณจนกระทั่งถึงปัจจุบันได้สนับสนุนหน่วยงานทั้งของรัฐและเอกชนให้เข้ามาอบรมวิชาชีพแก่ ชาวบ้านโดยใช้สถานที่วัดเป็นที่ทำการฝึกอบรมหรือให้การสนับสนุนด้านเงินทุน ด้านการให้คำแนะนำ ปรีกษาแก่คนในชุมชนหรือหน่วยงานของรัฐ และเอกชนที่เข้ามาใช้พื้นที่วัดนั้น

๕. เครือข่ายพระสงฆ์ในการสังคมสงเคราะห์ด้านการรักษาสุขภาพ บทบาทด้านนี้เริ่มต้น จากการที่พระสงฆ์ได้ช่วยเหลือผู้ติดสุราและยาเสพติด ต่อมาบุคคลเหล่านั้นได้ติดเชื้อโรคเอดส์ด้วย พระสงฆ์จึงต้องหาวิธีการรักษาโรคเอดส์ไปด้วยเมื่อจำนวนผู้มาขอรับการช่วยเหลือเพิ่มมากขึ้น พระสงฆ์จึงต้องหาวิธีการช่วยเหลือและวิธีการรักษาผู้ที่ติดเชื้อเอดส์และผู้ป่วยเอดส์ที่มาขอรับการ ช่วยเหลือเหล่านั้น พระสงฆ์จึงได้เปลี่ยนบทบาทมาช่วยเหลือผู้ติดเชื้อและผู้ป่วยเอดส์ในที่สุด

สรุปได้ว่า แนวทางในการสร้างและพัฒนาเครือข่ายสังคมสงเคราะห์ของวัดในจังหวัด เชียงใหม่มีหลากหลายแนวทางขึ้นอยู่กับศักยภาพความพร้อมและวิสัยทัศน์ของผู้นำที่เป็นเจ้าอาวาส ผู้นำชุมชน บุคลากรภายในวัด และชาวบ้านในชุมชน โดยการส่งเสริมเครือข่ายสังคมสงเคราะห์ของวัด ๕ ด้าน คือ ๑. ด้านการจัดสวัสดิการ ๒. ด้านการอบรมศีลธรรมจริยธรรม ๓. ด้านการให้การศึกษา ๔. ด้านการส่งเสริมอาชีพ และ ๕. ด้านการรักษาสุขภาพ เพื่อพัฒนาเป็นเครือข่ายสังคมสงเคราะห์ของ วัดที่เน้นการมีส่วนร่วมของทุกฝ่ายระหว่างคณะสงฆ์ ราชการส่วนภูมิภาค องค์การบริหารส่วนท้องถิ่น หน่วยงานสวัสดิการ หน่วยงานสาธารณสุข และหน่วยงานทางการศึกษา

๕.๒ อภิปรายผล

การเสริมสร้างแนวปฏิบัติในการสังคมสงเคราะห์ของวัดในจังหวัดเชียงใหม่ นั้น และการ พัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลางชุมชนด้านการสังคมสงเคราะห์ จำเป็นต้องพัฒนาวัดทุกๆ ด้าน โดยเฉพาะ

การจัดกิจกรรมเพื่อประโยชน์แก่ชุมชน กิจกรรมของวัดในการบริการแก่ชุมชนด้านศาสนาและวัฒนธรรมมีอยู่ ๒ ประเภทใหญ่ๆ คือ

๑. กิจกรรมด้านศาสนสงเคราะห์ คือ การให้บริการภายในวัด ได้แก่ กิจกรรมทางศาสนา ประเพณีพิธีกรรม ได้แก่ การทำวัตรสวดมนต์ การเทศนาธรรม การทำบุญ การให้ศีล การฝึกอบรม ศีลธรรมจริยธรรม ศูนย์อบรมศีลธรรมหรือ กิจกรรมการศึกษาด้านพระปริยัติธรรม แผนกนักธรรม-บาลี พระอภิธรรม โรงเรียนพุทธศาสนาวันอาทิตย์ การปฏิบัติกรรมฐาน ซึ่งจากการศึกษา พบว่า พระสงฆ์มีบทบาทมากที่สุด คือ การพัฒนาวัด ได้แก่ การปรับปรุงที่อยู่อาศัย การคมนาคมภายในวัด การพัฒนาหมู่บ้าน ได้แก่การปรับปรุงการคมนาคมภายในหมู่บ้าน การบริการสังคม ได้แก่ สร้างและปรับปรุงบริเวณโรงเรียน จัดหาอุปกรณ์การศึกษา การพัฒนาการศึกษา ได้แก่ การอบรมศีลธรรมแก่ประชาชน การศึกษาด้านพระปริยัติ ได้แก่ การให้การศึกษาลักสูตรสามัญศึกษาแก่ ภิกษุ สามเณร นักเรียน ตลอดจนให้การอบรมพิเศษแก่ผู้ต้องขังในเรือนจำ^๑

๒. กิจกรรมด้านสังคมสงเคราะห์ ได้แก่ การให้บริการด้านสวัสดิการต่างๆ แก่สังคมทั้ง หน่วยงานภาครัฐ เอกชน และประชาชนทั่วไป กิจกรรมที่ช่วยแก้ปัญหาของชนบท ซึ่งปัญหาเกี่ยวกับ ความไม่รู้ ความยากจน ความเจ็บไข้ วัดช่วยได้โดยจัดกิจกรรมด้านการศึกษา ส่งเสริมวิชาชีพการ สนับสนุนตั้งสหกรณ์ต่างๆ จัดสาธารณสุขมูลฐาน อบรมจิตใจให้มีคุณธรรม ให้วัดเป็นแหล่งกระจาย ข่าวให้ความรู้ใหม่ๆ แก่ชุมชน และเป็นผู้ช่วยในการตัดสินใจเป็นที่ปรึกษากิจกรรมต่างๆ รวมไปถึง บทบาทด้านเศรษฐกิจ คือ ส่งเสริมให้ประชาชนประกอบอาชีพที่สุจริต มีการสอนงานอาชีพ ได้แก่ การนวดแผนโบราณ ยาสมุนไพร ศิลปกรรม การก่อสร้าง เป็นต้น ด้านสังคม คือ ให้การอบรม จริยธรรม ให้ลดการเสพสิ่งเสพติด การอนุเคราะห์ผู้ยากไร้ การสงเคราะห์ผู้มีปัญหาทางใจ การ อนุเคราะห์ผู้เดินทาง การช่วยเหลือกิจกรรมของประชาชน ได้แก่ การใช้วัดเก็บวัสดุ ให้ยืมของใช้ เก็บของศักดิ์สิทธิ์ อนุเคราะห์เสียงสัตว์ เป็นต้น ด้านการศึกษา คือ ให้ความรู้แก่พระสงฆ์และ ประชาชนทั้งในและนอกวัด การสร้างโรงเรียนในวัด ด้านการเมืองการปกครอง ในทางอ้อมเป็นเชิง เหนียวรั้ง คือ การปกครองที่ไม่เป็นธรรม ซึ่งการดำเนินการของวัดในรูปแบบนี้ ส่วนใหญ่เป็นไป อย่าง “ไม่เป็นทางการ” ไม่ได้อาศัยงบประมาณจากรัฐบาลแต่อาศัยความศรัทธาจากประชาชนที่ บริจาคจุดปัจจัยมาใช้ในการดำเนินการเป็นส่วนใหญ่ วัดได้พยายามให้บริการด้านต่างๆ แก่เด็ก เช่นเดียวกับกรมประชาสงเคราะห์ แต่ถูกจำกัดด้วยปัจจัยด้านการเงิน บุคลากร การบริการอย่าง เป็นระบบ ด้วยเหตุที่วัดรับเลี้ยงเด็กมากเกินไป ทำให้เป็นอุปสรรคในการดำเนินงานเป็นอย่างยิ่ง ปัญหาเร่งด่วนคือ การสงเคราะห์เด็กให้มีประสิทธิภาพมากขึ้น การหามาตรการในการสงเคราะห์ เด็กการวางนโยบายตลอดจนการจัดการให้พึ่งตนเองมากยิ่งขึ้น^๒

^๑ เฉลิม อดิถุญญ์, การศึกษาบทบาทของพระภิกษุในงานพัฒนาชุมชน, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๑), หน้า (๑).

^๒ บรรพต วีระสัย และคณะ, พระสงฆ์กับสังคมไทยในมิติต่างๆ, (กรุงเทพมหานคร: องค์การยูว พุทธศาสนิกสัมพันธ์แห่งโลก, ๒๕๒๓), หน้า (๑).

^๓ สัญญา ภูแก้วเผือก, การศึกษาเปรียบเทียบบทบาทของวัดกับกรมประชาสงเคราะห์ ที่มีต่อ การสงเคราะห์เด็กกำพร้า และเด็กยากไร้ : ศึกษาเฉพาะกรณี วัดสระแก้ว จังหวัดอ่างทอง และสถาน สงเคราะห์เด็กชายบ้านปากเกร็ด จังหวัดนนทบุรี, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๓๓), หน้า (๑).

จะเห็นได้ว่า ในปัจจุบันพระสงฆ์มีบทบาทและหน้าที่ในการปฏิบัติธรรม เผยแผ่พุทธธรรมและช่วยเหลือชาวบ้านทั่วไปให้พ้นทุกข์ ตามความเหมาะสมตามความสามารถ ถึงแม้สภาพสังคมมีความซับซ้อนและประชาชนมีปัญหาชีวิตมากขึ้น พระสงฆ์ก็มีบทบาทช่วยเหลือสังคมอย่างใกล้ชิดยิ่งกว่าแต่ก่อน และเป็นผู้แก้ปัญหาเกือบทุกเรื่องของชาวบ้าน เช่น ปัญหาครอบครัว ปัญหาความยากจน เป็นต้น จนบาทครั้งก็ถูกวิจารณ์ว่า ไม่เหมาะสมกับความเป็นสมณะทำให้ไม่ได้รับความร่วมมือจากชาวบ้าน รัฐ และคณะสงฆ์จากส่วนกลางอย่างเพียงพอ แต่ถ้าชาวบ้าน รัฐ และคณะสงฆ์มีความเข้าใจต่อบทบาท และเห็นความสำคัญของพระสงฆ์นักพัฒนาอย่างแท้จริง พระสงฆ์นักพัฒนาย่อมได้รับการสนับสนุนให้มีบทบาทในการช่วยเหลือสังคมได้อย่างกว้างขวางต่อไป^๔ ซึ่งกิจกรรมของวัดต่างๆ นั้น สามารถแบ่งออกเป็นด้านต่างๆ ดังนี้

๑. ด้านการประสานงานกับหน่วยงานเพื่อการพัฒนาชุมชน ได้แก่ การให้ความร่วมมือกับทางราชการ ในการเผยแพร่ความรู้ทางกฎหมายเบื้องต้น ใกล้เกลี่ยขื่อพิพาทหรือข้อขัดแย้งระหว่างชาวบ้านรอบๆ วัด ให้คำปรึกษาแนะนำการทำงานของกลุ่มอาสาสมัครในหมู่บ้าน เช่น กลุ่มหม่อมสาว กลุ่มแม่บ้าน จัดให้วัดเป็นสถานที่ประชุมและอบรมทางวิชาชีพ พร้อมทั้งจัดหาอุปกรณ์อำนวยความสะดวกให้

๒. กิจกรรมด้านการจัดสวัสดิการ การควบคุมและรักษาศาสนสมบัติ ศาสนบุคคล ได้แก่ การจัดหาแหล่งน้ำดื่มใช้ในบริเวณวัด บริการให้ความสะดวกแก่ประชาชนผู้มาติดต่อหรือให้บริการต่างๆ ของวัด ให้มีการศึกษาอบรมเกี่ยวกับความรู้พื้นฐานทางพระธรรมวินัย

๓. กิจกรรมด้านการอนุรักษ์และการเผยแพร่ศาสนาและวัฒนธรรม ได้แก่ จัดศาสนพิธีให้ประหยัดและเรียบง่าย ดูแลอนุรักษ์และเผยแพร่จิตรกรรม ปฏิมากรรรม ตลอดจนโบราณวัตถุที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา จัดให้มีนันทนาการขึ้นภายในวัดเท่าที่โอกาสจะอำนวย

๔. กิจกรรมด้านการบริหาร กิจการจากพระศาสนาภายในวัด ได้แก่ การจัดทำแผนผังแยกอาคารเสนาสนะ สิ่งก่อสร้างภายในวัดเป็นเขต เช่น เขตพุทธาวาสและเขตสาธารณสงเคราะห์เป็นสัดส่วน การประชุมพระภิกษุสามเณรในวัดเพื่อชี้แจงนโยบายคำสั่ง ตลอดจนความเคลื่อนไหวใหม่ๆ ของมหาเถรสมาคมและกรมการศาสนาประจำ

๕. กิจกรรมด้านศาสนาเพื่อประชาชน ได้แก่ การจัดหน่วยพุทธมามกะผู้เยาว์ขึ้นในวัด การเปิดสอนธรรมศึกษาแก่ประชาชนและเยาวชนผู้สนใจ

๖. กิจกรรมด้านสาธารณสงเคราะห์ ได้แก่ การร่วมมือกับหน่วยงานราชการในการจัดตั้งศูนย์สาธารณสุข สถานีอนามัย หรือสหกรณ์ยา เพื่อรักษาโรคภัยไข้เจ็บแก่ประชาชนร่วมมือกับทางราชการในการแนะนำให้ประชาชนมีความรู้ทางโภชนาการ รักษาสุขภาพอนามัย การป้องกันรักษาโรค

๗. กิจกรรมด้านการเผยแพร่ศาสนธรรม ได้แก่ การจัดให้มีการเผยแพร่ธรรมะทางหนังสือพิมพ์ วารสารท้องถิ่น หรือทางสื่อมวลชน เช่น วิทยุ โทรทัศน์ จัดให้พระภิกษุและสามเณรออกเยี่ยมและเผยแพร่ธรรมะให้แก่ประชาชนตามหมู่บ้าน

^๔ ภัทรพร สิริกาญจน, **หน้าที่ของพระสงฆ์ตามพุทธบัญญัติ : แนวคิดและบทบาทของพระคัมภีร์** เขียน สุวณฺโณ ในการพัฒนาชุมชน, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๖), หน้า (๑).

การสาธารณสุขสงเคราะห์ เป็นภารกิจกรมสำคัญของพระสงฆ์ในการทำงานช่วยเหลือชาวบ้านหรือคนส่วนมากหรือคนทั่วไป ซึ่งเป็นหน้าที่หลักของเจ้าอาวาสตามมาตรา ๓๗ แห่งพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๕๐๕ ข้อ ๔ บัญญัติไว้ว่า “ให้ความสะดวกตามสมควรในการบำเพ็ญกุศล” การพัฒนางานสาธารณสุขสงเคราะห์ใช้หลักพุทธธรรมเป็นเครื่องมือสำคัญที่ส่งเสริมและสนับสนุนการช่วยเหลือผู้อื่นเป็นอย่างมาก การพัฒนารูปแบบการพัฒนางานสาธารณสุขสงเคราะห์ตามกระบวนการที่ศรัทธาพุทธของพระสงฆ์ต้องอาศัยหลักพุทธธรรมสำคัญคือ ไตรสิกขา พรหมวิหาร ๔ ราชสังคหวัตถุ จักรวรรดิวัตร อปริหานิยธรรม ทศพิธราชธรรม สาราณียธรรม สัมปยุตธรรม ฯลฯ โดยพระสงฆ์ควรมีรูปแบบการพัฒนางานสังคมสงเคราะห์ในส่วนที่สังคมคาดหวังไว้ ทั้ง ๒ ส่วนคือการสงเคราะห์ทางวัตถุ และสงเคราะห์ทางจิตใจไปพร้อมๆ กัน โดยมีจุดมุ่งหมายอันจะนำไปสู่การพัฒนาและบูรณาการสังคมอย่างยั่งยืนถาวร ต้องพัฒนาคุณภาพจิตใจ พัฒนาคุณภาพชีวิต พัฒนาคุณภาพทรัพยากรมนุษย์ และพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมภายใต้รูปแบบการพัฒนามตามกระบวนการที่ศรัทธาพุทธ เพื่อความหลุดพ้นจากหล่มแห่งความทุกข์ ย่อมมาประโยชน์สุขอย่างสูงสุดมาสู่สังคมไทย เน้นหนักไปในทิศทางที่เกี่ยวกับการที่คณะสงฆ์ต้องให้ความสงเคราะห์ประชาชนในชุมชนและสังคม ยังเป็นการสร้างความผูกพันระหว่างวัดกับบ้าน อีกทางหนึ่งด้วย ที่ไม่ขัดต่อพระธรรมวินัยและกฎหมายระเบียบของบ้านเมือง เพื่อมุ่งพัฒนาทั้งทางคุณภาพชีวิตของประชาชนทั้งทางวัตถุและจิตใจให้มีความสมดุลทั้งกาย วาจา และจิตใจอันจะนำมาความสุข ความเจริญพัฒนามาสู่วัดและชุมชนสังคมประเทศชาติ โดยมีวัดและพระภิกษุสามเณรเป็นผู้นำที่สำคัญ และเป็นการดำเนินการช่วยเหลือสังคมทางวัตถุและจิตใจในรูปแบบต่างๆ ได้แก่ ด้านการพัฒนาจิตใจ ด้านคุณภาพชีวิต ด้านการพัฒนาชุมชนและท้องถิ่น ด้านการส่งเสริมอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรม ก็จะส่งผลให้ก่อเกิดความสุข สงบ สว่าง เป็นการพัฒนาอย่างยั่งยืน^๕

ส่วนปัจจัยที่มีผลต่อการปฏิบัติด้านสังคมสงเคราะห์ของวัดนั้น มีความคิดเห็นสอดคล้องกันว่า กระบวนการบริหารของเจ้าอาวาสวัดทุกรูป มีกระบวนการแบบธรรมาธิปไตย กล่าวคือ การบริหารที่ทุกคนมีส่วนร่วมรับฟังข้อคิดเห็นในลักษณะการปรึกษาหารือ โดยมุ่งประโยชน์ส่วนรวมเป็นที่ตั้ง และปัจจัยที่ส่งผลต่อความสำเร็จของเจ้าอาวาสในการพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลางของชุมชน แบ่งเป็น ๒ ปัจจัย คือ

๑. ปัจจัยหลัก หรือปัจจัยโดยตรง ประกอบด้วย ความสามารถพิเศษหรือมีคุณลักษณะเฉพาะพิเศษของเจ้าอาวาส บุคลิกภาพ ภาวะผู้นำ เช่น ความมีมนุษยสัมพันธ์ ความซื่อสัตย์ ระยะเวลาในการบวช ระดับการศึกษา และกระบวนการบริหารในการทำงานอย่างเป็นระบบ เป็นต้น

๒. ปัจจัยเสริม หรือปัจจัยที่มีส่วนสนับสนุน ได้แก่ สภาพแวดล้อม ทำเลที่ตั้งบรรยากาศในวัด และการที่วัดมีลักษณะพิเศษเฉพาะ เช่น เป็นโบราณสถาน มีโบราณวัตถุทางศิลปวัฒนธรรมและ อื่น ๆ^๖

^๕ พระครูใบฎีกาสุรพล อาสโภ (แยมชุ่ม), การพัฒนารูปแบบงานสาธารณสุขสงเคราะห์ตามกระบวนการที่ศรัทธาพุทธ, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๘), หน้า (๑) –(๒).

^๖ กองแผนงาน กรมการศาสนา, ปัจจัยส่งผลต่อความสำเร็จของเจ้าอาวาสในการพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลางของชุมชน, (กรุงเทพมหานคร : กรมการศาสนา, ๒๕๔๒), หน้า (๑) –(๒).

อุปสรรคปัญหาสำคัญในการพัฒนาเครือข่ายงานสังคมสงเคราะห์ของวัดนั้น ถึงแม้พระภิกษุสงฆ์ นักวิชาการและบุคคลทั่วไปจะสนับสนุนการทำงานสังคมสงเคราะห์ของสถาบันทางพระพุทธศาสนา เนื่องจากสอดคล้องกับหลักคำสอนของพระพุทธศาสนา และเป็นการทำเพื่อประโยชน์สุขของมหาชน แต่ส่วนใหญ่กำลังเผชิญปัญหาและอุปสรรคที่คล้ายคลึงกัน เช่น ด้านเงินทุนและบุคลากร และประชาชนส่วนหนึ่งมักมีทัศนคติว่างานสังคมสงเคราะห์ที่วัดทั้งหลายทำมิใช่ “กิจของสงฆ์” ดังนั้นการแก้ไขปัญหาที่มีประสิทธิภาพน่าจะเป็นการทำงานเชิงรุกมากกว่าเชิงรับ โดยการสร้างความสัมพันธ์และความร่วมมือกับรัฐและชุมชนรวมทั้งองค์กรเอกชน และใช้สื่อช่วยในการเผยแพร่กิจกรรมต่าง ๆ ให้มากขึ้น ที่สำคัญคือการสร้างความสมดุลระหว่างการดำเนินงานสังคมสงเคราะห์กับการเผยแผ่ธรรม นอกจากนั้นพระสงฆ์ต้องมีความระมัดระวังด้านความประพฤติให้อยู่ในกรอบของ พระวินัยและจารีตประเพณีในขณะปฏิบัติภารกิจให้การสงเคราะห์ประชาชน^๗

ส่วนการพัฒนาเครือข่ายการสังคมสงเคราะห์ของวัดนั้น วัดในประเทศไทยควรมีการจัดรูปแบบเครือข่ายการสังคมสงเคราะห์ที่หลากหลาย ขึ้นอยู่กับจุดเน้นแตกต่างกันไปตามความพร้อมของวัด โดยผู้วิจัยข้อสรุปว่า รูปแบบเครือข่ายการสังคมสงเคราะห์ของวัดมี ๕ รูปแบบ คือ เครือข่ายพระสงฆ์ในการสังคมสงเคราะห์ด้านการจัดสวัสดิการ เครือข่ายพระสงฆ์ในการสังคมสงเคราะห์ด้านการอบรมศีลธรรมจริยธรรม เครือข่ายพระสงฆ์ในการสังคมสงเคราะห์ด้านการให้การศึกษา เครือข่ายพระสงฆ์ในการสังคมสงเคราะห์ด้านการส่งเสริมอาชีพ เครือข่ายพระสงฆ์ในการสังคมสงเคราะห์ด้านการรักษาสุขภาพ โดยเน้นการใช้สื่อบุคคล คือ พระสงฆ์ การจัดกิจกรรมให้ความรู้ทางศาสนา ปลูกฝังและส่งเสริมศีลธรรมแก่ประชาชนโดยการบรรยาย อภิปราย เสวนา สนทนาธรรม การฝึกอบรมปฏิบัติธรรม การจัดศาสนพิธี พิธีกรรม เทศกาลงานบุญตามประเพณีนิยม และกิจกรรมในวันสำคัญทางศาสนา ถือเป็นสื่อพื้นบ้านหรือสื่อประเพณีที่ทุกวัดจัด เช่น การแสดงธรรมเทศนาในวันสำคัญทางศาสนา การบำเพ็ญกุศลทางพระพุทธศาสนา การทำวัตร การจัดงานพิธีทางศาสนา วันวิสาขบูชา วันเข้าพรรษา วันออกพรรษา การบวชเป็นต้น ซึ่งนอกจากจะเป็นการส่งเสริมศาสนาแล้ว ยังจัดกิจกรรมอนุรักษ์ ศิลปวัฒนธรรมของชาติ การกีฬา ภูมิปัญญาท้องถิ่น และภูมิปัญญาไทย ให้เป็นแหล่งดึงดูดนักท่องเที่ยวให้เข้ามาเยี่ยมชมได้อีกด้วย การจัดกิจกรรมให้ความรู้ทางศิลปะ วัฒนธรรม ภูมิปัญญาไทย เช่น การจัดธรรมสังเวย การเจตนาชมวัด การจัดนิทรรศการ การประกวดสวนมนต์ การจัดกิจกรรมส่งเสริมการประกอบอาชีพ โดยการจัดอบรมหลักสูตรหลากหลายสำหรับกลุ่มเป้าหมายต่างๆ เช่น การนวดแผนโบราณ การทำยาสมุนไพร งานศิลปะ การจัดกิจกรรมให้ความรู้เชิงวิชาการแก่ประชาชน เช่นสุขภาพ พละนามัย การอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ตลอดจนการผลิตสื่อเพื่อเผยแผ่ศาสนธรรมในรูปแบบต่างๆ ทั้งสื่อสิ่งพิมพ์ สื่ออิเล็กทรอนิกส์ สื่อเคลื่อนที่ หรือสื่อกลางแจ้ง การจัดตั้งห้องสมุด พิพิธภัณฑ์ หอวัฒนธรรม หอศิลป์ หอกระจายข่าว อุทยานการศึกษา สวนพฤกษศาสตร์ สวนสมุนไพร ที่อ่านหนังสือพิมพ์ประจำหมู่บ้าน และแหล่งการเรียนรู้อื่น ๆ ใดๆ ก็ตาม การสังคมสงเคราะห์ของวัด ควรเน้นงานด้านการเผยแผ่พระพุทธศาสนาเป็นส่วนหลักและการสังคมสงเคราะห์เป็นส่วนเสริม เพราะงานทั้ง ๒ ด้านมีลักษณะเกี่ยวเนื่องกัน แต่จะต้องมีความเข้าใจใน

^๗ ประทุม อังกูโรหิต, สถาบันทางพระพุทธศาสนากับงานสังคมสงเคราะห์, (กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า (๑)-(๒).

นโยบายของรัฐเกี่ยวกับการส่งเสริมสงเคราะห์ให้ชัดเจน คือ การพัฒนาให้ผู้ได้รับการสงเคราะห์สามารถช่วยเหลือตนเองได้ ไม่ใช่เพียงแค่การสงเคราะห์ช่วยเหลือเพราะความเมตตากรุณาด้วยการให้เท่านั้น ซึ่งการสงเคราะห์เช่นนั้นย่อมไม่ก่อให้เกิดความยั่งยืน

๕.๓ ข้อเสนอแนะ

๕.๓.๑ ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

(๑) คณะสงฆ์ควรมีนโยบายหรือแผนในการสำรวจหรือวิจัยสถานะเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนร่วมกับหน่วยงานอื่นที่เกี่ยวข้อง โดยวิธีการให้ชาวบ้านในชุมชนมีส่วนร่วมในการสำรวจ ทั้งนี้เพื่อจะได้ทราบข้อมูลที่เป็นอยู่ในปัจจุบันอย่างแท้จริงเพื่อใช้กำหนดนโยบายเชิงรุกในการให้การส่งเสริมสงเคราะห์ที่ถูกต้องและตรงตามเป้าหมาย จำเป็นต้องมีข้อมูลพื้นฐานจากการสำรวจดังกล่าว เพื่ออ้างอิงสำหรับการจัดทำแผนงานโครงการรองรับในการดำเนินงานให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์และเป้าหมายที่กำหนดไว้

(๒) คณะสงฆ์ควรมีการบริหารจัดการคนหรือบุคลากรในด้านส่งเสริมสงเคราะห์ เพื่อเพิ่มพูนความรู้สำหรับปฏิบัติการกิจการส่งเสริมสงเคราะห์แก่พระสงฆ์เจ้าอาวาสหรือบุคลากรภายในวัด เพื่อเตรียมความพร้อมในการปฏิบัติงานรวมถึงการประสานงานให้เป็นไปในทิศทางเดียวกัน

(๓) การสนับสนุนเงินทุนหรืองบประมาณทั้งจากภาครัฐ เอกชน และภาคประชาชน โดยการจัดตั้ง “กองทุนส่งเสริมการส่งเสริมสงเคราะห์ของคณะสงฆ์ประจำจังหวัด” และกำหนดระเบียบข้อบังคับของกองทุนให้มีลักษณะเป็นองค์กร มีกรรมการซึ่งประกอบด้วยพระสังฆาธิการ ผู้นำในหมู่บ้าน และประชาชนเป็นผู้รับผิดชอบในการดำเนินงานให้เกิดประโยชน์และเป็นไปตามวัตถุประสงค์ ซึ่งหากมีการจัดตั้งและสามารถดำเนินงานดังกล่าวได้ ย่อมจะบังเกิดผลทำให้มีประสิทธิภาพในการปฏิบัติการกิจการส่งเสริมสงเคราะห์ของวัดในแต่ละจังหวัด

๕.๓.๒ ข้อเสนอเพื่อทำการวิจัยต่อไป

(๑) เรื่อง แนวทางการส่งเสริมสงเคราะห์เชิงพุทธในจังหวัดอื่นๆ ที่มีบริบทหรือศักยภาพแตกต่างกัน เพื่อเป็นแนวทางในการพัฒนารูปแบบการส่งเสริมสงเคราะห์ที่เหมาะสมต่อไป

(๒) เรื่อง การประเมินผลการปฏิบัติงานของการปฏิบัติงานส่งเสริมสงเคราะห์ของพระสงฆ์หรือวัดที่ผ่านมาว่ามีประสิทธิภาพมากน้อยเพียงใด และมีแนวทางในการพัฒนาปรับปรุงอย่างไร

บรรณานุกรม

๑. ภาษาบาลี - ไทย:

๑.๑ ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, มหาวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๐๐.

----- พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร :

โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

----- อรรถกถาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญูญาณ,

๒๕๓๓-๒๕๓๔.

๑.๒ ข้อมูลทุติยภูมิ

๑.๒.๑ หนังสือ

กฤษฎา บุญชัย. ประชาสังคม: พื้นที่สาธารณะของฉัน. ใน โอภาส ปัญญา และพิเชษฐ์ หนองช้าง
บรรณาธิการ. กรุงเทพมหานคร: ขบวนการประชาชนรากลุ่ม, ๒๕๔๒.

กลุ่มงานยุทธศาสตร์และข้อมูลเพื่อการพัฒนาจังหวัด. รายงานบรรยายสรุปจังหวัดเชียงใหม่.

เชียงใหม่: สำนักงานจังหวัดเชียงใหม่, ๒๕๖๐.

กองแผนงาน กรมการศาสนา. ปัจจัยส่งผลกระทบต่อความสำเร็จของเจ้าอาวาสในการพัฒนาวัดให้เป็น
ศูนย์กลางของชุมชน. กรุงเทพมหานคร : กรมการศาสนา, ๒๕๔๒.

เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์. การจัดการเครือข่าย : กลยุทธ์สำคัญสู่ความสำเร็จของการปฏิรูป

การศึกษา. กรุงเทพมหานคร: ชัคเชส มีเดีย, ๒๕๔๓.

กิติพัฒน์ นนทปัทมะดุลย์. พื้นฐานทฤษฎีสังคมสงเคราะห์. กรุงเทพมหานคร:

สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๖.

คุณ โทชนธ์. พุทธศาสนากับสังคมและวัฒนธรรมไทย. กรุงเทพมหานคร: โอ.เอส. พรินติ้ง เฮ้าส์,
๒๕๔๕.

จงจิตต์ โสภณคณาภรณ์. สังคมสงเคราะห์เบื้องต้น SO ๒๖๓. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์
มหาวิทยาลัยรามคาแหง, ๒๕๔๓.

จำนงค์ อติวัฒน์สิทธิ์ และคณะ. สังคมวิทยา. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๐.

ชัยวัฒน์ ธีระพันธ์. สื่อสารกับสังคมเครือข่ายเอกสารประกอบการฝึกอบรมหลักสูตรการสร้าง
เครือข่ายที่มีพลัง. กรุงเทพมหานคร: สถาบันการเรียนรู้และพัฒนาประชาสังคม, ๒๕๔๖.

ชำเลื่อง วุฒิจันทร์. เอกสารการวิจัยส่วนบุคคลในลักษณะวิชา สังคมจิตวิทยา เรื่อง การพัฒนา
กิจการคณะสงฆ์เพื่อความมั่นคงแห่งชาติ. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยป้องกัน
ราชอาณาจักร, ๒๕๒๖.

ไชยรัตน์ เจริญสินโอสถ. การบริหารรัฐกิจเปรียบเทียบ : บทสำรวจพรมแดนแห่งความรู้แนว
วิพากษ์. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๐.

ทวีศักดิ์ นพเกษตร. **วิกฤตสังคมไทย ๒๕๑๐ กับบทบาทวิทยากรกระบวนการเล่มที่ ๑.**

กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนเพื่อสังคม ธนาคารออมสิน, ๒๕๔๒.

ทินพันธ์ นาคะตะ. **พระพุทธศาสนากับสังคมไทย.** กรุงเทพมหานคร : สหายบล็อกและการพิมพ์,
๒๕๔๓.

ทัศนีย์ ลักษณะภิกขช. **การสังคมสงเคราะห์ชุมชน.** กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์,
๒๕๓๔.

นงลักษณ์ เทพสวัสดิ์. **ทฤษฎีและการปฏิบัติงานสังคมสงเคราะห์.** กรุงเทพมหานคร:

โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๐.

นงลักษณ์ เอ็มประดิษฐ์. **การสังคมสงเคราะห์กับการให้คำปรึกษา.** กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ๒๕๔๑.

_____. **ทฤษฎีและการปฏิบัติงานสังคมสงเคราะห์.** กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๐

นฤมล นิราทร. **การสร้างเครือข่ายการทำงาน: ข้อควรพิจารณาบางประการ.** กรุงเทพมหานคร:
โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๒.

ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์. **วิธีวิทยาการศึกษาสังคมไทยวิถีใหม่แห่งการพัฒนา.** กรุงเทพมหานคร :
เพรสโปรดักส์การพิมพ์, ๒๕๓๗.

ปาน กิมปี. **การพัฒนาเครือข่ายการเรียนรู้การศึกษานอกโรงเรียนเพื่อการพึ่งตนเองของชุมชน.**
กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๐.

ปาริชาติ สถาปัตตานนท์ และชัยวัฒน์ ธีระพันธุ์. **สื่อสารกับสังคมเครือข่าย.** กรุงเทพมหานคร: สถาบัน
ชุมชนท้องถิ่นพัฒนา สถาบันการเรียนรู้และพัฒนาประชาสังคม, ๒๕๔๖.

ปฐพี มอนซอน และคณะ. **กรอบแนวคิดการประเมินศักยภาพเครือข่าย.** กรุงเทพมหานคร:
พี.เอ.สีฟวิ้ง จำกัด, ๒๕๔๗.

พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต). **การพัฒนาจริยธรรม.** กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

พระเทพปริยัติสุธี (วรวิทย์ คงคปญโญ). **การคณะสงฆ์และพระศาสนา.** กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต). **การพัฒนาที่ยั่งยืน.** กรุงเทพมหานคร : โกลด์คิมทอง, ๒๕๓๑.

_____. **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐.

พระมหาสุทิตย์ อาภากรโ. **เครือข่าย: ธรรมชาติ ความรู้ และการจัดการ.** กรุงเทพมหานคร:
โครงการเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข (สรส.), ๒๕๔๘.

พระราชวรมนี (ประยุทธ์ ปยุตโต). **สถาบันสงฆ์กับสังคมไทย.** กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์
มูลนิธิโกลด์คิมทอง, ๒๕๒๗.

พวงรัตน์ ทวีรัตน์. **การสร้างและพัฒนาและทดสอบผลสัมฤทธิ์.** กรุงเทพมหานคร : สำนักทดสอบ
ทางการศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, ๒๕๔๐.

พุทธทาสภิกขุ. **คริสต์ธรรมและพุทธธรรม**. กรุงเทพมหานคร : สุขภาพใจ, ๒๕๒๕.

_____ . **ธัมมิกสังคมนิยม**. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิคีมทอง, ๒๕๒๙.

พินิจ ลาภานานนท์. **บทบาทพระสงฆ์ในการพัฒนาชนบท**. กรุงเทพมหานคร:

สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๙.

พิทยา ว่องกุล, บรรณาธิการ. **ธรรมรัฐ : จุดเปลี่ยนประเทศไทย**. กรุงเทพมหานคร: โครงการวิจัยทัศน์,
๒๕๔๑.

ภัทรพร สิริกาญจน. **หน้าที่ของพระสงฆ์ตามพุทธบัญญัติ : แนวคิดและบทบาทของพระคัมภีร์**

สุวณโณ ในการพัฒนาชุมชน. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๕.

ยุทธนา วรณปติกุล และ สุพิศ เรืองจิต. **สำนึกพลเมือง : ความเรียงว่าด้วยประชาชนบนเส้นทาง**

ประชาสังคม. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิการเรียนรู้และพัฒนาประชาสังคม, ๒๕๔๒.

ยุพา วงศ์ไชย. **ทฤษฎีการปฏิบัติงานสังคมสงเคราะห์**. กรุงเทพมหานคร : ศักดิ์โสภณาการพิมพ์,

๒๕๓๔.

รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๕๕๐. **ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๒๔**. ตอนที่ ๔๗ ก

๒๔ สิงหาคม ๒๕๕๐.

วิทย์ วิศทเวทย์ และเสฐียรพงษ์ วรรณปก. **หนังสือเรียนสังคมศึกษา รายวิชา ส ๐๑๑๒**

พระพุทธศาสนา ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๓ (ม.๓). พิมพ์ครั้งที่ ๙. กรุงเทพมหานคร:

อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๔๓.

วิรัช ธีรพันธุ์เมธี และทองใบ อีรานันท์ทางกูร. **คู่มือพระสังฆาธิการ**. กรุงเทพมหานคร:

สหธรรมิก, ๒๕๔๖.

วิไลวงศ์ กฤษณะภักดี. **สังคมสงเคราะห์ศาสตร์เบื้องต้น**. กรุงเทพมหานคร:

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๙.

วันทนี วาสิกะสิน. **ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับสวัสดิการสังคมและสังคมสงเคราะห์**. กรุงเทพมหานคร:

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๘.

วันทนี วาสิกะสิน, สุรางค์รัตน์ วศินารมณ, กิตติพัฒน์ นนทปัทมะตุล. **ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับ**

สวัสดิการสังคมและสังคมสงเคราะห์. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๑.

สมใจ โลหะพุนตระกูล. **จส. ๑๐๐: สำนึกทางสังคมของคนชั้นกลางในเมือง**. กรุงเทพมหานคร:

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๙.

สมบูรณ์ สุขสาราญ. **การพัฒนาตามแนวพุทธศาสนา : กรณีศึกษาพระสงฆ์นักพัฒนา**.

กรุงเทพมหานคร: สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, ๒๕๓๐.

สมพันธ์ เตชะอธิก และคณะ. **ศักยภาพและเครือข่ายชุมชน**. ขอนแก่น: สถาบันวิจัยและพัฒนา

มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๓๗.

สัมพันธ์ เตชะอธิก ริชา อุตระกุล และ ชื่น ศรีสวัสดิ์. **ศักยภาพและเครือข่ายผู้นำท้องถิ่น**.

กรุงเทพมหานคร: เจริญวิทย์การพิมพ์, ๒๕๓๗.

สายจิตร สิงหนเสนี. **สังคมสงเคราะห์จุลภาค**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์,

๒๕๔๑.

สุทธิพงษ์ ตันตยาพิศาลสุทธิ. **ความสัมพันธ์ระหว่างหลักพระพุทธศาสนากับปรัชญาพื้นฐานของงานสังคมสงเคราะห์.** กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๑๔.

สุลักษณ์ ศิวรักษ์. **อนาคตและอุดมคติสำหรับไทย.** กรุงเทพมหานคร: บริษัทเคล็ดไทย จำกัด, ๒๕๒๔.

สิน สีสวน. **ปัจจัยที่ส่งเสริมองค์กรประชาชนในเมือง: กรณีสหกรณ์เครดิตยูเนียนชุมชนหลังบ้าน มั่นคสิลา เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร.** กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๕.

สัมพันธ์ เตชะอิก และคณะ. **ศักยภาพเครือข่ายผู้นำท้องถิ่น.** พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: เจริญทรัพย์การพิมพ์, ๒๕๓๗.

สำนักงานพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์จังหวัดเชียงใหม่. **แผนการจัดสวัสดิการสังคมจังหวัดเชียงใหม่ ๕ ฉบับที่ ๒ (พ.ศ. ๒๕๕๕-๒๕๕๙).** เชียงใหม่: สำนักงานพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์จังหวัดเชียงใหม่, ๒๕๕๕.

อนุชาติ พวงสำลี, บรรณาธิการ. **ท้องถิ่นของเรา : ทำเมืองไทยให้น่าอยู่และยั่งยืน.**

กรุงเทพมหานคร : ให้ความร่วมมือเพื่อสิ่งแวดล้อมและพัฒนาไทย, ๒๕๔๐.

อภิชัย พันธเสน. **แนวคิดทฤษฎี และภาพรวมของการพัฒนา.** กรุงเทพมหานคร : บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๓๙.

อรรถัย อัจฉา และ สมศักดิ์ นัคลาจารย์. **เครือข่ายอาสาสมัครเพื่อการอยู่ร่วมกันในสังคมแอตส์ : รายงานการวิจัยเชิงปฏิบัติการ.** นครปฐม : สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๐.

อริยา เสวตามร์. **การสร้างความหมายเกี่ยวกับชุมชนในกระบวนการผ้าป่าข้าว ภายใต้บริบทของงานพัฒนาแนววัฒนธรรมชุมชนในจังหวัดพะเยา.** กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๒.

อุทัย ดุลยเกษม. **คู่มือการวิจัยเชิงคุณภาพเพื่อพัฒนางานพัฒนา.** ขอนแก่น: สถาบันวิจัยและพัฒนา, ๒๕๓๗.

๑.๒.๒ รายงานวิจัย

ประทุม อังกูโรหิต. **สถาบันทางพระพุทธศาสนากับงานสังคมสงเคราะห์.**

กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๓.

พระครูใบฎีกาสุรพล อาสโภ (แย้มชุ่ม). **การพัฒนารูปแบบงานสาธารณสงเคราะห์ตามกระบวนการทัศนวิधिพุทธ.** กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๘.

พระครูปลัดอาทิตย์ อตถเวที (ซองดี). **การศึกษาแนวคิดและวิธีการปกครองคณะสงฆ์ของ**

พระเทพ โสภณ (ประยูร ธมมจิตโต) : ศึกษาเฉพาะกรณีพระสังฆาธิการในเขตปกครองภาค ๒. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.

นงลักษณ์ เอ็มประดิษฐ์. **ปัจจัยที่มีผลต่อวิธีการป้องกันการติดเชื้อโรคเอดส์ของแม่บ้านในเคหะชุมชนทุ่งสองห้องบางเขนกรุงเทพมหานคร : เฉพาะกลุ่มบ้าน ๓๐๒ และ ๓๐๖.**

กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๕.

๑.๒.๓ บทความ

พระเทพเวที (ประยูรย์ ปยุตโต). “คืบสู่ความหมายแท้ของสังคัมภีระ”. นิตยสารการ
 ประชาสงเคราะห์. ปีที่ ๓๒ ฉบับที่ ๒, ๒๕๓๒.

๑.๒.๔ สื่อออนไลน์

พระคุณีย์ เมธงกูโร. “สังฆะ” ในทัศนะท่านพุทธทาส, ข้อมูลออนไลน์: [แหล่งข้อมูล]
<http://www.buddhadasa.org/htm/articles/1-bdb/sangha.html>.
 (๒๕ มกราคม ๒๕๕๖).

สำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดเชียงใหม่. รายงานสรุปจำนวนวัด พระภิกษุ และสามเณรใน
 จังหวัดเชียงใหม่. ฐานข้อมูลออนไลน์: แหล่งที่มา
http://cmi.onab.go.th/index.php?option=com_content&view=article&id=810&Itemid=176 [๗ กันยายน ๒๕๖๐].

๑.๒.๕ สัมภาษณ์

สัมภาษณ์ พระธรรมเสนาบดี. รองเจ้าคณะภาค ๗, เจ้าอาวาสวัดพระธาตุดอยสุเทพราชวรวิหาร,
 ๑๒ พฤศจิกายน ๒๕๖๒.

สัมภาษณ์ พระเทพโกศล. ที่ปรึกษาเจ้าคณะจังหวัดเชียงใหม่ เจ้าอาวาสวัดศรีโสดา,
 ๑๒ พฤศจิกายน ๒๕๖๒.

สัมภาษณ์ พระเทพปริยัติ. เจ้าคณะจังหวัดเชียงใหม่, เจ้าอาวาสวัดเจ็ดยอด (พระอารามหลวง),
 ๑๒ พฤศจิกายน ๒๕๖๒.

สัมภาษณ์ พระเทพมงคลจารย์. รองเจ้าคณะจังหวัดเชียงใหม่, เจ้าอาวาสวัดท่าตอน,
 ๑๒ พฤศจิกายน ๒๕๖๒.

สัมภาษณ์ พระราชสิงหวรรณิ. รองเจ้าคณะจังหวัดเชียงใหม่, เจ้าอาวาสวัดพระสิงห์วรมหาวิหาร,
 ๑๒ พฤศจิกายน ๒๕๖๒.

สัมภาษณ์ พระราชรัชนี. เจ้าคณะอำเภอเมืองเชียงใหม่, ๑๒ พฤศจิกายน ๒๕๖๒.

สัมภาษณ์ พระโพธิ์รังสี. เจ้าคณะอำเภอดอยสะเก็ด, ๑๒ พฤศจิกายน ๒๕๖๒.

สัมภาษณ์ พระประชนาณมณี. เจ้าอาวาสวัดดอนจั่น, ๓๐ พฤศจิกายน ๒๕๖๒.

สัมภาษณ์ พระครูสิริปริยัตยานุศาสตร์, ดร.. รองเจ้าคณะอำเภอแม่แจ่ม, ๑๒ พฤศจิกายน ๒๕๖๒.

สัมภาษณ์ พระครูโฆษิตปริยัติยาภรณ์. เจ้าคณะตำบลสุเทพ, ๑๒ พฤศจิกายน ๒๕๖๒.

สัมภาษณ์ พระครูประวิตรรรานุกต. ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดสวนดอก (พระอารามหลวง),
 ๑๒ พฤศจิกายน ๒๕๖๒.

สัมภาษณ์ พระครูสถิตเจติยารักษ์. เจ้าคณะตำบลแม่แฝก เขต ๒ เจ้าอาวาสวัดเจติย์แม่ครัว,
 ๓๐ พฤศจิกายน ๒๕๖๒.

สัมภาษณ์ พระใบฎีกาอรุณ ชุตินิโณ (อวดสุข). เจ้าอาวาสวัดโสมนาราม, ๒๗ ตุลาคม ๒๕๖๒.

สัมภาษณ์ พระครูสมุห์บุญเลิศ ชยวงโส. เลขานุการเจ้าคณะตำบลสุเทพ เขต ๒ วัดอุโมงค์
 (สวนพุทธธรรม), ๑๘ ตุลาคม ๒๕๖๒.

พระอำนวยการศิลป์ สีส้วโร. ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดร้างเปิง (ตโปทาราม). ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๖๒.

ภาคผนวก ก
เครื่องมือวิจัย

แบบสัมภาษณ์เชิงลึก (in-depth interview)
โครงการวิจัย เรื่อง
การเสริมสร้างแนวปฏิบัติในการสังคมสงเคราะห์ของวัดในจังหวัดเชียงใหม่

ส่วนที่ ๑ ประวัติส่วนตัว ประวัติการศึกษา และประวัติการทำงานอย่างย่อ ของผู้ถูกสัมภาษณ์

ชื่อ/นามสกุล/ฉายา

อายุ.....ปี สังกัดที่อยู่.....

ตำแหน่ง.....

เบอร์โทรศัพท์..... e-mail.....

Facebook..... Line

ส่วนที่ ๒ คำถามปลายเปิดเกี่ยวกับกระบวนการเสริมสร้างแนวปฏิบัติในการสังคมสงเคราะห์ของวัดในจังหวัดเชียงใหม่

๑. วัดของท่านมีงานสังคมสงเคราะห์เรื่องใดบ้าง มีกระบวนการหรือขั้นตอนทำงานอย่างไร

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

๒. งานสังคมสงเคราะห์มีอุปสรรคปัญหาในด้านใด ที่ควรแก้ไขหรือพัฒนาปรับปรุง

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

๓. ท่านมีความคิดเห็นอย่างไรต่อกระบวนการเสริมสร้างแนวปฏิบัติในการสังคมสงเคราะห์ของวัดในจังหวัดเชียงใหม่

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

ส่วนที่ ๓ คำถามปลายเปิดเกี่ยวกับทัศนคติที่มีต่อปัจจัยที่มีผลต่อการปฏิบัติด้านสังคมสงเคราะห์ของวัดในจังหวัดเชียงใหม่

๑. ท่านมีความคิดเห็นว่าการปัจจัยความสำเร็จที่มีผลต่อการปฏิบัติด้านสังคมสงเคราะห์ของวัดในจังหวัดเชียงใหม่มีอะไรบ้าง

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

๒. ท่านคิดว่า ควรมีการประยุกต์หลักพุทธธรรมใดในการส่งเสริมปัจจัยความสำเร็จที่มีผลต่อการปฏิบัติด้านสังคมสงเคราะห์ของวัดในจังหวัดเชียงใหม่

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

ส่วนที่ ๔ คำถามปลายเปิดเกี่ยวกับทัศนคติที่มีต่อการสร้างและวิเคราะห์เครือข่ายสังคมสงเคราะห์
ของวัดในจังหวัดเชียงใหม่

๑. ท่านคิดว่า เครือข่ายสังคมสงเคราะห์ของวัดในจังหวัดเชียงใหม่ ควรจะมีรูปแบบใดบ้าง

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

๒. ท่านคิดว่า การสร้างเครือข่ายสังคมสงเคราะห์ของวัดในจังหวัดเชียงใหม่ ควรจะมีแนวทางในการ
พัฒนาให้เกิดขึ้นได้อย่างไร

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

ส่วนที่ ๕ คำถามปลายเปิดข้อเสนอแนะ และความคิดเห็นอื่นๆ

.....
.....
.....
.....
.....
.....

ชื่อผู้สัมภาษณ์.....
ว/ด/ป/...../..... เวลา..... น.

การสนทนากลุ่ม (focus group)
โครงการวิจัย เรื่อง
การเสริมสร้างแนวปฏิบัติในการสังคมสงเคราะห์ของวัดในจังหวัดเชียงใหม่

ดำเนินการสนทนาเมื่อวันที่.....เดือน.....พ.ศ.....
 เวลา.....น. สถานที่.....
 พิธีกร.....ผู้จัดบันทึก.....
 ผู้ช่วยผู้วิจัยดำเนินการสนทนากลุ่ม.....

รายชื่อสมาชิกผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่ม

- ๑.....
- ๒.....
- ๓.....
- ๔.....
- ๕.....
- ๖.....
- ๗.....
- ๘.....
- ๙.....
- ๑๐.....

คำชี้แจง แบบบันทึกการสนทนากลุ่มนี้ เป็นการศึกษาค้นคว้าศิลปะเชิงพุทธสู่วิถีชุมชนในผนังพื้นที่
 สาธารณะ แบ่งเป็น ๔ ตอน ดังนี้

ส่วนที่ ๑ บทสนทนาเกี่ยวกับกระบวนการเสริมสร้างแนวปฏิบัติในการสังคมสงเคราะห์ของวัดใน
จังหวัดเชียงใหม่

บันทึกข้อคิดเห็น

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

ภาคผนวก ข
หนังสือเชิญผู้ทรงคุณวุฒิ

อว ๘๐๒๓/พิเศษ

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วิทยาเขตเชียงใหม่

๑๓๕ วัดสวนดอกพระอารามหลวง ต.สุเทพ
อ.เมือง จ.เชียงใหม่ ๕๐๑๐๐

โทรศัพท์ ๐ ๕๓๒๒๖ ๘๕๖๗, ๐ ๕๓๒๒๖ ๕๑๔๕, ๐ ๕๓๒๒๖ ๐๔๕๑
โทรศัพท์เคลื่อนที่ ๐๘ ๗๑๘๕ ๗๓๗๑ โทรสาร ๐ ๕๓๒๒๖ ๐๔๕๒

เว็บไซต์ <http://www.cm.mcu.ac.th> เฟซบุ๊ก <https://www.facebook.com/cmmcu>
อีเมล cmmcunews@hotmail.com

๒๐ กันยายน ๒๕๖๒

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์เป็นผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบเครื่องมือวิจัย
เจริญพร รศ.ดร.วิโรจน์ อินทนนท์ อาจารย์ประจำภาควิชาศาสนาและปรัชญา คณะมนุษยศาสตร์
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

- สิ่งที่ส่งมาด้วย ๑. โครงการวิจัยและบทรายงานความก้าวหน้า ๓ บท จำนวน ๑ ฉบับ
๒. เครื่องมือวิจัย (แบบสอบถามและแบบสนทนากลุ่ม) จำนวน ๑ ชุด
๓. แบบประเมินความสอดคล้องของเครื่องมือการวิจัย จำนวน ๑ ฉบับ

ตามที่มหาวิทยาลัยได้อนุมัติให้อาตมาภาพ พระครูสิริบรมธาตุพิทักษ์,ผศ.ดร. ตำแหน่ง ผู้อำนวยการ
สำนักวิชาการ คณะ/ส่วนงาน สำนักวิชาการ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่ ทำ
วิจัย โครงการ เรื่อง “การเสริมสร้างแนวปฏิบัติในการสังคัมสงเคราะห์ของวัดในจังหวัดเชียงใหม่” ตามเอกสาร
โครงการวิจัยที่แนบมาพร้อมนี้

บัดนี้ อาตมาภาพ ได้พัฒนาเครื่องมือวิจัยเพื่อใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล ประกอบด้วย
แบบสอบถาม และแบบสนทนากลุ่ม จึงขอความอนุเคราะห์ท่าน ในฐานะเป็นผู้ที่มีความรู้ความเชี่ยวชาญในด้าน
พระพุทธศาสนาและวัฒนธรรม เป็นผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบเครื่องมือวิจัย ด้วยการประเมินความสอดคล้องของ
เครื่องมือการวิจัย ในแบบประเมินที่แนบมาพร้อมนี้ หลังจากได้ประเมินเป็นที่เรียบร้อยแล้ว ขอติดต่อกลับเบอร์
โทร. ๐๘-๖๗๓๑-๓๖๖๘ โดยอาตมาภาพจะเดินทางมารับแบบประเมินและรับฟังข้อเสนอแนะด้วยตนเอง

จึงเจริญพรามาเพื่อพิจารณาอนุเคราะห์

(พระครูสิริบรมธาตุพิทักษ์,ผศ.ดร.)

ผู้อำนวยการสำนักวิชาการ

อว ๘๐๒๓/พิเศษ

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วิทยาเขตเชียงใหม่

๑๓๕ วัดสวนดอกพระอารามหลวง ต.สุเทพ
อ.เมือง จ.เชียงใหม่ ๕๐๒๐๐

โทรศัพท์ ๐ ๕๓๒๗ ๘๖๖๓, ๐ ๕๓๒๗ ๕๑๔๕, ๐ ๕๓๒๗ ๐๔๕๑

โทรศัพท์เคลื่อนที่ ๐๘ ๗๑๘๕ ๗๓๗๓ โทรสาร ๐ ๕๓๒๗ ๐๔๕๒

เว็บไซต์ <http://www.cm.mcu.ac.th> เฟซบุ๊ก <https://www.facebook.com/emmcu>

อีเมล emmcunews@hotmail.com

๒๐ กันยายน ๒๕๖๒

เรื่อง ขอบความอนุเคราะห์เป็นผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบเครื่องมือวิจัย
เจริญพร นายประเสริฐ ชัยพิภูสิต อดีตข้าราชการกรมประชาสัมพันธ์ นักวิจัยสังคมศาสตร์ (นักวิจัยชาวเขา)
สถาบันวิจัยชาวเขา และอดีตผู้อำนวยการสถาบันวิจัยชาวเขา จังหวัดเชียงใหม่ ระดับ ๘
สิ่งที่ส่งมาด้วย ๑. โครงการวิจัยและบทรายงานความก้าวหน้า ๓ บท จำนวน ๑ ฉบับ
๒. เครื่องมือวิจัย (แบบสอบถามและแบบสนทนากลุ่ม) จำนวน ๑ ชุด
๓. แบบประเมินความสอดคล้องของเครื่องมือการวิจัย จำนวน ๑ ฉบับ

ตามที่มหาวิทยาลัยได้อนุมัติให้อาตมาภาพ พระครูสิริบรมธาตุพิทักษ์,มศ.ดร. ตำแหน่ง ผู้อำนวยการ
สำนักวิชาการ คณะ/ส่วนงาน สำนักวิชาการ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่ ทำ
วิจัย โครงการ เรื่อง “การเสริมสร้างแนวปฏิบัติในการสังคมนาของวัดในจังหวัดเชียงใหม่” ตามเอกสาร
โครงการวิจัยที่แนบมาพร้อมนี้

บัดนี้ อาตมาภาพ ได้พัฒนาเครื่องมือวิจัยเพื่อใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล ประกอบด้วย
แบบสอบถาม และแบบสนทนากลุ่ม จึงขอความอนุเคราะห์ท่าน ในฐานะเป็นผู้ที่มีความรู้และประสบการณ์ในด้าน
การปฏิบัติการวิชาชีพด้านสังคมนาของวัด เป็นผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบเครื่องมือวิจัย ด้วยการประเมินความ
สอดคล้องของเครื่องมือการวิจัย ในแบบประเมินที่แนบมาพร้อมนี้ หลังจากได้ประเมินเป็นที่เรียบร้อยแล้ว ขอ
ติดต่อกลับเบอร์โทร. ๐๘-๖๗๓๑-๓๖๖๘ โดยอาตมาภาพจะเดินทางมารับแบบประเมินและรับฟังข้อเสนอแนะด้วย
ตนเอง

จึงเจริญพรมมาเพื่อพิจารณาอนุเคราะห์

(พระครูสิริบรมธาตุพิทักษ์,มศ.ดร.)

ผู้อำนวยการสำนักวิชาการ

บันทึกข้อความ

ส่วนงาน..... สำนักวิชาการ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่
 ที่..... อว ๘๐๒๓/พิเศษ วันที่ ๒๐ กันยายน ๒๕๖๒
 เรื่อง..... ขออนุญาตเป็นผู้นำตรวจคุณภาพเครื่องมือวิจัย

เจริญพร ผศ.ดร.ประเสริฐ ปอนถิ่น อาจารย์ประจำสาขาวิชาสังคมสงเคราะห์ศาสตร์
 มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่
 สิ่งที่ส่งมาด้วย ๑. โครงการวิจัยและบทรายงานความก้าวหน้า ๓ บท จำนวน ๑ ฉบับ
 ๒. เครื่องมือวิจัย (แบบสอบถามและแบบสนทนากลุ่ม) จำนวน ๑ ชุด
 ๓. แบบประเมินความสอดคล้องของเครื่องมือการวิจัย จำนวน ๑ ฉบับ

ตามที่มหาวิทยาลัยได้อนุมัติให้อาตมาภาพ พระครูสิริบรมธาตุพิทักษ์,ผศ.ดร. ตำแหน่ง ผู้อำนวยการ
 สำนักวิชาการ คณะ/ส่วนงาน สำนักวิชาการ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่ ทำ
 วิจัย โครงการ เรื่อง “การเสริมสร้างแนวปฏิบัติในการสังคมสงเคราะห์ของวัดในจังหวัดเชียงใหม่” ตามเอกสาร
 โครงการวิจัยที่แนบมาพร้อมนี้

บัดนี้ อาตมาภาพ ได้พัฒนาเครื่องมือวิจัยเพื่อใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล ประกอบด้วย
 แบบสอบถาม และแบบสนทนากลุ่ม จึงขออนุญาตท่าน ในฐานะเป็นผู้ที่มีความรู้ความเชี่ยวชาญใน
 วิชาการด้านสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ เป็นผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบเครื่องมือวิจัย ด้วยการประเมินความสอดคล้อง
 ของเครื่องมือการวิจัย ในแบบประเมินที่แนบมาพร้อมนี้ หลังจากได้ประเมินเป็นที่เรียบร้อยแล้ว ขอติดต่อกลับ
 เบอร์โทร. ๐๘-๖๗๓๑-๓๖๖๘ โดยอาตมาภาพจะเดินทางมารับแบบประเมินและรับฟังข้อเสนอแนะด้วยตนเอง

จึงเจริญพรมมาเพื่อพิจารณาอนุญาต

(พระครูสิริบรมธาตุพิทักษ์,ผศ.ดร.)
 ผู้อำนวยการสำนักวิชาการ

ภาคผนวก ค
ภาพถ่ายการลงพื้นที่ การสัมภาษณ์

สัมภาษณ์ พระธรรมเสนาบดี รองเจ้าคณะภาค ๗

สัมภาษณ์ พระเทพปริยัติ เจ้าคณะจังหวัดเชียงใหม่

สัมภาษณ์ พระครูโฆสิตปริยัติยาภรณ์ เจ้าคณะตำบลสุเทพ

สัมภาษณ์ พระครูประวิตรวรานุกฤต ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดสวนดอก (พระอารามหลวง)
กรรมการฝ่ายงานสังคมสงเคราะห์ คณะสงฆ์จังหวัดเชียงใหม่

สัมภาษณ์ พระครูสิริปริยัตยานุศาสตร์, ดร. รองเจ้าคณะอำเภอแม่แจ่ม
ผู้ช่วยเลขานุการเจ้าคณะจังหวัดเชียงใหม่

สัมภาษณ์ พระใบฎีกาอรุณ ชุตินฺธโร (อวดสุข) เจ้าอาวาสวัดโสภณาราม

การสนทนากลุ่มย่อย

การนำผลงานวิจัยไปใช้ประโยชน์:

- ด้านวิชาการ
- ด้านเศรษฐกิจ/พาณิชย์/อุตสาหกรรม
- ด้านสังคม/ชุมชน
- ด้านนโยบาย

หน่วยงานร่วมดำเนินการและการบริหารจัดการ:

ประเภท	ชื่อหน่วยงาน	โทรศัพท์	หนังสือยินยอม	จัดการ
๑	โครงการพระธรรมจาริก วัดศรี โสดา อำเภอเมือง จังหวัด เชียงใหม่			

ประโยชน์ที่ได้จากการร่วมมือกับภาคเอกชน:

- พัฒนาบุคลากร
- ถ่ายทอดองค์ความรู้
- แลกเปลี่ยนประสบการณ์และถ่ายทอดเทคโนโลยี
- อื่น ๆ (กรุณาอธิบาย)

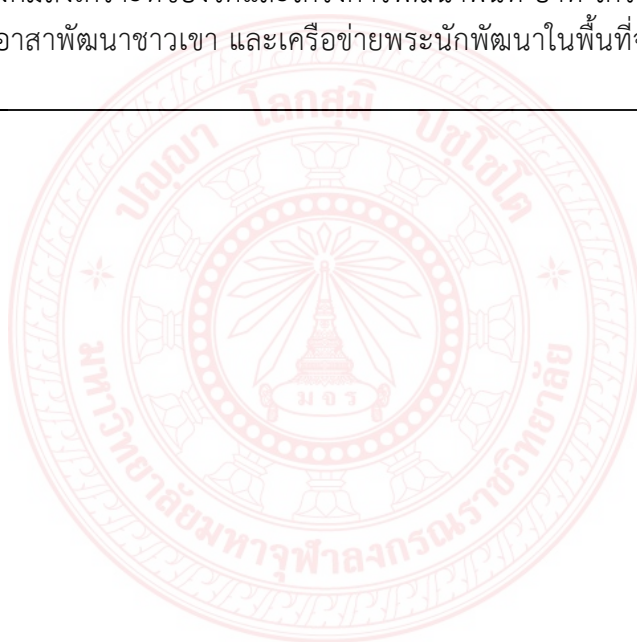
การจัดกิจกรรมถ่ายทอดความรู้ทั้งเชิงทฤษฎีและปฏิบัติการด้านการสังคมสงเคราะห์แก่พระธรรมจาริกในการปฏิบัติงานในชุมชนพื้นที่สูง โดยการนำเสนอการบรรยายแผนงานการเสริมสร้างแนวปฏิบัติในการสังคมสงเคราะห์ของวัดในจังหวัดเชียงใหม่ แก่โครงการพระธรรมจาริกโครงการพระบัณฑิตอาสาพัฒนาชาวเขา และเครือข่ายพระนักพัฒนาในพื้นที่จังหวัดเชียงใหม่และจังหวัดใกล้เคียง

หน่วยงานที่นำผลงานวิจัยไปใช้ประโยชน์:

โครงการพระธรรมจาริก ในความอุปถัมภ์ของกรมพัฒนาสังคมและสวัสดิการ กระทรวงพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ วัดศรีโสดา อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่

รายละเอียดการใช้ประโยชน์:

การนำเสนอแผนการเสริมสร้างแนวปฏิบัติในการสังคมสงเคราะห์ของวัดในจังหวัดเชียงใหม่ ในการบริหารจัดการเครือข่ายการสังคมสงเคราะห์ของวัดในจังหวัดเชียงใหม่ ต่อคณะสงฆ์จังหวัดเชียงใหม่ เพื่อกำหนดนโยบายและยุทธศาสตร์ในแผนพัฒนาระยะ ๕ ปี ของคณะสงฆ์เชียงใหม่ในประเด็นเกี่ยวกับการทำงานสังคมสงเคราะห์ของวัดและโครงการพัฒนาพื้นที่ อาทิ โครงการพระธรรมจาริก โครงการพระบัณฑิตอาสาพัฒนาชาวเขา และเครือข่ายพระนักพัฒนาในพื้นที่จังหวัดเชียงใหม่และจังหวัดใกล้เคียง

ผลผลิต (Output) จากงานวิจัย

ประเภทผลงานที่ได้รับ:

- ต้นแบบผลิตภัณฑ์
- ต้นแบบเทคโนโลยี
- กระบวนการใหม่
- องค์ความรู้
- การใช้ประโยชน์เชิงพาณิชย์
- การใช้ประโยชน์เชิงสาธารณะ
- การพัฒนากำลังคน
- ทรัพย์สินทางปัญญา
- บทความทางวิชาการ
- การประชุม/สัมมนาระดับนานาชาติ
- การประชุม/สัมมนาระดับชาติ

ระดับของผลงานที่ได้รับ:

- ระดับอุตสาหกรรม
- ระดับกึ่งอุตสาหกรรม
- ระดับภาคสนาม
- ระดับห้องปฏิบัติการ

รายละเอียดผลงาน:

๑. การนำเสนอแผนการเสริมสร้างแนวปฏิบัติในการสังคmsgเคราะห์ของวัดในจังหวัดเชียงใหม่ ในการบริหารจัดการเครือข่ายการสังคmsgเคราะห์ของวัดในจังหวัดเชียงใหม่ ต่อคณะสงฆ์จังหวัดเชียงใหม่เพื่อกำหนดนโยบายและยุทธศาสตร์ในแผนพัฒนาระยะ ๕ ปี ของคณะสงฆ์เชียงใหม่ ในประเด็นเกี่ยวกับการทำงานสังคmsgเคราะห์ของวัดและโครงการพัฒนาพื้นที่ อาทิ โครงการพระธรรมจาริก โครงการพระบัณฑิตอาสาพัฒนาชาวเขา และเครือข่ายพระนักพัฒนาในพื้นที่จังหวัดเชียงใหม่และจังหวัดใกล้เคียง

๒. การจัดกิจกรรมถ่ายทอดความรู้ทั้งเชิงทฤษฎีและปฏิบัติการด้านการสังคmsgเคราะห์แก่พระธรรมจาริกในการปฏิบัติงานในชุมชนพื้นที่สูง โดยการนำเสนอการบรรยายแผนงานการเสริมสร้างแนวปฏิบัติในการสังคmsgเคราะห์ของวัดในจังหวัดเชียงใหม่ แก่โครงการพระธรรมจาริก โครงการพระบัณฑิตอาสาพัฒนาชาวเขา และเครือข่ายพระนักพัฒนาในพื้นที่จังหวัดเชียงใหม่และจังหวัดใกล้เคียง

๓. การลงบทความเรื่อง “การเสริมสร้างแนวปฏิบัติในการสังคmsgเคราะห์ของวัดในจังหวัดเชียงใหม่” ในวารสารพุทธศาสตร์ศึกษา ปีที่ ๑๑ ฉบับที่ ๑ (มกราคม-มิถุนายน ๒๕๖๓) มีคุณภาพดัชนีการอ้างอิงวารสารไทย (TCI ฐาน ๒)

จำนวนผลงาน: ๓ หน่วยนับ: แห่ง

ผลลัพธ์ (Outcome) ที่ได้ตลอดระยะเวลาโครงการ:

ชื่อผลลัพธ์ ผลงานศิลปะภาพ ๓ มิติ ในพื้นที่สาธารณะของชุมชน

ประเภท:

- เชิงปริมาณ
- เชิงคุณภาพ
- เชิงเวลา
- เชิงต้นทุน

รายละเอียด:

แผนงานและนโยบายการสร้างและพัฒนาเครือข่ายสังคมสงเคราะห์ของวัดในระดับพื้นที่ ตำบล อำเภอ และจังหวัด

ผลกระทบจากการดำเนินโครงการ:

- ผลกระทบทางเศรษฐกิจของประเทศ
- ผลกระทบต่อภาคการผลิตและธุรกิจที่เกี่ยวข้อง
- ผลกระทบต่อขีดความสามารถทาง วทน.
- ผลกระทบต่อการจ้างงาน
- ผลกระทบต่อสังคม
- ผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม
- เพิ่มความสามารถการแข่งขันของเอกชนที่ร่วมโปรแกรม
- เพิ่มความสามารถในการแข่งขันของวิสาหกิจขนาดกลางและขนาดย่อม
- สนับสนุนให้เกิดวิสาหกิจเริ่มต้น (Startup)

รายละเอียด:

แผนงานและนโยบายการสร้างและพัฒนาเครือข่ายสังคมสงเคราะห์ของวัดในระดับพื้นที่ ตำบล อำเภอ และจังหวัด

ประวัติผู้วิจัย

หัวหน้าโครงการวิจัย

- ชื่อ - นามสกุล : พระครูสิริบรมธาตุพิทักษ์, ผศ.ดร.
 ตำแหน่ง : ผู้อำนวยการสำนักวิชาการ อาจารย์ประจำหลักสูตรสังคมสงเคราะห์ศาสตร์
 ที่อยู่ : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่
 ๑๓๙ วัดสวนดอก ตำบลสุเทพ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ ๕๐๒๐๐
 การศึกษา : ๒๕๕๕ Ph.D. of (Social Work) Nagpur University, India.
 ๒๕๔๔ M.S.W (Master of Social Work)
 University of Mysore, India.
 ๒๕๔๒ พธ.บ. (สังคมวิทยา) มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
 ๒๕๔๒ ปธ.๕ สำนักเรียนวัดพระธาตุดอยสุเทพ จ.เชียงใหม่

ประสบการณ์การวิจัย

๑. หัวหน้าโครงการวิจัยเรื่อง “จิตสำนึกสาธารณะในจังหวัดเชียงใหม่” ทุนสนับสนุน มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่ ปี ๒๕๖๑
๒. หัวหน้าโครงการวิจัยเรื่อง “พระพุทธศาสนากับการสร้างอัตลักษณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์ปะโอ” ทุนสนับสนุน มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่ ปี ๒๕๖๒

ผู้ร่วมวิจัย

- ชื่อ - นามสกุล : นายปรีวิชญ์ วันตา
 ตำแหน่ง : อาจารย์ประจำหลักสูตรสังคมสงเคราะห์ศาสตร์
 ที่อยู่ : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่
 ๑๓๙ วัดสวนดอก ตำบลสุเทพ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ ๕๐๒๐๐
 การศึกษา : ๒๕๔๔ M.S.W. (Master of Social Work) University Of Mysore, India.
 ๒๕๔๑ พธ.บ. (ครุศาสตร์)
 มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
 ๒๕๔๒ ปธ.๗ วัดพระธาตุดอยสุเทพพวรมหาวิหาร จังหวัดเชียงใหม่

ประสบการณ์การวิจัย

-